P. VIRGILII MARONIS

OPERA

IN TIRONVM GRATIAM

PERPETVA ANNOTATIONE

NOVIS CVRIS

ILLVSTRATA

A

CHR. GOTTL. HEYNE

TOMVS POSTERIOR

EDITIO TERTIA EMENDATIOR ET LOCVPLETIOR

LIPSIAE

SVMTIBVS CASPARI FRITSCH

MDCCC

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER QVINTVS

ARGVMENTVM

Aeneas, relicta Carthagine in Italiam nauigans, vi tempestatis in Siciliam defertur: vbi ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisae patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliuerat, anniuersarium sacrum facit, ludosque apud tumulum eius instituit; suaque victoribus praemia decernit 1 — 103. *Nauali certamine vincit Cloanthus* — 285. *Euryalus Nisi dolo cursu superat* — 362. *Entellus senex Daretem iuueniliter se iactantem cestu vincit* — 484. *Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen praemia, aetatis dignitatisque habita ratione, Acestae decernuntur, cuius sagitta in aërem emissa subito exarserat* — 544. *Ascanius in honorem Anchisae aui, cum primae nobilitatis pueris, equestres ludos pugnaeque simulacrum exhibet* — 603. *Interea Troianae mulieres hortatu Iridis, longaeque nauigationis taedio, ignem in classem coniiciunt, quatuorque naues comburunt: ceterae subita a Ioue immissa pluuia incendio sunt ereptae* — 699. *Nocte sequenti Anchises, Aeneae filio in somnis apparens, Iouis verbis admonet, vt, Nautae consilium secutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum iuuentutis robore integraeque aetatis flore in Italiam nauiget: Sibyllaeque in primis antrum adeat: illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, vbi et posteritatis suae seriem omniumque instantium bellorum discat euentum* — 740. *Monitis itaque paternis morem gerens Aeneas, oppidum in Sicilia condit nomine Acestam: eo et matrum et senum bello inutilium coloniam transscribit: ipse cum exercitus robore Italiam*

petit — 778. Interim Neptunus, Veneris precibus exo ratus, naniganti Aeneae mare tutum praestat — 834 Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, vn cum gubernaculo in mare excutitur: eiusque vicem supple Aeneas.

Pro episodio habendam esse maiorem libri partem, negari nequit, nec tamen ab argumento epico illud seiunctum et, quae a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Aeneas; reiectus a cursu suo in Africam, nunc eandem nauigationem repetit, et iamiam ad Italiae litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi noua rei mora iniicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa omnino in Sicilia erant Troianorum et Aeneae vestigia. Classis, a Troianis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Aeneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poeta praeclare eo rem adducit, vt Aeneas patri inferias faciat, ludos funebres instituat, classe incensa partem comitum deponat in insula, et vrbe noua condita cum reliquis discedat. Agnosce poetae siue ingenium siue iudiciun et in hoc: Dum ludorur festiuitas viros detinet, na vium incendendarum tem pus ac facultas, quae alia vix occurrere poterat, fc minis, quae solae relicta sunt, data est. Aeneam au tem cum pietate tam insig nem esse velit poeta, qui magis consentaneum, quar vt is patris Manibus sacra caerimonias persoluat. I ludorum descriptione, quo rerum genus omnino mul tum ornatus admittit, faci le est ad intelligendun maiorem veteribus, quibi poeta suum epos pangeba suauitatem, quam nunc nc bis inde prouenire potes fuisse obiectam. In prim vero ludus Troiae Roma nos lectores delectare de buit. Alia huius descrip tionis suauitas, quae tame etiam nobis parata et cog nitu facilis est, ex Homer ca imitatione proficiscitu qui Iliad. ψ Patrocli funı et ludos simili copia de scripsit. Tantum autei abest, vt Romanis, quibu non nobis, scribebat poet aut infringere delectatio

ner

nem aut carminis dignitatem eleuare videretur talis imitatio, vt potius, ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod totus Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius fuerit visum in poeta, quam si Graecorum poetarum loca et inventa commode et ingeniose in sua carmina transferret.

Sed, vt delectationi in hoc libro per certaminum descriptionem tantopere studeret, poetam mouere etiam potuit argumenti sterilitas, in ea saltem narrationis parte, qua ad exitum festinabat illa, hoc est, ad Italiam procedebat Troianorum classis. Iudicium poetae in hoc quoque obserua, quod grauissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festiuitas, certaminum euentus ac praemiorum varietas.

Vt autem in ludorum omnino cogitationem incideret poetae ingenium, facere forte potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quae Troiani appulerant, clarum pugilatu nomen habebat. Catroeus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Caesaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et idem illud commentum iam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu affirmandi seu negandi caussas idoneas habet nullas. Enimuero ab Homero inde nullus facile fuit poeta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Graecorum in primis, animos ac sensus iucundissimum, attingeret. In Graecis quidem poetis deperditis plura huiusmodi certamina, ludis praecipue funebribus, fuisse tractata, vel ex Hygino discas, f. CCLXXIII. In primis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, v. Odyss. ω, 85 sqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV, 110 sqq. Saepe idem memoratum in Tragicis. Argonautarum certamina v. in Orphic. 575 sqq. Hinc, Graecorum poetarum exemplo, Romani quoque hunc certaminum locum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime iudicio; in primis Silius XVI, 249 sqq. et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque comparasse non poenitebit, simul vt duas res, quae poe-

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
Conlucent flammis. Quae tantum adcenderit ignem
Caussa latet: duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

V

tam premere possunt, intelligas, primo, quam parum in poeta ars sine ingenio valeat, tum vero, quam iniqua eius sors sit, qui, cum aliis aetate anterioribus succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. Itaque in summa rerum copia pauper et ieiunus est Statius: spiritum poeticum atterit in exilibus ornamentis; quae etsi et ipsa voluptatem afferunt, tamen carminis summa parum delectat.

1—4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Orto die naues soluerant Troiani: abeuntes prosspexit Dido IV, 586. mox mortem sibi intulit in rogo nondum incenso. Incensus rogus non nisi noctu, e more. Seruius: *circa primum ortum lucis nauigavit — flammas rogi circa vesperam vidit: quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadauera non incendebantur.* Noctis fere tempus datur rogo igni consumendo, e altero mane lecta ossa. Si in Patrocli funere Il. ψ, 226 Stat. Theb. VI, 236 et al. *medium* (v. sup. III, 664 *iter* (vt cursum, fugam vulgarius esset, *mare altum* At *certus*; recte Seru. itineris sui certus, persisten in consilio proficiscendi i Italiam: vnde alias et ipsum iter certum dicitur. *aquilone* simpl. pro vento. con sup. IV, 562 et 310. Nam austro tum vti debuit. - 5—7 *sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant, (quod nobis est, cogitatio) quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore laeso, (grauiore verbo, *polluto* vt *fides*, *sacrum*, violatur *pollutum* dicitur) violataque ab Aenea fide, *notumque* et quod non ignorant, *furens quid femina possit*, hae *ducunt* Teucros, *Teucrorum* pect

Vt pelagus tenuere rates; nec iam amplius vlla
Occurrit tellus; maria vndique, et vndique coelum:
Olli caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens; et horruit vnda tene-
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta: [bris.
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidue, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Conligere arma iubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere coelo.
Mutati transuersa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe

Fida

pectora, per augurium triste, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid euenisse. *per*, ad, vt VI, 743 *per amplum Mittimur Elysium.* — 8—11 iidem versus sup. III, 192—195, vbi vide. cf. Odyss. μ, 403: ξ, 303 sq. — *supra caput*, desuper, καταχρῆθεν vel ὑψόθεν, vt ap. Arat. Phaenom. 422. 423. — 11. *heu quianam* hic et X, 6 ex antiquo sermone pro quare. τί γάρ. Sic et *quiane* IV, 538. — 15. 16 *arma* h. l. vela contrahere iubet. Sic ὅπλα de vno ὅπλων hoc genere ap. Homer. — *Obliquat sinus* velorum *in ventum*, nostrorum nautarum *Laviren*, vento aduerso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens nauem nimium de cursu deflectat. Mox 17 *auctor* ornatus caussa adiectum; quatenus aliquid spondet ac promittit. — 19—25 Aduersum igitur nauigationi in Italiam ventum ab occidente habebant; transuersim ille spirans

rans

Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:
Si modo rite memor seruata remetior astra.
Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos
Iamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior vlla,
Quoue magis fessas optem demittere nauis,
Quam quae Dardanium tellus mihi seruat Acesten,
Et patris Anchisae gremio conplectitur ossa?
Haec vbi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis;
Et tandem laeti notae aduertuntur arenae.
At procul excelso miratus vertice montis
Aduen

rans cursum retardabat, eumque ad Orientem deflectebat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occasu accessisse putare — *tendere tantum* possumus, quantum aduersa tempestas valet. Seru. non sufficimus viribus vt contra tendamus et cursum teneamus. — 24 ad Drepanum. v. sup. III, 707 sqq.; I, 550. 195. *Fida* propter Acestam v. 30 sq. *litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butae. conf. Apollon. IV, 914 sqq. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum, sedibus in Italia ad Tiberim relictis, Siciliam insedissent, reliquis Siciliae partibus depulsi occident le tamen litus tenuer conf. Thucyd. VI, 2; a que inter Sicanos hos Tr iani consedisse memora tur. *remetior* animo *ast obseruata* ante tempestatei adeoque cum astris ipsu cursum ac nauigatione factam. — 28 *Flecte via* vt sup. *iter*, h. e. cursu nauem. Proprie flectu vela ad alium cursum t nendum: nunc velis mut tis flectitur cursus. — Versus ad Lucretianam fo mam lib. IV, 738: I, 13 Mox *secundi Zephyri*, cu iam versus ortum solstiti lem inflexo.

35 — 41 Acestes Troian vrbis Segestae conditor, c cum Troianis inter Sican con

Aduentum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in iaculis et pelle Libystidis vrsae;
Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies: socios in coetum litore ab omni
Aduocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
  Dardanidae magni, genus alto a sanguine diuom,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex

consederat. Ferebatur ille Crimisi filius e Troiana muliere. v. Cluuer. Sicil. ant. II, 2. *montis*, Erycem designare videtur. — *in iaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis passim declaratus, vt et apud Graecos: pro vulgari, iacula habens, gestans. Nec iungenda sunt, *horridus in iaculis*. Seruius laudat Ennium: *leuesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati. — *pelle Libystidis*, Libycae, *vrsae*; atqui Plinius lib. VIII sub f. vrsos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras ferae, quae postea in iis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate constat, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, vrsos in Libya gigni. Nec vltra laborandum est poetae. conf. sup. ad I, 184 de ceruis. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. conf. inf. 300. 301. — 39 *Veterum parentum*, quandoquidem a Troianis originem ducebat. — *gaza agresti*, epica grauitate pro penu rusticano; explicatur per *opes*; ornant *laetus* et *fessos*. — 44 *tumuli ex aggere*, (ornate, pro ex tumulo) socios alloquitur; more militari, vt toties ap. Liu. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sq. Inferias annuas parenti Anchisae faciendas die anniuersario indicit Aeneas. Etsi et inferiae hae et ludi funebres pla-

Ex quo reliquias diuinique ossa parentis
Condidimus terra, maestasque sacrauimus aras.
Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum
Semper honoratum (sic di voluistis), habebo.
Hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicoue mari deprensus, et vrbe Mycenae:
Annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc vltro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine diuom

Adsumus

ad Homeri in primis, tum et aliorum veterum poetarum, exemplum a Virgilio instituuntur: tamen eius ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Aeneae sui declarandam vsus est. — 45 *alto a sanguine diuum*, propter Dardanum Iouis f. v. III, 167. Solet autem eius, qui gentis auctor ac regni vel vrbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani *Martis genus*, *Romulidae* etc. — 48 *aras*, funus a sacrificio funebri designat, quod ad rogum, et cinerem vrna condendum, Manibus fiebat. conf. v. 86. Mox *ni fallor* male ad anni confusionem, quae erat apud maiores, refert Seruius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conuersiones, quales cuiusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. At qui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Ceterum vv. 49 sqq. ornatissimi sunt et pathos habent. — 51—54 *Gaetulae Syrtes* paullo latius dictae, ex more poetarum. Nam Gaetuli versus occidentem Africae et in meridiem habitarunt. — *deprensus*, v. Ge. IV, 421, cum dilectu, si versarer inter hostes, in hostili solo. — *pompas*, inferias et parentalia ab apparatu sacrificii solemni designat. — 54 exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis*. Vulgo *dona*, h. e. sacrae res, quae offeruntur, *exstruuntur in ara*. — *suis* h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62. — 55 sq. Quanto magis nunc, cum etc. *sine*

mente

Adſumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
Poſcamus ventos; atque haec me ſacra quot annis
Vrbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Aceſtes
Dat numero capita in nauis: adhibete Penatis
Et patrios epulis et quos colit hoſpes Aceſtes.
Praeterea, ſi nona diem mortalibus almum

Aurora

mente, *ſine numine diuum*, ſine conſilio ac voluntate deorum. — 58 *honorem*, easdem inferias in honorem Anchiſae faciendas, *laetum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poſcamus ventos* ſecundos; *atque*, vbi in terram monſtratam peruenerimus, quotannis ipſi has inferias inſtauremus; hoc, niſi forte durius, certe minus vulgariter, extulit; *vrbe poſita velit ille* (Anchiſes) *me ferre ſibi* (adeoque lubens ac propitius accipiat) *haec ſacra quotannis templis dicatis*. Verba, *Poſcamus ventos*, v. 59 ſic ſatis commode expoſuiſſe videmur; Habent tamen *venti* aliquid a loco alienum; nam Anchiſae fiunt inferiae, non ſacra diis ſecundae nauigationi expetendae. Nec ſuccedit res ſatis, ſi *poſcere ventos* intelligas de repetenda nauigatione, vt, quemadmodum *venti vocantur* velis, ſic et *poſcantur*, velis expanſis, vt III, 253. Infra v. 639. 640 *aras Neptuno* factas memorari video; igitur cum his inferiis vota quoque ipſi Neptuno facta eſſe debent: quod oblitus erat poeta ab initio monere. — 61 *βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα* Iliad. ψ, 260 binos boues in naues ſingulas. cf. I, 194. — 62. 63 Non *lectiſternium* Anchiſae factum, ſed *ferales epulas* celebrandas indicit, quod religionis genus erat, vti alias poſt rem ſacram, ita nunc inferiis peractis; cf. inf. 102, 103; in iis libatio fit Diis Penatibus et Troianorum et Siculorum, communi epularum more. Hor. Od. IV, 5, 31 *Hinc ad vina redit laetus, et alteris* Te *menſis adhibet deum*. — 64 *ſi* pro cum, vt et alibi. v. Horat.

Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina classis.
Quique pedum cursu valet, et qui, viribus auda
Aut iaculo incedit melior leuibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam conmittere cestu:
Cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia pa
mae.
Ore fauete omnes, et tempora cingite ramis.
Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aeui maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterua.

Hi

rat. I Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *nouendiale sacrum*, nono a sepultura die, luctu per nouem dies continuato. v. inf. 762. Advocare solent Iliad. ω, 784. Alias ipsae caerimoniae sunt nouendiales, vt in expiatione prodigiorum. — 65 sqq. *Prima*, primo loco. *ponam* θήσω ἆθλον, ἀγῶνα, instituam certamen nauale, cf. II Ge. 530. tum *qui pedum cursu valet*, h. e. porro certamina cursus, sagittandi ac cestus. Nam haec infra exhibita videbis. Iam poeticam orationem aduerte. — *incedit* pro est, etsi parum commode; Iunges tamen: *qui viribus audax incedit*, *aut — aut*. *iaculo* et *sagitti* h. l. de eadem re, vt infr apparebit. *crudo cestu*, e co rio bubulo crudo. v. inf 404. — *palmae*, Seru. virtutis; malim victoriae. — *fauete*, εὐφημεῖτε. — *ramis* ap poetam pro corollis frondeis.

72 *velat* voc. sacrum de corollis, infulis ac vittis. cf. XI, 101: VII, 154: VIII, 276. 277. *materna myrto*, Supra Ge. I, 28 respectu Caesaris Augusti dicta erat, nunc Aeneae. *Cytheriaca myrtus* est ap. Ouid. Fast. IV, 15. — 73 *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Aegesto vel Acesta Troia capta Siciliam petiisse ferebatur. v. Dionys. Halic.

Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro;
Purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
Salue, sancte parens, iterum; saluete recepti
Nequidquam cineres, animaeque vmbraeque paternae.
Non licuit finis Italos, fataliaque arua,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.
Dixerat haec: adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem

Halic. I, 47 et 52. *aeui maturus* exquisite pro *maturus aeuo*, vel aeuo et aetate matura. — 77 Inferiarum ritus. cf. Il. ψ, 170 sq. : 219 sq. et sup. III, 66, 67. Religio esse debuit in numero; cur enim non vnum vas satis erat? vidimus quoque Ecl. V, 67 sq. *Carchesia*, iam Georg. IV, 380, *mero Baccho*, ex more sacrorum; mero vino libatio fit; aquam miscere nefas erat. *sanguine sacro*, victimarum. *flores* inf. VI, 885. *purpureos* seu omnino pro pulcris et nitentibus, seu vt a certo genere florum rubentium epitheton petitum sit. — 80 sqq. conf. Iliad. ψ, 179 sqq. *animaeque vmbraeque* pro anima et vmbra; ne dubita. Sed an hanc receperat Aeneas? Atqui anima et Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Scilicet proprie *patris cineres* receperat; iam distingue: *saluete recepti nequicquam cineres: saluete animaeque vmbraeque paternae* at *nequicquam recepti*, vt III, 710 *hic me, pater optime, fessum Deseris heu tantis nequicquam erepte periclis*. — 84 sqq. Comparant portentum simile ap. Homer. Iliad. β, 308 sq. dracone in Aulide Graecis obiecto: quod annorum numerum obsidendae Troiae portendebat. Alio modo, praeclare tamen, ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisae inter inferias factas prodeuntis. Genios enim siue locorum siue hominum, tota antiquitas, in primis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt; non vna, puto, de caussa. Plurium

Septem ingens gyros, ſeptena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapſusque per aras:
Caeruleae cui terga notae, maculoſus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille iacit varios aduerſo ſole colores.

Obſtu-

rium enim rerum ſymbolum ac nota habitus eſt ſerpens, v. c. vt τὸ ἐγχώριον, ſolum patrium, vitam, immortalitatem etc., innueret. Itaque et h. l. ille mox ad Genium ſeu loci ſeu Anchiſae refertur v. 95. Perperam Seru. Cerda et alii de ſerpente h. l. agunt ex iis, quae v. c. ap. Ouid. XV Met. 389 ſq. leguntur: vbi e medullis cadauerum angues naſci crediti ſunt. — *adytis*; Splendide ornat patris tumulum, tamquam locum ſacrum ac templum, mox etiam (inf. v. 760. 761) fani religione conſecratum. — *amplexus*, gyris ambiens. — *ſeptem gyros*, Seruius: — *Aeneae omen ſui erroris oſtenditur ſeptem gyris; nam ſeptimus ei annus eſt finis erroris; et eſt* (addit ille; quae tamen praeſtare nolim poetam animo tenuiſſe) *optimum figmentum. Annus enim ſecundum Aegyptios indicabatur ante inuentas literas picto dracone, caudam ſuam mordente, quae in ſe recurrit.* — Sed et ſeptenarius numerus tamquam impar et ſacer poni potuit. — 86 *lapſus per aras.* Nihil autem de ara dixerat; ſed eam inferiis faciendis exſtrui ſollenne erat v. ſup. III, 62 ſq. — 87. 88 *cui terga notae caeruleae* (pingebant, adſume ex ſequ. *incendebat*) *et ſquamam incendebat fulgor maculoſus auro*, h. e. maculae erant aureae fulgentes (*with burniſh'd Neck of verdant Gold*, vt Miltonus lib. IX, 501). Has etiam ſic efferas: *fulgor macularum aurearum* vel *fulgor macularum auri* et *auro*; et hinc exquiſitius poeta; *maculoſus auro fulgor.* Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. l. c. Iliad. β, 308. — *incendebat ſquamam* fulgor, ornate pro: inerat ſquamis. — Silius, qui totum locum imitatus eſt, lib. II, 585 *Excitus ſede, horrendum! prorupit ab ima Caeruleis maculis auro ſqualentibus anguis.* — 89 *iacit colores* dictum, vt, iacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere,

Obstupuit visu Aeneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et laeuia pocula serpens
Libauitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit;
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci Famulumne parentis
Esse putet; caedit binas de more bidentis,
Totque sues, totidemque nigrantis terga iuuencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt, onerant aras, mactantque iuuencos.
Ordine aëna locant alii, fusique per herbam
Subiiciunt veribus prunas, et viscera torrent.

Exspecta-

tere, emittere. — 90—93. Serpens degustat τὰς χοάς. *agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu. sup. II, 212, de binis serpentibus: *illi agmine certo Laocoonta petunt*: quae possis eodem sensu accipere velle. *laeuia pocula*, puta ex aere esse. — *altaria*, pro dapibus appositis dixit. — 94—99 *instaurat* h. l. simpl. peragit: ex noto vsu verbi sacrorum. *famulum parentis*, quod parum expediunt intpp., puto dictum, θεράποντα, pro Genio Anchisae. Nam Genii ministerium praestant, quatenus genitos suscipiunt, tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes. Ab Etruscis inprimis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulae deorum* dii seu deae minores vel aliae naturae, quarum ministerio dii vtuntur. — *caedit*, cf. Il. ψ, 166 sqq. *duo*, more sacro, vt paullo ante vs. 77. 78. — *fundebat* ibid. v. 220. — *vocabat* v. sup. III, 62. — *Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur. — 100—103 *quae cuique est copia*. Vulgare: pro cuiusque copiis. Seru. *pro sua quisque facultate*. Alii parant epulas festas, quas diversas

Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestae
Excierat; laeto conplerant litora coetu,
Visuri Aeneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantu
In medio: sacri tripodes, viridesque coronae,
Et palmae, pretium victoribus, armaque, et ostr
Persusae vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba conmissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt grauibus certamina remis

Quatuor

versas esse ab inferiis putare necesse est: nam ex inferiis nihil gustatum meminimus. — *onerant*. vt Ge. IV. 378. — *iuuencos* sc. ex v. 61. 62. — *vina* cf. sup. I, 216. 217.

105 Nono die certamina et ludi funebres instituuntur. *Phaëthon* h. l. ipse sol, vt ap. Hom. saepe Ἠέλιος φαέθων. — 107 pars visuri Troianos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum. — 109 sqq. Ex Il. ψ, 259 sqq., sed ornatiora. *circum* dixit noue pro consessu, corona. Est Graecorum ἀγὼν, et de loco et de spectantium turba, dici solitus. *munera* τὰ ἄθλα. Mox *pretium victoribus*, pro vulgari: victorum praemium; *sacri tripodes*, quorum vsus esse solet in sacris. *ostro persusae vestes*, purpur tinctae, πορφυρόβαφοι. *argenti aurique talenta*, e: eodem loco, sed definite v. 269 δύο χρυσοῖο τάλαντα scilicet et h. l. auri vnum e argenti alterum talentum — 113 *Et tuba canit* ludorum commissionem, signun committendorum ludorun dat. Seru. *Romano more.* e recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inuentam, nec Homero frequentatam esse, satis constat. — 114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendc et ornando paullo disertioi fuisset, Il. ψ, 270 sqq.: Virgilius nauale certamen bene substituit, vt rem variaret. Quatuor sunt naues. Varietatem et ornatum poeta ab earum insignibus et a duci-

Quatuor, ex omni delectae classe, carinae.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque,* domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus vnde tibi, Romane Cluenti.

Est

ducibus petiuit. Mnestheus belluam marinam, Pistrin, Gyas Chimaeram, Sergestus Centaurum, et Cloanthus Scyllam regit. Sagacitate poeta his ducibus nobilium Troianorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia, et Cluentia gens originem ducere videri volebat; quae fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Seru. h. l. Gyae genus non tam praetermissum, quam non memoratum est, quia ab eo Geganios (Albana gens erat. v. Dionys. III, 29) deduci constabat. — 114 *pares*, puta, magnitudine et bonitate. *grauibus remis*, fortibus, vt Seru. Omnino ad verborum ornatum ac animi variatatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur autem in sqq. insignia nauium pro nauibus: Sic *Pristis*, *Chimaera*. sic inf. X, 166 tigris. — 117 Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet ex μνῆσις latine versum Mox. *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex Cloanthus, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico.* (Naeuii.) Nomina *Gyae* et Cloanthi iam vidimus sup. I, 612. — 118-120 Chimaera, *vrbis opus.* Seruius: *ita magna, vt vrbem putares.* Diuersa igitur ratione dictum ac sit *Pyramides regum opus* h. a regibus exstructum; ad quam rationem, foret opus impensis seu studiis totius vrbis confectum. v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* decla-

Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt vbi sidera Cori;
Tranquillo silet, inmotaque adtollitur vnda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater: vnde reuerti
Scirent, et longos vbi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuuentus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.

Considunt

ianda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum assurgendo. Adde Lucan. III, 534. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14. v. *Antichità d'Ercol. To. V append.* — *versus*, vt στίχος, per *ordinem* explicatur. Etsi triremes serius inuentae, vt ex Thucydide satis constat, tamen Virgilius in his Homericam subtilitatem veritatemque non sequitur.

124 — 128 Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per coelum nubibus obductum designat: *hiberni condunt vbi sidera Cori*) fluctibus saeuientibus latet, vndis submersus; contra, cum mare est placidum, tunc ipse *attollitur*, et planities solum in aequore eminet. Similmodo curriculi metam descripserat Homerus Il. ψ, 526 sqq. add. Apollon. I, 369 — *olim*, interdum (vt et libi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Facta autem nauium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v. Cluuer. Sicl. p. 246 sq. — 132 — 133 *sorte*, etsi in eadem linea. — *populea fronde.* Seruius: „quia ludi funebres sunt et haec arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret." — 135 Vt in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum vncti sunt oleo: poris

Considunt transtris, intentaque brachia remis;
*Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pauor pulsans, laudumque adrecta cupido.
Inde, vbi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Conuolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Conripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic inmissis aurigae vndantia lora
Concussere iugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque fauentum
Conso-

ris ita obductis, ne sudantibus frigus noceret. — 136 *intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intendunt, intenta habent, quasi in statione manentes, vt signo dato statim incumbant remis. Ingrata tamen iteratio eiusdem voc. in v. sq. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant: — *tonsas ante tenenteis Parerent, exspectarent, portiscula' signum Quom dare coepisset.* — 137. 138 v. sup. Ge. III, 105. 106. Ornatius extulit Homericum: πάταγεσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων. — 139 *finibus*, quae v. 132 *loca* sortiti erant. — 141 *adductis lacertis*, simul cum adductis remis. — 143 *tridentibus rostris*, trifidis. — 144—147 Sumta, vt iam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Odyss. ν, 81 sqq. Sed cf. Il. ψ, 362 sqq. et Ge. III, 103 sqq. Omnia hic ornate. *biiugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*; corripiunt; vt carpere, corripere viam, spatium. — *inmissis iugis*, h. e. equis iugalibus admissis, dum freni laxantur. — *vndantia lora*, exquisite pro effusis frenis. — *proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa l. c. 362—364. Contra de equis praeclare Homerus: Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πλήγῃσιν

ἱμά-

Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur vndis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus; nunc vna ambae iunctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Iamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem nauis conpellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum,
Litus ama, et laeuas stringat sine palmula cautes.
Altum

ἱμάσθλης, Ὑψόσ' ἀειρόμενοι, ῥίμφα πρήσσεσκε κέλευθον. Homeri laudibus etiam hic male obtrectant viri docti.— 149. 150 *Consonat* exquisitius quam *resonat*. — *inclusa* collibus his nemorosis.— *colles resultant clamore* doctius quam, vt vulgo, si clamor resilit a collibus. — 151 — 158 *elabitur* egregie pro: praecurrit celeriter, vt Seru., primo ante ceteros loco. — 154 *tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda *est*. *aequo discrimine*, pari momento, vt linea eadem incederent, qua discernuntur a ceteris na vibus.— *locum superare prio rem*, assequi, tenere, alter superato, locum primum s inter se, post Gyam et Cloan thum. — 159 *metam*, non vt finirent cursum, sed circum flecterent: sup. 130. 131.— 160 - 171 *princeps Gyas* et *vi ctor*, h. l. qui omnes anteue terat cursu. — *dexter*. Cogit metam fuisse ita circum flectendam, vt eam a sini stra haberent. — 163 ten cursum propius ad scopu lum, quem *littus* appella nec verere, ne remi a sin stra parte eum attingan *litt*

Altum alii teneant. Dixit. Sed caeca Menoetes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
Quo diuersus abis? iterum; pete saxa, Menoete,
Cum clamore Gyas reuocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter nauemque Gyae scopulosque sonantis
Radit iter laeuum interior, subitoque priorem
Praeterit, et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarsit iuueni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genae; segnemque Menoeten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister;
Hortaturque viros, clauumque ad litora torquet.

At

littus ama, serua. Amare est, cupide tenere, amplecti, seruare; vt in illo Horatii: *amatque ianua limen.* — *palmula*, *ταρσὸς κώπης*. pars remi inferior, qua mare verritur. — *pelagi* sc. dextrorsum in altum euectus adeoque *diuersus*, in diuersam partem, cum deberet laeuam versus scopulum tenere. — 170 *radit iter* (radit mare remis, vt alibi) *laeuum*, a laeua parte, *interior*, versus scopulum, ita vt Chimaera, qua Gyas vehebatur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata, (de h. v. vide Burm. ad lib. VIII, 216), quas circumuectus erat, *tenet aequora*, mare liberum, quo iam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai obiurgatio ap. Hom. l. c. Il. ψ, 420 sqq. quem totum locum cum nauali hoc certamine comparent literarum studiosi. — 172 — 182 cf. Il. ψ, 385 sqq. *decoris sui*. Seru. *inhonestum enim est irasci, duci praesertim*; et *salutis sociorum*, sc. erepto gubernatore nauis. *ad litora*, ad scopulum, qui

 pro

At grauis, vt fundo vix tandem redditus imo est,
Iam senior, madidaque fluens in veste, Menoetes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri et risere natantem;
*Et salsos ridunt reuomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est adcensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit aemula Pristis.
At media socios incedens naue per ipsos
Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei

pro meta erat. — 178 *grauis*, grauatus adeoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua, quam vestis imbiberat (*fluens in veste* antique pro fluens veste, et hoc pro: veste fluente aqua, vel aqua fluente ℘ veste), difficulter emergit, *vix tandem redditus est*. — 182 *salsos reuomentem fluctus* verbis Homericis Odyss. ε, 322. 323. Sed versus hic 182 ignauus, vix dignus poeta. — 183—187 *extremis duobus* v. sup. 154 sqq Sergestus Centauro, naue magna, Mnestheus veloci Pristi inuectus. — 187 Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore adeoque breuiore spatio (quod in re circensi sinistrum erat, vnde h. l. ad naualc certamen traductum. vid. v. 116.) succedere, Pristin autem Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assecuta, ita vt anteriore nauis parte Centaurum aequaret, vs. 187 et tantum non aequo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum anteuertere Sergestus in animum induxit. — 188—197 Factam orationem pulcerrimam ad Homeri imitationem, vbi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes obseruarunt interpp. — *insurgite remis* vt III, 560. conf.

Hectorei socii, Troiae quos sorte supremà
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus vsi,
Ionioque mari, Maleaeque sequacibus vndis.
Non iam prima peto Mnestheus, neque vincerè certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, ciues,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit vndique riuis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem.

Namque

conf. Apollon. II, 588 sq. — *focii* nauales, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites, *Hectorei* simpl. Troiani, — *sorte suprema Troiae*, excidio; haud dubiè. — 191 *nunc illas:* similis adhortatio Patrocli ad Aiaces facta Il. π, 556 sq. — *Syrtibus*, v. sup. I, 111. *Gaetulis* sup. V, 51. *Ionio in mari*, cum ex Creta soluissent sup. III, 192 sqq.: 211 sq. tum etiam *Maleae* in extremà Laconica promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumuecti sunt. *sequacibus vndis*, dum fluctus fluctum vrget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν, vt Od. γ, 290. Alioqui, aliis in locis, esset ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coeunt, et in puppim irruunt. *Quamquam o*, vtinam vincerem! — 196 *rediisse*, ornate pro esse, et *nefas*, magna cum vi, pro opprobrio, vt et Seru. notauit. — 198 — 200 conf. Il. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto. vide v. 142. 143. — 199. 200 verba ex Il. π, 109. 110, sed ornatius. *ora* int. fauces. — 201 — 209

 multum

Namque, furens animi, dum proram ad saxa subvrguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautae, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito conmota columba,

Cui

multum ἐναργείας in h. l. *honorem*, victoriam, vt anteuerterent Centaurum. *interior*, v. ad v. 187, spatio *iniquo*, angusto. conf. Stat. Theb. VI, 440 sq. *murex*, Seruius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127). *illisa pependit* pro vulgari: illisa est; sed suauius, quod suspensa et sublimis nutauit, librauit sese. conf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio haec eadem Silius XVII, 281 sqq. — 207 — 212 *morantur*, haerent; quippe dum nauem retro agunt; *trudes*, contos. — 211 *agmine remorum*, ornate, totis remis. — 211 *ventis vocatis*, expansis velis; v. sup. III, 253. *prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus*. — 213 — 217 κοίλην πέτρην Χηραμόν, Il. φ, 494. 495 expressisse putatur; At quanto ornatius! *domus et dulces nidi* — et *tectum*. — *exterrita tecto dat pennis plausum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab.: „cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum; inde ita quieta volat, vt non videatur mouere alas.“ *iter liquidum*, aërem, *radit*, vt ψαύειν et ψαίρειν, v. c ap. Aeschyl. Prom. v. 394. cf. Valken. ad Eurip. Phoen. p. 471. Sic *verrere* aequor. Vulgarius *secare*; nisi quod

alterum

Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arua volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque conmouet alas.
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat vltima Pristis
Aequora; sic illam fert inpetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum breuibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram,
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus:
Quem petit, et summis adnixus viribus vrguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Hi proprium decus et partum, indignantur, honorem

Ni

alterum illud eam vim habet, vt quasi aeris aliqua superficie leuiter tantum perstricta incessum denotet. Columbarum motu placido et leni, suspenso gradu et leui incessu; quo Homerus dearum incessum declarari posse putauit Iliad. ε, 778. At hic aequabilem et liberum et tranquillum nauis cursum per apertum mare egregie repraesentat. — 218 — 228 *vltima aequora* circa metam. *breuibus vadis*, propius ad scopulum, vt I, 111. 112. *breuia et syrtes.* Mox *discentem* est experientem, conantem. — 224 *cedit*, h. e. praeteriri se sinit, Gyae Chimaera. — *in fine*, totius cursus int. sub reditum ad litus. conf. inf. v. 327, 328. — Tum 227 *sequentem* Mnestheum qui insequitur Cloanthum, vrget et instat. — 228 *studiis* h. l. proprie, vt in consessu ludorum circensium de fauore spectantium. cf. Il. ψ, v. 448 sqq. et 767. 768: Silius XVI, 319 — 332. *fra-*

Ni teneant; vitamque volunt pro laude paciſci.
Hos ſucceſſus alit; poſſunt, quia poſſe videntur.
Et fors aequatis cepiſſent praemia roſtris:
Ni, palmas ponto tendens vtrasque, Cloanthus
Fudiſſetque preces, diuosque in vota vocaſſet:
DI, quibus imperium eſt pelagi, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
Conſtituam ante aras, voti reus, extaque ſalſos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis ſub fluctibus audiit omnis
NereidumPhorcique chorus; Panopeaque virgo
Et

goribus h. l. pro clamore et plauſu. — 229—231 *proprium decus* h. l., vt alias, pro parta iam et parata victoria. *indignantur ni teneant*, doctior forma pro: ſe non tenere, ſibi eripi. Sic *al. ei μή. paciſci* exquiſite pro: reddere, impendere; ex vulgariore formula; redimere famam ſempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I Theb. 319. *hoc aeuum cupiat pro luce paciſci.* — 231 *poſſunt, quia poſſe videntur:* ad fiduciam certantium referre malim; efficiunt id, quod facere ſtudent, ſeu in eo ſunt, vt id efficiant, quoniam ſibi videntur id efficere poſſe. Multa argutantur interpp. — 232—243 Lineas ap. Hom. ductas vide l. c. Iliad. φ, 769 ſq., vbi Vlyſſes in curſus certamine ſimiliter vota facit. *palmas vtrasque* antique, inquit Seru., quem vide, pro, palmam vtramque. — *diuos in vota vocare* vi ſane et ſenſu idem eſſe debet ac *deos votis vocare*, h. e. inuocare: quod aliquoties apud Virgilium et eius imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, ſed dictum exquiſite, vt *in partem praedamque vocare* III, 222 et ap. Ouid. Faſt. V, 527 *iuratus vobis in verba vocatis.* Nam *votis* eſt idem ac vocare ad vota, ad ea, quae vouentur. — 237 *voti reus*, vti Ecl. V, 80 *damnari votis*, quoniam *vota deberi*,

Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Inpulit. Illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto,
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat

beri, *solui*, dicuntur. *porricere* voc. sacrorum proprium. v. Macrob. Sat. III, 2. — *liquentia* ornat, vt saepe *liquidum* in *aqua*, *humor*, *fons*. — 240 *Phorcum* (Φόρκος et Φόρκυς) Ponti et Terrae f. (v. Hesiod. Theog. 237: Apollod. I, 2, 6.) Nerei fratrem, posuisse videtur poeta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen. conf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. — *Panopen* vel *Panopeam* (cf. I Georg. 437), vnam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forte tamquam ex praecipuis vnam, vt sup. I, 144 *Cymothoën*. — *Portunum* bene memorat, tamquam poeta Romanus, qui Graecis est Palaemon, olim Melicerta. Vidimus iam *Inoum Melicertam* Ge. I, 437. v. Hygin. f. 2: Ouid. Fast. VI, 547. Cum claue eum fuisse exhibitum legitur ap. Festum in *claudere*, et in glossa Seru. ad Ge. I, 437: dubito tamen, an *clauus* potius in eius manu fuerit. Cum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palaemon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putauit Grot. ad Martian. Capellam lib. I p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui iuuenili aetate exhiberi solent, vt *Bacchus pater*. — *Impulit* nauem: vt sup. lib. I, 144. 145. vbi in tempestate naues Troianorum leuabant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 76 sq. *manu magna*, significanter in numine; et memorabilis effectio: *illa noto citius*. Tandem *portu se condidit alto*, ornate pro: intrauit.

244—248 *ex more*, certe ludorum gymnicorum. *aduelat*, vt exquisitior esset oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. — *dat optare*, vt eligant ac diuidant inter naues. conf. sup. I, 425: III, 109. *magnum*

Declarat, viridique aduelat tempora lauro;
Muneraque in nauis ternos optare iuuencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit;
Intex-

num talentum, non comparatiue, quoniam maius et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poeta; sed per se, quod multas minas intra se continet; vt *magnus annus*, *mensis* etc. — 249—257 *Victor* primo loco Cloanthus, at v. 258 altero loco Mnestheus, et v. 266 tertio Gyas. Vestis auro intexta; vt VIII, 167; igitur figurae aureae erant; praetexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici; nos *falbalam* dicere videmur; quem Maeandrum dicere potuit quidem; quandoquidem cinctu et amictu rugatur vestis et sinuatur, et alia parte defluit, alia adtollitur; sed et ipse limbus esse potuit flexibus sinuatis textus eodem modo quo in vasis antiquis fictilibus pictis videmus passim ornamenta appellata vulgo *à la Grecque*. *Maeander* enim *flexuosa et in se remeabilis purpura in modum Maeandri*, ait Seru., fluuii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimi tum flexibus suis, tum poetarum in eo ornando arte. Vide Ouid. Met. VIII, 162 sqq. et al. *Meliboea purpura*, Meliboeensis, si, quod verisimile est, Virgilio ex Lucretio II, 499 in animum venit: *Meliboeaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alia, quam Thessaliae vrbe (v. Liv. XLIV, 13), appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Meliboeam, in Orontis, Syriae fluuii, ostiis sitam purpurae huius laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3, quoniam scilicet in illo litore muricum frequentia aliunde nota est. Imitatio Statii est Theb. VI, 540. 541 sq. *cucurrit*, currit, vt Il. ζ, 320 περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. Limbum autem purpureum non adsutum fuisse putato, sed intextum. — 252 sq. Textu-

Intextusque puer frondosa regius Ida
Veloces iaculo ceruos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.
Longaeui palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; saeuitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Laeuibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.

Tertia

Textura in ipsa veste ex auro, opere Phrygio. Argumentum, in antiquae artis operibus obuium, non alienum erat ab hac textura, cum Ganymedes ad Aeneae genus spectaret. *armiger Iouis praepes* iungendum, suppleto, si placet, ales; de aquila; (ex nostro hoc adoptauit Valer. Fl. I, 156: II, 416.) aut *quem armiger Iouis rapuit praepes* h. velociter. — *tendunt palmas*, non mirantes, sed grauiter ferentes ac deorum fidem implorantes, vt et res postulat et Hymn. in Vener. 208, vbi copiose de Trois patris luctu agitur. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Il. υ, 233—235 et ε, 266. 267. *custodes* v. inf. ad 546. — *saeuit latratus in auras*, ornate; sic tamen iam antea Varius ap. Macrob. VI Sat. 2 p. 380.

258 — 265 Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro praemio etiam in ludis Achillis occurrit I. c. Iliad. ψ, 560, vt et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad lib III, 467; est ἁλυσιδωτὸς triplici hamorum seu vncorum se mutuo mordentium, in morem annulorum, serie, Demolei illam spolium facit more ornandi

Tertia dona facit geminos ex aere lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Iamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant euincti tempora taeniis:
Quum saeuo e scopulo multa vix arte reuolsus,
Amissis remis, atque ordine debilis vno,
Inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,

Aerea

nandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione saepissime obseruabis; in lorica quidem ipsa Iliad. ο, 529 sqq. *decus et tutamen*) Homericum l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *in armis*, vel inter pugnam, vel ejus armati: αὐτοῦ ἐν ὅπλοις (ὄντος). Sed illud praestat. *donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Il. ψ, 612. 613. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illum — indutus at olim*, color ductus ex Homero Il. ε, 303. 304. *palantes agebat* est Homericum κλονέειν ὀρινομένας. Demoleos, Δημόλεως, ipse aliunde notus non est; e Cyclicis petitus esse potuit.

266 Tertio loco Gyas praemium fert. *aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ouidius, Silius, aliique), anaglypha, vt bene Seruius exponit, figuris eminentibus caelata. Nota res; et praeiuerunt Graeci. Eo refer Arat. Phaenom. 276 τὰ δέ οἱ (sc. Cygno sideri) πτερὰ τετρήχυνται ἀστράσιν. ita restituendus locus ex Schol.

268 — 272 Ornati versus 268. 269. *puniceis taeniis*, atqui v. 110 *virides coronae*? et infra 494 *viridi Mnestheus euinctus oliua*. At erant frondes punicea taenia religatae; bene Seru. *significat lemniscatas coronas*, *quae sunt de frondibus et discoloribus fasciis*. conf. Theocr. Idyll. II, 121. 122: Plin. XXI, 3. *ordine debilis vno* proprie esset vno remorum ordine e ternis sup. v. 119. 120, at h. l. *ordo* de latere, paullo latius; ab vno latere omnino remi detersi erant. conf. sup. ad lib. I. 104. 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poeta, frustra, puto, quaeritur; vnum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. — 273 — 279 Ornatus locus, in quo poeta

Aerea quem obliquum rota transiit, aut grauis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.
Tali remigio nauis se tarda mouebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Seruatam ob nauem laetus sociosque reductos.
Olli serua datur, operum haud ignara Mineruae,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub vbere nati.
 Hoc pius Aeneas misso certamine tendit

Grami-

ta profecisse videtur e *Lucretio* III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnaeo ornata lib. XI, 374—376. *viae agger*, proprie editior viae pars, h. l. simpl. pro via. *ictu* et ad *grauis* (vt sit *viator grauis*, infestus *ictu*, qui grauem ictum infert) et ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius; Vulgare erat, *graui ictu*. mox iung. *saxo lacerum*. Tum *dat tortus*, facit, vt διδόναι pro ποιεῖσθαι, intorquet se flexibus, et *colla arduus attollens*, αὐχέν' ἀναςχὼν Callimachus in fragm. CCCCXXXVIII egregie a Ruhnkenio restituto. — *pars vulnere clauda*, pars vulnerata, oberita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes. — 280—285 Quod Sergesto, etsi inferiori, munus dat, et quod seruam dat, ab Homero habet l. c. Iliad. ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoën Cretensem nominat, hoc vt poeta facit, a quo nihil facile indefinite ponentium. *ostia* h. l. portus. *promisso*, vulgare fuisset *sperato*. *operum haud ignara Mineruae*. saepe ap. Hom. ἔργα εἰδυῖαν, et ἔργα Ἀθηναίης, de lanificio et textura, vt notum.

286 — 361 Totum hoc, quod sequitur, cursus certamen

Gramineum in campum, quem collibus vndique curvis
Cingebant siluae; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Inuitat pretiis animos, et praemia ponit.
Vndique conueniunt Teucri, mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi.
Euryalus forma insignis viridique iuuenta;
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius, simul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuuenes, Helymus Panopesque,
Adsueti siluis, comites senioris Acestae;

Mult.

tamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq.; sed traducti in illud alii ex reliquis agonibus. Locum spectaculi tantum non exscripsit ex nostro Statius VI Theb. 255 sq. — *misso certamine*, proprie certantibus dimissis. cf. inf. 545. vt ἀγῶνα supra dictum est esse et certantes et spectantes et locum et certamen. *siluae* in collibus — qui iidem *theatrum* — vnde infra v. 340 *cauea*. *Circus* h. l. pro stadio. *se tulit et consessu exstructo resedit*. conf. supr. v. 44. nisi doctius est *exstructo* absolute dictum accipere; vt sit *exstructum* pro exstructione, loco exstructo, suggestu in medio circo. *pretia* explicantur per *praemia*. res, quae pretio habentur, numerantur pro mercede, et pro praemiis apponi solent. *animos* ornatius quam, eos; eorum animos. — 296 In *pueri* arguntur Seruius et alii. *amore pio pueri* exponunt: casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor et amicitia pietatem, h. caritatem

Multi praeterea, quos fama obſcura recondit.
Aeneas quibus in mediis ſic deinde locutus:
Adcipite haec animis, laetasque aduertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnoſſia bina dabo laeuato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit vnus honos. Tres praemia primi
Adcipient, flauaque caput nectentur oliua.
Primus equum phaleris inſignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque ſagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti ſubnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Haec vbi dicta, locum capiunt, ſignoque repente
Conripiunt ſpatia audito; limenque relinquunt,
Effuſi nimbo ſimiles, ſimul vltima ſignant.

Primus

tatem et fidem, continere videtur; et puer ſpectat ad teneram aetatem. *Tegeaeae*, Τεγέα. Τεγεαῖος, vt Ge. I, 18 *Adſis, o Tegeaee fauens.* — Mox 300 ὁ Πανόπης, vt Ἀγχίσης, Ἀκέστης. — 302—307 Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1 *Multei aliei aduentant, paupertas quorum obſcurat Nomina.* — 303 Vulgare: in quorum medio. — 305 ἀγέραστος Homericum. Mox *Gnoſſia* (ſup. III, 115. 104.) *ſpicula* v. ſup. Ecl. X, 59: Callim. in Apoll. 33. Et *bipennem* argenteo manubrio *ſignis caelatis*, ornamentis exſculptis, ornato. Mox *vnus hic* idem, et communis inter omnes, honos, ſeu praemium.

310 — 314 *Amazonia* et *Threiciae*, epitheta ornantia, a praeſtantiſſimo genere, vt mos poetis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. cf. ſup. II, 389 ſq. 612. Ex pharetra aptus balteus latus auratus, (*balteus lato auro*) ad cuius oram fibula gemmata. (*et fibula, tereti gemma, ſubnectit balteum:* conf. ſup. ad IV, 139) Omnia ornate, vt et v. 315. 316. 317, h. e.

Curri-

Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proxumus huic, longo sed proxumus interuallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub
Ecce volat calcemque terit iam calce Diores, [ipso
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elabsus prior, ambiguumue relinquat.
Iamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem aduentabant: laeui cum sanguine Nisus
Labitur infelix; caesis vt forte iuuencis [
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic iuuenis iam victor ouans vestigia presso

Haud

Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq. — 316 *limen νύσσην*, vt ibid. v. 758: Odyss. ϑ, 121. *simul vltima signant*, notant, oculis animoque designant metam. Subnatum forte poetae ex illo: *σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν.* *fulminis alae* poetica ratione; sed et in artis operibus fulmen alatum frequenter occurrit, inprimis in numis. — 323 sq. Expressa ex Il. ψ, 764. 765, ne dubita. Diores ita cursu aequat Helymum, vt vno tantum ille passu praevertat. Itaque Diores sic instat, vt immineat eius humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans eius pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro *pedem pede*. — 325. 326 et si plus spatii superesset, nec curriculi metae iamiam adpropinquarent, aut Helymum Diores cursu praeuertisset, aut saltem aequasset. Hoc est *ambiguum relinqua*eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de qu ambigerent alii. — 327 sq Ad Homeri ductum l. c. 77 sqq et 539 sqq. An dignita epici carminis versu maxi me 333 et 357. 358 satis co fultum sit, quaesitum est viris doctis. Saltem h

tonen

Haud tenuit titubata ſolo; ſed pronus in ipſo
Concidit immundoque fimo ſacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam ſeſe obpoſuit Salio per lubrica ſurgens.
Ille autem ſpiſſa iacuit reuolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plauſuque volat fremituque ſecundo.
Poſt Helymus ſubit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caueae conſeſſum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi ſibi poſcit honorem.

Tutatur

tenendum, non ex noſtro decori ſenſu diiudicandam rem eſſe; quale autem Auguſtei ſaeculi de tali re iudicium fuerit, ignoramus. Noſtra quidem aetas facetias tales recte, puto, reſpuit. Tanto manifeſtior ad cuiusque ſenſum ſuauitas eſt in Euryali repentino conſilio ex generoſo amicitiae affectu profecto v. 334 ſqq. *ſpatio extremo*, extrema ſtadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, ſpatia confeciſſe videntur. *Finem* exquiſitius pro meta dixit. *laeui ſanguine* pro ſolo laeui propter ſanguinem. — 330 ſanguis ſuperfuſus, vel effuſus, madefecerat humum herboſam. — *veſtigia titubata*, audacius, vt a poeta, pro pedibus titubantibus. — 334 *amores* male modo ad turpem modo ad magnum amorem trahunt. Nihil aliud eſt, quam poetica ratio pro vulgari: amor ſing. numero, amicitia, et nunc pro amico; quippe humi iacens, ita ſe currenti Salio oppoſuit, vt ille in eum impingeret pede et prorueret. 338 *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco. — 339 *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poetica, quam ipſa illa exempla illuſtrant, quae Burmannus laudat ad h. l. cf. ſup. Ge. I, 59. *Palma*, vt *victoria*, et ſaepe alia abstracta, pro victore. — 340 — 347 Simile iurgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 ſqq. *ora prima patrum*, et primo loco, ante

Tutatur fauor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.
Adiuuat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Vltima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam mouet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gaetuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque vnguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te lapsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam;
Ni me, quae et Salium, fortuna inimica tulisset.

Et

te alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *caueam* voce a theatro ducta dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles. *lacrimaeque decorae* 343 pueri supplicantis, ne sibi victoriae honos eriperetur. *veniens* simpl. pro quae est. Nam *venire* plenius voc. poetis pro esse; vt iam Heinsius notauit ad Ouid. V Fast. 648 et al. loc. Sic ἔρχεσθαι, ἱκνεῖσθαι. Veteres Grammatici *veniens* h. l. proueniens, nascens, interpretabantur, vt I Georg. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius vuae.* — 345 Adiuuat Euryalum, eiusque caussam, et clamat Diores, qui in victoriae tertium locum successerat, et, si Salius primo vel secundo loco renuntiatus foret victor, iterum e[x]cidisset. — 348 — 36[0] Delectat mite Aeneae inge[n]ium, vel Euryali respectu Praeiuerat tamen et hi[c] Homerus Il. ψ, 558 sq. — 349 ad verba cf. sup. I, 25[7] 258. *palmam*, debitum cu[i]que ordine suo praemiu[m]. Obserua etiam copiam d[i]ctionis: *munera*, *praemi[a]* *palma*, *corona*, *honores*, *d[o]na*, *promissa*. — 356 *me — fortuna tulisset*, me prim

Et ſimul his dictis faciem oſtentabat, et vdo
Turpia membra fimo. Riſit pater optimus olli,
Et clipeum efferri iuſſit, Didymaonis artes,
Neptuni ſacro Danais de poſte refixum.
Hoc iuuenem egregium praeſtanti munere donat.
Poſt, vbi confecti curſus, et dona peregit:
Nunc, ſi cui virtus animusque in pectore praeſens,
Adſit, et euinctis adtollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque iuuencum;
Enſem

primo praemio abstuliſſet, abduxiſſet, exquiſitius quam vulgare: ni fortuna mihi eripuiſſet praemium pro *laude*, h. e. virtute in curſu. — De vſ. 357 v. ad v. 327. cf. Il. ψ, 551. 781. — 359 clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (Sic ſaepe, vt III Ecl. 37.), et a loco, quo fuerat ſuſpenſus, in Neptuni templo pro donario e manubiis; tum quod e templo Graecorum erat ablatus. Seruius: *Danais*, a *Danais*; et *intelligimus hoc ad Aeneam tranſiſſe per Helenum* (ſup. III, 465 ſqq.) Nil refert, ſed et Aeneas ex templo aliquo Graecorum inter praedam auferre potuit, vt color ſit ſimilis ac lib. III, 286 — 288.

362 — 484 Etiam ap. Homerum *πυγμαχία* fit Il. ψ, 651 — 699. Certauit eum poetarum patre Virgilius fere in ſingulis, vt comparando facile intelligent, quibus haec cognoſcere lubitum eſt, modo varietate, modo ornatu. Omnino placuiſſe ſibi videtur poeta in hoc loco, etiam ab Apollonio lib. II, pr. et Theocr. Idyll. XXII tractato. Virgilium vnice ſequitur Statius Theb. VI, 249 ſqq. *animus praeſens* proprie in diſcrimine, qui ſine perturbatione, quomodo periculo occurrat aut hoſtem ſuſtineat, videt; tum omnino fortis. — 364 adſit is et pugnet; at quam ornate! *euinctis palmis* ceſtu, *attollat*, vt *ἀείρειν* voc. propr. hac in re. *pugnae honorem*, *γέρας* v. ad v. 349. *velatum auro vittisque* ornatum (cf. ſup. ad v. 72), vitta lamellis aureis diſtincta; cf. Seru.

 et

Ensem atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,
Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulua moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,

Osten-

et inf. IX, 627. — 368 — 377 Homer. l. c. 664 sq. — 370 Paris, vulgo pro imbelli, ignauo et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, vt Iliad. γ in certamine cum Menelao, ν, 765 sqq. λ, 580 et al.; a poetis tamen post Homerum multo maiore virtute insignitus. In praeliis enim post Hectoris fata factis frequens eius est mentio. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus cum esset, certamine a Priamo instituto, agnitus est, dum *omnia vicit*, *κατὰ πάντα ἆθλα*, vt est apud Hyginum fab. 91 et fab. 273 p. 322. Euenerat hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiauerat. Cum itaque in omni certaminum genere vicisset, etiam pugilatu excellere potuit in poetis deperditis. — 371 Ludi funebres in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poetis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen sit, e Cyclicis poetis et hos petitos esse: et legitur in personato Darete 25: *Priamus Hectorem suo more ante portam sepelivit: cui ludos funebres facit.* At *Buten* suauiter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Polluoem prouocauerat, cum is cum Argonautis ad Bithyniae litus accessisset, vid. Apollon. l. c. — 373 Butes ex Bebrycia, quae erat *gens Amyci*, ist est, sub regno Amyci, venerat Troiam. *ferebat se*, incedebat, veniebat. Apud Homer. l. c. Il. ψ, 679. 680 Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. —

375

Oſtenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere ceſtus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae ſtetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeua taurum cornu tenet; atque ita fatur:
Nate dea, ſi nemo audet ſe credere pugnae,
Quae finis ſtandi? quo me decet vsque teneri?
Ducere dona iube. Cuncti ſimul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promiſſa iubebant.
Hic grauis Entellum dictis caſtigat Aceſtes,
Proxumus vt viridante toro conſederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortiſſime fruſtra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona ſines? vbi nunc nobis deus ille, magiſter
Nequidquam memoratus, Eryx? vbi fama per omnem
Trina-

375—377 ſtolide *ferox* homo egregie ante oculos conſtitutus; cf. Apollon. l. c. 45 ſqq.; vt nec minus in oratione, quae ſequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 ſqq. — 380 *palma*, pugna, pugilatu, quo ſuperior omnibus eſt, cum nemo ad congreſſum prodiiſſet. — 385 ſqq. Primae lineae in Homero v. 676—682; at quam egregie coloribus ſuis a poeta inductae? — 387 Aceſtes *grauiter* caſtigat. Ita malim. Nec male tamen *grauis* omnino, quoniam ſenex erat, quippe ſenes aetate et auctoritate graues habentur. Similis increpatio Pandari ab Aenea Il ε, 171 ſqq. Omnino obiurgationes eiusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Mineruae Od. χ, 224: Hectoris Il. ε, 440 ſq. quas non facile manibus dimittet poeta, quia vim et δεινότητα habet oratio. — 389 fruſtra fortiſſime olim inter heroes, ſc. quandoquidem nunc iners deſides. Sic ſup. II, 348.

Trinacriam, et ſpolia illa tuis pendentia tectis?
Ille ſub haec: Non laudis amor, nec gloria ceſſit
Pulſa metu; ſed enim gelidus tardante ſenecta
Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque inprobus iſte
Exſultat fidens, ſi nunc foret illa Iuuentas:
Haud equidem pretio inductus pulcroque iuuenco
Veniſſem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos inmani pondere ceſtus
Proiecit; quibus acer Eryx in proelia ſuetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obſtupuere animi: tantorum ingentia ſeptem
Terga

389 *iuuenes fortiſſima fruſtra pectora.* Sic *nequicquam* ſup. V, 81. 256. 276 et ſtatim 392. — 391. 392 grauiſſima obiurgatio; *magiſter Eryx*, h. e. gloria haec, quod Erycem heroem (ſed maius, *deus ille*) magiſtrum pugilatus habuiſti. — Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe quo Herculem adeo prouocauit v. 412 ſqq. v. Diodor. IV, 83. Pauſ. IV, 36 p. 372. cf. poſt alios Burmann. ad Numiſm. Sicil. in Doruill. Siculis p. 399 ſq. — *nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum notum eſt. *ſpolia*. Auxit haec Val. Fl. IV, 181 ſq. — 394—399 Talis excuſatio frequens in Homero, in primis Neſtoris. Vide Il. η, 132 ſqq.: λ, 669 ſq.: ψ, 629 ſq. et Laertae Odyſſ. ω, 375 ſq.; ſed ornatu et orationis vi Virgilius ſuperior. conf. inf. lib. VIII, 560 ſq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim vſus erat, ceſtus in medium proiicit, magno poeta dignum eſt. Veniſſem equidem vel nulla praemii ratione habita. *Nec dona moror*, praemium non curo.— 403 *ferre manum in praelia*, exquiſite pro manus conſerere; et *intendere brachia tergo* pro induere ceſtum: qui ex corio bouino factus erat.

404 — 408 In *tantorum* haerent grammatici: Parua eſt obſeruatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit

Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat:
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares haec Troius arma recusat,
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,

Aeque-

pigebit. *Tantus* et *talis*, vt τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, vt caussalem particulam intra se complectantur reddendaque sint per: *nam magnus*, *nam multus*. Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant). conf. ad Callim. in Del. 27. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus v. 404. nunc 408. *vinclorum volumina* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur. — 406 *longeque*, valde, vt Seru. Scilicet in *recusat* latet notio τῦ *refugit*. — 410 — 419 *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 424. 425. Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnauit, vel numis testibus. — 412 *germanus* Aeneae, eadem saltem matre genitus (conf. Wesseling. Obss. I, 13), quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is, de quo v. 372) filius. — 413 Etiam hic versus nostris sensibus fastidium faciat necesse est. Sed v. sup. ad v. 327 sqq. — 415 *melior sanguis aemula* intellige, quomodo alias poetis *inuida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*, nondum cani erant sparsi per tempora. Orna-

Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solue metus; et tu Troianos exue cestus.
Haec fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo adrectus vterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:

Ille

tissime. — 418 *sedet.* sup. lib. II, 660 *Si sedet hoc animo. auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitauit. — 419 *aequemus pugnas*, pugnam, cestus. Seruius per *arma* reddit. *remitto*, cedo ac renuntio cestibus Erycis. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat ius proprium regi, patriaeque remittat.* — 421—423 Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65—74. cf. Apollon. II, 30 sqq. *lacertos exuit* veste, doctius quam vestem lacertis. Versus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. VI, 1 *magna ossa lacertique Apparent homini. duplicem*, Homer. δίπλην, duplicato panno, vt alibi docuere viri docti. — In v. 424 iterum conuenit cum Apollon. II, 51 sqq. — 426 sqq. Comparanda hic inprimis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. IV, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq.; sed, comparare talia, facis expedita res est. Nos Virgiliana saltem illustrabimus. *arrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — ποδέεσσι, Apollon. II, 90. 91. *pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie praeludendo; vulgare est: *lacessere aliquem pugna, ad pugnam.* — 429 *immiscent manus manibus* pro conferunt manus. *pedum motu melior:* Sunt enim haud

Ille pedum melior motu, fretusque iuuenta;
Hic membris et mole valens: sed tarda trementi
Genua labant; vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malae.
Stat grauis Entellus, nisuque inmotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus vrbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adsultibus inritus vrguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praeuidit, celerique elapsus corpore cessit.

Entellus

haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, euitandis ictibus. v. Stat. Theb. VI, 794 sq. — 433 *vulnera* pro vulgari *ictus*; hos v. 434—436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractae ac tumidae ex ictibus notae nunc sunt ex nupera Winkelmanni observatione super *τὰ κατεαγότα τὰ ὦτα*. — 437. 438 *grauis* aetate et mole corporis. cf. inf. 447. Nam alter contra, Dares, agilior corpore. *tela exit* pro vulgari: ictus cauet, declinat, euitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, vt multi monuere. inf. XI, 750 *vim viribus exit*. Stat. VI Theb. 802. — 439—442 Splendida comparatio a re multo maiore, oppugnatione vrbis vel castelli. *molibus*, machinis. Ad voc. *ille* deficit id, quod a comparatione expectatur, Entellus stat immotus, ille ab omnibus partibus tentat et ictibus petit. — 443—449 *a vertice*, desuper. vid. ad II Ge. 310. *elapsus cessit*, elabitur; quod sup. *exit*. *grauis*, *grauiter*, vt Homericum: *μέγας μεγαλωστί*. —

Entellus vires in ventum effudit; et vltro,
Ipse grauis grauiterque, ad terram pondere vasto
Concidit: vt quondam caua concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor coelo; primusque adcurrit Acestes,
Aequaeuumque ab humo miserans adtollit amicum.
At, non tardatus casu neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires et conscia virtus;
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber vtraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et saeuire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem inposuit pugnae, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?

Non,

448. 449. Comparationem satis obuiam vel apud Homerum Il. ν, 178 sqq.: ξ, 414 sqq.: π, 482 sqq. et alibi ornauit nobilium Arcadiae et Troadis montium nominibus: quae et ipsa rebus dignitatem adiiciendi ars est. — 450 sqq. Similiter Il. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus nouas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur; ductu forte Theocriti Idyll. XXII, 107 sqq. *studiis*, Seru. in studia. Malim: prae studio, per studium ac fauorem, qualis spectantium in ludis est. — 455 *conscia virtus*, cuius ipse conscius est, quam in se esse nouit, vulgo, virtutis conscientia. — 461 sqq. Aeneas idem facit, quod Achilles l. c. Il. ψ,

Non vires alias conuersaque numina sentis?
Cede deo. Dixitque, et proelia voce diremit.
Ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Iactantemque vtroque caput, crassumque cruorem
Ore eiectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad nauis; galeamque ensemque vocati
Adcipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate dea, vosque haec, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuuenali in corpore vires;
Et qua seruetis reuocatum a morte Dareta.
Dixit, et aduersi contra stetit ora iuuenci,
Qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
Librauit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi
Ille super talis effundit pectore voces: [bos.

Hanc

ψ, 734. — 465 cf. Il. υ, 332 sq. *infelix*, ἆ δειλέ. *vires alias*, simpl. quam putaueras huius hominis esse, h. e. tuis maiores. *conuersa numina*, fortunam certaminis mutatam; quod frequentius: auerso numine te hoc audere. — 468 sq. cf Il. ψ, 695 sq., vbi φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, Οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσιν, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε etc. Mox v. 471 *vocati*, h. iussi, non vacare putandum. Seruius: *Bene eorum ostendit pudorem*. non sponte, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, vt tollerent. Etsi proprium vocabulum est certaminum, pronuntiatur enim a praecone victor et ad tollendum praemium vocatur. Sic sup. 244 sq. — 473 — 484 Nouum hoc Entelli facinus et praeter opinionem, adeoque iucundum cognitu. — 476 quam certa mors destinata Dareti fuerit: ornate; sed multo magis in sqq. — 480 illisit manum cestu armatam ossibus

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persoluo; hic victor cestus artemque repono.
Protenus Aeneas celeri certare sagitta
Inuitat, qui forte velint, et praemia ponit;
Ingentique manu malum de naue Seresti
Erigit; et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Conuenere viri, deiectamque aerea sortem
Adcepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo nauali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus euinctus oliua;
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,

Pandare

bus, ita vt cerebrum infringeretur. — 483 *meliorem animam*: magis gratam, quae magis conueniret, nam animalem hostiam dat, ait Seru. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hostia succidanea. cf. inf. XII, 269 *haec melior magnis data victima diuis*. add. Ouid. VI Fast. 162. — 484 noto more, arte deposita. v. c. Horat. III Od. 26.

485 sqq. Idem certamen ap. Hom. Il. ψ, 850 sqq.; sed variauit multa Virgilius, quae facile comparatione facta animaduertere licet. — 487 *manu*, h. l. magna multitudine. Nisi malis accipere dictum, vt de heroibus solet, *magna manu*, χειρὶ παχείῃ. *Seresti* sup. I, 611; ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. *traiecto in fune* funis traiicitur, transverse circumplicatur, columbae; sollemnius absolute: *fune traiecto*. — 490 ex l. c. Il. ψ, 861, sed ornate. conf. Il. γ, 316 sq. *primus locus*, eleganter pro sorte, et acclamatio fauentium est *clamor secundus*; et *exit* sors, ἐξέθορε, ἐξόρουσε, vt notum ex Homero. — 493 *victor*, secundo loco, vid. sup. v. 258; simili modo *tertia palma* v. 339. vnde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *euinctus* comas *oliua* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo haerendum,

quod

Pandare: qui quondam, iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achiuos;
Extremus galeaque ima subsidit Acestes:
Ausus et ipse manu iuuenum tentare laborem.
Tum validis flexos incuruant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris:
Primaque per coelum neruo stridente sagitta
Hyrtacidae iuuenis volucris diuerberat auras;
Et venit, aduersique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus auem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis

quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. — 496 *Pandare, qui* — v. Il. δ, 104 sq. *confundere foedus*, turbare, voc. propr. *συγχέειν*, vt ipse Homer. l. c. v. 269 *ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευαν*. *telum torsisti*. Pandarus emissa sagitta Menelaum vulnerauit. — 499 *manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem manus pro ipsa opera, et manuum opere, dicitur. — 500 — 506 *Pro se quisque*, *καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος*, h. e. *εἰς δύναμιν*. Sic Iliad. α, 271. *καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν*. — 505 *timuit* pennis, pro vulgari: tremuit alis, h. e. plausit, trepidauit prae metu; vt Seruius: *terrorem suum pinnis significans*. Dictum adeo fere, vt: *increpare verbere, obiurgare brachio, flagris*. Mox *plausu*, alarum columbae debet intelligi; sup. 215. 216 *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem*. Nunc tamen res forte nimium aucta est per adiectum *omnia*, resonuisse totum locum. — 507 — 512 *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mauult. At est epitheton ornans, a virtute et studio omnino petitum. cf. sup. ad lib.

Abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisae longaeui hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro;
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato inuidit honori;
Quamuis solus auem coelo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.

At

tum? certe quod ille putabat: cf. Seru. ad 524. 530. — 531—540 Imitatur Hom. h. l. Iliad. ψ, 616 sqq. vbi Nestor simili modo praemium extra ordinem fert. Ad craterem saltem cf. craterem Sidonium Od. ο, 115. *impressum signis*, anaglyphum. Luxuriat in eo Statius h. l. Theb. VI, 531 — 539. *Cisseus*, Thracum rex, cuius filia Hecuba. cf. inf. lib. X, 705. v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notae ad Apollod. p. 759. De eodem Homerus Il. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ouidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq. — 541 — 544 *praelato honori*, honori, quem alter ipsi praetulerat, praecipuerat. Aliter vulgari sermone dicitur alter praelatus alteri honore. Nam ita alterius quoque honor praelatus eius honori. *bonus* cum dilectu h. l. positus, vt ἐσθλός. *Proximus donis* (vt *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco praemio donatur, Mnestheus. Haec mea ratio. At Seru. *donis* h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Cf. quod sup. 268. 269.

At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;

Cornea

269 *omnes donati ibant.* *Extremus*, Hippocoon, Hyrtaci filius.

545—547 Nunc ludus Troiae instituitur, a nobilibus pueris actus, saepe ab Augusto exhibitus. cf. Suet. Aug. 43. et Intpp. — *certamine misso*, ut ἀγῶνα pro certantium, ac spectantium turba dimissa. Sed et perfecto sermone fere sic, ut apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V ad Div. 12. — *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo aevo adscivit Virgilius, quo nobilibus iuvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, vel Od. I, 36, 8). cf. sup. v. 257 et infr. VIII, 519. — 550 *avo* quippe in ludis in Anchisae honorem habitis. — 551 *circo*: v. sup. 289. — 553—556 Ornatum verborum vide in *lucent*, splendent, armis, phaleris fulgent; pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra: *fulgent*, vagantur etc. *coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut infra v. 673 intelligitur, ubi Ascanius *galeam ante pedes proiecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VIII, 276 *Fronde super galeam et felici comtus oliva*. Coma tamen vel sic a *corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus haec caput ambiebat. *tonsa* autem *corona*, decerpta. ut Ge. III, 21. Proprie arbor tonsa, cui frondes decerptae;

tae;

Cornea bina ferunt praefixo hastilia ferro;
Pars laeuis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus; tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.

Alter

tae: vt inf. 774 *tonsa oliua.* vbi conf. (Male ad Horat. I Carm. 7, 7 hic locus excitatur). *in morem,* ex more huius ludicri. In Seruianis, post alia minus docta, subiectum paullo post: *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Baebius tamen Macer* (eius mentionem facit Seruius etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit: a Caesare Augusto pueris, qui luserunt Troiam, donatas esse galeas et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere.* Poetae igitur iudicium in his ad suam aetatem accommodandis declarant haec Macri verba. conf. Sueton. Octau. 43; vnde in primis *torquem* v. 559 non sine consilio memoratum videas. — 558. 559 Ornate pro: torquem collo gestabant aureum. cf. inf. X, 137. 138. *auri obtorti,* torti; vt στρεπτός.

560—574 Pueri omnino fuere XXXVI, cum trinis ductoribus in tres turmas descripti; vnaquaeque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Seruius; saltem Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. Liu. I, 13. Sed ornauit poeta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. — 562 *magistris* v. sup. v. 546. *paribus,* vt suum quaeque e trinis turma magistrum haberet. Fortasse ad turmas *maiorum puerorum* respexit. v. Sueton. Iul. 39: Octau. 43. *Paruus hic Priamus* Politae filius, Priami regis nepos. De *Polite* conf. Iliad. β, 791 et

sup.

Alter Atys, genus vnde Atii duxere Latini;
Paruus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcer, Iulus
Sidonio est inuectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris;
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos, gaudentque tuentes
Dardanidae; veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam

sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos.* Seruius: *Polites — de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ab Aenea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* Paullo post in equis v. 565—567 argutantur Intpp. quia non adiectum est, praeter album colorem quinam alius color fuerit. *albas maculas* in praecipua aliqua corporis parte declarari puta, in pedibus, quos poetica ratione *primi vestigia pedis* dixit, et in fronte. Sunt, qui putent, Homerum Il. ψ, 453 poetae ante oculos fuisse. — 568 Atiam gentem memorauit propter Atiam, Augusti matrem. v. Seru. et ad eum Burm.: it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octau. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, vt saepe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque temere illa adiecta: *pueroque puer dilectus Iulo*; vt iam tum coniunctionis inter Atiam et Iuliam gentem tanquam semina prima iacta essent. — 572 *Esse* e Graecismo abundat: δῶκε ξεινήϊον εἶναι, et al. *Sidonium equum*, dicere potuit etiam, qui ex Africa esset. Nam Phoenicios equos non memini narrari. — 573 *Cetera Trinacriis* Prouide haec adiecta sunt. Poterat enim quaeri, vnde Troianis classe aduectis, in primis ea aetate, tot equi suppetierint. — 575 *pauidos.* Seruius: gloriae cupiditate sollicitos, vt III Ge. 106 *Corda pauor pulsans.* cf. Silius XVI, 431. 514. 479. Nec tamen iniucunda res, si puerilis aetatis ingenuam verecundiam commotumque sub certaminis ingressum animum exprimi putes.

Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
Lustrauere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis soluere choris, rursusque vocati
Conuertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Aduersis spatiis, alternisque orbibus orbes
Impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta

Parie-

putes. — 576 *veterumque*, senum. παλαιῶν. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

580 sq. Hunc locum cum subiuncta comparatione e pulcerrimis esse puto viuida ad sensum rei ad eloquium difficilis repraesentatione. *pares* loco, ordine eodem, vt sup. v. 114; terni tamen h. e. ternis diuersis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; aut terni quique incesserunt ita vt duodecim essent cateruae, trium vnaquaeque puerorum; mox iterum coeunt, *vocati*, a ducibus. *infesta tela tulere*, vt alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. — Mox v. 584 *aduersis spatiis*, h. e. quibus ipsi aduersi h. e. obuii inuicem sibi facti rursus deflectunt se et in nouos gyros discurrunt. *alternis orbibus orbem Impediunt* praeclare, cum variis flexibus subeunt se inuicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. — In v. 585 dictio Lucretiana facile agnoscitur ex eius lib. II, 41 et 324 *belli simulacra ciere*. *sub armis*, vt saepe apud poetam, pro *armati*.

588 — 591 Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcerrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Daedali choro. Rem itaque sapienter

Parietibus textum caecis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Inpediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, *luduntque per vndas.*

Hunc

ter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, vt inter eius flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba; quae Plinii animo obuersata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12 s. 192, vti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112—115. *Creta in alta*, conf. mox lib. VI, 23, propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus caecis*, qui visum ac prospectum intercipiunt, vt totum *iter*, qua pateat, aestimare nequeas. Ouid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *caeca tecta* dixit. Cuiacius Obss. I, 30 a Burm. laudatus *caecos parietes* esse sine fenestris docuit; sed hoc est ICtum interpretari, non poetam. Sunt viae vtrinque pariete cinctae. Igitur *iter* dixit, *textum*, fabricatum, *parietibus*, inter duo parietes. *ancipitem dolum* h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi*, procedendi, vt poetis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*, h. e. notas viae et itineris, qua erat incedendum redituro. Ouid. l. c. Daedalus *turbatque notas, et lumina flexum Ducit in errorem variarum ambage viarum.* cf. inf. VI, 27 sq. 592—595 *vestigia impediunt*, cursus, flexus implicant. *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Seruius) *nando Carpathium Libycumve* (sic legendum) *secant luduntque per vndas*, videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia, etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. *luduntque per vndas*, haud dubie melius esset sublatum. Ouidius de delphinis III

Hunc morem, hos cursus, atque haec certamina
primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma, et patrium seruauit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum Fortuna fidem mutata nouauit.
Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis:
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam

Met. 685 *Inque chori ludunt speciem, lasciuaque iactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant*; et qui anteiuit Apollon. lib. IV, 933 sqq.

596—603 *Hunc morem — Retulit*, innouauit, vt Servius, repetiit. *priscos Latinos* h. l. vt *antiqua Italia*, et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis; dum antiquum Latium et nouum iuxta ponitur. — 599 Iungenda et explenda sic: *docuit Latinos celebrare* eo modo, *quo puer ipse* et Troiana iuuentus ea celebrauerant. Hinc *Albani* etc. — 601 *honorem*, ludum ab origine sua in Anchisae honorem institutum. — 602 Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Seruius laudat: *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troia vocatur*, poeta dixisse videtur exquisitius: et nunc honor ille, seu ludicrum, *Troia*, pueri autem *agmen Troianum* appellantur. Alii sic: *pueri, Troianum agmen*, Troianorum hoc puerorum agmen, *Troia* appellatur. At alterum lenius.

604 sqq. Nouum auertendi Troianos ab Italia consilium Iunonis, incensis nauibus; ad ductum historiae etiam hoc, etsi variis modis fuit narratum. Sed poetam decebat haec ad deae Troianis infestae machinationes referre. Quod Iridis ministerio vtitur Iuno, Homeri exem-

Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa mouens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo;
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Deser-

exemplo facit. v. sup. ad IV, 694. Transitum a laetis ad tristia, adeoque delectationem ex rerum varietate, facile vel non monitus obserues. *mutata nouauit*, pro mutauit, ornate. Manil. IV, 580 *Scilicet in piscem sese Cytherea nouauit*. Fortunae *perfidia* ac *fides* proprio alioquo modo tribuitur, quatenus fallit spem vel sustentat constantia aut leuitate sua. — 607. *ventos adspirat eunti*, praeclare pro: volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Sup. IV, 223 Iupiter ad Mercurium: *Vade, age, nate, voca Zephyros et labere pennis*. Sunt enim modi volatum declarandi varii apud poetas, neque ii alii quam per alas, aut simpliciter librato per aerem corpore, caussa alia externa addita nulla. Si per alas; petitur res a vento, et modo fertur aliquis vento, modo aequat ventum, vt IV, 240. 1 Mercurium *talaria sublimem alis pariter cum flamine portant*, modo, *agit ventos et nubila tranat*, findit aerem, quem peruolat, et agit, mouet ante se. Vbique petitur modus volandi ab iis, quae in rerum natura volatui inseruiunt; calceis enim vel caligis vel soleis seu hominum seu equorum volatum fieri posse nemo sibi persuadet. — 608 *multa mouens* animo, voluens, machinata. vt sup. III, 34: X, 890. *necdum antiquum saturata dolorem*, vt sup. I, 25. I, 4 inf. 781. — 609 Ouidius Met. XI, 632 *et remeat per quos modo venerat arcus*. — 610 *cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611—617 *concursum* v. sup. 106. 107. *desertos portus* v. sup. 286. 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitario in litore desident, ex antiqua decori ratione et moris seueritate fit, quam tamen inter Graecos quoque serior vsus temperauit. Sed et illae *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes. cf.

Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes: Heu! tot vada fessis,
Et tantum superesse maris: vox omnibus vna;
Vrbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit;
Fit Beroë, Tmarii coniunx longaeua Dorycli;
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix;

inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes*; et quod statim querelas subiungit; *heu tantum viae sibi Et tantum superesse maris*. — 617 *Vrbem*, simpl. sedem.

618—622 *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Supra quoque de Venere I, 404 *pedes vestis defluxit ad imos Et vera incessu patuit dea*: cum *vestem deae* dixit, insidere debuit animo poetae species pallae, qua deae vestitae in signis artificum conspiciuntur. — Iris *fit Beroë*, vt Laodice ap. Hom. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* siue ad Doryclum siue ad Beroën referas, parum interest. Hoc alterum melius; quatenus in feminae auctoritate nunc res posita; *nomen* tamen melius ad maritum referas; quem in Epiri finibus apud Dodonam, sub Tmaro monte habitasse puta. *genus*, nobilitas h. l. vt sup. Ge. II, 240. *fuissent* pro *Cui fuerant*.

623—640 Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In v. 623 sq sententia fere qualis sup. I, 94 sq. et III, 321, petita e loco communi, quo vitae in miseria exigendae mors praefertur.

Infelix, cui te exitio Fortuna reseruat?
Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa,
Sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et voluimur vndis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes.
Quid prohibet muros iacere, et dare ciuibus vrbem?
O *patria*, et rapti nequidquam ex hoste Penates;
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces: Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor arae

Neptuno.

fertur. — 626 cf. lib. I, 755. 756. — 628 *Sidera* aut tempestates ait, quae ortu vel occasu siderum saepe nascuntur, aut prouincias, quae sideribus subiacent, vt Ecl. X, 68 *Aethiopum versemus oues sub sidere cancri.* Haec Seruius. Exemplum quidem parum idoneum, sed de acceptione vocis h. l. in hunc sensum non dubito, vt terras diuersis coeli plagis subiectas intellexerit, post *freta, terras, saxa,* h. e. litora saxosa. Tum *emensae ferimur,* plenius quam: emensae sumus. Mox *mare magnum,* simpl. vastum, immensum, nil amplius. *voluimur vndis,* agimur, iactamur, grauiter pro nauigamus. Ad v. 629 et 627. 628 cf. inf. VI, 59—61. Ad 630 vid. sup. v. 24. *iacere muros,* exquisite pro ponere, ducere; vt vulgo *fundamenta iaci* dicuntur. — 634 *Hectoreos amnes,* exquisitius quam: Troianos, vt et alias. Ad sensum versus conf. lib. III, 349 sqq. scilicet non continget, vt noua Troia alicubi nobis condatur? — 636 Somnium hoc praeclarum poetae consilio et adcommodatum commentum. — 639 *tantis prodi-*

Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Haec memorans, prima infensum vi corripit ign(
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. Adrectae mentes, stupefactaque cor(
Iliadum. Hic vna e multis, quae maxima nat(
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non haec Rhoeteia, matres,
Est Dorycli coniunx; diuini signa decoris,
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisue sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret

Mune

prodigiis, rei per somnum tam manifeste monstratae. — *arae Neptuno.* Fortasse Anchisae aras potius exspectabas. Sed, vt nunc est, ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, vt in certamine nauali adesset, vnde arae adhuc titiones ardentes suppetebant. Quorsum autem arae quatuor? Servius: *quatuor, quia singuli duces nauium* (vid. supra 115), *qui certauerant, singulas posuerant — alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat se daturum* (sup. v. 233 sqq.) Adde Pompon. Sab. Non expedio equidem rem, non magis, quam Ecl. V, 66 sq. nec refert.

641 — 652 Ornata orat vtpote in re, quae mirat nem facere debet. Est tem haec caussa iusta orn di, si id quaeritur, vt ph tasma alte in mentem scendat. *connixa corusc* ornate pro connititur. 647 sq. conf. sup. I, 4 Seruius ad h. l. habet ha *Non est dissuasio, vt quia putant*, (scil. ne femi Troianae credant, hanc veram Beroen, neque fidem habeant) *sed ma hortatur persuadendo, nu nis auctoritate.* Sed id *spiritum* male de odore cipit. Nam ad dignitat spectat: h. e. spiritus al magnus; sensus, adeo gestus, et oris species, iestatem habens et num

Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis,
Ambiguae, spectare ratis, miserum inter amorem
Praesentis terrae, fatisque vocantia regna:
Quum dea se paribus per coelum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero adtonitae monstris actaeque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Coniiciunt. Furit inmissis Volcanus habenis
Transtra per et remos, et pictas abiete puppis.

Nuntius

— 651 *tali munere*, sacrificio et inferiarum caerimoniis tam sollemnibus, vt ipse poeta interpretatur: *nec meritos Anchisae inferret* (voc. proprio) *honores*, inferias.

654—658 *oculis malignis*, h. l. simpl. toruis, transuersis, quales alias maligni animi signum esse solent. *miserum amorem*, magnum. *fatis vocantia regna*, vt *fata vocant*, *terrae vocant* sup. I, 610, ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis, vel ex fatorum ordine. *paribus*, pariter libratis, *alis* vt sup. IV, 252. Il. ε, 778. *secuit arcum*, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, κέλευθα, petitum proprie ab agrorum sulcis; vt sit: fecit arcum lucidum euolando, *secuit viam, incessit per arcum*. Nam per arcum, tamquam tramitem, euolare debuit. cf. sup. 609. 610.

660 *focis penetralibus*; focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt. recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant. opp. *arae* quatuor v. 639. — In v. 662 praeiuerat iam Lucret. V, 784. 785 *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis*; imitatus hoc Silius IV, 682. 683: adde XVII, 96. — (ex) *abiete puppes*, (ἐξ ἐλάτης pro νῆες εἰλάτιναι) *pictae*, vel colore inductae, vt ap. Homer. μιλτοπάρῃοι

Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert nauis Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare fauillam.
Primus et Ascanius, cursus vt laetus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petiuit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste nouus? quo nunc, quo tenditis,
O [illegible] inquit,
Heu miserae ciues? non hostem, inimicaque castra
Argiuum; vestras spes vritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes proiecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
Ast illae diuersa metu per litora passim
Diffugiunt, siluasque, et sicubi concaua furtim
Saxa, petunt. Piget incepti lucisque, suosque
Mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
[illegible]
Indomi-

κοπάγχοι, vel propter pictam in puppi tutelam aut parasemon in prora pictum. *cuneos theatri* translate de campo, loco consessus, v. sup. 287 sqq. — 667 Ascanius, vt erat, cursum ad nauale conuertit. *turbata castra*, classem, v. sup. III, 519. *magistri* v. 546. 562. Ascanio autem egregie aliquae partes hac in re tribuuntur, cum ex personae dignitate tum ex aetatis alacritate, tum sagaciter respectu Iuliae gentis. — Mox 674 *belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex II, 42. 324. pugna ludicra.

676 *diuersa litora*, diuersas litoris partes, vt toties alibi. *Piget lucis*, vt IV, 451 *taedet coeli conuexa tueri*. *excussa pectore Iuno*, praeclare, furor a Iunone iniectus; vt *deus pectore accipi* dicitur. — 680—684 Ornati versus. *vires indomitas* ex Homerico *ἀκάματον πῦρ*. *udo sub robore*, sub materia

Indomitas posuere: udo sub robore viuit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad vnum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam euadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum; et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes
Quatuor amissis, seruatae a peste carinae.

At

teria, desuper aquis iniectis, immodice irrigata. *viuit* (pulcre pro durat, ignem alit) *stuppa*, qua coagmentorum tignorum iuncturae stipatae sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, vt ἀϋτμὴν ap. Homer. — 688 *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas, numen respicit. Mox *letum*, docte pro excidio et interitu. — 691. a: aut fulmine feri me; ne excidium hoc adspiciam. —

694 *sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti, v. c. Drakenb. ad Silium XII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poeta obuium illud apud Aratum aliosque: οὐ κατὰ κόσμον, h. e. ἀμέτρως. At Seruius: *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. — Mox 696 *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt; hoc imbre *super*, desuper, implentur naues.

At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis nunc illuc pectore curas
Mutabat versans, Siculisne resideret aruis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, vnum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
Mag

701. 702 Homericum: διάνδιχα μερμήριξε. Mox *capesseret* de consilio ac conatu capessendi, occupandi. — 704-708 Magni poetae vim et indolem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicuius amici proficisci et ab Anchisae vmbra per somnum oblata Aeneae approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautae persona vtitur, cuius nomen non obscurum inter eos Troianos fuit, a quibus Romanae gentes originem repetebant. Fuit enim Nautica gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Minervae Poliadis sacerdos Palladium secum Troia abportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393) et Seruio ad h. l., qui Varronis de Familiis Troianis libros excitat. Hinc

Pallas Nauten h. l. *doc* vt saepe ap. Homerum diis artes edocti inducunt ... : quod plenius sic fertur: quem vnum o nium maxime Pallas doc Nec nouum hoc, quod P las vaticinandi artem im titur. Habes exemplum Tiresia apud Callim. H Lau. P. 123 sqq. Ve 706 lectio vera vix est, Nautes *haec responsa* *haec* Pallas dabat, subiic solebat, Nautae *respo* quae is vaticinaretur; vtr que scabrum: praestabit men legere *Hic responsa* *bat*. Ceterum et hic va habemus, qui non fu praedicit, verum mon hortatu, consilio, prude aliis adest; atque hoc est antiquiorum vatum prophetarum munus: in sane illi interdum ἐνθεώ τες euentus consilior tamquam ipsi iam an prouidentes, efferre bant; ita ea, quae iu

er

Magna deum, vel quae fatorum poſceret ordo,
Isque his Aeneam ſolatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, ſequamur;
Quidquid erit, ſuperanda omnis fortuna ferendo
eſt.
Eſt tibi Dardanius diuinae ſtirpis Aceſtes:
Hunc cape conſiliis ſocium et coniunge volentem;
Huic trade, amiſſis ſuperant qui nauibus, et quos
Pertaeſum magni incepti rerumque tuarum eſt;
Longaeuosque ſenes, ac feſſas aequore matres,
Et quidquid tecum inualidum metuensque peri-
cli eſt,
Delige; et, his habeant terris, ſine, moenia feſſi;
Vrbem adpellabunt permiſſo nomine Aceſtam.
Talibus incenſus dictis ſenioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis;
Et Nox atra polum bigis ſubuecta tenebat.

Viſa

erant, pro praeuiſis ac praedictis haberi coeperunt. *Reſponſa* autem *dabat vel* ſuper iis, *quae portenderet* — adeoque vel de prodigiis procurandis, vel de fatali rerum ordine monebat.

710 *ſuperanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda eſt*; cum notione tamen adiuncta virtutis et animi ſe deprimi aduerſis ac proſterni haud paſſi. — *diuinae ſtirpis*; nam mater eum ex Crimiſo flumine ſuſceperat: v. ſup. 38. 39. — 713 *ſuperant qui amiſſis nauibus* ſunt quatuor crematarum nauium copiae. — 718 *Aceſta*, nota vrbs Egeſta vel Aegeſta, et vulgo Segeſta dicta, quam poeta nunc ab Aenea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conſcriptis, conditam narrat; v. mox v. 755 ſq. nomine tamen, non ab Aenea, ſed ab Aceſta impoſito.

Ad v. 720 cf. ſup. 701. 702. De v. 721 ſup. lib. II, 8. 9. Poetis Nox iter per coelum faciens inde ab Occidente media nocte culmen coeli tenet, vt Sol medio die;

Visa dehinc coelo facies delabsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Iouis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et coelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcerrima Nautes
Dat senior: lectos iuuenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos, et Auerna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me inpia namque
Tartara habent, tristes vmbrae; sed amoena piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.

Tum

dies; prona inde versus Orientem delata; vbi orto sole ipsa euanescit, praeceps in Oceanum. — 722 Quod non nisi Anchisae auctoritate inclinatur ad Nautae suasionem amplectendam Aeneas, id toti consilio condendae coloniae Troianae auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *facies* est *εἴδωλον*, simulacrum. *caelo delapsa*, dictum ad sensum nostrum, de iis, quae subito apparent; nam ipse Anchises in Elysiis agebat; vt ipse profitetur v. 733. 734. — 726 *Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι.* Iliad. β, 27: ω, 173. cf. sup. IV, 268. — 730 *Gens dura*, vid. inf. IX, 603-613. *aspera cultu*, quae cultu, h. e. habitu, victu, vita aspera, fera, vtitur. Sic ap. Horat. *feri cultus hominum recentum* dicti sunt. — 731-737 Huius ad inferos aditus prima semina iam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio iecerat; nunc paullo maiore exspectatione lectoris animum erigit. *Auerna* sc. stagna, iam ibidem vidimus v. 442 pro lacu Auerno; vt *Tartarus* et *Tartara*. cf. Seru. Nunc autem intellige locum, vallem ad Auernum, in quo antrum est, per quod descensus ad inferos factus est. — 735 v. inf. VI, 243 sq. —

73

Tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, disces.
Iamque vale. Torquet medios Nox humida cursus;
Et me saeuus equis Oriens adflauit anhelis.
Dixerat: et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canae penetralia Vestae,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.

Extem-

737 vid. ibid. 756 sqq. *moenia* ibid. 782. — 738 Nox ad altissimum mediumque coeli culmen euecta iam decliui via fertur. cf. v. 721. De v. 739 v. ad Ge. I, 250. vbi erat: *Nos vbi primus equis Oriens adflauit anhelis.* Sentit vmbra primos Solis orientis accessus, diluculo adueniente. Vmbras autem ac Manes lucem ac diem non ferre, omnium barbarorum superstitiosa opinione receptum est. Re itaque ad Solis cursum et equos reuocata, sentit Vmbra Solis equos appropinquantes et iam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus hoc frequens spectaculum esse debuit, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma vrgens. cf. Ge. III, 111. Il. ψ, 380. *saeuus;* qui lucis vsum eripit vmbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est. — 740 vt sup. II, 791 sq. *tenuesque recessit in auras.* In 743 rem exilem ornate efferri obserua: interea ignem accendit. — 744. 745 Etiam haec ornate: Penatibus ac Vestae mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisae vmbra accipiunt, quandoquidem patrum animae pro Laribus habitae sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat, quod *Pergameum Larem* dixit. Alii ipsam Vestam intelligunt; quod durum est; nec Vestam per Larem declarari, aut inter Lares referri vidi. Malim de Penatibus accipere, qui pro Laribus Troiae omnino haberi, atque ita a poeta appellari, poterant. cf. similem locum sup. III, 148 sq. 176. 177. Adde II,

Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iouis imperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec iussa recusat Acestes.
Transscribunt vrbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipsi transtra nouant, flammisque ambesa reponunt
Robora nauigiis; aptant remosque rudentisque,
Exigui numero, sed bello viuida virtus.
Interea Aeneas vrbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
Esse

293 sq. Et Lares ac Penates inter se permutari sollenne est. *penetralia Vestae* pro Vesta dixit, quae intima aedium parte velata et ab hominum adspectu intacta seruabatur. Aeneam itaque cogita ad hoc aedium penetrale conuersum sacra fecisse. *cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, vt I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui iam ante Iouis pueri regnum coelum tenuerunt, vna est. Res ex theogoniis nota. Quod poeta *thuris* vsum heroicis temporibus tribuit, in eo suis magis temporibus quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur*.

746—778 Exsequitur meditata Aeneas, arcessito Acesta: conditur noua vrbs in Sicilia et paratur discessus. — 750. 751 Ornati versus dilectu verborum. *Transscribere Romani*, ait Seruius, *moris verbum est: transscripti enim in colonias ducebantur*. Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in nouam ciuitatem transscribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, vt inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnae laudis egentes*, non desiderantes aut appetentes, non gloriae cupidos, sed ingloria et obscura vita contentos; itaque nec ardentes studio adeundi Italiam,

Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Iamque dies epulata nouem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi strauerunt aequora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.

Exori-

siam, sed metu nouorum laborum et discriminum deterriti. — 752—754 *Ipsi*, socii reficiunt classem. *reponunt* h. l. renouant, cum integris permutant. *sed bello* vim orationi addit inuersio, *sed tales, quibus sit ad bellum virtus viuida.*

755. 756 Supra I, 423 sqq. Aeneas sortito distribuit locum aedibus futuris. *hoc Ilium et haec loca Troiam*, non vt hoc nomine appellauerit; sed recordatione et repraesentatione ad animum veteris Troiae, cum nouam coloniam conderet, hanc pro Troia et Ilio esse vult, atque ad formam eius describit et partitur. Similis facies vrbis ab Heleno in Epiro conditae sup. III, 300 sq. — 757. 758 *regno*, noua regni sui accessione, noua vrbe. *indicit forum. forum* cum senatu iunctum haud dubie ad iudicia spectat. Aeneas iudicia constituit, rem iudiciariam describit, tum *patribus vocatis*, senatu lecto atque conuocato, *dat iura*, ad Senatum fert de nouis legibus scribendis. sup. I, 426 *Iura magistratumque legunt sanctumque senatum*; qui versus fortasse ex hoc nostro coaluit.

759—761 Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Troianos conditores refertur. Anchisae autem, tamquam heroi, Flaminem cum sacro luco constituit, *tumulo Anchiseo*: qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον, sc. τέμενος, quod per *lucum* designat. Nec male Ge. Fabricius ad templum et Flaminem D. Caesaris respici a poeta suspicatur. *Veneri Idaliae* v. I, 680. 1.

762—764 Intellige, consecrando Anchisae sacello per nouem dies fuisse sacra facta: in *aris factus honos*. Supra v. 104 luctu per no-

 vem

Exoritur procurua ingens per litora fletus;
Conplexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans conmendat Acestae.
Tris Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Caedere deinde iubet, soluique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsae foliis euinctus oliuae,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.

At

vem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi. v. ib. Ab hoc Aeneae parentali sacro Romani repetierunt inferiarum ritum v. Ouid. Fast. II, 543 sq. — *auster adspirans creber* primitiua vi, increscens. *crebrescunt optatae aurae* sup. III, 530. Ad totum locum cf. Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq.

767—769 Egregie ad humani animi leuitatem et inconstantiam! *nomen*, vt ne auditu quidem tolerabile esset. *fugae laborem*, *fuga*, vt saepe, pro erroribus, ex vsu φυγῆς. Mox *lacrimans* bene ex persona pii Aeneae. *Consanguineus* autem est eiusdem gentis.

772 *Eryci*, tamquam heroi. v. sup. 392. 402. 412 sqq. *Tempestatibus*. Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. cf. supra III, 120. — 773 λύεσθαι τὰ πείσματα v. c. Orphic. 1239 et al. sup. III, 639. 667. *ex ordine*, simpliciter pro deinceps, καθεξῆς, ἐφεξῆς. Ge. III, 341 *Saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem Pascitur*. Sic quoque Ge. IV, 507 et inf. VII, 139; vt priore re expedita continuo ad alteram progressi sint. — 774—778 Sollennis sacrificandi mos pro secunda naviga-

At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore queſtus:
Iunonis grauis ira, nec exſaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces deſcendere in omnis:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla;
Nec Iouis imperio fatisue infracta quieſcit.
Non media de gente Phrygum exediſſe nefandis
Vrbem odiis ſatis eſt, nec poenam traxe per omnem
Reliquias: Troiae cineres atque oſſa peremtae
Inſe-

vigatione. Praeiuit Apollon. IV, 1595 ſqq. *tonſae oliuae*, vt ſup. 556 *tonſa corona*. ornat epitheton; nam, dum corona fit, oleae frondes decerpi, eamque tonderi neceſſe eſt. Seruius et hic nimia cum ſubtilitate *comtam*, *minutis frondibus*, interpretatur. Salmaſius diverſos vocis vſus miſcet, vt ſolet. *Porricit* vidimus iam ſup. v. 238, vocab. ſacrum ac proprium. De ſacro in diſceſſu nauigantium locus hic claſſicus eſt.

779 ſqq. Quod in hiſtorica narratione ſimpliciter extuleris: ſecundo vento Cumas deferuntur Troiani; id nunc poeta ornat deorum interuentibus ac conſiliis; quibus tempus hoc tanto magis nunc indigebat, quo minus alias intelligi potuiſſet, cur Iuno nullam nouam nunc moram acceſſui in Italiam iniecerit.

780 *effundit pectore queſtus*. Enniana formula. *Quam nec*; Iunonis, quam. *nec*, et quae non *quieſcit*. Iunctura durior, quam in pedeſtri oratione vix ferres, hic epicam grauitatem habet. — 783 *pietas* ſc. Aeneae in illa placanda, v. c. ſup. III, 547. — *fatisue infracta quieſcit*, ornate, pro: infringitur, flectitur, cum videat, fata a ſe interuerti non poſſe. cf. XII, 793 ſqq. vbi Iouis precibus tandem illa flectitur. — 785 *vrbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exediſſe*, confeciſſe, perdidiſſe, excidiſſe; nihil amplius. *Reliquias*, Troianos vrbe capta ſuperſtites, *traxe per omnes poenas*, omnibus calamitatibus ac malis verſaſſe, iactaſſe; vt duci, agi, trahi, per vltima, per cuncta ſupplicia aliquis dicitur. *Troiae cineres atque oſſa peremtae*

Insequitur. Caussas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in vndis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo
Miscuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per vndas
Vela tibi; liceat Laurentem adtingere Thybrim:
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis; merui quoque. Saepe furores
Conpressi et rabiem tantam coelique marisque.

Nec

Insequitur grauiter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. — 788 *caussas* sup. I, 8 sqq.: X, 62 sqq. 89 sq.: XII, 791 sqq.

789—792 v. sup. I, 50 sqq. *molem*, h. e. tempestatem, et *miscuit*, v. ibid. v. 133. 134 *Iam coelum terramque* etc. *in regnis tuis* v. ibid. 138 sq. — 793—795 *Per scelus*, in scelus actis, pro vulgari: ad scelus adactis. *ignotae* simpl. in aliena terra, respectu Italiae, quo tendebant. Mox *Laurens Thybris*, docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela per vndas*, adiectum *tibi*, graeco more, per te, *σοὶ* pro *διά σου*, tua opera, quantum per te licet.

800—802 Fas omnino est, te confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum seruata, sed a sequioribus miros in modos interpretatione variata. *Saepe.* Atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burmannus, saepe hoc fieri, a poeta tamen praetermitti potuisse.

Quid

Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
Aeneae mihi cura tui. Quum Troïa Achilles
Exanimata sequens inpingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque euoluere posset
In mare se Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congressum Aenean, nec dis nec viribus aequis,
Nube caua rapui: cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus adcedet Auerni.

Vnus

Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

803—811. Respicit Iliad. υ pugnam Achillis cum Aenea v. 79 sqq. 168 sqq., quem subducit victoris manibus Neptunus v. 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugna euocato caedes et fuga Troianorum fit versus vrbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; vnde pugna Achillis cum ipso Scamandro Il. φ, — *impingeret agmina muris* forte ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28, cf. Il. φ, 294. 295. *gemerentque repleti Amnes etc.* v. Iliad. φ, 7 sqq 218—220. *amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois, ibid. v. 307 sqq. — *nube caua* v. Il. υ, 320 sqq. *cuperem cum* etc. vt fuit Neptunus inter infesta Troiae numina. v. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Aen. II, 610 sq.). Caussam irae enarrat idem φ, 446 sqq.; vnde h. l. *periurae*, a periuro Laomedonte, mercedem propter muros exstructos ab eo ex condicto exactam negante.

813 *portus Auerni*, Cumas, adeoque Italiam accedet. lib. VI, 2. *Vnus*, Palinurus; cf. mox v. 833 sq. et VI, 337 sq.: quod episodium nunc praestruit; idem *vnum caput* v. sq. Male Seru. hoc ad Misenum refert; qui nec in nauigatione periit, sed accessu iam ad Cumanum litus facto.

Nunc dextros soluere sinus; vna ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
Iamque fere mediam coeli nox humida metam
Contigerat: placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae:
Quum leuis aetheriis delabsus Somnus ab astris

Aëra

puppim versus adducuntur; vt vento quidem secundo a puppi spirante, ad vtrumque latus adducti illi vela ad ventum excipiendum expandunt, vt *vtroque pede* currere diceretur nauis; vt et ap. Apollon. II, 932 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset, vel modo a dextra modo a sinistra spiraret, *vno pede* seu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21: Plin. II, 47 f. 48. *Facere* autem *pedem*, vt *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. κ. 32: Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων· quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Aeoli beneficio nauiget; vid. ibid. v. 25 sqq. Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa declarant, quae declarandi caussa adiecta: *pariterque*, nunc *sinistros nunc dextros soluere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *vna ardua torquent Cornua* (antennarum, vt III, 549) *detorquentque*. Sic venti *sui*, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi flare incipiunt, secundum v. 844: *Aequatae spirant aurae*.

833 de *Palinuro*, Iasi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. *agmen*, vt poeta, de classe, quam ducit Palinurus. *ad hunc*, ad huius imperium. — Mox v. 835 v. ad lib. II, 8. 9. Noctem deam in *meta*, summa, celsissima parte, in vertice coeli, constitutam esse puta, quippe curru vectam: vnde tanquam progressus est ad alteram coeli oram, vt in circo currus circa metam flexus tendit altera circi parte ad carceres. — 838 sq.

Somnus

Aëra dimouit tenebrosum, et dispulit vmbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae: datur hora quieti.
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim fallacibus austris,
Et coeli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clauumque adfixus et haerens

Nusquam

Somnus opprimit gubernatorem Palinurum; hoc vt poeta ornauit. — 840 *tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia loca. *Phorbantem* forte ex Iliad. ξ, 490 petiit poeta. — 844. 845 *Aequatae aurae* opp. *vento obliquo*. v. sup. ad v. 830. Sic IV, 587 *aequatis classem procedere velis*. *furari* exquisitius quam subtrahere, subducere, κλέπτειν. 847 sq. Comparant Lucret. II, 556 — 559. *vix attollens lumina*. Bona Seruii nota: „*numinis praesentia* „*praegrauatus. nam et se*„*quens eius oratio turbata* „*est; quod et semiplenae in*„*dicant elocutiones.*“ Recte vtique. *Mene iubes ignorare?* (pro vulgari: nosco illud, satis notum mihi est) maris placidum h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, infido ingenio, et repente mobili. Sane hunc vocis vsum ita paullo insolentiorem videri non nego. Malim ipsam hanc maris insolitam tranquillitatem, subdolam tamen et insidiosam, per *monstrum* declaratam putare. *quid enim* male Seru. quidni? cur non? sed h. l. est *quomodo vero*: vt toties *enim*.

ri

Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat,
Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super vtraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina soluit.
Vix primos inopina quies laxauerat artus:
Et super incumbens, cum puppis parte reuolsa,
Cumque gubernaclo, liquidas proiecit in vndas
Praecipitem, ac socios nequidquam saepe vocantem;
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius aequore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo scopulos Sirenum aduecta subibat;

Difficilis

εἰ γάρ; pro: nullo modo.— *et coeli*. h. e. et quidem, qui toties deceptus sim coeli serenitate me fallente. — Mox 850 ex Odyss. γ, 281 translatus est, vnde de Phrontide Palinurus adumbratus est.

854 Somnus opprimit Palinurum obluctantem; ita ille obdormiscit. *ramum* proprie accipito. cf. Apollon. IV, 156. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355. 356. 357, et poterat in id phantasma facile incidere poetae ingenium, quia vsu loquendi somno natura humida tribuitur, forte ab noctis aere roscido ducta. conf. sup. ad I, 691. 692: III, 511. Aspersione aquae Lethaeae *soluuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poetis dicitur, qui resistit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia: Ge. IV, 496 de morte: *conditque natantia lumina somnus*. — 857—861 *Vix laxauerat — et proiecit*, poetica structura, ab Homero petita, pro *cum* proiecit (scil. Somnus Palinurum et mox 861 auolauit.) — *cum puppis parte*, bene Seruius: „pro oeconomia, vt triduo natare potuerit.“ v. VI, 349 sqq. — Mox 863 *interrita*, sine offensione, nullo aduerso casu exterriti, nauigant.

864 — 866 Notus Homeri locus Odyss. μ, 39 sqq.: 166 sq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 sqq. et

Orph.

Difficilis quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in vndis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium coelo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena.

Orph. Arg. 1268 sqq. Teneant adolescentes, non longe a Capreis in Sinu Paestano tres esse Sirenum petras, νήσους Σειρηνούσας, aduersus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; Sirenes autem, puellaris formae speciem referentes, esse cultas templo et sacro in ipso promontorio. — 866. *adsiduo sale*, assiduo fluctuum allisu. — 870. 871 Aeneae verba sunt. vid. lib. VI, v. 1. — *serenum* h. l. etiam de pelago: nisi ex nota forma interpretari velis, vt sit: *coelo sereno pelagoque placido.*

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER SEXTVS

ARGVMENTVM

Cumas aduectus Aeneas, antrum Sibyllae petit: peractoque de more sacrificio, Phoebi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula et futuri belli euentum discit 1 — 180. *Miseni cadauer in litore inuentum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit* — 235. *Inde columbarum ductu ad aureum ramum peruenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce per Auerni fauces ad inferos tendit* — 336. *Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem inuenit, eumque vna in vlteriorem ripam traiicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur* — 383. *Post haec Stygem traiectus Aeneas, Cerberoque medicatis offis sopito, ~~per loca infantium~~, eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, peruenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciuerant* — 449. *Ibi Elisam conspicatus cum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum eius effugit* — 476: *inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque eius indignum modum ab ipso edocetur* — 534. *Relicto deinde ad laeuam Tartaro, sceleratorumque poenas a Sibylla edoctus* — 627, *ad Ditis ipsius moenia contendit, aureumque ramum in ipso regiae limine defigit* — 636. *Post haec ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musaeo ad patrem suum perducitur* — 678. *Ibi Anchises Aeneam filium animarum originem, purgationem et consummationem edocet, eique Albanorum Romano-*

nanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Iulii Caesaris et Augusti laudes descendit — 860: Marcellumque Octauiae filium, immatura morte praereptum, miris in coelum laudibus effert — 888. Inde per eburneam portam ad Superos egressus, socios reuisit, relictisque Cumis Caietam petit.

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Aeneidis summa alienum, paullo longius petitum et, in magna suauitate, tamen narrationis et, quam illa habet, delectationis cursum sistere, impetum inhibere, Homius censebat. Hoc vero est poetam in ordinem cogere, ad annalium formulam reuocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poetae epici artes, cum in vna actione detexenda carmen epicum coerceatur, vt, variandae narrationis depellendique fastidii caussa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendere possit; vaticinia, somnia, etiam mortuorum responsa, futurae subolis recensum in subsidium adhibere. Animaduertendum porro est, primum Aeneae ad Italiam aditum hac narratione dignitatis et maiestatis religiosae vim et honorem accipere; nec alienum ab Aeneidis argumento posteritatis recensum haberi posse; inprimis ex Romanorum, quibus suam Aeneidem condebat poeta, animis et iudiciis. Videntur autem, Homeri in Odyssea exemplo, Necyiae a multis passim poetis epicis fuisse frequentatae; poterant enim hae narrationes habere magnam vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit praeterea Virgilius, pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingressae fuerint, in alio loco degentibus, commode vti posse, vt Aeneae posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret, aut eius exspectationem faceret, antecessit. Annon meminimus ab Anchisae vmbra hunc descensum filio fuisse mandato et monitu iniunctum? (lib. V, 731 sqq.) et multo ante iam Heleni monitu lib. III, 441 sqq. Cum autem totum poema et dignitatis epicae plurimum et gratiae ac delectationis ex vaticiniis habeat, quae, vt alio loco ob-

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obuertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat nauis, et litora curuae
Praetexunt puppes; iuuenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, siluas; inuentaque flumina monstrat.
At

seruatum, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt, praeparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus, et res in Latio euentum habituras, primum Sibyllae responso, v. 84-97, tum Anchisae oratione et recensu animarum, quae mox progenies Aeneae esset futura.

1—8 Ὡς φάτο δακρυχέων Homericum — Nouum clauum ei, quem Palinurus in mare praeceps secum auellerat (sup. V, 858, 859), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est *classi immisit habenas*; Verum simpliciter excepto velis expansis vento, cursum vrgebat classis, et nauem regebat Aeneas, qui in Palinuri locum successerat. Nota metaphora ab aurigatione, vt sup. V, 662 de flamma vidimus: *furit immissis Vulcanus habenis.* *Euboicis Cumarum oris*: ad situs et sinum Cumanum. Liu. VIII, 22 *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* v. Cluver. Ital. ant. lib. IV p. 1102. De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V p. 243. Antecedere debuere vrbis origines colonias Ionicas et Aeolicas. v. Vellei. Paterc. I, 4. A seriore certe tempore Cumas, a Chalcidensibus conditas, ad Aeneae aetatem retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. *dente tenaci.* sup. I, 169 *vnco non alligat ancora morsu.* *fundabat* exquisitius quam: firmabat, tenebat. v. 6. 7. cf. Aen. I, 174 sqq. et Ge. I, 135. σπέρμα φλογός ap. Homer. notum. *pars densa ferarum Tecta rapit siluas.* Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat; nihil potest ieiunius dici grandibus istis et turgidis verbis: *densa ferarum tecta.* Igitur poeta necessario debuit ita accipere: *rapit*

At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
Antrum inmane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Iam subeunt Triuiae lucos atque aurea tecta.
 Daedalus, vt fama est, fugiens Minoïa regna,
Prae-

pit cursu, rapido cursu perlustrant siluas, vt vel fontem aquae inuestigent, vel ferarum praedam ad epulas exquirant, vt lib. I, 192 sq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *aequora rapere* nauis. Ita eadem est sententia, quae infra v. 179: Itur *in antiquam siluam*, stabula alta ferarum.

9—12 Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit in monte ad Cumas, et inde ad subiacens Sibyllae antrum tendit Aeneas. Facit autem id ex Heleni (III, 441 sqq.) et vmbrae Anchisae monitu V, 731 sqq. *arces*; erat templum in montium iugis; hinc *Apollo altus*. Porro *Sibylla horrenda*, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. cf. VII, 172. *mentem animumque* Homerico more *κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν*: *inspirat*, indit ei, *mentem magnam*, commotam et *ἐνθουσιῶσαν*, aut, quod malim, *magnam* eius mentem afflat, incitat, mouet, *inspirat*. — 13 Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur; ex more vetere. *Hecatae* autem ille lucus cum toto Auerno sacer, vel, vt loquuntur alii, Proserpinae.

14-19 Apparet fuisse famam antiquam, templum Apollinis Cumanum a Daedalo esse extructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud se mirae vel praeclarae artis haberent, ad Daedalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Habuitque adeo forte horum populorum ars aedificandi et sculpendi originem suam e Creta. Communis narratio est, Daedalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poeta, aliam famam sequutus, Daedalum ex Sicilia quoque fuga euasisse statuit. Praeclare Servius:

Praepetibus pennis ausus se credere coelo,
Insuetum per iter gelidas enauit ad Arctos,
Chalcidicaque leuis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, sacrauit
Remigium alarum, posuitque inmania templa.
In foribus letum Androgei; tum pendere poenas
Cecro-

vius: *Daedalus vero primum Sardiniam, vt dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas: et templo Apollini condito sacratisque ei alis in foribus haec vniuersa pinxit.* Ceterum totum, qui sequitur, locum copiosius persequutus est Silius XII, 89 – 103. Ornamenta saltem comparent studiosi.— v. 15 Horat. I Od. 3, 34: *Expertus vacuum Daedalus aera Pennis non homini datis:* Verba ex antiquiore sermone poetico seruata. Cic. de Diuin. I, 47 ex Mario suo: *Hanc vbi praepetibus pennis lapsuque volantem Conspexit.* conf. sup. V, 254. In voc. *praepes* argutantur veteres Grammatici. v. Gell. VI, 6 et Seru. Nihil aliud est quam: celer, velox. — 16 *ad Arctos:* cf. Ge. I, 245. 246. Siue ex Creta, siue ex Sicilia, siue ex Sardinia, vt modo e Sallustio traditum vidimus, profugus, Daedalus volatu versus septentrionalem plagam contendit, dum Cumas aduolauit. Est tamen, quod haud neges, valde tumidum hoc, *gelidas enauit ad Arctos,* si non nisi de tali itinere accipitur. Enimuero longius olim Daedali errores fuere producti, ita vt etiam septentrionales plagas, forte Hyperboreos, adiisse ferretur, vnde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. *enauit* (respexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), vsitata illa metaphora inter volatum et nauigationem. conf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum,* vt sup. I, 301. — *Chalcidica arce,* Cumis, v. ad v. 2. — *leuis,* ornat epitheton volantem. — *sacrauit* tamquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant seruati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest.

20 sqq. Possunt haec, si paullo seuerius agas, a re aliena videri, et videtur poeta argumenti, quod a multis

Cecropidae iussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus vrna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, subpostaque furto
Pasiphaë, mixtumque genus prolesque biformis
Minotau-

multis Graecis poetis tractatum fuit, quorum et fuere *Theseides*, dulcedine et copia abreptus esse. Sed obserua, quam callide narrationem in sculpturae argumentum mutauit, et ad hoc cognoscendum otium fecit Aeneae, praemisso Achate ad arcessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, *h. l.* ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare solebat. cf. Ge. III, 29. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ouid. Met. VII, 456 sqq. et VIII, 153 sqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 73 sqq. Apollod. III, 15, 7 et Not. p. 879 sq. — *septena corpora natorum*, pro: nati, elegantius, vt saepe. Argutantur in numero Interpretes. Cum pueri septem septemque puellae mitterentur, quidni alterutrum tantum poni potuit? *stat*, adstat, *vrna*, graphice hac ad sortitionem eorum, qui quotannis mittendi erant, declarandam. A v. 20-22 in alteris forium valuis expressas puta Athenas, Androgeo necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valuis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Daedalum. Porro poeta seruat morem veterum anaglyphorum, quae plura argumenta deinceps posita cumulabant; nam de vnitate argumenti parum solliciti erant antiquiores. Sunt tamen h. l. res inter se cognatae et ad eundem historiarum ordinem spectantes. — 23 *Gnosia tellus*, vt *Gnosia regna* III, 115. *elata mari*, perpetuum insularum epitheton: *alta*, quod alibi vidimus (cf. sup. V, 588). *respondet*, in alteris valuis ex aduersa, opposita, parte expressa est. *crudelis* amor, violentus, vt alias, saeuus, h. e. magnus, nimius. *supposita furto* pro supposita tauro adultero, per furtum: κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musaei formula. Nolim tamen putare

Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus, ipse dolos tecti ambagesque resoluit,
Caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlege-

ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse; sed Pasiphaen v. c. demulcentem taurum: cf. anaglyphum ap. Winckelm. *Mon. ined. tab.* 94 — *inest*, tamquam pars argumenti erat expressa. *Veneris monumenta nefandae*, partus nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cuius interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Simplicissimum est statuere, ex noto Cretae, Siciliae et Italiae, emblemate ductam eam esse, quod figuram tauri cum capite viri barbati exhibet; siue id patrii fluuii symbolum sit, id quod probabilius, siue, quod alii putant, Ebonis, h. e. Solis. Sunt quoque qui ad arationem et fertilitatem agrorum referant. cf. Notae ad Apollod. p. 537. — 27 Labyrinthu Daedali opus in Pasiphaes gratiam susceptum, vt Minotaurus in eo absconderetur. Sic Ouid. VIII Met. 157. Hygin. f. 40. *Apollod.* III, 1, 4. 15, 8. Apud Homerum Daedalus in Ariadnae gratiam chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur *Il.* σ, 591 sqq., quem locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq., quem confer. At nunc in *reginae*, regis Minois filiae, Ariadnae, gratiam Daedalus Theseo iter per Labyrinthum filo monstrauit; quod inventum alii poetae simpliciter ad Ariadnae sollertiam referunt. — *doli* et *ambages*, flexus viae et errores Labyrinthi. Hos *resoluit*, reditu et egressu monstrato. *caeca*, etiam h. l. obscura, ambigua, δυσνόητα. regit ille glomere iter incertum. Versuum 30 — 33 de Icaro suauitatem et vim facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. Verba Ausonius imita-

Perlegerent oculis; ni iam praemissus Achates
Adforet, atque vna Phoebi Triuiaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentis.
Talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
Iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.

Ventum

imitatus est in Mosella v. 300 sq. — *Quin protinus.* καὶ μὴν καὶ, et vero sane reliqua quoque signa perlustrassent. — Mox v. 38 *grege de intacto*, grege boum iugo intactorum; Ge. IV, 540 *intacta totidem ceruice iuuencas*. Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur.

42 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox vrbi pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllae*, in latere eius montis excisum, non longe ab eo loco abesse debuit. Ad hoc nunc ex Apollinis templo ad deum exorandum, sacris factis abducit Sibylla Aeneam cum Troianis, qui v. 40. 41 parant sacra sine mora. Fallunt viros doctos *alta templa*, quae nunc non sunt Apollinis aedes, sed antrum Sibyllae, ad quod, vt dixi, sacris in templo factis, ducitur ab ea Aeneas, ad accipienda ab ea responsa. — 42 *Euboicae rupis*, montium Cumanorum, v. ad. v. 2, in quibus est antrum. Ornate dixit *latus montis excisum* esse *in antrum ingens*. — *aditus*, puta, subterranei meatus, σύριγγες, vt in Aegypto appellabantur. Vbi itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infini-

Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color vnus,
Non comtae mansere comae; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; maiorque videri,
Nec mortale sonans; adflata est numine quando
Iam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
Adtonitae magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:

Phoebe

infinitos hos canaliculos seu spiramina et exitus: quae res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit. — 45 Tempus ad oraculum precibus poscendum, vt ex v. 51 apparet. Sentit Sibylla statim in aditu antri dei afflatum. Locus de furore vatum egregius. *Non comtae mansere comae*; atqui erant illae resolutae, vt in sacris mos erat; igitur nunc factae sunt horrentes; cf. Seneca Agam. 712. 713, seu iactatae, vt Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208. 209 imitatione. *maiorque videri*, μείζων εἰσιδεῖν, vt solent maiora visu esse, quae sensus animumque magna miratione aut sacro horrore percellunt. Natum ex hoc ipso naturali sensu phantasma poeticum, vt dii, si hominibus, in primis ad terrorem, appareant, maiores maioresque fieri dicantur. *nec mortale sonans.* v. V, 649: I, 328; adeoque diuinum quid. *cessas in vota*: ad vota: exquisitius dictum, quam: cessas facere vota? quin fac vota. — 52 *enim*; τί γάρ; vt alias, pro: vero, enim vero. subintell. nisi vota feceris. — 53 *attonitae magna ora domus*, ad interioris maioris antri, tamquam adyti, fores. *attonitae*; vt rei inanimatae tribuatur sensus idem, qui eorum est, qui repente reuelli fores audiunt. Nec tamen male Seru.: facientis attonitos, stupendae. Videtur autem antiqua religio templorum fores nonnunquam ita machinis instruxisse,

Phoebe, grauis Troiae ſemper miſerate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intraui, duce te, penitusque repoſtas
Maſſylum gentis, praetentaque Syrtibus arua;
Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit Fortuna ſecuta.
Vos quoque Pergameae iam fas eſt parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obſtitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o ſanctiſſima vates,
Praeſcia venturi, da, non indebita poſco
Regna meis fatis, Latio conſidere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Troiae.

Tum

ſtruxiſſe, vt nulla hominum opera aperiri viderentur: in primis in oraculis. Eo ſpectabat nota Seruiana, cuius fragmentum habemus: *Trahit hoc de Matris Deum templo; quod non manu, ſed precibus, aperiebatur.* — 56—62 Semper a Troianorum partibus ſtat Apollo in Homero. — 57 Fundus Il. χ, 359. verum copioſius haec exſequuti erant poetae cyclici, primo loco Arctinus in Aethiopide; nunc Quintus lib. III, pr. Veneris precibus adductum Apollinem telum Paridis in Achillem direxiſſe, innuit Horat. IV, 6, 11. — 58—60 omnia in maius aucta. pro Poenis *Maſſylas* tamquam vicinos, et *Syrtes*, tamquam Africae adiacentem oram. — 59 *penitus repoſtas gentes*, poſitas, habitantes in Africa interiore. Silius III, 131 *nec non totus adeſt Veſper, populique repoſti; Cantaber ante omnes.* — *praetenta*, vt III, 692 *Sicanio praetenta ſinu Inſula.* — 61 *Italiae fugientis* v. ſup. V, 629. — 62 *Troiana Fortuna*, aduerſa ſc. — Mox 64 dii Troianis infeſti apud Homerum memorantur, in his Iuno, Minerua, Neptunus. *obſtitit*, inuiſa fuit, quae conſiliis noſtris obſiſtunt, repugnant, ea inuiſa ſunt, ἀπεχθόμενα. — 65-68 Vide v. 84 ſqq. *Da*, fac, effice, vt paſſim, v. c. XII, 97. Tribuit autem ſuperſti-

Tum Phoebo et Triuiae solido de marmore templum,
Instituam festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
Hic ego namque tuas sortis, arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.

At

tio hoc vatibus, vt, quae praedicunt, videantur ipsi quasi efficere et pro arbitrio constituere; vnde etiam cum obiurgatione ab iis postulatum videmus, in ipsis sacris libris nostris, vt laetiora vaticinentur. Iam pro, *nos considere*, quam grauiter ista dicta sunt v. 67. 68! *An Latio considere Teucros — Troiae.* — 69 — 74 Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, vt Aeneas ex posterorum persona vota faciat, iam Seruius notauit. conf. Sueton. Octau. 29. Ex Virgilii verbis vix aliter sentias, quam cum Apolline Dianae quoque sorori fuisse id consecratum, vt in ludis saecularibus aliisque sacris consociatae fuere vtriusque dei religiones. Ex Propert. II, 31, 5 apparet, Apollinis signum in eo templo medium inter Latonam et Dianam stetisse. *festos dies*, ludos Apollinares ab Augusto institutos. — 71—73 libros Sibyllinos et XVuiros iis inspiciendis. Seruati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi; vt ex Suetonio notum Octau. 31 et Tibullo II, 5, 1 *Phoebe faue, nouus ingreditur tua templa sacerdos*. Quinde cemuir Messala: haec igitu sunt *penetralia*. Nequ Ouidius intelligendus al ter, etsi rem ita effert, qua si templum et sacra habu rit Sibylla, Met. XIV, 1 *Templa tibi statuam, tribue tibi thuris honorem.* — 74 76 Exsequitur Aeneas H leni praeceptum, sup. l 443. 444 et 457 *Ipsa can* nunc igitur more suo relic non foliis dicta inscri sed ore profert. — T v. 75 ornate: ne dissip tur. Tota de Sibylla fa la ad antiquissima pert tempora; ex iisdem e

P

At, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia iamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra grauiora manent. In regna Lauini
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et

petita esse puta folia arborum, quibus illo aeuo scribebatur, nondum alia meliore materia inuenta.

77—80 Ornate omnia; a domandis equis translata verba (conf. v. 100. 101) ad vatem, quae nollet deum recipere, ἐνθεάζειν, cum diuina vis crederetur corpus mortale, tamquam sui non capax, grauiter vexare: donec viribus deficientibus in ecstasin raperentur. — *bacchatur* pro simplici discurrit, v. sup. IV, 301. *Fingitur* equus a magistro *premendo*, h. e. dum premitur, pressus frenis, compressus, coercitus. cf. sup. I, 63; ergo Phoebus domans Sibyllam, vi diuinatrice mentem versans, vt ea incalescat, *fingit premendo*, pro, premit. Est etiam breuitatis laus in *tanto magis*. Intell. verum, quanto magis illa bacchatur, adeoque reluctatur, tanto magis illi instat, vt furorem ea concipiat et vaticinia effundat. Non autem nisi cum spasmis et conuulsis inter dolores membris vates, quippe ecstatici, insaniebant. — 81. 82 aditus ad interiores recessus antri. v. sup. ad v. 52. cf. Callim. in Apoll. 3. 6. 7. Putanda autem est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto haec vociferari, voce per caua antri resonante. conf. v. 98 et 44. — 83 sq. secundum Heleni praedictionem sup. III, 458. sq. conf. praeclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., vbi Sibyllae oraculum, alio quidem tempore ac loco, latius tamen expositum est.

in

Et Thybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica caſtra
Defuerint. Alius Latio iam partus Achilles,
Natus et ipſe dea. Nec Teucris addita Iuno
Vsquam

in regna Lauinii, ad Lauinium. hoc tandem manifeſtum de loco aditus ad Italiam vaticinium. Reliqua egregie ad horrorem partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Troianis, quarum quanta vis ad Aeneae animum recordatione eſſe debebat! — 87 iam Homero frequentata rei imago Il. η, 329. *Dorica caſtra*, ſup. II, 27. — 88 ſqq. Eadem calamitatum ſeries renaſcetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliae f. v. inf. X, 76. Nec hoc ſine veterum exemplo. v. c. Eurip. Troad. 614. 615 φεῦ φεῦ· Ἄλλας τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφυκε σῆς et ſup. Ecl. IV, 36 *Alter erit tum Tiphys* etc. etiam in vaticinio. Neque aliter in praedictionibus vatum Hebraicorum Dauides, Elias, et alii iterum excitantur tamquam reduces. — 90 *Nec Teucris addita Iuno Vsquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis ſeruata eſt. Macrob. VI c. 4 vnum ex iis locis eſſe docet, in quibus vetuſtum verbum ſeruauerit poeta. *addita, id eſt, affixa, et per hoc, infeſta. Hoc iam dixerat Lucilius lib. XIV bis verſibus: Si mihi non praetor ſiet additus atque agitet me, Non male ſic ille, vt dico, me extenderat vnus;* Etiam Seruius: *addita Iuno, inimica. Eſt autem verbum Lucilii et antiquorum: vt Plautus Aul. III, 6, 16 Argus, quem quondam Ioui Iuno cuſtodem addidit.* Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis eſt, quae doceant, quomodo voc. *additus* in hunc ſignificatum transire potuerit. Scilicet *cuſtodem dari, addi*, voc. proprium eſt; v. c. inf. IX, 649 *Tum comitem Aſcanio pater addidit*; et Horat. Od. III, 4, 79 *nequitiae additus Cuſtos*, vultur, qui Tityi iecur obſeruat. Iam autem qui *cuſtodes additi* ſunt, in primis peccare volentibus, iidem moleſti ſunt, difficiles, odioſi, infeſti. Conf. Geſneri Theſaur. LL. h. v. Virgilium imitatus eſt in vocis vſu Silius II, 595 *agit addita*

Vnquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraueris vrbis!
Caussa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris;
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis: sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab vrbe.
Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,

Obscuris

dita Erinnys. Paullo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi esse* dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quae nobis contingunt ingrata v. c. ap. Stat. II Theb. 320 *Et, qua non grauior mortalibus addita cura, Spes.* Ad hoc genus referenda loca, quae afferunt Drakenb. ad Silium l. c.: Gronou. ad Senec. Herc. fur. 1237 et al., non ad prius. Adde Val. Fl. VI, 281. Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba: „*nec Iuno aberit Teucris, addita* scilicet aliis hostibus, Turno et reliquis." hoc vero ieiunum et multo durius; etiam si iungere velles: *nec aberit addita,* h. e. addetur, accedet sc. noua hostis. Si quis nondum vllo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet: *nec deerit* in Italia *Iuno, addita Teucris,* quae semper Troianis adesse, iis instare, eos vrgere, persequi, solet. — Eas res infesti animi esse, quis dubitet? *quum tu* pro vulgari: tum tu. — 91 *oraueris v.* lib. VIII Euandrum et Agyllinos Etruscos. *in rebus egenis,* angustis, periculosis. Noli cum Seruio et aliis de fame accipere, *coniux* Lauinia, vt olim Helena. — 96 *qua* via et ratione, h. quantum, qua, per fatum licebit, quantum fieri poterit. Sic. II, 387 *O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Et sup I., 418. *Corripuere viam, qua semita monstrat.* — 96 *via prima salutis.* comparant Apollon. II, 390. *Graia ab vrbe,* Pallanteo Euan-

Obſcuris vera inuoluens: ea frena furenti
Concutit, et ſtimulos ſub pectore vertit Apollo.
Vt primum ceſſit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Aeneas heros: Non vlla laborum,
O virgo, noua mi facies inopinaue ſurgit.
Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.
Vnum oro. Quando hic inferni ianua regis
Dicitur, et tenebroſa palus Acheronte refuſo:

Ire

Euandri, veniet, auxiliis inde acceptis.

100 Euenta rerum obſcuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637, 638. — 100. 101. adeo concitauerat eam Apollo. conf. v. 79. 80. *ea frena*, τοῖα, tam valida. *ſtimulos ſub pectore vertit*, h. e. in pectore figit, verſat. Sed plus ineſt alteri verbo; continuato ſc. ictu. *Frena* et *ſtimulos*, ad furorem declarandum a Tragicis habet poeta; forte ex οἴστρος natos. Inter loca, quae Interpr. laudant, vnus eſt accommodatus Euripidis (Iphig. in Taur. 935) de Furiis: ἠλάστρουν θεαί, Ὥς' αἱματηρὰ στόμι' ἐπεμβαλεῖν ἐμοί. Mox v. 104 *facies* eſt ſpecies, genus; *ſurgit*, exquiſite, euenit, occurrit. Scilicet audierat Aeneas omnia a patre V, 730. 731 et Heleno III, 458; adeoque iam ante animo conceperat, προὔλαβε. Non male Aeſchylus comparatur Prometh. 101 — 103. πάντα προὐξεπίσταμαι etc. — *peregi* pro vulgari: exegi, perpendi. — 106 *ianua regis* h. e. palatii vel regni aditus. — *tenebroſa palus Acheronte refuſo*. Cum Acheronteni mox in inferis loci poni a poeta videamus, Ser vius, et ex eo Pomponiu pronunciant: *Auernum ſi gnificat quem vult naſci e Acherontis aeſtuariis*. V Auernus adeo ſit Acheroı tis (cui *aeſtus* tribuitur in v. 296. 297) ex inferis pa tibus exundantis et ſup crateris ſui labra exubera tis (*refuſi*) aqua, emiſſ rium; ductum ex Platon in cuius Phaedone p. 83 Frf. (p. 112 B. Steph.) T tarus omnes amnes reci aqua autem αἰωρεῖται δὴ κυμαίνει ἄνω etc. (paullo ter quam apud Homer Od. κ, 514 Cocytus St ἀπορρώξ eſt.) At Valer.

Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas coelique ferebat,
Inualidus, vires vltra sortemque senectae.
Quin, vt te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma

IV, 594 *illic* (iuxta Heracleam Paphlagoniae) *Acheron — vastoque exundat hiatu Fumeus* et de eodem Apollon. II, 747 κοίλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν Ipse enim Acheron in imis terrae radicibus: Κυάνεον δ' Ἀχέρονθ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης Orph. Hymn. XVII, 10; vnde tamquam effervescens et ebulliens erumpit in superas oras. De his ipsis locis Vlyssis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 καὶ χερσαίαν Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν, et eundem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso X, 425 *specus eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem.* Docta haec sunt, quis neget? Si quis tamen ipsis poetae verbis insistat, ea vix aliter accipiet, quam *paludem Acheronte refuso* dictam esse pro *palude Acherontis refusi*, h. e. exaestuantis: ἀναχυθέντος. Ita ex communi vsu ἀνάχυσις, in illo Geographi: Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης Strabo V, p. 243 D., vbi est aestuarium maris per aestum exvndantis supra littora. Fuit scilicet in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia*: quam Maro intelligere videri potest, et memorare ad declaranda loca haec, in quibus aditus est ad loca infera, nec tamen per lacum, sed per antra vicina. — Mox *sacra ostia*, vt Homericum θεῖα, et inf. 573 (non vt Seru.), cuius voc. significatus latissime patet, vt in nostris linguis nihil sit, quod satis respondeat: h. l. quae cum horrore adimus. — 116 *mandata dabat* sup. V, 732. 733. Mox 118 *Hecate:* nam sup. v. 35 *Phoebi*

Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate praefecit Auernis:
Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Ioue summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine diuom,

Tros

Phoebi Triuiaeque sacerdos dicta erat. — 119. 120 Aut supplendum alterum membrum: quidni et mihi adire inferos liceat? aut iunge: *miserere — Si potuit.* Statii imitationem vide Silu. V, 3, 271 sqq. — *fretus*, vsus Homericum πεποιθὼς, et πίσυνος, et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ: simpl. pro: ope citharae. — 121. 122 Vt cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux Ioue patre natus, hoc a diis consequutus est, vt, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri apud deos interim versari liceret. Hinc alternis sedes mutatae. Fabula varie a poetis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302. 303; at v. Pindar. Nem. X. — Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere. v. inf. 392 sqq. Aliter hoc ipso libro sexto v. 618 fabula de Theseo tractata; vnde reprehensus poeta iam olim ap. Gell. X, 16.

124 *aras tenebat.* Notissimus precantium mos. Si tamen teneas animo, Aeneam in ipso limine templi vel antri substitisse (cf. mox v. 151 et is perpetuus veterum mos, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98: ara, difficultatem habere potest, quo loco sita fuerit. Scilicet, si ad limen substiterunt consulentes deum, de tota ea parte intelligendum, quae

vsque

Tros Anchisiada, facilis descensus Auerno;
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad aethera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia siluae,
Cocytusque sinu labens circumuenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre

Tarta-

vsque ad adytum patebat, adeoque πρόναος et ipse ναὸς sub limine et aditu intelligendus. Tenendum autem hoc, aras non in interioribus templorum, sed in vestibulo aut ante fores sub dio positas fuisse; id quod ipsa victimae mactatio, nidor carnis fumantis, tum prospectus turbae sacrificantium, postulabant. — 126 *Auernus* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus, vt inf. 237 sq., sed vt in Ἀχέρων δυςέξοδος vel ἀνέξοδος. — 127 *patet* accessu libero et expedito. — 129 Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerint θεοφιλεῖς et καλοκἀγαθοί. Sententiam v. 126-128 interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sq. *aequus*, propitius h. l. — 131 *siluae* memoratae tenebrarum et caliginis significandae caussa; ducta imagine ab Auerni lacus situ sup. 118 *luci Auerni*. — *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poeta. *sinu* praeclare, de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso. — 134 *Bis*. nata rei perceptio haec ex Homericis Odyss. μ, 22 Σχέτλιοι — Δισθανέες etc. Sed „Pollio „admiratur, cum Aeneas „esset futurus deus, cur di„cat bis. Soluitur hoc, quia „apud Homerum (Odyss. μ, „600 sq.) Vlysses vidit vm„bram Herculis apud *infe„ros*.“ Recte hoc; vt adeo et heroum inter deos receptorum vmbrae in locis inferis habeantur. Hoc vero loco de altero non erat cogitandum, quod Aeneas aliquando inter ἥρωας ἐγχωρίους erat recipiendus. Nunc ei eadem sors et moriendi necessitas tribuitur, quae aliis mortalibus. Licet autem poetis locis diuersis et

Tartara; et insano iuuat indulgere labori:
Adcipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt conuallibus vmbrae.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulcra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo auolso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,

Si

in narrationibus argumentisque diuersis diuersam famam mythumque amplecti et sequi. Ceterorum Grammaticorum argutias nemo moretur. *insanus labor* pro vulgari: magnum ausum, coeptum, ardua res.

136 sqq. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq. — 137 ornate, pro: ramus aureus cum foliis aureis, et latet in densa silva. *vimen* est ipsius rami virga. Male alii aliter. Nec tamen ipsam arborem auream credere licet; non magis quam Hesperidum arbores mala aurea ferentes. Vnde poeta ramum aureum hunc traduxerit, varia coniectare licet, nihil tamen ad liquidum perducere. Symbolici aliquid inesse, saltem in primo inuento, dubitare vix licet; et videtur aliquid subesse ex teletis petitum, vbi in pompa erant κλαδοφόροι, θαλλοφόροι, et περιῤῥαντήρια, lustrationesque, frondibus aqua pura humentibus factae. *Iuno inferna*, Proserpina, alias Stygia, vt *Iupiter infernus*, καταχθόνιος, de Plutone. *Auernam Iunonem* Ouidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 114. — 140 *telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra. Male alii argutantur. — 143. 144 ornate; in rami auulsi locum alius succrescit. Mox *rite carpe* — *si te fata vocant*,

Si te fata vocant: aliter, non viribus vllis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna inuia viuis,
Adspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
Aeneas maesto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; caecosque volutat
Euentus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.

Multa

cant, si fatale tibi est, inferos adire. — 149 sqq. ante oculos Iliad. χ, 386 Κεῖται παρ' νήεσσι νέκυς ἄκλαυτος, ἄθαπτος Πάτροκλος. Observa verborum proprietatem: *pendes* pro vulgari: haeres — *sedes* de sepulcro. Alii de terra, hoc quidem admodum dure, accipiunt. Cur non locum comparant inf. v. 371 *Sedibus vt saltem placidis in morte quiescam.* et v. 328 *quam sedibus ossa quierunt?* Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem. Notissima res. v. Obs. ad Tibull. III, 2, 15. impertitis autem iustis ad loca infera admissi quietem recipiunt. Piaculare autem sacrum v. 153 ad purgandam classem non tam a contactu insepulti cadaueris, quam a reatu neglectae sepulturae, cum iusta socio persoluta non essent, valere debuit, eoque ipso ad placandos inferos, quos est accessurus; omnino enim ad inferos nonnisi expiati et placatis Manibus accedunt heroes apud ceteros quoque poetas. *prima* v. 153 est pro: prius, ante.

156—211 Corpus Miseni sepelitur; et quaesitus, tantemque repertus, ramus aureus ab arbore reuulsus apportatur. — 157 *caecos euentus*, obscuros, ignotos, animo versantes Aeneas et Acha-

Multa inter ſeſe vario ſermone ſerebant:
Quem ſocium exanimem vates, quod corpus humandum,
Diceret. Atque illi Miſenum in litore ſicco,
Vt venere, vident indigna morte peremtum;
Miſenum Aeoliden: quo non praeſtantior alter
Aere ciere viros, Martemque adcendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas inſignis obibat et haſta.
Poſtquam illum vita victor ſpoliauit Achilles:
Dardanio Aeneae ſeſe fortiſſimus heros
Addiderat ſocium, non inferiora ſecutus.
Sed tum, forte caua dum perſonat aequora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina diuos,
Aemulus exceptum Triton, ſi credere dignum eſt,
Inter ſaxa virum ſpumoſa inmerſerat vnda:

Ergo

Achates ante oculos ſiſtuntur. — 160. 161 pro vulgari: ſermones ſerebant ſuper variis rebus. Ceterum mireris, cur non in Palinuri inſepultum corpus incidat Aeneae cogitatio; qua tamen nulla prior eſſe debebat. Niſi quod Miſeni cadauer in proximo littore iacet, eiusque celebritas fuit magna propter promontorium ab eo appellatum. — 170 *non inferiora*, docte, et Graecorum more, pro: inferiorem, τὰ ἧττω pro τὸν ἥττονα. Aeneam Hectori aequiparat, vt inf. XI, 289 et al. — Mox 171 *concham* paullo durius pro tuba vel lituo poſuit. Nam nec in *litui* (v. 167) proprietate eſt haerendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra verſus memorat Statius VI Theb. 120. 128. *Tubicinem* Miſenum vocat Propert. III, 18, 3. *Liticinem* Stat. IV Silu. 7, 19. — *demens* Homericum Νήπιος! Iliad. β, 38 et ſaepe al. — *exceptum*, cf. ſup. III, 332 vt ὑποδέχεσθαι, inſidiis. Ductum autem hoc ex mythica ratione praeſtantiae deſignandae, vt prouocare deum is, qui aliqua arte excel-

Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Praecipue pius Aeneas. Tum iussa Sibyllae,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, coeloque educere certant.
Itur in antiquam siluam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceae; sonat icta securibus ilex;
Fraxineaeque trabes, cuneis et fissile robur
Scinditur; aduoluunt ingentis montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque adcingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspe-

excellit, vtque eius iram lacessere narretur. — 177 *aram sepulcri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formae similitudine, cum in arae modum exstructa esset, alta et quatuor lateribus. *Ara* enim est omnis basis, aut quod eius formam habet vsumque, vt aliquid imponatur, vt h. l. rogus, cui corpus exanime comburendum imponitur. Sic et Seruius; qui tamen addit: *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt.* In Donati fragmentis interpolatis, quae habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab. *Dicit aram, quia rogus, id est pyra, non fiebat sine aris, vt ait Probus.* Perperam. In sqq. ante oculos Odyss. μ, 11 sq.: Il. ψ, 114 sqq. Adde Il. η, 417. 428 sq.: ω, 662 sq. 787 sq. et locum inf. XI, 182 sqq. *Congerere* ex νηέω. v. c. Apollon. lib. I, 403 Νήεον αὐτόθι βωμόν. et Il. ψ, 139. Iterum poeta multum ornatus (expende singula) in re tenui cumulauit; hoc quidem iam Ennii exemplo; Locum seruauit Macrob. VI, 2. Ad horum ductum sequiores poetae pigmenta sua in simili re profuderunt Silius X, 526 sqq.: Statius VI, 88 sqq., hic quidem ea cum copia, quae fastidium faciat. conf. Columna ad Ennium p. 67. Mox *piceae* proprie in rogis locum habent. conf. Plin. XVI, 10 s. 18. — 182 *de* montibus int. et v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται accingit se.

Adſpectans ſiluam inmenſam, et ſic voce precatur:
Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus
Oſtendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Miſene, locuta eſt.
Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae
Ipſa ſub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi ſedere ſolo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoſcit auis, laetusque precatur:
Eſte duces, o, ſi qua via eſt, curſumque per auras
Dirigite in lucos, vbi pinguem diues opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne deſice rebus,
Diua parens. Sic effatus veſtigia preſſit;
Obſeruans quae ſigna ferant, quo tendere pergant.
Paſcentes illae tantum prodire volando,

Quan-

187 *Vtinam nunc*, vt Gr. *εἰ, εἰ γὰρ*, v. c. qui locus in manibus eſt, Hymn. Homer. in Apoll. 51 Δῆλ' *εἰ γάρ κ' ἐθέλεις*. quem ſi ita acceperis, emendatione non egere videbis, niſi vt *ἐθέλοις* ſcribas. *ſe oſtendat*, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, arbore hac inventa alteram etiam vaticinii partem euentum eſſe habituram, quando etc. — 190 ſq. Dignus tali vindice nodus. Oſtento vel augurio aliquo res profecto nunc cummaxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius quam Veneris matris aues? etſi omnino fauſtum et laetum hoc auſpicium. Sed poeta haud dubie in animo habuit Apollonium ſuum lib. III, 540 ſqq. cf. 926 ſqq. Nec Dodonaeum oraculum ex columbis obſcurum eſt. Hoc augurio conſpecto ſubſtitit et precatur, ex more. Praeiuit Homerus Iliad. κ, 275. 278 ſq. Sagaciter autem poeta excogitauit opportunitatem reperiendae arboris mirabilis, in ſtudio materiae conquirendae ad rogum Miſeni. — 195 *vbi* — *humum* ornate, vbi aureus ramus eſt. — 198 *quae ſigna*, quale augurium; quid oſtendant.

Quantum acie possent oculi seruare sequentum.
Inde, vbi venere ad fauces graueolentis Auerni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra labsae
Sedibus optatis geminae super arbore sidunt:
Discolor vnde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet siluis brumali frigore viscum
Fronde virere noua, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabant bractea vento.
Conripit Aeneas extemplo, auidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.

Nec

201 Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter, de arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reuerberatione exquisite v. ad Ge. II, 47, vbi *luminis aurae*. cf. h. l. Seru. Sic ignis fulminei aura, φάεος ἀϋτμὴ Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore locum habet. — 205 sq. De visco, Druidarum superstitionibus nobilitato frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis quoque arboribus, ramis enasci solito, vnde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44 s. 93 et XXIV, 4 s. 6. *quod non sua seminat arbos:* ex vetere opinione, falsa tamen. Plin. l. c. *Omnino autem satum* (viscum) *nullo modo nascitur, nec nisi per aluum auium redditum maxime palumbis ac turdis*. Satis nunc constat, plantam esse parasiticam cuius semina aues appetunt, et rostro portatam in ramis arborum et cortice deponunt. Male Heins. et Burm. ad aucupium delabuntur. — *brumali frigore*, tunc enim maturum est. — 207 *croceo fetu*. ex natura visci. Plin. XXIV, 4 s. 6 *Optimum est— extra fuluum, intus porraceum*. — 211 *cunctantem* ornat; vt tenax; et v. 137 *lento vimine ramus*, quippe

Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aëna vndantia flammis
Expediunt, corpusque lauant frigentis et vnguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestis, velamina nota,
Coniiciunt. Pars ingenti subiere feretro,

Triste

ex auro. Sic. II Ge. 236. *glebas cunctantes* dixerat.

212 *ingrato*, malim, vt Seruius altero loco ponit, gratiam nec sentienti nec referenti. Est σῶμα ἀναίσθητον, et Il. ω, 54 κωφὴ γαῖα. — 215 rogum struxerunt taedis pinguibus et lignis fissis cf. Iliad. ψ, 164 sqq. *frondibus atris Intexunt latera* ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium; vt tristis adspectus esset; *et cupressos constituunt*. ante rogum. Volunt arbores ante rogum positas fuisse, et ad Romanorum morem alludi, quo cupressi ante domum funestam statuebantur. Quantum equidem video, parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus in tropaeorum vel ferculorum morem, quibus affixa essent arma. Habet etiam sic Varronis apud Seruium interpretatio locum: *Varro dicit pyras ideo cupresso circumdari, propter grauem vstrinae odorem*. Imitationes loci notarunt ex Statio IV Theb. 449, 460. — 218 *aena vndantia*, aquam vndantem, efferuescentem in aenis. cf. Iliad. σ, 349 sqq.: Odyss. ω, 44 sq. *expediunt* vt I, 177 *Cererem expediunt*, proferunt.— Ad v. 219 Seruius laudat versum Ennianum: *Tarquinii corpus bona femina lauit et vnxit.*

220 - 225 ex Iliad. ω, 794. 796. Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant, (222) rogo impositum cremant. *Velamina nota*,

Triste ministerium, et subiectam more parentum
Auersi tenuere facem. Congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres oliuo.
Postquam conlabsi cineres, et flamma quieuit:
Reliquias vino et bibulam lauere fauillam;
Ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
Idem ter socios pura circumtulit vnda,
Spargens rore leui et ramo felicis oliuae;
Lustrauitque viros, dixitque nouissima verba.

At

nota, ex loqu. vsu (cf. inf. XI, 195. 196), aliter vix accipias, quam, quibus ipse, dum viueret, vsus erat. Etsi poeta ad suorum popularium morem respicere potuit, vt cum purpura cremarentur, de quo laudant Intpp. nota loca Cic. de Legg. II, 23: Liu. XXXIV, 7; tamen magis probabile sit, Homerum ante oculos fuisse Iliad. ω, 59, 796. *subiectam tenuere*, h. e. subiiciunt, subdunt; *more parentum* Seruius: „propinquioribus enim virilis sexus „hoc dabatur officium." Sed dictum puto pro: more patrum, maiorum. Mox in ignem coniici puta thus, oleum; sed quid *dapes?* verbo, puto, sacrificali corpora boum, suum, ouium (v. inf. IX, 197 sq.), tamquam victimarum, caesa et in ignem iniecta, significat poeta. cf. Il. ψ, 166 sq. : Odyss. ω, 65.

226 sq. cf. Il. ψ, 250 sqq.: ω, 792 sq.: Odyss. μ, 13 sq.: ω, 71 sq. Verba ex Iliad. ι, 212: Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη. — 227 rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *cadum* dixit pro vrna: φιάλην memorauerat Homerus Il. ψ, 253 et λάρνακα ω, 795. de Achillis cineribus χρύσεον ἀμφιφορῆα Od. ω, 73. *Corynaeum* vero nominat, quoniam poetae omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota vrnam h. l. ex aere: cuius generis non pauca, in primis per Italiam inferiorem, reperta sunt in sepulcris. — 229 Exquisitius *circumferre socios vnda*, quam *vndam circa socios*. Lustratio haec facto funere sollennis. *felix oliua*,

At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Inponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aërio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vastoque inmanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud vllae poterant inpune volantes
Tendére iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad conuexa ferebat:
Vnde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga iuuencos
Consti-

quia etiam *infelix oleaster* Ge. II, 314 sterilis et infaustus. *nouissima verba*, nota res: Vale. Aue. — 232 *Imponit*, pro: ponit, facit tumulum terra aggesta in illo loco; forte heroico more, ἀμφὶ πυρὴν, in loco, quo rogus arserat; vt videtur res apud Homerum animo repraesentanda, vt tumulus fiat in eo loco, in quo rogus fuerat, v. c. Il. ψ, 255. 256: η, 434. *ingenti mole*, more veterum populorum plerorumque; vnde disputata sunt tam multa de tumulis barbarorum; — Tum huic tumulo imponit *sua arma*, *remumque tubamque*, solienni more a multis illustrato, etiam ex sepulcris. conf. Fabrett. ad Columnam Trai. p. 374. Postea pro instrumentis his facile putrescentibus et pereuntibus cippi ex saxo istis instrumentis insculpti positi. — 234 *monte sub aerio*: *Iliacoque iugum memorabile remo*, de Miseno Statius III Silu. 5, 98 et de Elpenore suo Hom. Od. μ, 14. 15.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit Aeneas ex praecepto — v. 153. *spelunca*, uerno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia quam quae supra v. 42. memorata est. *volantes*, volucres. Sic III Ge. 147 *Plurimus volitans*.— Versus 242 epica grauitate indignus et suspectus. Sacrum parat sub ipsum speluncae ingressum. — 243 sqq To-
tus

Conſtituit, frontique inuergit vina ſacerdos;
Et ſummas carpens media inter cornua ſaetas,
Ignibus inponit ſacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem;
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suſcipiunt pateris. Ipſe atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque ſorori
Enſe ferit, ſterilemque tibi, Proſerpina, vaccam;
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida inponit taurorum viſcera flammis,

Pingue

tus hic ſacrificii diis inferis facti apparatus apud plures poetas occurrit, ductus ex Homero pluribus locis: inprimis Od. κ, 517: λ, 25. *inuergit*, ſignantius et elegantius, quam: infundit; nihil amplius. *Et ſummas carpens:* pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Iam inter victimae conſecrationem, quae fit vino in caput libato, et pilo euulſo et cremato, quod eſt genus ἀπαρχῶν, concipiuntur preces, v. c. Od. γ, 445. 446. Itaque h. l. ſubiicitur: *Voce vocans Hecaten* — 248 *Supponunt cultros* ſubiectis, admotis infra ſub iugulo, vt Ge. III, 492 *ſuppoſiti cultri*, ex religione in ſacris inferis notiſſima, vt prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *ſuſcipiunt* Pompon. Sab. „antiquum verbum eſt." ſcilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic I, 175. — 250 *Mater Eumenidum*, Nox, (inf. XII, 846: Aeſchyl. Eumen. 322), et Noctis *ſoror*, Terra, vt Seruius notauit; adeoque ex Chao. Ipſis Eumenidibus ſacrum facit Scipio loco hinc expreſſo Silius X, 429 ſqq. — *ſterilem vaccam*, ex religionis praeſcripto ϛεῖραν βοῦν. Od. λ, 30. — 252 *nocturnas aras* ſimpliciter, quia ſacrum noctu fit; vt diis inferis fieri fas erat. — *Inchoare* verbum ſacrorum eſſe Seruius tradit. Saltem exquiſite poſitum pro facit. *Aram* autem puta in ſcrobe exciſam, vt in ſacris inferis; hinc *humiles aras* dixit Valer. Fl. III, 426. — 253 *ſolida*

Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moueri
Siluarum, visaeque canes vlulare per vmbram,
Aduentante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque inuade viam, vaginaque eripe ferrum;
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se inmisit aperto.
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.

Di,

lida viscera, totam victimam. *Viscera* pro carnibus et crudis partibus et alias occurrunt; mox pro iisdem *exta*. Diis enim inferis fiunt *holocausta*. Itaque ad flammam alendam oleum infunditur. cf. Apollon. III, 1030 sq. 1190 sq.

255 Tempus a nocte media vsque ad noctem extremam intelligendum esse, et res et sacri huius mos docet. v. Silius XIII, 405. 413. 419 Apollon. III, 1190. 1028. cf. inf. ad 535. Quae autem sequuntur, terrae motus et inferarum canum latratus, alias signa esse solent Hecates aduentus in sacris, quae ad Manes euocandos fiunt.] Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam, placatam esse sacro Hecaten, Aeneamque adeo ad loca infera admitti; vti ap. Orpheum ad soluenda claustra luci, quo aureum vellus seruatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecaten ap. Apollon. III l. c. Neque aliter, quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fenelonio, docet suauissima imitatio in Telemacho lib. XVIII p. 123. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. Cant. III, 130 sq. — *aduentante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo caetera de his sacris loca poetarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq.: Theocrit. Idyll. II, 35. 36: 10—13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictae sunt, huc non vocandum erat ab Intpp. Sunt canes Hecaten comitantes, et passim in sacris magicis memo-

Di, quibus imperium est animarum, Vmbraeque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per vmbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in siluis: vbi coelum condidit vmbra
Iuppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci

Luctus

memorati. Ad *iuga siluarum* offendunt Intpp., sed sunt iuga montium siluis consita; nihil amplius Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *siluas iugosas* dixit Ouid. Am. I, 1. 9. — 258 *Procul o, procul.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poeta visus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset; praeter socios Aeneae. De monstris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. — Quae sequuntur de ense nudato, ex Homero mutuata sunt Odyss. λ, 48 sq.

264 sq. Habet insignem vim ad animos excitandos et horrore quodam sacro imbuendos subita haec deorum inferorum et Manium appellatio. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658—661. *Chaos* bene inuocatur, ex quo Nox nata et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus prae ceteris. cf. inf. 550 sqq. *Sit numine vestro*, voluntate, *pandere*, liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet; h. e. cum venia vestra. — 268 *obscuri* poetico ornatu translatum epitheton ab vmbra vel nocte. *domos* simpl. pro locis. *incertam Lunam*, nubilo coelo, vnde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; vt contra *benignus* interdum largus, multus. *Incerti soles* sup. III, 203. 204 ἀΐδνη σκοτίη apud Apollon. IV, 1697 sq.

273

Luctus et vltrices posuere cubilia Curae;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas:
Terribiles visu formae: Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque aduerso in limine Bellum,

Ferrei-

273 — 287 Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quae vel morti sunt vicina vel in morte sunt. cf. Seru. Imitatores loci iam excitavit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.), Senecam Herc. fur. (689 sqq.), Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.); at e recentioribus Spencerum, vbi Mammonae antrum describit; (*Faery Queen II B. Canto VII. XXI*) et Miltonum (*Paradise lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia haec monstra exhibet. Praeiuit Hesiod. in Theog. 744 sq. Obseruemus porro ex eodem Seruio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, vt Ἅδην, pro loco poni sic, vt Iouem pro aëre. *Curae*, angores, conscientiae, vt bene Seru. laudato noto loco Iuuen. XIII, 193 sq. *quos diri conscia facti mens habet attonitos et surdo verbere caedit.* — Tum 276 *malesuada Fames*, quae suadet rapinas, scelera. Eurip. Electra 375 ἀλλ' ἔχει νόσον πενία· διδάσκει δ' ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et huius generis plura ap. Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585 *Et deforme malum ac* (quod melius abest) *sceleri procliuis Egestas.* Praeiuit Homerus Od. ρ, 286. 287 et σ, 53. 54. turpis *Egestas*, deformis, sordida; vnde *Terribiles visu formae* adiectum. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691 *Famesque tabida rictu.* Comparant Intpp. Lucret. (III, 65 sq.). — 278 *consanguineus Leti Sopor* ex Il. ξ, 231, Ὕπνος κασίγνητος Θανάτοιο. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *mala mentis Gaudia* adeoque mentis, quae et ipsa *mala*, et scelesta, esse debet, quae gaudet sceleribus. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59. — *aduerso in limine.* Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla maior mortis est caussa,

Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum,
Centauri

caussa, ait Seru. nimis argute, repetit poëta, quod supra posuerat: *primis in faucibus Orci*. — 280 *thalami*, vt apud Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, ap. Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de seruorum ianitorum *cellis*. Enimuero *Tisiphone cum Sororibus* non minus infra v. 570 sq. *in aditu Tartari* collocata memoratur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam, nisi poetam sui parum memorem fuisse. Nam dicere, eas hic habere suas sedes et per alia loca discursitare ieiunum est. An Eumenides alias esse voluit quam Furias? Expeditior ratio apud Ouidium est IV Met. 452 sq., vbi illae etiam *ante fores*, sed Tartari, sedent. Tertia aliqua earum sedes occurrit, inf. XII, 849. 850, vbi *in limine regis Iouis* eaedem satellitum loco excubare dicuntur, aliorum poetarum more.

282 sq. Mirum phantasma, quod Somniis sedem assignat in vlmo. Sed diis alatis, leuibus, vagis, bene ea conuenit, et commentum subnatum poetae suspicor ex Homero Il. ξ, 286—291: vbi Somnus a Iunone adductus in arbore considet, donec Iouem possit opprimere. Alias in aditu Orci Somnia collocare sollenne est poetis. Odyss. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας (occidentis Solis) habitat δῆμος Ὀνείρων. *vulgo*, passim, cateruatim, vt bene Seru. — Eandem arborem satis commode in taxum et sedem bubonum, strigum et Harpyiarum mutauit Silius XIII, 595-600: item Seneca Herc. fur. 690. — 285 A Somniorum ludibriis facilis fuit poetae ingenio progressus ad phantasmata et monstra. Sed ea

iam

Centauri in foribus ſtabulant, Scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernae
Horrendum ſtridens, flammisque armata Chimaera;
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis vmbrae.
Corripit hic ſubita trepidus formidine ferrum
Aeneas, ſtrictamque aciem venientibus obfert,
Et, ni docta comes tenuis ſine corpore vitas
Admo-

iam antiquiores in his locis collocaſſe ex Ariſtophane colligo in Ranis 143 Μετὰ ταῦτ' (Charontem narrauerat) ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία δεινότατα. Eſt locus de Bacchi deſcenſu ad inferos. adde v. 280 ſqq. 475 ſq. cf. de Herculis deſcenſu inf. Aen. VIII, 296 ſq. — 286 *in foribus ſtabulant*, accommodate ad feras, pro: ſunt in primo aditu. *Scyllae biformes*, ſuperne ſpecie puellari, quae in belluam marinam deſinit. v. ad Ecl. VI, 74. Ergo h. l. plures Scyllae ponuntur? recte; plura monſtra Scyllaea, vt Statius eloquitur Silu. V, 3, 280. Nec aſſumenda eſt altera, Niſi f. Praeiuit Lucret. V, 890. 891: IV, 737. Locum videbis expreſſum a Taſſo *Gieruſal. lib. IV, ſt.* 5. — 287 *Briareus centumgeminus*, vt *trigemini* pro trinis, centumplex; ſiue vt ἑκατόγχειρον dicere vellet ex Il. α, 402-404, ſiue centum manuum reſpectu, vt Aegaeonem inf. X, 565 ſq. — 289 *Gorgones* in Hade iam in Odyſſ. λ, 632: vbi Vlyſſes metuit, ne Gorgon ſibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules ap. Apollod. II, 5, 12. p. 121. Vnde apparet, ſimpliciter terroris ſymbolum forma ac ſpecie aliqua expreſſum Gorgonem fuiſſe. — *forma tricorporis vmbrae* ornate, pro tricorpore Geryone: τρισώματος ap. Aeſchylum Agam. 819. Imitatorem etiam hoc in loco habuit Virgilius Silium XIII, 587 ſq. Harpyiis fugandis Arioſtus ad Orci ingreſſum adduxit Aſtolphum ſuum. (*Orlando furioſo Canto* XXXIII et XXXIV.). — 290 ſq. ad ductum Homeri l. c. Od. κ, 535 ſq.: λ, 48 ſq. cf. ibid. 218-221. add. Apollon. I, 1250. — *offert*, exquiſite pro intentat, et *tenues vitas*, εἴδωλα vita ventia, animas. Non admodum diverſe *tenues vitas* dixit in ortu

Admoneat volitare caua sub imagine formae,
Inruat, et frustra ferro diuerberet vmbras.
Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad vndas:
Turbidus hic coeno vastaque voragine gurges
Aestuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina seruat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta iacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et

ortu animarum Ge. IV, 224. — *sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, vmbratica, εἴδωλα: hinc mox v. 303 *corpora*; sed non *corpora viua* v. 391. — *caua sub imagine formae*, sub caua forma corporis, h. e. inani, non solida. Sic lib. II, 360 *caua vmbra*.

295 sq. Non subtiliter et ad historici diligentiam nomina fluminum inferorum posuit Virgilius, sed poetae more ea variauit. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; Etiam flumen mox *lacum* et *paludem*. Porro Acheron h. l. in Cocytum immittit se; contra quam Homer. Odyss. κ, 513 sq. facit. *coeno*, mox *arena*; non diuersum. *Aestuat* simpl. pro fluit; nisi, quia vorticosus amnis est: conf. v. 107. — *Cocyto eructat*, in Cocytum. Ex h. l. Statius IV Theb. 522 *liuentes Acheron eiectat arenas*. — 298—304 Ornate singula; et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt; vt Seneca Herc. fur. 764—769. *stant lumina flamma* pro vulgari: flamma stat, est, in oculis: sunt lumina flammea. Vestitum naucleri v. 301, lacernam, pallii genus, Plautinus locus illustrat in Milite (Act. IV Sc. 4, 41—45) vbi palliolum ferrugineum, connexum in humero laeuo expapillato brachio. — *nodus* est seu proprie, seu fibulae. cf. ad Aen. I, 320. XI, 776. — 302 *subigit* vt Ge. I, 201. 202. — *velis ministrat* etiam inf. X, 218, h. e. ministerium praestat, operatur,

ratur,

Et ferruginea fubuectat corpora cymba,
Iam fenior; fed cruda deo viridisque fenectus.
Huc omnis turba ad ripas effufa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Inpofitique rogis iuuenes ante ora parentum:
Quam multa in filuis autumni frigore primo
Labfa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aues, vbi frigidus amnis
Trans pontum fugat, et terris inmittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere curfum,

Tende-

ratur, velis; vela curat. *Minifterium* omnino voc. nauticum, vt notum. Heinfius mauult iungere: *miniftrat ratem velis*, vt ap. Valer. Fl. III, 38. *ferruginea* cymba eft κυανέη, colore nigricante ex imbribus aquisque contracto. *cruda fenectus* frequentatum iam Graecis ὠμὸν γῆρας· ὠμογέρων. —305-308 Iucunda enumeratio, in primis v. 308, adumbrata ex Odyff. λ, 38—41, in quo fuauiores Παρθενικαί τ' ἀταλαί, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι. Occurrit eadem Ge. IV, 475—477; fed ornata ibi comparatione paullo immutata v. 473. 474 *Quam multa in foliis auium fe millia condunt, Vefper vbi aut hibernus agit de montibus imber.* — 309 fq. Comparatio duplex multis poft Virgilium frequentata, veteribus et recentibus, fluxit ex Homero, altera Odyff. ι, 51. 52: Iliad. β, 491. 492 et 800: cf. Apollon. IV, 216. 217; altera ex Il. γ, 3 fqq. et Il. β, 459 fqq. Ad *quam multa* fupple animo *tanta turba* ex vf. 305. *ad terram* v. 310 de calidiore plaga, accipe, quam volatu trans mare petierant. vt v. c. de Aegypto narratur, quo fub hiemis initium ingentia agmina auium e noftris terris aduolant. — 311 *frigidus amnis*, Strymon, quia Graeci e Thracia aduentantes grues Libyam petere norant.

313 *transmittere curfum* h. e. transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Graeca eft, ait Seruius. Scilicet vulgari more: *transmittimus* (nos trans) *amnem curfu*

Tendebantque manus ripae vlterioris amore.
Nauita sed tristis nunc hos nunc adcipit illos:
Ast alios longe submotos arcet arena.
Aeneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid volt concursus ad amnem?
Quidue petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada liuida verrunt?
Olli sic breuiter fata est longaeua sacerdos:
Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cuius iurare timent et fallere numen.
Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor

su h. e. nauigatione, πορθμεία, tum vero doctius: ipse *cursus transmittitur*. Ita πορθμεύειν τὸν πλοῦν. *summotos arcet* plenius pro summouet, in littore. — 320 *Ripas hae linquunt*, iterum recedunt, non admissae in cymbam. Necesse non est, vt ipsae animae remigent; quod apud Lucianum faciunt aliquoties animae Charontis iussu; nam simpl. dictum esse potest pro: nauigant trans fluuium: vt et inf. 411 *per iuga longa sedebant animae*, tamquam vectores locis assignatis. — *longaeua*: nota fabula de Sibylla ab Apolline amata, dei munere tot annos, quot arenulas manu hauserat, nacta. — 322 *certissima*. quod concesso aditu ad inferos cognitum; sup. 130. 131 Nam *pauci dis geniti* ex inferis redire potuere. — 323 *Styx* et *Cocytus* iterum promiscue dicti amnes. v. ad v. 295. Iam v. 324 *Di cuius* ex Od. ε, 185. 186. — *iurare et fallere*, peierare. — 325 — 336 Bona religio ex Orphica disciplina, ad inflectendos ferorum hominum animos inuenta, vt humanitatis sensum iustorum pesoluendorum necessitate consecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus est. — 325 *inops*, cui nemo opem tulit, iusta persoluit. Nam videtur argutari Seruius, qui ab

Portitor ille, Charon; hi, quos vehit vnda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec litora circum.
Tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi maestos et mortis honore carentis,
Leucaspim, et Lyciae ductorem classis Oronten:
Quos, simul a Troia ventosa per aequora vectos,
Obruit auster, aqua inuoluens nauemque virosque.
 Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera seruat,
Exciderat puppi mediis effusus in vndis.
Hunc vbi vix multa maestum cognouit in vmbra;
Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit

ab Ops terra ductum, insepultum apud veteres significasse narrat. *ripas et fluenta transportare*, vt vulgare: traiscere: proprie se trans flumen: De re Il. ψ, 71-74. *Centum errant annos.* Nescio, an de suo potuerit Virgilius: animas insepultorum per C. annos errare non admissas, vt traiiciantur. *stagna reuisunt*: cum ante reiecti, summoti, recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, traiiciuntur. Mox ad v. 332 miro acumine Seruius: Bene, animo quasi rei praesago; ipse enim Aeneas insepultus iacebit, vt IV, 620 *mediaque inhumatus arena.* — 333 — 336 De his v. sup. I, 113 sqq.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, nauigatione de Carthagine, post discessum tamen e Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V sub f. — 340 *in vmbra*; quod v. 452 *agnouitque per vmbram Obscuram.*

Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc vno responso animum delusit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Ausonios. En haec promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
Namque gubernaclum, multa vi forte reuolsum,
Cui datus haerebam custos, cursusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera iuro,
Non vllum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis nauis surgentibus vndis.
Tris notus hibernas inmensa per aequora noctis
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
Prospexi Italiam summa sublimis ab vnda.
Paullatim adnabam terrae: iam tuta tenebam;

Ni

rem. — 344 Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πρὶν ex Aeschylo laudant: cf. Pindar. P. IX, 75 sq. — 346 *promissa fides*, euentus. *Fides* apud poetas de certo euentu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quae praestita in veritatem et euentum certum abit. — 348 *deus* s. idem Apollo, s. omnino numen, deus aliquis, *me* non *mersit*, submersit; quin ad Italiae littus enatarem, vt v. 356 addit. De reliquis cf. V, 857 sq. — 349 Cogitandum Palinurum gubernaculo secum auulso insidentem natasse. Suauis autem fidei et amoris affectus in sqq. *Maria aspera iuro* etc. — 350 *pro me*, de me. — 353 *armis* pro gubernaculo h. l., *excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari: *magistro excusso*, translato verbo ad locum, vnde motio fit. — 355 Comparant locum de Vlysse Od. ε, 398 sqq. *summa sublimis ab vnda*, ibid. 393 μεγάλου ὑπὸ κύματος ἀρθείς. — 359 sqq.

Ni gens crudelis madida cum veste grauatum,
Prensantemque vncis manibus capita aspera montis,
Ferro inuasisset, praedamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per coeli iucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli:
Eripe me his, inuicte, malis; aut tu mihi terram
Iniice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diua creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine diuom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per vndas:
Sedibus vt saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit quum talia vates:
Vnde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque seuerum

Eumeni-

sqq. Palinurus naui excussus ad littus Lucaniae enatauerat; sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. — *cum veste:* aut vt ea et ipsa vndis haustis grauaretur, aut vt *cum* abundet, vt interdum in poetis solet. — 360 Ab Homerico Vlysse Odyss. ε, 428. 434. Quod hic Lucani faciunt, idem Laestrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odyss. κ, 118. — 362 *me* corpus esse facile vides. Notissimum αὐτὸς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσι. — 363 sqq. adumbrati ex Il. λ, 66 sqq. de Elpenore. — 364 *surgentis Iuli* vt iam IV, 274. *portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum prom. aliquando condenda. — 367 *Diua creatrix* etiam VIII, 534 mater Aeneae, Venus; vt *creare* pro parere. — 369 *innare* doctius quam ingredi flumen, adire, nauigare per flumen. — 371 *sedibus:* de recepta in locis inferis vmbra: v. ad v. 152. nunc *saltem*; quia nautae semper vagantur, vt Seruius bene monet. Versus 370 ex Iliad. ψ, 75 subnatus:

καί

Eumenidum adſpicies, ripamue iniuſſus obibis?
Deſine fata deum flecti ſperare precando.
Sed cape dicta memor, duri ſolatia caſus.
Nam tua finitimi, longe lateque per vrbes
Prodigiis acti coeleſtibus, oſſa piabunt;
Et ſtatuent tumulum, et tumulo ſollemnia mittent;
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulſusque parumper
Corde dolor triſti; gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluuioque propinquant;
Nauita quos iam inde vt Stygia proſpexit ab vnda
Per tacitum nemus ire, pedemque aduertere ripae,
Sic prior adgreditur dictis, atque increpat vltro:
Quisquis es, armatus qui noſtra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; iam iſtinc et conprime greſſum.
Vmbrarum hic locus eſt, Somni Noctisque ſoporae;

καί μοι δὸς τὴν χεῖρ᾽, ὀλοφύρομαι, Patrocli vmbra. — 374 *amnem ſeuerum* (h. e. triſtem, horrendum) *Eumenidum* docte dixit, eodem modo ac ſi deorum inferorum, Proſerpinae vel Hecatae, appellares. — 375 *ripam obibis*, pro accedes, peruenies ad ripam alteram. — 377 *cape memor*, tene memoria. — 378 *Nam* vt *γὰρ* ab initio orationis: pro *δή*, ſane, ſcilicet. Cum a barbaris, Lucanos edunt, qui ſerius ea loca incoluerunt, occiſus eſſet Palinurus, poſtea ii peſtilentia laborantes a deo conſulto reſponſum acceperunt, placandos eſſe Palinuri Manes. *ſollennia* mittent, *πέμψουσι χοὰς, ἱερὰ*, et ſimilia; inferias ferent. — 384—416 Charon vmbras, non corpora vehere, ſolitus, aegre, vt Aeneam transuehat, adducitur. — 385 *ab vnda*,

Corpora viua nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Adcepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque:
Dis quamquam geniti, atque inuicti viribus, essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petiuit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breuiter fata est Amphrysia vates:
Nullae hic insidiae tales; absiste moueri;
Nec vim tela ferunt. Licet ingens ianitor antro
Aeternum latrans exsanguis terreat vmbras;

Casta

medio amne. cf. 410. — 392 sq. Homericum: Οὐδ' ἄρα τώ γε ἰδὼν γήθησεν Ἀχιλλεύς. Seruius: „Lectum „est et in Orpheo, quod, „quando Hercules ad Infe„ros descendit, Charon ter„ritus eum statim suscepit. „Ob quam rem anno inte„gro in compedibus fuit. „Ideo ergo *non laetatus*, „scilicet propter supplicium „suum." Bona nota. Modum loquendi ab Homero petiit Od. μ, 88 de Scylla: Οὐδέ κέ τίς μιν γηθήσειεν ἰδὼν, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε. Similitudinem habet aliquam excusatio Somni cum subiuncta narratione ap. Hom. Il. ξ, 249 sqq. — 392 *euntem*, ἰόντα pro ἐλθόντα, adeuntem loca infera. — *Dis geniti.* Theseus a Neptuno, Pirithous a Ioue; vide v. c. Il. ξ, 317. 318 et al. — 395. 396 Fundus fabulae Il. θ, 367 sqq. Varie autem a poetis tractatus fuit Herculis ad inferos descensus. Cf. v. c. Il. ε, 395 sqq. Apollod. II, 5, 12 et ibi Not. — 397 *dominam*, δέσποιναν, proprie de Proserpina. Alias dictum esset, vt apud Homerum passim. ἄλοχος δέσποινα. — 398 *Amphrysia vates*. Longe petitum epitheton cum Seruio vocat Burmannus. Enimuero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliae fl., ad quem Apollo pauit greges (v. Callim. H. in Ap. 48 et sup. Ge. III, 2)? cum alia esset Amphrysus (v. Steph. Byz. h. v.) vel Ambrysus, in Phocide in Delphorum vicinia, vt adeo idem sit ac Delphica vates, Cirrhaea vates. *absiste*

Casta licet patrui seruet Proserpina limen.
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad vmbras.
Si te nulla mouet tantae pietatis imago:
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Adgnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore visum,
Caeruleam aduertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul adcipit alueo
Ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam adcepit rimosa paludem.

Tandem

ste moueri, noli. — Mox 402 Nec, ne Cerberus abducatur, aut Proserpina rapiatur, verendum tibi est. *seruet limen*. Mira comminiscitur Cerda. Seruat domum, limen, thalamum, ex veteri viuendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit. conf. inf. VII, 52. 53. *licet terreat, seruet*; per nos, per Aeneam licet; Cerberus intactus maneto cum Proserpina; h. e. nec cum Hercule Cerberum abducturi, nec cum Theseo Proserpinam, descendimus. — 405 *pietatis imago*, cogitatio. — 407 Viso ramo aureo Charon placatur; nec illa plura his addidit. — 409 *fatalis*, quam nemo decerpere poterat, nisi cui fato concessum erat; v. sup. 146. 147. *longo post tempore*: igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerunt. — 411 *iuga longa*, ζυγὰ, transtra; h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *laxatque foros*, tabulata vacuat. Seru. vti multitudine dicitur artari locus. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. — *Ingentem Aeneam*; quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit! Ita de heroibus vbique Homerus et poetae, vt ipsa exem-

 pla

Tandem trans fluuium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in vlua.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, aduerso recubans inmanis in antro.
Cui vates, horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Obiicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit obiectam, atque inmania terga resoluit

Fusus

pla a Cerda allata satis declarant. — 414 *cymba sutilis* siue ex coriis siue vitilis et iuncea. Si Charontem Aegyptiorum in animo habuit, de papyracea cymba, barin Aegyptii vocant, cogitare potuit.

417 — 425 Orci et Proserpinae palatio, priscae vitae more, canis additus est custos iam apud Homerum Il Θ, 366, vbi ille ex Erebo ab Hercule adductus; et ap. Hesiod. Θ. 769 sq. Apud eundem nomen ipsum Cerberi occurrit v. 311, non apud Homerum. Commenta de illo pleraque Heracliis deberi videntur: v. Apollod. II, 5, 12 et Not. p. 428 sqq. Schol. Il. Θ, 368. Dixit *trifaucem*, vt fuere similia *trifax*, *trilix*, *triceps:* ergo et trifaux fuit. — Insurgit nunc ille in Aeneam, tamquam nondum fato defunctum, nouo exemplo loca infera adeuntem; itaque ille placatur. Diuerse Cerberi placatio tractata est post Hesiodum Theog. 769 sqq. a Statio II Theb. 26—31. Mercurii enim virga contactus sopitur. At Virgilius Argonauticos scriptores ante oculos habuit, apud quos draco, aurei velleris custos, offa obiecta domatur, vt iam sup. IV, 486 vidimus, vbi ea draconi Hesperidum apponitur. Offam 420 intellige μελιττοῦτταν, globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papauere aliisue seminibus et succis ita temperatum, vt vim soporificam haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis*: has de papauere plerumque videas exponi. Sunt tamen omnino grana et semina, succis herbarum, quae vim ali-

quam,

Fuſus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum cuſtode ſepulto,
Euaditque celer ripam inremeabilis vndae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes in limine primo:
Quos dulcis vitae exſortis, et ab vbere raptos,
Abſtulit atra dies, et funere merſit acerbo.
Hos iuxta falſo damnati crimine mortis:
Nec vero hae ſine ſorte datae, ſine iudice, ſedes.
Quaeſi-

quam, v. c. in magicis rebus, habent, perfuſa. Hinc *reſoluitur* ſomno corpus, ἀναλύεται, vt is, quem toto hoc loco ante oculos habuit, Apollon. IV, 150 δολιχὴν ἀνελύετ' ἄκανθαν. et v. 484. *cuſtode ſepulto*, ſc. ſomno. — Ad v. 423 cf. ſup. III, 631 *iacuitque per antrum Immenſus*, de Polyphemo. In vltimo verſu *irremeabilem* vndam eo referunt interpretes, quod non eadem via erat rediturus Aeneas. cf. inf. 899. Argutius hoc quam neceſſe. Naturam Stygis communem exprimit epitheton: *irremeabilis*.

426 ſqq. Hinc ad 540 de prima locorum inferorum regione agitur. Sedem in ea habent vmbrae quae maturiore, quam natura ferebat, morte inferos adierunt. — 426 — 429 verſuum magna dulcedo eſt. Quid in ſedibus his aſſignandis ſequutus ſit poeta, non liquet. Inter infantes et iniquo iudicio aut ſua manu interemtos commune hoc intercedere videtur, quod mortem fatalem anteuerterunt, et immatura morte obierunt, innocui et inſontes. Si eos haberemus, quos poeta in h. l. ſequutus eſt, melius nobis de toto hoc philoſophemate conſtaret. De infantibus nonnulla οὐκ ἄξια μνήμης in mytho ſuo praetermittere ſe dicit Plato de Rep. XI ſub fin. Hoc grauiter ſubiicitur, iudicia horum inſontium damnatorum retractari a Minoë. — 431 *Nec vero hae ſine ſorte datae, ſine iudice, ſedes:* non ſine iudice ſortito dato; ſed iudicum ſortito datorum ſententiis. Non enim *ſortem* de

Quaesitor Minos vrnam mouet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis vnda
Alligat, et nouies Styx interfusa coërcet.

Nec

de ipsis sententiis accipi posse, docent sequentia. Sedet *quaesitor*, seu iudex quaestionis, vt Romae in caussa capitali praetor, cui ea quaestio obtigit, vel is, cui ille delegauit quaestionem; adsident ei *iudices selecti*, qui, *sortitione nominum* e decuriis a iudice quaestionis facta, caussae cuique contigerunt; hinc *Quaesitor vrnam mouet*, sortitur iudices; tum citat reos ad iudicium: *silentum Concilium vocat, vitasque et crimina discit*, habetur iudicium, peroratur caussa, circumstante vmbrarum audientium turba, audiuntur vtriusque partis orationes, et testes interrogantur. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poeta Homerum (v. Od. λ, 567) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, Statii, et Senecae Herc. fur. obuiae sunt imitationes et a Cerda notatae.

434 — 439 Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes*, nullo crimine polluti, sed vitae taedio, propter aerumnarum molem, qua oppressos se videbant. Grauius illi puniuntur in *Dantis Inferno. v. Cant. XIII. proiecere animas*, cum dilectu, quasi rem vilem, vt bene Seru. Conuenit notum illud Ouidii: *Sanguinis atque animae prodige Galle tuae.* At illa facti poenitentiam declarantia: *Quam vellent aethere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta Odyss. λ, 488 — 490 vim habent mirificam ad animi affectum. — 438 *Fas* h. l. iura inferorum: cum alias omnino ad iura diuina et naturae spectet. *Styx nouies* h.

saepius

Nec procul hinc partem fuſi monſtrantur in omnem
Lugentes campi: ſic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silua tegit: curae non ipſa in morte relinquunt.

His

ſaepius flexibus ſuis regna infera ambire dicitur. conf. Ge. IV, 480 et ſup. ad v. 295 ſq.

440 ſqq. Vti *camporum lugentium* inuentum per ſe multum habet ſuauitatis, ita in feminis, quas in iis collocauit, maiorem dilectum facile deſideres: quemadmodum in Fenelonio, qui in Elyſio ſuo Achilles, Aiaces, Agamemnones, memorare non debebat; ad ſuae ſaltem narrationis conſilium attemperate. Memorauit Virgilius amores, quibus vix ignoſcas; nec ſatis apparet, quomodo inter miſeras amantes Eriphyle et Caeneus memorari potuerint. Sed forte in deperditis poetis fuere de eorum amoribus fabulae, quas nunc ignoramus; et, quantum intelligo, fruſtra ab Intpp. hoc ponitur, locum hunc *amantes* tantum *feminas* capere. Sed *Campi Lugentes heroinas* omnino et claras veteris aeui feminas pro incolis habent; vt mox inde a vſ. 477 heroes. Iam in his primo loco miſere amantes: *Hic* primo *quos durus amor*, Tum vero *His Phaedram P.* etc. Ante oculos vero habuit et expreſſit locum Homeri Odyſſ. λ, 320 ſq., etſi feminas illuſtres carmine quoque expreſſerat Heſiodus in Eoeis et auctor Naupactiorum. v. ad Apollod. p. 989. Claras mulieres etiam Polygnotus in tabula ſua Νεκυίαν exhibente pinxerat, ap. Pauſan. X, 28. 29, etiam Phaedram, Procrin, Eriphylen. Talem vtique locum recentiorum poetarum optimus quisque e noſtris notionibus ac religionibus melius tractaſſet. Praeſtant quoque verſus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod facili* — Virgilianum locum diſertius exornauit Auſonius in Cupid. crucif., ſed deſideres, vt alibi, in eo iudicii ſubtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 ſqq. Obſerua et illud, ex veteris vitae

His Phaedram Procrinque locis, maestamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem volnera, cernit,
Euadnenque, et Pasiphaën; his Laodamia
It comes, et iuuenis quondam, nunc femina, Caenis,
Rursus et in veterem fato reuoluta figuram.
Inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
Errabat silua in magna: quam Troïus heros,
Vt primum iuxta stetit, adgnouitque per vmbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat, per nubila, Lunam,
Demisit

vitae instituto declarandum, quod nullas nisi feminas misere amantes recitat, non viros; nisi quod Sichaeum infert, etsi nec satis commode, suauiter tamen. Late vero patentes campos facit, non, vt Intpp. volunt, multitudinis caussa, quam excepturi sunt, sed vt solitudinem in iis, quam quaerunt, habeant amantes. — 445 Alias nunc subiungit poeta heroinas, diuersas a misere amantibus. Odyss. λ, 320: Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον, et v. 325: στυγερήν τ' Ἐριφύλην, Ἣ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα. de his omnibus Apollod., Hygin., Diodor. Sic., Ouidii Metamorph., praeter Seruium ad h. l., consulendos esse vt moneam, necesse non est. Praeter illos tamen apponemus loca saltem classica. De Procride v. Met. VII sub f. De Eriphyle v. Od. ε, 244 sq.; Stat. II Theb. 299 sqq.: IV, 187 sqq. occisa ab Alcmaeone filio; v. Apollod. III, 6, 2. 7, 2 et 5. cf. Not. p. 607 et de Euadne, Capanei vxore, Eur. Suppl. 990 sqq. Laodamia, Protesilai vxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ouid. Ep. XIII nota est; et de Caeneo v. Met. XII Ouid. v. 171 sqq.

450 sqq. Episodium de Didone, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Aiace Iliad. λ, 542 sqq. effinxit. — 452 Suauis comparatio Didonis aegre per vmbram visae cum noua luna; petita ab Apollon. IV, 1479. 1480: Visus est Lynceus Herculem procul videre,

Demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat, exstinctam, ferroque extrema secutam;
Funeris heu tibi caussa fui? Per sidera iuro,
Per superos, et, si qua fides tellure sub ima est,
Inuitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me iussa deum, quae nunc has ire per vmbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere suis; nec credere quiui
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum, fato quod te adloquor, hoc est.
Talibus Aeneas ardentem et torua tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.

Illa

videre, *ὡς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι* (noster: *primo mense*, noua luna) *μήνην* Ἠ *ἴδεν ἢ ἐνόησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι*. — 456 *nuntius* ex flammis lucentibus sup. V, pr. — 459 *Si qua fides*. si quid apud inferos aliud, quod fidem facere iuranti potest: id enim et ipsum *fides* dici solet. vt sup. II, 142. — 460 Vrsinus comparat Catulli versum de Coma Berenices: *Inuita, o regina, tuo de vertice cessi*. — 462 *situs* est incultae telluris horror; itaque h. l. *αὐχμηρὰν χώραν* intelligit; exprimit enim Homericum *Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα*. — 465 *Siste gradum*. Hoc vero praeclare ex Od. λ, 560: et omni oratione disertius mox silentium ex v. 562, quem iam Longini §. 9 iudicium nobilitauit. Ad v. 466 facile in mentem veniat Sophocleum illud: *σὲ δ' ὦ φ. — προσεννέπω Πανύστατον δὴ, κοὔποτ' αὖθις ὕστερον* (Aiac. 871 sq.). — 467 *torua tuentem*, *ὑπόδρα ἰδοῦσαν*, *lenibat animum*, lenire studebat eam iratam et toruis obliquisque oculis adspicientem; iam pro *lenire eius animum* dici poterat *lenire eam animo* et (quoad) *animum*, *κατὰ θυμόν*. *lacrimas ciebat*,

Illa solo fixos oculos auersa tenebat;
Nec magis incepto voltum sermone mouetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem conripuit sese, atque inimica refugit
In nemus vmbriferum: coniunx vbi pristinus illi
Respondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter. Iamque arua tenebant
Vltima, quae bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,

Tris

ciebat, ipse fundebat Aeneas. — In 469 Euripidis Medea v. 27: Οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσουσα γῆς πρόσωπον obuersata Virgilii animo videbatur Valkenario ad Hippol. p. 197. *cautes Marpesia*, in insula Paro. — 473 *coniux vbi:* an de Aenea multa narrauerit Sychaeo, nolim affirmare.

477 — 534 Aeneas nunc peragrat Campum priscorum heroum. Procedit qua via ducit. *datum*, a fato concessum, *molitur iter*, peragit, ait Seru. Scilicet vt ap. poetas *moliri*, mouere, et agere, facere, est primum de re magnae molis, tum de quacunque re. — *arua vltima*, in his locis, quae citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum, sunt. cf. 540. — 479. 480 Sunt hi tres ex numero τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις. *pallentis*, tamquam vmbrae; adeoque pro: et Adrastus. Nihil amplius. Male cum hoc Adrasto confundunt inertem illum Troianum Il. ζ, 37 sqq. — Iam 481 *fleti ad superos*, apud viuos, inter homines. *caduci*, pro πεσόντες. nescio, an primus nouaue-

Tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyphoeten,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laeuaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est; iuuat vsque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere caussas.
At Danaum proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Vt videre virum, fulgentiaque arma per vmbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora

nouauerit Virgilius; eius exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari: ingenti multitudine, vt II, 766. Seru. — Sunt Troianorum nomina in Il. ρ, 216: vt tres Antenoris filii, Polybus, Agenor, Acamas Il. λ, 59. *Polyphoetes* Iliad. ν, 791 inter Troianos est; at Polypoetes inter Achiuos, adeoque ab h. l. alienus. *Idaeus*, Priami auriga Iliad. ω, 325, nisi de Daretis filio accipere malis Iliad. ε, 11. 20. *etiam — etiam* simpl. pro etiamnum. — 487. 488 ad animas referenda esse quis dubitet? — 489—493 Inter feliciores huius libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Aeneae virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in praeclarum hoc φάντασμα incidit. v. Od. λ, 604, vbi de Hercule inter Manes. *Ceu quondam* v. Il. θ, 75, σ, 320 sqq. — *exiguam vocem*, τριγμὸν intellige. v. Odyss. ω, 5 sqq.

494 Sequitur *episodium de Deiphobo*, in quo argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desideres; quam enim suauitatem habet videre aut cogitare hominem mutilatis membris nec virtute aut alia re miserationem mouentem? Verum de Helenae perfidia prodentis vrbem Achiuis narratio insigniter accommodata, erat personae Aeneae, et per se memorabilis expositionique

 que

Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque grauatum
Infelix habuit thalamus, pressitque iacentem
Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Emouet, et fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additus vna
Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
Instaurate: pio si poenas ore reposco.
Sed te qui viuum casus, age fare vicissim,

Adtu-

ad chori phantasma facile deduci potuit Euripideo loco Troad. 542-554. Helena igitur circumducebat Troianas matronas *euantes orgia*, ex orgiorum more, *εὐάζουσας τὰ ὄργια*, euando celebrantes, h. e. *ὀργιαζούσας*, inter faces iactatas. Locus Od. δ, 277 sq. frustra huc vocatur a viris doctis. — 519 *summa ex arce*, ad Helenam refer. — 520 *confectum curis somnoque grauatum*. Comparant Intpp. Od. ζ, 2: *Ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος*. Aliis locis *καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ*. Il. κ, 98. — *placidaeque simillima morti*. *ὕπνος* — *Νήγρετος, ἥδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς*. Mox 524 *Emouet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent aequali. — 528. 529 Suaue hoc et Homericum, vel in hac ipsa re (v. Odyss. θ, 517. 518), quod nec ab hoc facinore Vlysses abest. *Aeolides* ille, quatenus eius genus a nonnullis a Sisypho ductum, Aeoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laerta factas fuerat compressa. *instaurate*, docte, cum a sacris petitum sit, retribuite, rependite. *pio ore*, si poenas iustas peto. — 531-533 Adumbrati ex

Home-

Adtulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu diuom? an quae te Fortuna fatigat,
Vt tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Iam

Homerica ratione Od. λ, 154 sq., *vbi* Vlyssem mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio: num errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed aut poeta in animo habuit Homericam rationem, qua per Oceanum occidentali parte aditus est ad loca infera, aut cogitandum est de aditu, qualis Aeneae fuit, per Auernum, postquam ad Cumanum litus appulerat. — 533 ***an quae te fortuna fatigat***, ***an fortuna*** aliqua ***te fatigat***, ***vt*** etc. pro vulgari: vtrum monitu deorum venis an casu fortunae aduersae? — *sine sole domos*, ἀνηλίας δόμους vel μυχοὺς Euripidis. — ***loca turbida.*** Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum; et aër turbidus est pro obscurato.

535 ***Hac vice sermonum***, Homericum Νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν ἀμειβόμεθα. sermonis vicibus. add. Apollon. II, 450. — Ex altero versu se non expedit Burmannus, vt nec alius quisquam, si ad subtiliores calculos haec reuocare libuerit. Poeta de critica nostra parum sollicitus, vt nec aliis in locis, inprimis in temporibus definiendis, tempora descensus ad inferos non ad horarum interualla constituit; temporum notationem non nisi binis locis subiecit; sup. 255 ***primi sub lumina solis et ortus*** iter ad loca infera ingreditur Aeneas; quantum temporis in itinere consumserit, nusquam apposuit poeta. Iterum h. l. 535 diluculo iam exacto dies tantum non illucescebat; et ***nox ruebat*** v. 539. orta iam luce. Ipse reditus ex inferis 594 nullam temporis notam adiectam habet. Iam in promtu est videre, quicquid attuleris ad haec declaranda, non nisi suspicione et opinione contineri posse, nullo iudicio certo: qua in re habeant ne locum rictus et sannae, videant alii. Neutrum satis facit, siue eadem nocte omne iter peractum esse dixeris, siue per vnum pluresue dies noctesque; quicquid posueris, manent in poeta quae

 parum

Iam medium aetherio cursu traiecerat axem;
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breuiterque adfata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis vbi se via findit in ambas:
Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit;
Hac iter Elysium nobis: at laeua malorum
Exercet poenas, et ad inpia Tartara mittit.

Deipho-

parum conueniant; vnde apparet, poetam tempora nec satis constituisse nec constituta esse voluisse. Equidem grammaticae verborum rationi obtemperans ad vnam noctem omnia reuocabam. *Axis* haud dubie poetis pro coelo omnino dictus, vt et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente euecta decursum per coeli conuexum versus occidentem eodem modo atque is, qui subsequitur illam, Sol, et vt Nox, interdum ab astris comitata, et ipsa Luna. In poetis omnia haec ad idem fere exemplum descripta sunt. Quo modo autem tale iter confici et ad eosdem carceres rediri possit, parum laborant. Iam Aurorae decursum puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu factum erat sacrum. Ingressi erant iter ad infera loca iam sub diluculi tempus, *primi sub lumina Solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora iam coeli partem aliquam (nam, vulgari poetici sermonis vsu, et id *medium coelum* poetae dici potest) cursu exegerat, vt nox iam fere esset pulsa. Itaque poeta: *Nox ruit, Aenea.* De reditus ad superos tempore nil memorat poeta. Itaque nec de eo laborandum. Sed ex sacrorum Manibus factorum more, orto die Aeneas infera loca relinquere debuit; vt vicissim cum ortu Solis Manes ad infera loca redire solent; v. c. sup. V, 738. 739. — 537 Homericos versus compara Odyss. π, 220: φ, 226.

540 Inter haec ad biuium erant constituti; altera via praeter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *ambas*, simplic. pro: duas; biuium facit. Plutonis regiam intellige per *Ditis moenia.* cf. inf. 630 sq.

Deiphobus contra: Ne saeui, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus vtere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
Moenia lata videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta aduersa, ingens, solidóque adamante columnae:
Vis et nulla virum, non ipsi exscindere ferro

Coeli-

630 sq. — 542 *at laeua* (via) *malorum Exercet poenas.* h. e. ducit ad eum locum, in quo sunt, qui exercent poenas; est is locus Tartarus. Subiicitur de eadem via, *et ad impia Tartara mittit*; quod per se clarum est et aptum; verum iunctura paullo durior, *via exercet*, et *mittit*: videtur itaque alterum hemistichium esse suppositicium. — 544 *Ne saeui* pro vulgari: ne irascere. *explebo numerum.* Piget Seruianarum nugarum. Haud dubie de reditu ad vmbras, a quibus discesserat, quarumque adeo discessu suo numerum deminuerat, est intelligendum. *reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium. Caliginosa autem haec citeriora loca esse satis vidimus. *in verbo* vt ἐν ἔπει, pro σὺν ἔπει.

548 sqq. De Tartaro: qui omnino Carceris faciem habet. Cura eius mandata Rhadamantho; v. 566, pro carnifice est Tisiphone v. 571, pro ianitore Hydra 576. *sub rupe.* rupem ex Homero traxit, vbi inter Stygem et Cocytum Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων Od. κ, 515. *Moenia* h. l. de loco, qui includitur muris, vt alias pro vrbe. *triplicem murum* suppeditauit Hesiodus Theog. 726; sed ibi sublimior rei species, χάλκεον ἕρκος, et ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχεὶ κέχυται περὶ δειρήν h. e. fauces Tartari. Ex vtroque profecit Miltonus *Parad. lost* B. II, 642 sqq. — 551 *ambit - torquetque* Homerica forma paullo rudior pro: ambit amnis torquens.

Coelicolae valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tiſiphoneque ſedens, palla ſubcincta cruenta,
Veſtibulum exſomnis ſeruat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et ſaeua ſonare
Verbera; tum ſtridor ferri, tractaeque catenae.
Conſtitit Aeneas, ſtrepitumque exterritus hauſit.
Quae ſcelerum facies? o virgo, effare; quibusue
Vrguentur poenis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates ſic orſa loqui: Dux inclute Teucrum,
Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen;
Sed, me quum lucis Hecate praefecit Auernis,
Ipſa deum poenas docuit, perque omnia duxit.

Gnoſius

— 552 *columnas* de poſtibus accipio. Imitatur Homericum Iliad. θ, 15: Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. — 554 *ſtat ferrea turris ad auras*, educta eſt; in *auras* hic et v. 561 argutati ſunt veteres iam inde a Pollione. Poetico ſermoni hoc ita proprium putandum, vt altitudinem exprimant *in auras*, *in coelum*, vt plane locum non habeat illa ſubtilitas, an *aura* in locis inferis ſit. — 553 vt adeo nullus inde ſit reditus. Quod *turrim* appellat, puta eſſe aedificium ingens, in altum eductum pro carcere aut ergaſtulo habendum; δεσμωτήριον. — 555 Tiſiphones veſtem cruentam ex Homero petiit Il. σ, 538. cf. Stat. I Theb. 109. 110.

— 556 *veſtibulum* ſimpl. pro aditu. — 557. 558 numeroſiſſimi verſus; ſed et mirus dilectus rerum, quae auditu mentem percellunt, factus eſt. Miltonum hos verſus expreſſiſſe lib. VIII, 240 ſqq. iam alii notarunt.

563 *inſiſtere*, exquiſite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. *ſceleratum* v. Ouid. Met. IV, 455 et ad Tibull. I, 3. 67. *ſceleratum* eſt ſceleribus contaminatum, adeoque impurum, inceſtum; itaque *pii*, puri, caſti, arceantur ab hoc loco. — 564 Sibylla praeeſt luco Auerno vt Sacerdos. Nam Sacerdotes praefici, praeeſſe, vt ſacris, ita templis, dicuntur. — 565 *deum poenas*, quas dii nocentibus ſtatuerunt. Hoc ex Seruio tenendum.

Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quae quis apud superos, furto laetatus inani,
Distulit in seram conmissa piacula mortem.
Continuo sontis vltrix adcincta flagello
Tisiphone quatit insultans, toruosque sinistra
Intentans anguis, vocat agmina saeua sororum.

Tum

nendum. *ne per omnia duxit*, putes, narrando et percensendo singula: vt ipsi *percurrimus*, *perlustramus* singula, ita alii nos ducunt per partes: enim vero ab Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus ductam esse, patet ex illis: *vidi - vidi:* 582 sqq. Quod Rhadamanthum in Tartaro constituit, suo iudicio facit poeta. Est autem is non tam iudex aut magistratus, qui caussas capitales persequitur, cuiusmodi supra iam erat Minos v. 432, sed qui, Trium virorum capitalium more, iudicum sententias exsequitur, supplicium sumit, et de inferioris ordinis hominibus, furti, grassationis, sacrilegii etc., reis ipse cognoscit. Omnino in toto loco Tartarus carceris faciem habet. — 567 *dolos*, scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quae quis distulit* sc. fateri adeoque occultauit et effecit, ne in iudicium adduceretur et puniretur, *in seram mortem*, h. e. non reus factus est, neque adeo poenam eorum persoluit, dum viueret, *furto laetatus inani*, quod latere deos et impune sibi abire putabat commissa; Sed temere. Ita puto haec expedienda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit nouum auctarium: *oblitos sui sceleris nocentes debitas poenas dare.* Propius ad Maronem Statius IV, 531: Minos — *adigitque expromere vitas Vsque retro et tandem* poenarum lucra *fateri.* Rhadamanthus autem triumuiri capitalis more supplicia sumit et quaestionem tormentis admotis ad exprimendam scelerum confessionem in reos habet. — 570 Tisiphone, carnificis, seu serui publici, loco, reos damnatos ad supplicium raptat. *quatit sontes flagello*, docte.

Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina seruet?
Quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
Saeuior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub vmbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.

Hic

Proprie *quatitur flagellum*, quo sontes percutiuntur. *agmina s.* sollenne de Furiis, vt sup. IV, 469. Imitatur locum Statius I Theb. 112. 113.

573 Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. In hoc iam Seruius praeiuit. Si tamen rerum ac sententiarum ordinem accuratius considères, rationem vulgarem non satisfacere sentias. Pergit enim narrare Sibylla de se vsque ad v. 628, adeoque ea exponit, quae ipsa viderit in Tartaro. Aeneae tantum in conspectum venit porta et Tisiphone seruans vestibulum, aditum Tartari, v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho statim manus iniicit et ad Tartari portam, quae semper clausa habetur, eos agit (ἄγονται πρὸς Ἐριννύων ἐπ' Ἔρεβος καὶ Χάος διὰ Ταρτάρου, sunt verba Socratis in Axiocho,) inclamatque sorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus de singulis. *Cernis*, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quae custos, sc. Tisiphone, *vestibulo*, ad aditum, *sedeat*; *facies quae limina seruet*; Nam *intus*, intra portam, *saeuior facies*, Hydra, sedem habet etc. Nunc v. 574 *custodia* quae sit, satis expeditum est. Seruius Megaeram, alii Hydram, alii aliter accipiunt. Sed est ipsa illa Tisiphone, de qua adhuc egit poeta.— 576 At *Hydra*, inquis, in vestibulo orci v. 287, inter cetera monstra fuit recensita. Iam Seruius monuit hoc. Expeditur varie. Equidem Hydram non de vna illa ab Hercule domita, sed simpliciter pro serpente monstroso dictam accipio.— 577—579 quantus prospectus est a terra ad coelum. ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης. Monti Olympo nullus hic locus in phantasmate a poetis constituto, non a geographis. ex

Iliad.

Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo,
Hic et Aloidas geminos, inmania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum
Adgressi, superisque Iouem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iouis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic inuectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos, mediaeque per Elidis vrbem,
Ibat ouans, diuomque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos, et non imitabile fulmen
Aere

Iliad. ϑ, 16 et Hesiod. Θ. 720—725, cf. ibid. 740—745, notissimis locis; sed in maius aucta re. *coeli suspectus*, h. e. aëris, prospectus per aërem, (male enim iungunt *coeli Olympum*) *a terra*; nam ex Tartaro prospectus ad coelum esse nequit; quippe cum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus iaceat; Talis etiam Tartarus sub Hade ap. Homer. Il. ϑ, 13—16. — 580. 581 v. Hesiod. Theog. 129—131. Titanas γηγενεῖς designat. — *fundo voluuntur in imo.* praeclare, vt ad imum Tartarum detrusos exhiberet. — 582—584 De Oto et Ephialte Aloei f. videndus Homer. Od. λ, 304—319. Apollod. I, 7, 4 et Notae p. 102. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, vt sublimitate cum Homero contendere vellet. Spectat autem haec et sequens fabula ad mythos stirpis Aeolicae, quos genus mythorum rudius et antiquius constituere deprehendo: v. Apollod. I, 7, 3. sqq. et Not. T. III. tab. VIII. p. 1005. Manifestum id in his ipsis fabulis, quae h. l. subiiciuntur. — 585 De *Salmoneo* v. Apollod. et Hyginum, cum Schol. Pind. Pyth. IV, 253. Vidi Salmoneum dantem poenas, *dum imitatur*, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluerat. *sonitus Olympi*, tonitrua. *Elidis vrbem*, Salmoniam, seu Salmonem, ad Alpheum sitam intellige. v. Strabon. VIII, p. 856 D. Apollod.

Aere et cornipedum pulſu ſimularet equorum.
At pater omnipotens denſa inter nubila telum
Contorſit; non ille faces, nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque inmani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur; roſtroque inmanis voltur obunco
Inmortale iecur tondens fecundaque poenis
Viſcera rimaturque epulis habitatque ſub alto
Pectore, nec fibris requies datur vlla renatis.
Quid

Apollod. I, 9, 7. — 590 *Demens*: ex Σχέτλιος, ὃς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem ſagitta percuſſerat. *aere et pulſu equorum*: curru aereo. Additum a nonnullis, inuectum eum eſſe ſolo laminis aereis inſtrato, quas vngulae equorum pulſarent. — 593 *non ille faces*. hoc ſuaue ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulae, ex quibus exquiſitiorem praelatam vides: *taedas lumine fumeo: lumen fumeum taedarum*, et *lumen fumeum taedis*. — *turbine* pro fulmine, vt ſolent nimbi, turbines, procellae cum eo eſſe coniunctae. — 595—600 Omnium, qui vsquam facti ſunt, verſuum pulcerrimos eſſe hos ſex, pronuntiat Vir doctus inter Britannos. Sunt ſane ornatiſſimi, ſed nec inuenti vlla in iis laus (nam praeiuit Homerus loco nobili Od. λ, 575—580 et in verbis Lucret. III, 997 ſqq. et Accius in Prometheo ap. Cic. Tuſc. Qu. II, 10; quae loca comparanda ſunt in ſingulis, ſed aequiore et meliore iudicio, quam Scaliger, Cerda, et alii in Homero et Virgilio fecerunt,) nec res exponitur, quae aliqua cum ſuauitate cognoſci poſſit. Non enim horret animus legentis, ſed auerſatur iecur ſanie diffluens. *alumnum* accipiam pro filio, vt Homer. γαίης ἐρικύδεος υἱόν. Volunt tamen Intpp. poetam alteram narrationem ſequi, qua, ex Elara ſuſceptus, a Tellure vtero fuit geſtatus. Praeter Apollod. I, 4, 1 Not. p. 43 v. Apol-

Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque,
Quos super atra silex iam iam labsura cadentique
Inminet adsimilis? Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxuma iuxta
Adcubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem adtollens, atque intonat ore.

Hic,

v. Apollon. I, 761 sqq. — *vultur*; in Homero duo vultures, ad terrorem maiorem. — In 598—600 laborauit poeta forte, vt Homericum *Δέρτρον ἔσω δύνοντες* exprimeret. *immortale iecur*, Hesiodi de Prometheo *ἧπαρ ἀθάνατον* Theog. 523. *fecunda poenis viscera*, praeclare, iecur, quod renascitur ad nouum supplicium, vt rursus erui possit. *epulis*, ad epulas, *rimatur viscera*. Ge. I, 384 *volucres rimantur prata*. cygni pabulum e terra eruendo.

601—607 Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diuersam: Ixionem et Pirithoum, ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Ad Phlegyam Statius I Theb. 713; et ad Phlegyam et Thesea Valer. Fl. II, 192. 195 hoc idem supplicium transtulere. Tantali capiti imminere saxum, alii commenti erant, interque eos Pindarus Ol. I, 88 sq. et Euripides in Oreste 6 et 980 sq. vbi conf. Schol. iisque antiquiores Alcaeus et Alcman, v. Schol. ad Pind. l. c.: adde Cic. Tusc. IV, 16 et Lucret. III, 953 sqq., cum eum Homerus in lacu sitientem destituisset. Sed lacum Tantali eleganter in mensam opiparam mutauit Maro, seu is, quem sequutus est poeta. Assidet *Furiarum maxima* (quae et ap. Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta vt *maxima natarum*, v. sup. ad I, 521; apud Eurip. Iphig. in Taur. 963: *πρέσβειρα Ἐριννύων*. Statius Theb. VII, 477 *Eumenidum antiquissima*) seu Megaera seu Alecto (nam Famem vix bene huc aduocat Seruius, laudato loco lib. III, 252), et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquae in Tanta-

Hic, quibus inuisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusue parens, et fraus innexa clienti;

Aut

Tantalo. Atrocius rem extulit Aeschylus Eumen. 264 sqq. *genialibus toris*, positis ad epulas geniales, opiparas, lautas habendas, quae ad hilaritatem inuitant. Sic *genialis biems* Ge. I, 302. *lucent fulcra aurea*: pro, sunt. De *fulcris* quaeritur. Scilicet pro toro fulcra memorauit poeta; et pro: fulcra tororum, *fulcra toris*. Sunt autem fulcra pedes vel alia lecti basis. — Quod fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39: IV, 484 allatam nunc deserit, quod mirantur viri docti, id poetae haud dubie licet facere, quippe qui nullum doctrinae systema condere velit.

608 — 613 Hos versus equidem sententiarum et verborum grauitate commendatissimos esse velim. Sunt nonnulla in Platonis locis, quae sequi potuit. Probabile fit in teletis per machinas scenicas haec ipsa sceleratorum tormenta fuisse exhibita; docet hoc scurra Aristophanes, qui exagitat seu philosophos seu initiatos, in Ran. 145 — 151. Homerus etsi Tantalum, Tityum, ac Sisyphum poenas scelerum luere in locis inferis monuit, non tamen aut loca poenarum discreta aut scelera definit, quorum poenae exigantur, praeter vnum periurium, Iliad. γ, 279: τ, 258. 259. Scilicet temporum antiquiorum simplicitas erat tanta, vt super moribus ac virtute nondum subtiles initae essent rationes; de grauioribus sceleribus monere satis tum erat; inque iis habebantur caedes, iniuria in supplices et in hospites, periurium. Nec aliter in decalogo a Mose prodito factum videas; atrociora tantum flagitia ille attigit, quibus qui vacet, parum adhuc ad honestatem profecisse videri debet. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus in illo supplicia constituta sunt, recensum fecit paullo ampliorem. Ex vitae philosophia profecit Auctor Telemachi lib. XVIII p. 130 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (vt v. 609) etiam Polygnotus in sua tabula expresserat. v. Pausan. X, 28. — 609 *Pulsatusue parens*, αἰκιζόμενος, omnino male habitus, mulcatus:

Aut qui diuitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est:
Quique ob adulterium caesi; quique arma secuti
Inpia; nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri,
Quam

catus: ante oculos erat Plato de LL. IX sub f. p. 940. C ed. Frf., p. 881. D. Steph. — *et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, vti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata iam ab Intpp. Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto*, et Horat. II Carm. 18, 23 sqq. *incubuere* vt Ge. II, 507. *repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex ἔθεντο, statuerunt, tribuerunt, vt solent homines ex vita humili magnas opes consequuti erga cognatos pauperes esse duri et auari. Ad sententiam praeclaros Horatii versus laudat Seruius II Serm. 2, 103: adde eundem I Serm. I, 75 sqq. 84 sq. *ob adulterium caesi* grauius posuit pro adulteris simpliciter. De Lege Iulia (anni 737) cogitare nondum potuit Virgilius. Potuit tamen iam tum, cum viuebat, res consiliis agitari. — *arma impia*, haud dubie bellorum ciuilium; sed de iis accipiendum, qui patriae bellum inferunt, non qui propulsant. Itaque concidunt Seruii aliorumque metus, ne in Augustum peccet poeta. *nec veriti dominorum fallere dextras*. Argutantur Intpp. et hic, Seruii exemplo. *Domini* non modo seruorum sunt; sed et de libertorum patronis bene idem dixit poeta. Seruorum autem poenas hic commemorare, indignum esset poetae epici grauitate, multo magis Romani. Tum, qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designauerit poeta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic in Augustum peccasset: nam et is, vt ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere, debuit.

614. 615 Noli quaerere, *quam*

Quam poenam; aut quae forma viros fortunaue mersit.
Saxum ingens voluunt alii, radiisue rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet,

quam poenam metuendam habeant; aut *quae poenae forma, fortunaue*, quod miseriae genus, *viros mersit* (vt sup. v. 512), illos excipit, manet. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseriis.* — 616 Iterum, tamquam poeta, ad veteres mythos redit. Non necesse est, vt solum Sisyphum et Ixionem respexerit; hunc quoque v. 601 iam memorauerat; adeoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *radiis rotarum districti pendent*, ornate rotae illigatis membris distinentur, ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται, petitum ab equuleo, tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit, cui illigati erant tergo verberibus et ignitis laminis patente. At Ixionis rota a poetis ita describitur, vt ille modo exteriori orbi alligatus, modo ipsis radiis illigatus, perpetuo rotae vertice circumageretur, ita vt poena in motu nunquam intermisso spectanda esset. Contra Theseus sine omni motu sedet saxo affixus. — 617 Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata; nec mirum; fuere enim plures, qui res Thesei non modo attigerunt, verum etiam Theseides condiderant. Actum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minyade, v. Pausan. X, 28, etiam in Heracleis. Nam Hercules in descensu ad inferos liberauit Theseum. v. Apollod. II, 5, 12 p. 142. Poeta aliud supra v. 393 nunc hoc sequitur, vt Theseus, ob raptum Proserpinae, *sedeat.* Hoc habitu poenitentiae et summi moeroris sensum prodi puta. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winckelm. n. CI. Sed miraculum rei additum est, quod Theseus saxo insidet, nec inde leuare corpus potest. cf. Schol. Apollonii I, 101. Inter auctores huius narrationis fuit Panyasis. v. Pausan.

Admonet, et magna testatur voce per vmbras:
„Discite iustitiam moniti, et non temnere diuos.„
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Inposuit, fixit leges pretio atque refixit.

Hic

Pausan. l. c. *προςφυὲς δὲ (χεῖμά τι) ἀπὸ τῦ χερατὸς ἀντὶ δεσμῶν σφίσιν ἔφη τὴν πέτραν.* *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quae Minyadem Boeotiae inhabitauit et propter impietatem a deo abolita fuit. (v. Pausan. IX, 36. Adde H. in Apoll. 278. 279. Nam Phlegyas Thessaliae, de quibus Strabo videndus IX p. 442 B., huc aduocare non licet.) Verum non de Phlegyis Maro, sed de Phlegya, Ixionis et Coronidis, e qua Aesculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit (v. Seru.), accipiendus est; idem iam docuerunt Intpp. ex Statii imitatione Theb. I, 712 sqq. et Val. Fl. II, 193 sqq. Phlegyas igitur, deorum contemtor, apud inferos ad iustitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu: *Discite iustitiam*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchhusio, immortali viro, frequenter. Nota quoque fabula de daemone interrogato, quis ex omnibus Virgilii versibus esset praestantissimus. Non male autem augurantur viri docti ductum colorem ex loco illustri Pindari Pyth. II, 39 sq. *Θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν Ἰξίονά φαντι ταῦτα βροτοῖς λέγειν, ἐν πτερόεντι τροχῷ Παντᾶ κυλινδόμενον· Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς Ἐποιχομένους τίνεσθαι.* — *moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est. Nec importunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus poenitentiae locus est, cum in Tartaro inclusis poenitentiae locus nullus sit. Poenae enim loco haberi potest haec ipsa admonitio, et vere ita exclamasse putandus est Phlegyas.— V. 621. 622 ex L. Vario paene integros traductos esse, Macrob. VI, 1 testatur. *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adiecit: *dominumque potentem* patriae *imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberae ciuitati induxit. *potentem* ornat.

Hic thalamum inuasit natae vetitosque hymenaeos,
Ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum conprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possim.
Haec vbi dicta dedit Phoebi longaeua sacerdos:
Sed iam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Adceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Moenia

nat. *leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Seruius, *quia incisae in aereis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene alii, esse: in aes incidere. Iidem bene laudant legem Venuleii, quae est l. 8 D. ad L. Iuliam peculatus: *qui tabulam aeream legis — refixerit, vel quid inde immutauerit, Lege Iulia peculatus tenetur.* — Sequitur §. 1: *Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleverit vel induxerit*; quod adeo diuersum ab illo esse necesse est. Laudant quoque Intpp. Ciceronis locum, qui est Philipp. XII, 5 f. Ceterum inanis est eorum opera, qui post Seruium haec omnia ad certos homines ex antiquitate referre voluerunt. Vidit aetas nostra multa his similia in primis in hominibus, qui in noua republica Francorum dominationem nouam affectauerant. — 625 sqq. Ex Iliad. β, 488 notissimo loco. cf. Ge. II, 103 sqq. *ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta.

630 — 636 Plutonis regiam non intrat Aeneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Quid in his sequutus sit poeta, non liquet. Ramum Proserpinae pro munere ferendum praedixerat Sibylla sup. 140 141. 142. Regia ista habet muros aereos vel ferreos. Solent poetae hac munitionis notione vti, ducta a ferreis et ferratis portis, et translato fere opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum moenia ap. Statium I Theb. 630; quem locum Seruius laudat, et Mycenarum ap. Senec. Thyest. 406. v. Wass. ad Thucyd. VIII, 26 et Schol. Eurip. Orest. 964. Itaque multo magis in inferis h. l. 630 sunt

Moenia conspicio, atque aduerso fornice portas,
Haec vbi nos praecepta iubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque aduerso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere diuae,
Deuenere

630 sunt *moenia educta Cyclopum caminis*, h. e. ferro procuso et ferruminato in Cyclopum fabricis. (Male Cerda.) — 631 *aduerso fornice portas*, ornate: porta proprie ipsis erat aduersa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata. — 629 *perfice munus*, sic poeticus sermo fert; proprie doni deportatio perficiebatur; etiam sic mox 637 *munus perfectum*. — 632 *haec dona* int. de eodem munere Proserpinae dicando. — 635 Videri potest Aeneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse. Adumbratum haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, *περιῤῥαίνονται*; quod purgationis symbolum fuisse, facile intelligitur. Adeundum autem Aeneae nunc erat Elysium, locus, si quis alius, sanctus et castus: non igitur aliena res lustratio. — *ramumque figit.* In templorum aditu *περιῤῥαντήρια*, aqua lustralis et rami lustrales, notae res sunt. Quod tamen ramum in poste figit, ad dedicationem doni spectare debet. Ceterum Warburtoni opinatio, qua Eleusinia initia ante oculos poetae fuisse vult, hac vtique parte placere potest, cum lustrationem in adeundis maioribus Eleusiniis h. l. inuenisse sibi visus est.

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium siue sub terra, vt hic, siue in Insulis Fortunatis (vt ab Homero et Hesiodo cum Pindaro factum) collocatum, omnia, quae sub mitiore coelo amoenitatem loci facere possunt, iam ab Homero Odyss. δ, 563 sqq., et ab Hesiodo Ἐργ. 170 sqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem Heroum vita subiicere sensibus poterat, vetustas huius mythi intelligitur. Accessere

Deuenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, ſedesque beatas.
Largior hic campos aether et lumine veſtit
Purpureo; ſolemque ſuum, ſua ſidera norunt.

Pars

ſere ornamenta ap. Pindarum pulcerrimo loco Olymp. II, 109 — 149 et in fragm. e Threnis in fragm. Pind. p. 21. Doctior vita, et philoſophicis ſtudiis exculta Graecia, ſerenae et placidae mentis gaudia ex purae et conſtantis virtutis conſcientia mox adiecit; quo melioris ſapientiae placito egregie vſum videas inter alios Glouerum in Leonida X, 156 ſqq. *in thoſe happier fields — Where never gloom of trouble ſhades the mind, Nor guſt of paſſion heaves the quiet breaſt, Nor devvs of grief are ſprinkled.* et vno verbo Statius V Silu. 3, 286 *nemus, quo nulla irrupit Erinnys*; (cui ſimilis in terrarum oris locus eſt nullus) ſed philoſophicas rationes Maro in alium locum v. 724 ſqq. ſeruauit, et h. l. in primis Homerum ante oculos habuit, et Axiochum Socraticum, qui circumfertur nomine Aeſchinis ſub f. multoque magis Pindarum locis laud. Adde locum de Olympo Odyſſ. ζ, 42 ſqq. Communia etiam ſunt nonnulla Elyſio cum aurea hominum aetate. Iam ab his tamquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradiſum ſuum extulit Miltonus IV, 132 ſqq. Nunc verba videamus. — *perfecto munere diuae*, aureo ramo ei dedicato e vſ. 629. — 640 Verborum iunctura non nimis expolita. Aether largior, et lumine purpureo, h. e. lumen purpureum habens, veſtit hic campos. Poteſt et eſſe: *aether et veſtit et norunt. Largior aether*, egregie, patentior, liberior, nullis nubibus, nulla caligine obductus. Silius hinc lib. XIII, 550: *laxata lucida noctis Clauſtra nitent*, dixit de Elyſio: Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε. Ariſtoph. Ran. 155. 457. — *lumen purpureum*, pulcrum. vt ſup. I, 591. — *ſolemque ſuum*, in Pindari loco altero, eſt Sol, qui, in noſtro orbe occidens, ad infera loca progreditur, in altero Sol perpetuus noctu aeque ac die (fere vt ap. Val. Fl. I, 844 *vbi Sol totumque per annum durat*

aprica

Pars in gramineis exercent membra palaestris,
Contendunt ludo, et fulua luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt;
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.

His

aprica dies. — Sed poeta suauius Solem Elysio suum, praestantiorem puta nostro *Sole*, vt cetera, assignat. Pro commentario haberi potest Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c'est plûtôt une gloire céleste, qu' une lumiere.* Imitatur Claudianus de R. P. lib. II, 282 sqq. *norunt*, vident, qui in Elysiis sunt, habent. Nolis aliter cum viris doctis accipere. — 642-644 Haec rursus ad Pindari ductum l. l. *καί τοι μὲν ἱπ-πείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορ-μίγγεσι τέρπονται.* Expressa scilicet *vita antiqua herorum Graeciae*; vt omnino vna quaeque gens, sicut aliarum rerum inferarum; ita Elysii, beatam sortem *ad suos mores* descripsit, eaque, quae beatam vitam suo sensu constituebant, eo transtulit. — *pedibus plaudunt choreas*, vt *χορεύειν χορὸν, χορείαν*, elegantius quam ducunt, sc. cum pedum plausu; Odyss. 9, 264: *Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν* quod Maro eodem modo accepisse videtur; non, vt *χορὸς* pro loco dictum sit; vt alibi apud Homerum occurrit. — 645—647 Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus *ἀοιδὸς*, lyricen, qui seu accineret, seu, more veteris chori, praeiret cantu et saltatione, tamquam choragus. Quis vero magis conueniens Orpheo? qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. vetere philosophorum more ac sermone per poetica phantasmata exposuerat. *longa cum veste*, antiquiore aeuo *ἀοιδῶν*, vatum; postea citharoedorum, habitus *ποδήρει* palla, vt nota res est. Adi vel Tibull. III, 4, 35. 36. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter instituta orgia et teletas. Itaque male Barthius contendit sacerdotalem habitum respici; etsi verum est, sacerdotes, vt sceptro, ita etiam palla vsos, vt ipsi dii ea veste occurrunt, sed et reges. Nam omni-

Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti,
Inuentas aut qui vitam excoluere per artis,
Quique sui memores alios fecere merendo:

Omni-

minus ex nominum similitudine, Rhodani, Rheni ac similibus veri aliquid elici potest. *superne*, h. e. ex editiore loco, *voluitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam: vt I Ge. 187 *nux plurima*. Apud Seruium sup. ad v. 603 Tantalus *in Eridano Inferorum stare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poetis Eridanum simili ratione in inferis fuisse celebratum: Hactenus sequendum est, quod inter Seruiana occurrit: „Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482: *Fluuiorum Rex Eridanus*. Et amant poetae pro appellatione ponere magnae et in suo genere praeclarae rei proprietatem, vt I Ge. 9: *pocula Acheloia*."

660 sqq. Locus de piorum turba in nobilioribus facile princeps, et, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalescat et magnae virtutis studio inflammetur: imitatione expressus a Silio XIII, 533 sqq. et a Valer. Fl. I, 836 sq. Iam in hoc exultabis, quod primo loco memorantur ii, *qui pro patria occubuere*, quos haud dubitare licet maiores aliquando felicitatis fructus consequuturos esse. His subiungit *religiones et pacis artes*. Nam sequuntur *sacerdotes casti*, qui sacra caste, pure ac pie curauerant dum viuerent. Mox *vates* sintne poetae an, qui vaticinia edidere, dubitari potest. Sed ab antiquioribus confundi fere solebant duae hae notiones. Silius ibid. v. 538: *qui — nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phoebo*; itaque et is de poetis accepit. At post *inuentores artium et commodorum vitae*, nunc, *Quique sui memores alios fecere merendo* qui de aliis meruerunt, pulcerrimo versu 664 ornate: magnae illae et diuinae animae, quae bene de genere humano meritae sunt; quibus vel vna haec meritorum conscientia in altera

vita

Omnibus his niuea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est adfata Sibylla;
Musaeum ante omnis: medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optime vates:
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranauimus amnis.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia riuis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.
Dixit

vita perennem voluptatem allatura est. *merendo*, idem quod in vulgari sermone: demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. — 665 *Omnibus his*, Seruius: „per quod eos ostendit me„ruisse diuinos honores." Certe declarat hoc insigne infulae candidae, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est; ductum inde diadema regum. conf. Val. Flacc. lib. I, 836. 840. — 666 sqq. Quod Musaeum potissimum nominat poeta, mirantur Intpp. Enimuero Homerus sane Aeneae in inferis occurrere non potuit: sic enim turbatae fuissent temporum rationes. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus autem iam sup. 119 memoratus esset, vix alius praeter Linum vel Musaeum surrogari potuit. Magna autem Musaei auctoritas propter religiones et teletas institutas. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit praeclare Silius XIII, 780 sqq. — 667. 668 *medium nam plurima turba*. Bene hoc ex heroum aetate et opinione. Nam, ad Platonem eum respexisse, apud Seruium leuis coniectura est. Ad verba conf. Il. γ, 226. 227. — Mox 674 ornate, pro riuorum ripis; *recentia* sunt *riuis*, h. e. viren-

Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.
At pater Anchises penitus conualle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,

Fataque

virentia propter vicinas aquas; vt Seru.; et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musaeus ipse; vbi ex summo collis vertice locum ostendisset, tum Aeneas et Sibylla altera parte collis descendunt, discessu scilicet a Musaeo facto. — 677 *campos nitentes* pro amoenis nunc dixit. Ge. I, 153 de cultu dictum erat *nitentia culta*. Quod inter alia totam hanc carminis partem commendat, est prudentia poetae in breuitate castigatissima retinenda. Quantopere enim alius ingenio suo in his indulgeret!

679 sqq. De occursu matris Vlyssis nonnulla in similem rationem sunt ap. Homerum Od. λ, 151 sqq., sed locus hic de Anchisa praeclare a Virgilio est tractatus. Artificium egregium in hoc, quod Anchises hoc ipso tempore in recensu animarum in hanc vitam transiturarum occupatus ab Aenea deprehenditur. Traduxit enim poeta et conuertit in rem suam vetus illud philosophantium placitum, quo animae iam ante huius vitae ingressum exsistere putantur. Iam iis certus locus erat assignandus, cui inclusae essent; docendum porro, vnde in eum locum essent deductae. Itaque opportunitas data nouis opinionibus, hoc est mythis, partim vt locum accuratius declararet, partim vt probabile fieret, animas eas iam antea humana corpora animasse vitaque functas in ea loca descendisse. Atqui hic rursus noua coniectandi necessitas, quomodo animae, corporis contagio contaminatae, vitiis et erroribus liberari possint, aut in iisdem locis, aut antequam in ea loca peruenerint. — 680 *inclusas*, collectas in hunc locum. v. inf. 705 sqq. — *Recolimus* animo proprie praeterita, hic

Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque vbi tendentem aduersum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas vtrasque tetendit;
Effusaeque genis lacrimae; et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque, futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per aequora vectum
Adcipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit;
Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:

Ter

hic v. 681 simpl. recensere, exquirere et addiscere futura facta et res fortiter gestas. — 683 *manus* seu virtutem declarare debent, seu facta? Nam ieiunum esset de numero ac turba accipere. — 687 *Vicit iter:* fecisti iter victus, motus, pietate mihi iam probata; seu, vt Seruius, tua mihi probata pietas *vicit*, effecit, vt difficile hoc iter ingredi auderes. — 690 *Sic equidem ducebam animo.* Aeneam viuum ad loca infera descensurum esse, Anchises iam ante praeuidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permouerat, vt ad se videndum descenderet. cf. VI, 115. — *Libyae regna*; iustus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius. — 696 *Saepius occurrens:* sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. conf. IV, 351. et VI, 115. — 700—702 Nota

imi-

Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par leuibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Aeneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia siluis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc

imitatio ex Od. λ, 303 sq.: Il. ψ, 99 sq. cf. Ge. IV, 499; et de Hercule simile quid ap. Apollod. II, 5, 12 p. 121.

703 sqq. Haec iam manifeste ex Platonicis mythis, quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab vna hypothesi, vt putatur, sed a variis illa argumentis et indiciis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu ortuque omnium rerum) aut in subsidium adsumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, si non doctrina de subeundis ante transitum in nouum corpus inferis, quam et Aegyptii tenuere, ac de purgatione, quae initiis ac τελεταῖς frequentata fuisse videtur, Platoni tamen, inquam, peculiaris, ni fallimur, fuit doctrina de bibenda ante reditum Lethe: v. de Rep. X p. 765 Frf. p. 621. A. Steph. Ingeniosum vtique commentum, cum noua vita, noua infantia, ineunda sit. Anterotem cum inuersa facula nonnulli ad hoc ipsum dogma non male traduxerunt, etsi is proprie ad amoris obliuionem spectabat. v. Ouid. A. Remed. 551 sqq. — 704 *virgulta sonantia siluis.* Inter plures modos, quibus expedias, probabilior est hic, vt sint *virgulta siluis*, pro, virgulta siluarum, *sonantia*, epitheto ornante et communi siluarum; ita sunt dicta omnino pro siluis sonantibus, si vento sunt motae; vt XII, 522 sunt *virgulta sonantia lauro*, h. e. *virgulta lauris*, laurorum sonantia. Paullo diuerse dictum supra III, 442: *Auerna sonantia siluis* h. siluae circa Auernum sonantes. Necesse autem est, Elysium auras suas et Zephyros habere, conf. Od. δ, 567; Pind. Ol. β, 129 sq. A. Ge. IV, 424 noli eo vocare. — 705 Lethe in finibus Elysii *praenatat*, praeterfluit. Seruius:

Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, vbi apes aeſtate ſerena
Floribus inſidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, ſtrepit omnis murmure campus,
Horreſcit viſu ſubito, cauſſasque requirit
Inſcius Aeneas, quae ſint ea flumina porro,
Quiue viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchiſes: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis vndam
Securos latices et longa obliuia potant.
Has equidem memorare tibi atque oſtendere coram
Iampri-

vius: „Ennium ſecutus eſt, qui ait: *fluctusque natantes.*„ Paullo aliter: *campi natantes*, Ge. III, 398. — 706 *gentes* maius ſunt. Nam in gente *populi*. cf. inf. X, 202. v. Gronou. ad Liu. V, 34. — 707—709 Aut illa: *ſtrepit omnis murmure campus*, apodoſin faciunt; atque ſic interpunxi; aut quod Homerico more malim: *Ac* campus murmure ita ſtrepebat, *veluti in pratis* ille ſtrepit; tum ſubiicitur poſt *funduntur: ſtrepit omnis murmure campus.* Ornata vero et ſuauis comparatio, ex Apollonii ducta loco cum hoc omnino comparando lib. I, 879 ſqq., etſi et illo adumbrato ex Homerico Il. β, 87 ſqq. Cf. ſup. I, 430; Ge. IV, 188 ſqq. 51 ſqq. — *ſtrepit murmure campus* doctius quam vulgare; apes ſtrepunt per campum. Mox 711 *porro* ſimpliciter poteſt iungi: *cauſſasque requirit porro*; vel *porro*, ſc. rogat, quae ſint etc. Sed doctior ratio eſt: *quae ſint ea flumina porro*. πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν, παραῤῥέοντα, longo inde curſu praetexentia campum. (Minus bene Seru. et Cerda.) — 714 Haec eſt *Lethe*, ad quam confluunt animae in corpora migraturae. *potant ad vndam*, pro vndam bibunt, ſimpliciter; l. cum notione acceſſus l. tamquam procumbentes, vt Graecorum poetarum ἀμφί. — 715 *ſecuros*, ab effectu, vt *morbos pallidos*

Iampridem, hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reuerti
Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
Principio coelum ac terras, camposque liquentis,
Lucen-

dos dicunt. Seru. Nam ex obliuione malorum tranquillitas nascitur cuius comes securitas. — 716 sup. V, 737: *Tum genus omne tuum, et quae dentur moenia disces.* Desideratur in verbis copula: *memorare, ostendere* et *enumerare tibi cupio.* — *Italia reperta* h. e. ad Italiam accessu; post longos sc. errores. — 719 sqq. Inest nescio quae vis et δεινότης eximia in hac Aeneae oratione cum indignatione aliqua rogantis; suauitas autem tanto maior, si Homerici Achillis (Odyss. λ, 487) indignum vitae amorem memineris. Vides in hoc quoque progressum philosophiae factum inde ab Homerica aetate. *ire sublimes*, ex inferis, *ad coelum*, h. e. ad vitam. Sic iam supra: *ad auras superas*, et alibi.

724 sqq. De toto hoc illustri loco; in quo fere Interpretum subtilitatem desideres, Seruius vero neoplatonicas argutias affert, partim et grammaticas nugas; ita agere, vt sententiarum vis, caussae, et rationes exponantur, a consilio huius recensionis alienum esset. Hic sententiae et verba interpretanda sunt. *Spiritus* et *mens*: vt Ψυχὴ et Νοῦς, h. anima mundi, quae omnia permeat; cumque vniuersum semel sub *corporis* specie repraesentasset poeta: recte pro partibus *artus* posuit; Sic de Terra Ge. II, 325—327. Commentarii loco esse possunt Ciceronis versus ex Consulatu, lib. II, in de Diu. I, 11. Comparant alii Il. σ, 483—485. — *coelum* pro aëre dictum vix dubites, et *campos liquentes*, pro mari, vt, aequor aquarum.

In

Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
Igneus est ollis vigor et coelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terre-

In quarto tamen elemento extundendo laborarunt Grammatici; perperam. Docta ex vett. comment. servata nota est apud Pomponium, vbi inter alia: „Ridiculum est intelligere coelum pro duplici elemento, id est aëre et aethere. Aemilius Asper, cum hunc locum annotaret, sic ait: Membra naturae sic solet iungere Virgilius, vt in tria diuidat, nam et alibi: *maria ac terras coelumque profundum*, Ennium secutus, qui ait: *Qui tuo lumine mare, terram, coelum, contines*.„ — *Titania astra*. Ex iis, quae apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc reuocari potest; nec, sidera ad Titanes referri, scriptorum vsu est cognitum. Igitur Seruius sequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur, Dictum scilicet poetico more pro: *astrum Titanium*, h. e. Titan, vt IV, 119, seu Sol, Titania Luna vel Diana saepius occurrit, Apollonii exemplo: Τιτηνὶς lib. IV, 54, vbi v. Schol. — 727 *magno se corpore miscet*, doctius quam: corpori miscetur. — 728 sq. Inde, ex hac Mente Mundi, omnia *sunt*, h. e. animam et vitam habent. cf. Ge. IV, 218 — 226 *His quidam signis* etc. *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris coelumque profundum. Hinc — Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas*. — 729 *marmoreo aequore*, quod resplendescit a sole, ex Homerico *ἅλα μαρμαρέην* Il. ξ, 273. vnde et *marmor* pro mari. vt Ge. I, 254. Praeiverant Lucret. et Catullus. — 730 - 734 *Illis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tamquam ex igni scintillae, petitis, et in humanum corpus traductis, in-
est-

Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
Quin et supremo quum lumine vita reliquit, 735
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa

est ignea vis (qualis aetheris est) et aetherea natura. Verba Stoica quoque disciplina frequentata. Ornatus valde locus. — *noxia corpora*, praeclare, quandoquidem vim diuinae flammae non obtundit terrestris natura corporis. *moribunda*, pro vulgari: mortalia. — *Hinc metuunt cupiuntque* a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis. Porro corporis tamquam carcere *inclusae lucem non dispiciunt*, prospiciunt, ornate pro: carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque assimulatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Cic. So. Scip. sub f. *Sunt optimae curae de salute patriae; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam peruolabit, idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erant, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.* — 734 *clausae:* subiectum repetendum paullo longius ex vs. 720 *animae*; etsi intercesserat vs. 730 *illis seminibus*. — 735-739 Adeo materiae, terrestris corporis, sordes, vitia, inolescunt animabus, vt eis ne dissolutis quidem a corpore ea elui facile possint. Itaque purgationes fiunt operosae aqua, aëre, igni, in locis inferis: scilicet ad analogiam materiae, cui impuri quid admixtum, ideoque eluendum est. Ornate autem omnia. Contagium corporis dictum: *malum*, *corporeae pestes*, *vetera mala*, *scelus*; intelligendae autem perturbationes et cupiditates (v. 733), irae, metus, tristitiae, et sic porro. Secundum semel institutam rei

Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Quis-

rei adumbrationem iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes*; *sordes*, *maculae*, κηλῖδες, *vlcera*, *cicatrices*, μώλωπες, οὐλαί; στίγματα; hinc suauis ille mythus seu inuolutum fabulosa narratione philosophema apud Platon. Gorg. extr. p. 356. 357 de animabus coram Rhadamantho nudandis; quo in mytho suo Plutarch. de his, qui sero a num. pun. T. II p. 564. 565, et Lucianus aliquoties felicissime vsi sunt. Noster autem poeta cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit; cum iam in sacris et initiis lustrationibus et expiationibus adsueti essent veterum hominum animi. Eadem purgatio mox designatur per *poenas*, *supplicia*, vel Platonis auctoritate in Gorgia extr. l. c., quod non obseruatum misere vexauit Intpp. — 738 inuersa est oratio. Debebat sequi: *nec excedunt — sed penitus inoleuerunt*, *concreuerunt*: vnde 746 *concreta labes*. Hoc ita extulit: nec mirum hoc; quin *necesse est*, *multa*, multum vitii, *diu*, per tam longum vitae tempus, *concreta inolescere penitus modis miris*: ita vt post mortem noua purgationum genera adhibenda sint. — 740-742 A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aëre, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferri animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt forte, qui animo corpusculum suum omnino detractum esse vellent, aut qui animum sine corpore existere vel valere superstitem, cogitatione assequi possent; quod dubito. Purgationem animarum in sole et sideribus fieri statuisse Aegyptios, viri docti passim aiunt; vide Moshem. ad Cudworth. p. 366. Sed ex loco Porphyrii de abstin. IV, 10, testis per se parum idonei, nisi talem opinionem iam ani-

 mo

Quisque suos, patimur, Manis; exinde per amplum Mitti-

mo attuleris, id non facile elicias. — 743. 744 *Quisque suos patimur Manes.* Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio: patimur supplicia haec omnes, non quidem quales nunc sumus, animae corpori inclusae, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes:* pro vulgari: nostrum omnium Manes patiuntur; omnibus Manibus ista patienda sunt. Purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perueniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cuiusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem Apuleius Florid. lib. II p. 231 Colu. de Pythagora: *Brachmanae autem pleraque philosophiae eius contulerunt: quae mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitae; quae diis Manibus pro merito suo cuique tormenta vel praemia.* Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. Manes pro suppliciis accipi posse, vt vulgo faciunt, nullo loquendi more vel ratione mihi quidem constat; etsi sic Ausonius (quamquam mihi non satis exploratum hoc) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer. 57: *si poenitet, altaque sensus Formido excruciat, tormentaque sera gehennae Anticipat, patiturque suos mens saucia Manes.* Sanctii interpretatio in Minerua p. 825. 826, vt, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Laruas eorum, quos laeserunt vel necarunt, sic boni patiantur proprios Manes, contorta est. Cerda *pati Manes* dictum vult, vt *pati Furias.* Sed hoc nihil expedit, nec si deos inferos omnino esse h. l. dixeris Manes, vt Ge. IV, 489; et alibi. *Pati aliquem, pati deos, pati Manes,* vix latine dicitur. Puella patitur virum longe alio modo. Ad duos Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Seruius; sed alienum id ab h. l. Ruaeus daemonas huc vocat ex Platone (v. c. in Phaedone p. 80 B. Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video, cruciatum animabus inferri ab vllo daemone. Valer. Fl. III, 389: qui hunc locum ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inflectit; nam aliam plane ille rationem

Mittimur Elysium, et pauci laeta arua tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnis, vbi mille rotam voluere per annos,
Lethae-

nem iniit: Animae violenta morte vita expulsae apud Plutonem de iniuria conqueruntur; tum illae vna Furiarum comite addita redeunt, vt a fontibus poenas expetant: *Quisque suos sontes inimicaque pectora poenis Implicat; et varia meritos formidine pulsant.* — 744 *per Elysium*, h. e. ad. Alii distinguunt *laeta arua* ab *Elysio*; sed perpetuo vsu loquendi de eodem loco haec dicta inueniuntur. — 745-747 Igitur aut noua in Elysio fit aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absoluitur: et tum post mille annos in vitam redeunt, pota ante Lethes aqua. Nisi forte versus hos tres ante 743 retrahere praestat, aut versus 743. 744 suppositicii fetus sunt. Tenet et moratur nos, quod *pauci* in loca laeta mittantur; quid igitur fit de ceteris? Eorumne purgationes absoluuntur nullo tempore? Nam ii, qui ad Tartarum relegantur, ne quidem ad purgationes admitti, nec admitti posse, videntur. — 745 *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purum Aetherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et iudicio animi, et hinc pro animo) ex aethere deductam, cumque idem aether sit ignis purissimus, explicatiue subiicit: *atque aurai simplicis ignem.* De igni *auram* proprie dici, vt de luce, supra v. 204 vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem aetheream restituitur. — 748-751 *vbi mille rotam voluere per annos.* De sensu constat ex v. 745: *perfecto temporis orbe.* Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: vbi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, κύκλος. Annorum *volubilitatem* interpretatur Seruius, et Ennianum esse monet. *voluere rotam* est: exegerunt tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in So. Scip. 2:

Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno:
Scilicet inmemores, supera vt conuexa reuisant
Rursus, et incipiant in corpora velle reuerti.

Dixerat

cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque conuerterit. Mille annos a Platone sumsit de Rep. X p. 761 Ed. Frf. p. 615 A Steph., vbi πορεία χιλιετὴς animarum iniustarum subter terram, quasi in poenam decupli; it. in Phaedro p. 1223 D. In *lustra* annos mutauit Silius XIII, 558: *Hac* (decima *porta*) *animae coelum repetunt, ac, mille peractis, Oblitae Ditem, redeunt in corpora lustris.* Omnino *multa saecula* memorauit Cic. in So. Scip. sub f. Pindarus *nouem annos* finierat in praeclaro fragm. ap. Platonem Menon. p. 415 B. Frf. (in Fragm. Pindari ex Threnis III. p. 36. 37). Animam non interire, sed tantum mori ac reuiuiscere; sancte igitur esse viuendum: οἷσι γὰρ ἂν (h. e. ἀφ᾽ ὧν) Φερσεφόνα ποινὰν παλαιοῦ πένθεος (h. e. κακοῦ, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu morbus) δέξεται, ἐς τὸν ὕπερθεν ἅλιον (ad *superas auras, ad coelum,* h. e. in vitam) κείνων ἐνάτῳ ἔτεϊ ἀνδιδοῖ ψυχὰν πάλιν· — τᾶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὔξονται· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἁγνοὶ πρὸς ἀνθρώπων καλεῦνται. Idem in Olymp. β, 123 eos, qui vitam ter exegissent sic, vt iustitiam colerent, ad Beatam insulam deferri narrauerat. *Ter mille* annis circuitum animarum fieri per animalium corpora, statuerant Aegyptii ex Herodoti fide lib. II, 123; quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit, sceleribus ac vitiis inquinatas et contaminatas. Nec sane potuit in mythis his vlla esse constantia; de rebus futuris, de Hade, e re nata fingit quilibet consentanea. Suae autem aetatis sensus et opiniones reddere solent poetae. Ita etiam in Messiade animarum in vitam prodituraruin sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sunt sub fin. lib. I et al. vt VIII. — *deus euocat,* non hic de Mercurio agitur; quod putant Intpp., sed est ὁ δαίμων, indefinite. v. Platon. de Rep. X p. 765 E.

Dixerat Anchiſes: natumque vnaque Sibyllam
Conuentus trahit in medios, turbamque ſonantem:
Et tumulum capit, vnde omnis longo ordine poſſit
Aduerſos legere, et venientum diſcere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde ſequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inluſtris animas, noſtrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.

Ille,

752 ſqq. De hoc animarum, quae in noua corpora tranſiturae ſunt, recenſu hoc ſaltem teneamus, quam opportunus ille ſit, in hoc ad inferas ſedes aditu, ad poſteritatem tam claram commemorandam; quamque iucundus hic locus eſſe debuerit Romanis, quam commendabilis genti Iuliae: tandem quo animi iudicio poeta recenſum ab ipſo ſtirpis progenitore in gratiam filii, eiusdem ſtirpis auctoris, factum eſſe voluerit. — 752—755 ornate ſingula. *conuentus in medios*, in mediam turbam. *ſonantem*, de ſtrepitu, ex Od. ω, 5: τοὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο. cf. Horat. I Serm. 8, 41 et ſup. v. 707 ſq. *aduerſos* ornat epitheton. Scilicet, ex aduerſo incedentes animas *legit*, recenſet, cognoſcit.

756 *Gloria Dardaniae prolis.* Enarrabo clara facta et fata poſterorum tuorum. — *nepotes* — *animas* — enarrabo, *qui maneant*, exſpectandi ſint, *nepotes Itala de gente*, de noua ſtirpe in Latio ex Lauinia ſuſcipienda. *noſtrum in nomen ituras*, pro vulgari: futuras ex noſtra gente. Sic *ire, venire, ſuccedere*, ſaepe et ἔρχεσθαι. Quod autem Anchiſes haec exponere et futuras res praedicere poteſt, ad diuinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat. v. ſup. lib. II, 687 ſq. et al. Ceterum ex Seruiana nota haec apponemus: „*Cetera*, „*quae hic intermiſſa ſunt, in* „ἀσπιδοποιΐᾳ *commemorat.*" (lib. VIII, 628 ſqq. Si hac de cauſſa id fecit, multa vtique poetae in hoc recenſu praetermittenda fuere, ne bis eadem afferret): *vnde etiam in antiquis inuenimus*, opus

Ille, vides, pura iuuenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Aetherias Italo conmixtus sanguine surget
Siluius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longaeuo serum Lauinia coniunx
Educet siluis regem, regumque parentem:
Vnde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,

Et

opus hoc appellatum esse non Aeneidem; *sed* Gesta populi Romani; *quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte sed a toto debet dari.* En cerebrum Grammatici!

760 sq. Gens Iulia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit et Albam Longam condidit; cf. sup. Aen. I, 267 sq.; sed reges Albani a Siluio, qui ex Lavinia postumus Aeneae natus erat. Haec est fama, quam h. l. poeta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Siluium faciunt. Alii aliter tradunt. v. Liu. I, 3: Victor. O. G. R. 16. 17: Dionys. Halic. I, 70: Ouid. IV Fast. 40 et Seru. ad h. l. Fabulae de Siluio in siluis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, vti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammae. *hastam puram*, *δόρυ ἀσίδηρον*, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne vel ex Homero notum. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albae Longae rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Siluius. Quo ducere potest Liuius ibid. *mansit Siluius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt.* — Argutias vett. Grammaticorum super *postuma proles*, v. apud Gell. II, 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Seruii et ceterorum in *longaeuo*, quia Aeneas annis fatalibus nondum expletis periit, esse debere dictum pro *deo*, cuius aeuum, h. e. aeternitas, proprium sit. Enimuero potest aliquis etiam senex factus violenta morte perire. — 764 *Quem tibi longaeuo* — expressit Homericum, *παῖδα τηλύγετον*. — 767 sq. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine

Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Siluius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si vmquam regnandam adceperit Albam.
Qui iuuenes quantas ostentant, adspice, vires!
At, qui vmbrata gerunt ciuili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, vrbemque Fidenam,
Hi Collatinas inponent montibus arces,
Laude pudicitiae celebres, addentque superbos
Pome-

dine suo, recitat. *proximus* ergo, qui adstat. Meminit Capyos quod Capys Assaraci f. Aeneae fuerat auus. Itaque Anchises refricat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas Troianae gloria gentis*, vt Homero μέγα κῦδος Ἀχαιῶν. — 770 *si vmquam*. Seruauit illustrationem ex antiquioribus Seruius: *Recepit autem a tutore, qui eius inuasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiae per transitum tetigit.* — 772 Qui memorati adhuc fuerunt, erant rebus bello gestis clari; Qui sequuntur, artibus pacis: quae declarantur per colonias deductas et nouas vrbes conditas. Coronam ciuicam, hoc est, querceam, gestant, scil. ob ciues seruatos, et de rep. bene meriti. *Atque* legebatur; pro quo nunc receptum *at, qui*, ex eo quod in aliis legitur, *Atqui vmbrata*; praeiuerat Lucret. II, 628: *ninguntque rosarum Floribus*, vmbrantes *Matrem comitumque cateruas*. — 771 *ostentant vires*, sunt viri fortes, forti et valido corpore virtutem animi prodentes. — 773—777 Ab Alba Longa XXX colonias in Latio et extra Latium deductas esse nota res est, et in primis ex Dionysio constat lib. III, 31 p. 172, plerasque saltem nouis colonis frequentatas, vt Ryckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liu. I, 3: *Ab eo* (Latino Siluio) *coloniae aliquot deductae Prisci Latini appellati.* Et Victor O. G. R. c. 17: *Igitur regnante Latino Siluio coloniae deductae sunt Praeneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri* (vitiosum, f. Corioli. v. Dionys. V, 61: Plin. III, 5 f. 9), *Crustumium*, *Cameri-*

Pometios, Castrumque Inüi, Bolamque, Coramque.
Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et auo comitem sese Mauortius addet
Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet.

Cameria, *Bouillae*, *ceteraque oppida circumquaque*. *Nomentum* quidem et *Fidenae* cum *Crustumerio* tres fratres conditores habuere: Dionys. II, 53 p. 116; idque multis annis ante Romam conditam; ibid. lib. II, 36 (p. 104); Gabii inter Latinos, ibid. V, 61; et Albae Longae colonia IV, 53. — *Collatia* in iis *collibus* sita, qui inter viam Praenestinam et laeuam Anienis ripam visuntur. v. Cluuer. Ital. ant. p. 663. *Pometii* s. Pomentini, eorumque vrbs Suessa Pometia, communi scriptorum consensu Volscorum, non Latinorum, nomini accensentur. Itaque Cluuerius p. 1018 p. 1024 lib. III, 1 et 8 aliique Virgilium poetica licentia in hoc vsum esse omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circeios vsque ex sequiore aeuo definiisse. Liuio sane lib. II, 16: *duae coloniae Latinae* (iure Latii Roma deductae) *Pometia et Cora*. — Enimuero, etsi Volscorum facta est vrbs Suessa vna cum Cora, tamen vrbes inter Latinas eam aliquando fuisse dubitari nequit. v. Plin. III, 5 s. 9. Latent inter nomina populorum foederi adscriptorum ap. Dionys. V, 61 Βυβεντάνων leg. Πωμεντίνων, et pro Κόρνων leg. Κοράνων. *Castrum Inüi*, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etsi in Rutulis situm, tamen Latinorum fuit colonia vel Virgilio teste; vt etiam *Bolae*, Aequorum oppidum. Sunt Bolani etiam foederi Latinorum modo memorato adscripti apud Dionys. l. c. Adde locum Victoris supra laudatum. — 778 *auo comitem sese addet*: secundum Seruium: *auito sese iunget imperio*, h. e. vna cum auo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi vsus fert; *socium regni* dixisset. Erit saltem: vna cum ipso in vitam prodibit; suo scilicet tempore. Verum praestat legere: *addit*; vna cum patre incedebat anima Romuli. — 779 quem Rhea Siluia Troiana stirpe

Educet. Viden' vt geminae ſtant vertice criſtae,
Et pater ipſe ſuo ſuperum iam ſignat honore?
En, huius, nate, auſpiciis illa incluta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque vna ſibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecyntia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbis,
Laeta deum partu, centum conplexa nepotes,
Omnis coelicolas, omnis ſupera alta tenentis.

Huc

ſtirpe oriunda partu edet. *Aſſaraci* v. ſup. I, 284. *Educet*, vt modo v. 765, cum nunc deberet eſſe: pariet. — 780 En bellicoſum viri ingenium iam nunc militaris viri habitus (galea duplici criſta, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *ſtent*, ſint, vt alibi quoque. — 781 Ex variis ordinis verborum ac ſenſus faciendi modis verior hic eſt: *Et pater ſuperum*, Iupiter, *ipſe eum iam ſignat ſuo honore*, dignitate viri et corporis virtute arguit eum aliquando in numerum immortalium adſcriptum iri. An duplex criſta in galea Martis aliquod peculiare inſigne ſit, dubito, nec ex Val. Max. I, 8, 6 doceri poſſe puto. Ornant vna, binae, trinae, quaternae criſtae. At ipſa galea perpetuum, quantum memini, Romuli inſigne eſt. — 782—788 Verſus ornatiſſimi. — Primus 782 ex Ennio translatus ap. Iſidor. XVIII, I. *huius auſpiciis* non eſt h. l. dictum vt, ſi bellum geritur alicuius auſpiciis, ductu; ſed, per haec prima vrbis initia et fundamenta a Romulo iacta. — 783 quam magnifice pro: condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate ſuperabit omnes mortales, et animos diis virtute pares habebit. Obuium hoc, et ſimilia Romae praeconia apud veteres congeſſit multa Cerda; etiam de ſeptem collibus. — 785—788 Auguſta imago Cybeles per Phrygiam inuectae (ex ritu ſacrorum), quae eſt Deum Mater; confuſa cum Rhea et Terra. Aſſimulatur Roma, quae tot magnos ac diuinos viros tulit. Nam de diuinis hono-

Huc geminas nunc flecte acies; hanc adſpice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caeſar, et omnis Iüli
Progenies, magnum coeli ventura ſub axem.
Hic vir, hic eſt, tibi quem promitti ſaepius audis,
Auguſtus Caeſar, Diui genus: aurea condet
Saecula qui rurſus Latio, regnata per arua
Saturno quondam; ſuper et Garamantas et Indos
Proferet imperium; iacet extra ſidera tellus,
Extra

honoribus in Caeſares delatis non agitur. *ſupera alta tenentes*, Homericum: ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες. — 789—791 Etiam ordinem rerum facit admirabilem: quod primo loco gentem Iuliam memorat, cum in Marcello oratio ſummi affectus plena ſubſtitura ſit. — *Huc conuerte oculos* etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *ventura ſub axem*, ſub coelum; in vitam, vt iam toties vidimus in hoc libro. — 792 ſqq. In Auguſto vero repraeſentando ſe ipſum ſuperauit poeta. Pacem terrarum orbi redditam, prolatos imperii fines, vaticinia, quibus terris promiſſus fuit, expeditiones in terras longinquas, et itinera ad conſtituendas prouincias in iis ipſis annis, quibus haec ſcripſit Maro (V. C. 732 ſqq. v. Vitam Virgilii hh. aa.), ſuſcepta; quam grauia haec omnia laudum argumenta, et quam ſplendide verbis et rerum phantaſmatibus declarata! — 793 *Diui genus*, ex illo ſolleni: Caeſar Auguſtus, Diui filius. — 794 *Latio* (debebat ſequi per appoſitum: *aruis regnatis*), *per arua regnata quondam Saturno*. v. inf. VIII, 319 ſqq. — 795—798 Fines imperii in Africa et Aſia dilatatos intellige; etſi rebus in maius auctis. — *ſuper* (vltra) *Garamantas*: victi hi ſunt a L. Cornelio Balbo, cuius triumphum Faſti Capitolini VI Kal. April. a 735 memorant. cf. Plin. V, 5; Solin. c. 31. In extrema igitur vitae Virgilii et haec incidunt. *ſuper Indos*, ſpectat partim ad ſigna a Phraate reddita V. C. 734 partim ad Indorum legationem ad Auguſtum miſſam,

Extra anni Solisque vias, vbi coelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in aduentum iam nunc et Caspia regna
Responsis horrent diuom, et Maeotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.

Nec

missam, cum in Syria versaretur. v. Strab. XV p. 719 C. D. adde Dion. LIV, 9 et Vit. Virg. a. 734. Loci imitationem intpp. notarunt in Silio VIII, 409 sqq. de Ciceronis laude. — Iam debebat sequi: *proferet imperium — et super eam terram, quae iacet extra sidera.* Sed inuersio facta enthusiasmum adiuuat. In sqq. australes Africae plagas designari manifestum est; sed res ad τερατῶδες deflexa. *Solis viae* proprie sunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum ἠελίοιο κέλευθοι et ἅλωες, Phaenom. 319. 321. Seruius laudat Lucani locum III, 253, in quo Aethiopes extra Zodiacum positi esse dicuntur. Iam Romani quidem ab vna parte vix ad Tropicum Cancri peruenerunt, multo minus ab altera parte arma vltra aequatorem protulerunt, tantum abest, vt processerint ad alterum tropicum. Sed poetae licuit haec amplificare et *loca vltra tropicos* memorare, adeoque *vltra sidera*, hoc est, Zodiacum, *vltra Solis vias et anni*, qui illo solis decursu conficitur, ad eas Africae plagas designandas, quae vltra notas terras vsque ad Atlantem, et lineam ab hoc per Africam ductam, procurrentes, versus austrum tum erant repertae. Similiter altera ex parte versus arcticum polum nauigantes *diem post terga solemque reliquisse* dicti sunt ab Albinouano in fragm. de nauigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amisiae ostio. Respici autem a Marone Candacen victam; et Aethiopiam supra Aegyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit; qua de re v. Strabon. XVII p. 820 sq. et Vitam Virgilii ad a. 732. — *vbi Atlas axem*, coelum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem, *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe seu coelo stellae aptae sunt, in eo fixae. cf. sup. IV, 481. 482. — 799—801 Splendide et

hoc

Nec vero Alcides tantum telluris obiuit;
Fixerit aeripedem ceruam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec,

hoc enuntiauit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac praesagiis fuit ostensa; quasi in remotissimis quoque terris eiusmodi signa animaduersa fuerint; nimirum populi circa mare Caspium, in primis Hyrcani et Bactriani sub Parthis degentes, Scythae ad paludem Maeotidem et Aegyptii — *turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt, qui perturbantur, vt saepe alibi. Fundum rei videbis ap. Sueton. Octau. 94, vbi ex Iulio quoque Maratho fabula affertur de prodigio ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses Romae facto, *quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire.* Scilicet stultissima superstitione laborabat Augustus. v. Sueton. c. 92. Vbi autem sunt, qui tali superstitione ducantur, ibi nec desunt, qui fraudem faciant, et praedictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde ciuilibus factum. v. argum. Ecl. IV. Solent enim bella, animis ad barbariem efferatis, nouas superstitiones gignere. Adulationis genus isto tempore non obscurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac praesagia, quibus ipsis iam olim imperium aut insignis aliqua felicitas fuisset ostensa. Ipse Iosephus Vespasiani voluntatem tali commento captabat. Si quod aliud melioris philosophiae bonum nostra aetas videt, hoc inprimis memorandum esse arbitror, quod diuinationum ac praedictionum vanitate liberati sunt hominum animi. — 802 sq. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, v. sup. ad v. 792, Horat. III, Carm. 14 pr. comparatione facta cum *vago* (apud Horat. III, Od. 3, 9) Hercule et Baccho. In Herculem paullo iniquior esse videtur poeta, quod ex eius erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadiam facti sunt; Augusti comparati magnitudo eo ipso attenuata esse videtur: etiamsi dicas, eleuandi Herculis caussa ceruae, suis, et hydrae venationem esse memoratam. *Cerynitis cerua* etiam Graecis χαλκόπους, qua voce *pedum robur*, adeoque velo-

Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?

Quin

velocitatem, prisci homines declarabant; poetae rei miraculum vt seruarent, epitheton retinuerunt *aeripedem*. Ad Arcadiam illa spectat, vti etiam Erymanthius aper et Hydra Lernaea. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerva viua capta esse. v. Apollodor. II, 5, 3. Aut igitur alium auctorem sequutus est poeta, aut loquutus est minus accurate: *figere* pro capere. — 805. 806 De Bacchi ex India triumpho agit; in ea, Nysa vrbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. Infinitae de his fabulae, collectae a Nonno in Dionys. Praeter Diodor. II, 38 cf. Strab. XV p. 687. *qui flectit iuga*, biiuges tigres ex v. sq. *pampineis habenis*, pampino circumuolutis et implexis. — 807. 808 Et potes adhuc dubitare, an expediat fortiter facere, virtutem strenue exercere per facta. *Virtutem extendere* pro vulgari: virtutem exercere, ea vti, dici videtur is, qui ea constanter vtitur, eam quasi amplificat, transferendo eius vsum ad multa, adeoque per facta; vt si quis *orationem* dicatur *verbis extendere*, pro facere. *Extendere* enim modo ad *temporis interuallum*, modo ad *numerum*, modo ad *res* refertur, cum plura ad vnum referimus, aut vnum ad multa. Amant igitur poetae hanc vocem, vt ornent notionem simplicem. Sic pro: exigere vitam, aetatem, malunt: *extendere vitam*. Aeschyl. Prometh. 537: Ἡδύ τι, θαρσαλέαις τὸν μακρὸν τείνειν βίον Ἐλπίσιν pro: bonam inter spem vitam exigere. Conuenit cum hoc more loquendi alter ille: *noctem proferre, producere, vino, sermonibus*, et ipsum *tendere*. Horat. I, Ep. 5, 11 *impune licebit aestiuam sermone benigno tendere lucem*, exigere, quam longa ea est. Bona Seruii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: cum tibi tanta sit praeparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est gloriam*. Bene porro firmatur Aeneae animus ad sedem

Quis procul ille autem ramis insignis oliuae
Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus vrbem
Fundabit, Curibus paruis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae, residesque mouebit
Tullus in arma viros, et iam desueta triumphis
Agmina. Quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus
auris.

Vis

dem in Latio figendam. Ceterum cum sequenti enumeratione comparari potest, nec sine fructu, locus Manilii de animabus magnorum virorum in sideribus viae lacteae constitutis lib. I, 756 sqq. — 802.

809 - 813 Numa Rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul.* Seruius argutatur: *mira autem vtitur phantasia; vt quasi ostendat, se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat. Anchises* et hanc et reliquas animas prospectabat e longinquo. Variatur igitur oratio. — *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, v. ad Ge. II, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore. *crines incanaque menta.* Talis eius imago occurrit in nummis gentis Calpurniae, Marciae et Pomponiae, vt fama sic acceptum esse appareat. cf. Vrsini Imagg. n. 97 et Dionys. II, 58: ἀξιώσει μορφῆς βασιλικὸν fuisse narrat. *in imperium magnum*, certe fatorum decreto tale futurum aliquando. — 813 *Cui deinde subibit.* Liu. I, 22. Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit.* — *desueta triumphis*, ornatius quam: bellis. — 816. 817 De Anco Marcio, quasi is fauorem populi captauerit, ideoque superbior in patres fuerit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Liuius et Dionysius ceterique sequuntur, qui ad nos peruenerunt. Ex Seruio seruatum videtur, quod Pomponius Sabinus adscripsit: Ancus

Marcius

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Vltoris Bruti, fascisque videre receptos?
Consulis imperium hic primus saeuasque securis
Adcipiet; natosque pater, noua bella mouentis,
Ad poenam pulcra pro libertate vocabit,
Infelix! Vtcumque ferent ea facta minores:
Vincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, saeuumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte prementur,

Heu

Marcius — *viuente Tullo aegre ferebat, cum e stirpe regia se iactaret* (erat Numae nepos ex filia), *praelatum sibi Tullum. Itaque statuerat, fauore populari, Tullum regem cum tota familia occidere.* — 818. 819 *Vltor Brutus,* qui Tarquinii superbiam, et Sexti libidinem vltus est. *fasces receptos,* regiam dignitatem et imperium a Regibus in Coss. translatum. — 820 v. Liu. II, 3. 4. 5. Bruti factum qui reprehenderent, iam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adiectum: *vtcumque ferent,* in quamcunque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id, quod patriae amor et gloriae cupiditas (quae tamen non satis bene hic memorari videtur) suadebunt. — 825. 826 *Decii,* pater et filius, qui se pro patria deuouerunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Drusi,* Liuiae caussa laudati; ex iis M. Liuius Salinator b. Punico II clarus, et M. Liuius Drusus Trib. pl. At Drusum Liuiae f. eiusque victorias de Germanis male in tempora Virgilii aduocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liu. VIII, 7. — *referentem signa Camillum;* retulit, recepit signa a Gallis capta in pugna Alliensi. cf. Liu. V, 37 et 40. — 827—836 De Caesare et Pompeio. *paribus*

armis

Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Adtigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
Descendens; gener aduersis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriae validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Proiice tela manu, sanguis meus.

Ille

armis, vtpote vterque Romanus. vt Ge. I, 489 *paribus concurrere telis* Romanos videre Philippi. Lucan. I, 7 *infestisque obuia signis signa, pares aquilas et pila minantia signis* — *nocte*, ante ingressum vitae, quae supra *lux* erat, v. 761; — et mox v. 829 *lumina vitae*. — 831 Iulius Caesar in Pompeium arma mouebat e Galliis. Etsi vero Rauennae tum subsistebat cum vna legione, tamen, cum ceterae legiones ex hibernis (v. de B. Ciu. I, 7) adeoque maior copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monoeci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monoeci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicaea sitis, qui nunc *Monaco* est. Alienum igitur est non magis ab historiae veritate, quam a poetae consilio, aut cogitare, Caesarem ipsum per haec loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Caesaris ex Hispania haec referre. Videas tamen audacter haec in descriptionibus et historiis Italiae repeti, et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Caesar iter in Italiam clauserit; quam Tropaeorum Augusti ruinas alii esse pronuntiant. — 832 Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? — 833 *adsuescere ad bella animis*, pro vulgari: adsuescere bellis. *Ne, pueri, ne*. Color orationis, qui Iliad. η, 279 de Hectore et Aiace singulari certamine pugnantibus: Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον. — 834 Imitatio Lucani est I, pr. *populumque potentem In sua victrici conuersum viscera ferro*; — et v. 835

Statii

Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achiuis.

Eruet

Statii Theb. III, 239: *Vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis*. Argutum autem magis quam verum esse arbitror, quod ad clementiam Caesaris v. 835 et 836 referunt. Cur Caesarem potissimum appellet, caussa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium, *genus meum*.

837 sqq. Duo versus 837. 838 ad *L. Mummium Achaicum* pertinere, dubitari nequit; Eum autem potissimum commemorat non tam insigniore aliquo inter alios magnos viros merito; quam quod *Achiuos*, Graecos, bello Achaico confecto, profligauit: Quae res ad Troiani hominis sensum grata auditu esse debuit. At, qui vss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel τὸ *Ille* intercedit, quod diuersum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt, a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versu *Aeacides* dictus, nam genus ille ab Achille et Aeaco ducebat; sed reliqua in his versf. memorata: *Eruet ille Argos et Mycenas*, in eum non cadunt; vnde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura apud Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse; nam Virgilius procul dubio, si correxisset, fuisset exemturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum* Redditur loco sua dignitas, si *L. Aemilium Paullum*, Persei victorem, victamque Graeciam, Aeneae ab Anchise ostendi videris. Cogitandum autem, nos in rei futurae praedictione versari, neque adeo, quod in sacris Iudaeorum vatibus fere interpretes faciunt, ad proprietatem orationis et historiae subtiliter omnia esse reuocanda; Quin poeta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet. Graeciae opes iam ante Corinthum excisam fractas, Macedonia deuicta, indicaturus, *Argos* ac *Mycenas* nominat, in veterum historiarum memoriam, iucundam simul et augustam: vt iam lib. I, 283-285 factum vidimus; quem

Mmm locum

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Vltus auos Troiae, templa et temerata Mineruae.

Quis

locum cf.: item Ouid. Fast. VI, 47. Aeneae autem, cui haec a patre memorantur, omnem Graeciam designantia nomina erant *Argos* et *Mycenae*, vt aliquoties in Homericis. Quantopere autem victoria de Macedonum Rege Perseo afflixerit Graeciam, ex Liuio intelligas XLV, 31 sq. Ad eadem tempora belli Troiani a poeta accommodata sunt reliqua, praeclare vtique, si haec Aeneae repraesentata memineris: itaque Perseum victum appellare potuit *Aeacidem*, ab Achille oriundum; quid enim ad Troianorum sensum laetius cogitari poterat, quam Achillis posteros aliquando Troianis esse poenas daturos calamitatis Troianis illatae et euersae vrbis adeoque templorum Troiae violatorum et direptorum? Ingeniosius adhuc vs. 841 vnum aliquod facinus, vt poeta, et in primis Aiacis impietatem in Cassandram memorat, tamquam nefandum in primis scelus, quo Achiui deorum irae et vindictae sese obstrinxerant. conf. sup. I, 39 sqq. Augustior adeo rerum species redditur etiam hic religione illata. Quod autem Persei genus ad Achillem referri sit solitum, ex Propertio illustratum est IV. extr. 39: vbi, e Santenii partim emendatione: *Te, Perseu, proaui simulantem pectus Achillis, Quique tuas proauo fregit Achille domos*, h. e. proauum Paullum testor, qui Persen vicit et Macedoniam subegit; pro qua memorat gentem regiam ab Achille originem petentem; et ex Silio XV, 291. 292 de Philippo Persei patre: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni Aeacidum sceptris proauoque tumebat Achille.* Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidae erant, in tanta commentariorum in vtrumque locum mole nemo docet. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quae erat Neoptolemi, Epiri R. filia. v. Iustin. VII, 6. Hac ratione vniuerse seruata de *Perse* tamen, an ad eum v. 840 referendus sit, dubito. Cum

enim

Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae? paruoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo

enim multo magis obuium sit, Ennii exemplo, *Aeacides* de *Pyrrho* Epiri R. aut eius progenie accipere: quid si Regem pro regno, et pro ipsa Epiro, dictum habeas? *Eruet ille*, Paullus Aemilius, *Argos*, *Mycenas*, *ipsamque Epirum*; vt incredibilis immanitas respiciatur, qua a Paullo ex decreto Senatus vna die tota Epirus direpta et LXX oppidorum muri fuerunt diruti. v. Liu. XLV, 34: Strab. VII p. 496: Plutarch. in Paullo p. 271. Adiectum tamquam per excusationem: *Vltus auos Troiae*, *templa et temerata Mineruae*. Igitur per solitas vaticinii ambages vss. 839. 840. 841 hoc vnum declaratur: „Ille alter, Paullus Aemilius, Graeciae opes iam ante priorem illum, Mummium, franget.“

842-845 Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est maior, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est; et hic inter Cossum et Gracchos bene locum habet: Etsi Vticensem in Augusti gratiam omisisse videri non debet. v. Horat. I Carm. 12, 35 et inf. VIII, 670. De A. Cornelio *Cosso* spoliis opimis claro v. Liu. IV, 19. 20. *Gracchi genus*, respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum, b. Punico II clarum. — *Scipiadas*, int. Africanum maiorem et minorem; nam adiectum: *clades Libyae*, Carthaginis alter victor, alter euersor. *fulmina belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum: Imitatus est Silius VII, 106 *vbi nunc sunt fulmina gentis Scipiadae?* Praeiuit Lucret. III, 1047: *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror*, *Ossa dedit terrae proinde ac famul' infimus esset*. Fulmini assimulauit bellatorem iam Homerus Iliad. ν, 242 βῆ δ' ἴμεν ἀστεροπῇ ἐναλίγκιος. Tragicum hoc quod ipse heros ἀστεροπὴ πολέμου appellatur. — *paruo potentem Fabricium*, in parua re domestica diuitem; vti *contentus paruo* aliquis dicitur. De C. Atilio *Serrano* v. Plin. XVIII, 3, s. 4: Perizon. Animadu. Hist. c. 1. —

Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Vnus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius aera;
Credo equidem; viuos ducent de marmore voltus;
Orabunt caussas melius, coelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes: pacisque inponere morem,
Parcere subiectis, et debellare superbos.

Sic

846 *fessum*, me, longa oratione, cum de Fabiis tot dicenda restent. — 847 De Fabio *Maximo* Cunctatore versus debetur Ennio.

848–854 Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Graecis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur. Graeci praestabant artium elegantia; ex iis poeta aeris fundendi marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum dilectu: *aera spirantia*, statuae, quae viuos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. v. Quinctil. XII, 10, 7. Non male praeclarum Pindari de Rhodiis locum compares Olymp. VII, 91-99. Graeci porro praestabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt caussas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis vnum genus posuit Maro, astrorum scientiam: *coeli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphaera coelesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quae in puluere ducebantur. vt Ecl. III, 41 *descripsit radio totum qui gentibus orbem* At Romanis proprias artes esse contendit, vt imperent terrarum orbi, et aut in foederum aequas leges recipiant, qui se ad eorum amicitiam applicent, aut eos, qui arma sumant, debellent. Tantum verba subiiciunt: *pacis morem imponere*, h. e. legem, foederum leges et conditiones; *parcere subiectis*; nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga so-

cios

Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
Adspice, vt insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Poenos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.

Atque

cios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent et ab opibus eorum auctis vtilitatem sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum id transtulit Horat. C. S. 51. *bellante prior, iacentem Lenis in hostem.* — At viri docti in his verss. scientiam ciuilem, seu politicam, legum ferendarum et militarem expressam a poeta, verbo, studia pacis et belli Romanis tributa tamquam propria, volunt; satis argute, si modo vere. Saltem sic *pacis imponere morem* erit leges ponere, scribere populis seruandas in pace; fere vt Aen. I, 264: *populosque feroces Contundet, moresque viris et moenia ponet.*

855 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octauiae f., ad quem vt deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octauia lecto habet Pseudodonatus in Vita Virgilii §. 47 et Seru. ad v. 862 add. Seneca Consol. ad Marciam 2. Videri potest totus locus reliquo iam carmine absoluto insertus esse; nec tamen video, vnde viri docti hoc tamquam exploratum satis tradere possint. — 856 *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Liu. Epit. XX. v. Perizon. Animadu. c. VII. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli instituto Ioui Feretrio ferebantur spolia opima. v. Liu. I, 10. Sed potuit serioris aeui religio Romulum Ioui adiungere. Potest quoque dictum esse, quia vrbis conditori omnia posterorum facta praeclara in laudem cedunt. Cum his manet tamen

 illud

Atque hic Aeneas; vna namque ire videbat
Egregium forma iuuenem et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et deiecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumuolat vmbra.

Tum

illud certum, in Iouis Feretrii templo spolia opima reposita fuisse. Propert. III, 10 f. *Nunc spolia in templo tria condita.* — *tumultu* potest proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. v. Cic. Phil. VIII, 1: Seru. inf. ad VIII, 4. — *eques*, ex poetico sermone ad maiorem dignitatem pro: bellator, dux. Occurrit et alibi. — 861 Imitationem vide ap. Silium XIII, 778 sqq., vbi de Homeri vmbra. Comparari quoque potest recensus similis ap. Eurip. Phoeniss. 120 sqq. 147 sq. Summa populi R. de M. Marcelli, Augusti ex sorore nepotis, virtutibus suscepta erat exspectatio. v. Dio Cass. L. III, 30. cf. Vita Virgilii ad a. 731. Est idem, de quo Horatius: *Crescit occulto velut arbor aeuo Fama Marcelli:* Elogia alia Intpp. notarunt ex Velleio II, 93 et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *frons laeta parum*, omen mortis immaturae. — *quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiae vis postulare videtur, noue h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnae dignitatis, specie augusta corporis. Nam non satis acquiescit legentis animus, si nihil aliud assumas quam: quanta similitudo eius est sc. cum patre; in primis cum praecesserit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem fauorem referendum; exspectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et maiestatem corporis commendet. Vs. 867 *Sed Nox atra caput tristi circumuolat vmbra* haud dubie pulcerrimi phantasmatis. Grauiter dictum erat ab Homero Od. υ, 351: Ἆ δειλοί, τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμέων Εἰλύαται κεφαλαί τε, πρόσωπά τε, νέρθε

τε

Tum pater Anchiſes, lacrimis ingreſſus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
Oſtendent terris hunc tantum fata, neque vltra
Eſſe ſinent. Nimium vobis Romana propago
Viſa potens, ſuperi, propria haec ſi dona fuiſſent.
Quantos ille virum magnam Mauortis ad vrbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum ſpe tollet auos; nec Romula quondam
Vllo ſe tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu priſca fides, inuictaque bello
Dextera! non illi ſe quisquam inpune tuliſſet
Obuius armato, ſeu quum pedes iret in hoſtem,
Seu ſpumantis equi foderet calcaribus armos.

Heu,

τε γῦνα. At ornatius Nox (pro Morte) circumuolat caput. Nocti, Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res eſt. conf. ad Tibull. II, 1, 89. — 868 ſqq. Quantopere omnia haec ad affectum accommodata et dicta ſint, monere neceſſe non eſt. — *propria*, perpetua; vt iam Ecl. VII, 31 vidimus. — 868: *ingreſſus*, infit. — 874 *Campus aget gemitus virorum*: noto more pro: in campo agetur, erit, gemitus (vt ἄγεσθαι pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. De publico hoc in Marcelli funere luctu v. Dio l. c.; funus autem in Campo Martio factum eſt ingenti cum apparatu. v. ibid. — 875 *tumulum recentem*, Mauſoleum Auguſti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod ſexto ſuo Conſulatu (V. C. 726) exſtruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo V p. 236. — 876. 877 pro vulgari: Non alius puer in tantam ſpem tollet Romanos; tantam de ſe ſpem faciet. Sic et Gr. ἐλπίδιν ἐπαίρειν. — 879. 880 egregia inuerſio, dum poſt illa, neminem Romanorum cum ipſo poſſe comparari, pergendum erat: *non iactabit ſe tantum vllo alio alumno*

 Roma

Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem adcumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quae postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, vrbemque Latini;

Et

Roma nec pietate, nec fide, nec virtute. — 881. 882 Comparari solet Odyss. ι, 49. 50; sed ornatior Virgilius. — 883 *Si qua*, via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissoluere, tam durum fatum effugere, tibi liceat, tu ad M. Marcelli, b. Punico II clari, nomen ac gloriam es perventurus. Nomen autem sub finem est memoratum, pleno iam erumpente animi affectu. Illa 884—886 *Manibus date lilia* etc. molliora forte sunt, quam pro Anchisae herois persona et temporibus; Virgiliani potius aeui habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcerrima. — 885 *animam accumulem donis* nota elegantia pro vulgari: *dona*, flores, *in animam acc.* — *inani munere*, eo sensu, quo lib. XI, 51. 52.

887 *Aëris in campis*, spretis Grammaticorum argutiis putabam graece dictum, pro campis aeriis h. e. locis caliginosis h. e. inferis. Sic ἀὴρ, ἠερόεις saepe. Occurrit tamen hic noua difficultas; cum in Elysio vs. 640 alia viderimus laudari: *Largior hic campos aether, et lumine vestit purpureo, solemque suum, sua sidera norunt*. Non videram, assumendum esse *latis*; *aeris in campis latis* est idem ac campi aeris lati, h. e. prospectus lati; coeli liberioris, estque hoc idem quod antea erat *largior aether*, libero prospectu, vt in campis, seu campestri regione. — *viro* pro ei. — 892 *Laurentesque docet populos*, nota inuer-

Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus vmbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
His vbi tum natum Anchises vnaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad nauis, sociosque reuisit;

Tum

inuersam orationem, pro: quae bella gerenda cum Laurentibus h. e. Latinis ad Latini vrbem.

894 sqq. Cum emittendus esset Aeneas e locis inferis porta alia, quam qua ingressus erat, incidit in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire lusérant. Fundus Odyss. τ, 562 sqq. Somnia sedem habere in Orci vestibulo, supra vidimus v. 274. 282 sq. *veris vmbris*, pro somniis; vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum vmbrae somniantibus offerunt se, interdum vt Furiarum loco poenas expetant. v. ad Propert. IV, 7, 87 et al. hae sunt *verae vmbrae*, vera somnia. *nitens*, ornat; *perfecta*, τετυγμένη, vel vt Hom. αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται. *Sed:* altera porta meliore quidem materia est, scilicet eburna, sed ex ea etc. *Manes*, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (nam id est *ad coelum*) procedunt hac altera porta non ipsae vmbrae sed phantasmata vmbrarum seu: Larvae; Horatii *vana imago, quae porta fugit eburna, somnium ducens* III, 27, 41; ita, vi oppositi, intelligi debent *falsa insomnia*; non somnia, quae falsa rerum specie illudunt. Nec vero ad poetae consilium vllo modo referenda sunt, quae hic, mythici tantum ornatus caussa, de somniis, s. vmbris veris ac falsis, earumque ex locis inferis origine,

Tum ſe ad Caietae recto fert limite portum.
Ancora de prora iacitur; ſtant litore puppes.

gine, adiecit. — *viam ſecat*, τέμνειν ὁδὸν, nota res; quaſi ſulco pedum ducto. *recto litore*, vt recta via. Tandem Pompon. Sab. *Sic finit Homerus lib. XI* (Odyſſ. λ.) *et Silius XIV.*

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER SEPTIMVS

ARGVMENTVM

Caietam, nutricem suam, Aeneas sepelit, locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat — 5. Inde Circes sedem praeteruehitur — 24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: aduersoque flumine subuectus, in Laurentem agrum egreditur — 36. Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum aduentus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; vbi cum ex Ascanii verbis Aeneas cognouisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et vrbis condendae locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus legatione benigne audita, praeter postulata, Lauiniam filiam suam, quam et ex Fauni, patris sui, oraculis et augurum responsis externo viro tradere iubebatur, vltro Aeneae coniugem offert — 285. Interim Iuno prosperis Troianorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis euocat — 340: quae primum Amatam, Latini vxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 474: atque inde ad Troianorum iuuentutem conuersa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis ceruum obiicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Troianos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in vrbem mortui essent relati,

Turnus

Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriamque manu vindicandam exstimulant — 590. Verum cum ille, et fatorum et foederis nuper cum Troianis initi memor, adduci non posset, vt illis bellum indiceret, Iuno ipsa Belli portas aperit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius vna cum Lauso filio — 654: item Auentinus, Herculis ex Rhea filius — 669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677: Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima: (803—817) aliique complures: quorum inde a v. 687 ad finem libri recensus factus est.

De sex posterioribus Aeneidis libris solent viri docti fere ita disputare, vt acceptum quisque hoc ab aliis tradat: inferiores esse eos libris sex prioribus inuentionis laude, spiritu poetico et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore abstersо recreari; nec mirum esse, si haec ita se habeant: cum vltimam manum poetae carmini fatum inuiderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, circumspexerunt viri docti curiose, quidnam illud esset, quod inchoatum in his libris, non absolutum habendum sit. Atqui haud satis expolita in prioribus sex libris haud minus occurrunt quam in sex posterioribus.

Me dissimillimum esse eorum, qui caeca Virgilii admiratione capti sint, tot puto locis a me declaratum est, vt in contrariam reprehensionem incidere multorum iudicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen iure meo me hoc pronuntiare arbitror, in argutationibus his pauca esse, quae viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetae consilio, carminis argumento, heroicae vitae indole, Augustei aeui sensu ac iudicio, communi naturae humanae lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, vt illa centies recocta iterum perlegere iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Vt tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decreui, sibi constet, non omnino eas argutias praetermittere licet. Perstringam igitur breuissime potiora reprehensionum vel laudum capita, et tamquam

leui

leui digito attingam ea, quae caussis idoneis in vtramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diuersam, res in Italia gestas, idque ipsum poetam non ignorasse, cum sic ordiatur narrationem v. 44. 45: *Maior rerum mihi nascitur ordo: Maius opus moueo*: eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etsi iam inter Seruiana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum, nec, si in singulis partibus vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatus esse credi debebat, vt eius corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Aeneas, iter Troia factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur classis, quod, cum Iuno fraudibus hoc suis consequuta non esset, vt Didonis amore irretitus Aeneas Carthagine desideret, iterum conscensis nauibus Siciliam adeunt Troiani, et inde profecti tandem Tiberis ostia inuehuntur: ea omnia ad vnam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quae escensu in Latinum littus facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et noua colonia huc ducenda prohiberentur Troiani aduenae. Inuocatio Musae non per se partem operis constituere potest nouam: sed ad excitandos et inflammandos sub magnae rei exordium cum poetae tum lectoris animos valere debet. Quod diuersa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiae laudem pertinet. Quis in Homero recensum nauium nouam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis inuocatis illam orditur? *Maius opus* se mouere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies etc.* v. 41. 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas continetur: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba nasci legentis taedium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quae in rebus gestis magnis ac mirabilibus, factisque audaciae ac virtutis heroi-

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc seruat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.

At

adeoque difficilibus, vbi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingrauescens tandem taedium librum manu excutit, non facile eius rei caussam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quae taedium afferebat, reperit. Adeo difficile est in se descendere, et iudicii sui caussas exquirere occultas. Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poeta et sollerter innumera ex Italiae antiquitate commodo loco posita et ad finem epicum attemperata animaduertit, non minus recordari debet: magnam huius voluptatis partem non tam ab ipso carmine, quam a doctrinae copiis, difficultatis superatae sensu, antiquitatis studio et amore, et quae alia, proficisci.

Mihi quidem inuenti et doctrinae iudiciique in dilectu et ornatu multo maiorem laudem habere videtur Maro in sex posterioribus libris, quam Homerus in carminibus suis; nam versabatur hic in argumento multis iam carminibus vulgato; at Virgilius non nisi rerum tenuium, exilium et obscurarum famam popularem, forte a Catone et Varrone docta diligentia conquisitam, ante oculos habebat, quae ipsi erat ita constituenda et ornanda, vt carmine digna et narratu memorabilis satis videri posset.

1 — 4 Caietae memoria in Aeneae erroribus non obscura erat; et promontorii portusque et vrbis nomen in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. *Tu quoque*, praeter Misenum VI, 232 sq. — 3 Etiamnum *seruat honos sedem tuus*, exquisite, pro: honos est adhuc, superest, seruatur sedi tuae, tumulo; nam *sedes* pro sepulcro, vt v. 152 lib. VI. — honos autem ei habetur titulo et nomine seu inscripto seu fama vulgato: vnde fit, vt is titulus ipse appelletur *honos*. Idem erat supra VI, 507 *numen et arma locum seruant* — Quod sequitur: *nomen signat*,

At pius exſequiis Aeneas rite ſolutis,
Aggere conpoſito tumuli, poſtquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adſpirant aurae in noctem, nec candida curſus
Luna negat; ſplendet tremulo ſub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur litora terrae:
Diues *inadceſſos* vbi Solis filia lucos

Adſiduo

ſignat oſſa, eodem fere redit; *ſignat nomen*, titulus inſculptus poſteris prodit, *oſſa*, ſepulcrum. — *Heſperia magna* epitheton ornans v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna* — tandem: *ſi qua eſt ea gloria.* Interpretes a Seruio inde accipiunt, quaſi dictum ſit: ſi quis ſenſus eius gloriae ad inferos eſt. Bonus ſenſus. Verba tamen hoc tantum ſubiiciunt: quantacunque ea gloria eſt.

7—9 *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, vt *curſum; greſſum, tendere* aliquis dicitur, h. intendere, accelerare pro vulgari: tendere curſu, h. contendere, properare. Sic I, 656 *iter ad nauis tendebat Achates.* — *Sub noctem* ἐπικνεφίουσιν ἄηται, vt ſaepe Apollonius, ventus ſecundus increbeſcit, et luna fauet nauigationi, *non negat curſum*, ſcil. ſplendore ſuo, qui egregie deſcribitur: *ſplendet tremulo ſub lumine pontus:* Nota rei imago, quam Cerda copioſe illuſtrat; expreſſa dudum ab Ennio: *Lumine ſic tremulo terra et caua caerula candent*, ap. Macrob. VI, 4.

10 — 14 *Circes inſula*, facta poſtea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita eſt fabula ex Odyſſ. κ, indeque etiam illuſtranda; ſed poeta ornauit ſtudioſe ſingula verbis exquiſitis. *raduntur*; nam praeteruehuntur Troiani: ſic III, 699. 700. *Diuitem* cur appellet Circen, cauſſam puto eſſe domus opulentiam (vnde mox *tecta ſuperba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, in primis 348 ſqq. cf. Ouid. Met. XIV, 260 ſqq. — *inacceſſos lucos*, h. l. ſilua, ad quam raro accedunt homines, ſolitaria. Seruius: *ad quos nullus debeat accedere*, ic. veneficiorum metu. At *lucos* memorat ſecundum Homerica ibid. 149. 150,

Nnn vbi

Adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.

Hinc

vbi siluam in insula et in ea Circes aedes memorat. Esse autem Circeios densos siluis, ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην, monstrari porro Elpenoris (Od. μ, 14) tumulum et in ea nasci myrtum, etiam Theophrastus acceperat Histor. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29 myrtum *in Europae citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notauit. *resonat*, resonare facit, more Graecorum poetarum, verba neutra in actiuum sensum deflectentium. Luci *resonant cantu*, et *cantum* Ge. III, 338 *littoraque Alcyonen resonant, acalanthida dumi.* et Ecl. I, 5 Tityrus docet *siluas resonare Amaryllida.* Et *sonare aliquid* simpliciter φωνεῖν, loqui, XII, 529 simili modo: *Murranum atavos et auorum antiqua sonantem nomina.* Tam varias vides esse formas in poeta. De cantu Circes nota res ex Odyss. κ, 221 sqq., qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61, 62, ex eodem loco v. 57—61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει, Δαιομένων. cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscae vitae, et Orientis nunc quoque, communes eae lautiorum hominum deliciae, quas vel laxiorum nimio aestu corporum effluvia suadere possunt, vt suffimenta vel odores accendant. Hoc igitur ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, vt posito in mediis aedibus foco ignis lumina per noctem praebeat. Sic v. c. Odyss. τ, 63. 64: et alibi. *vrit in lumina*, vt pro lumine esset: ita εἰς pro *ad.* *Cedrus* autem Graecorum et Romanorum, vt iam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Iuniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodaeum a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, vbi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I p. 77, qui diligenter a cedro Libani, quae ex abietino genere est, eam distinguit; etsi ne sic quidem expedita satis res

est

Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Saetigerique sues, atque in praesepibus vrsi
Saeuire, ac formae magnorum vlulare luporum:
Quos hominum ex facie dea saeua potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu litora dira subirent:
Neptunus ventis inpleuit vela secundis;
Atque fugam dedit, et praeter vada feruida vexit.

Iamque

est. Sufficit *θύαν, θύον, cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occitentalem, hanc quidem Thoeophrasti appellatam. Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: *ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν.* *telae* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix *ἐποίχεται κερκίδι*, percurrit radio, adducta subinde, ad constipandum subtemen insertum, spatha, cuius spathae quae forma fuerit, ignoro. *argutus pecten*, quia per tramam meaus stridorem ille facit: quod si ille similis fuit pectini, quo lyra pulsatur, cumque ille radii quoque nomine declaretur: forma eius a nostrorum textorum navicula admodum diuersa esse debuit. Cf. sup. Ge. I, 294. Egit nunc de his vberrima cum doctrina Schneider in Indice Scriptor. R. R.

15—18 admodum ornate singula, si cum Homericis compares Od. *κ*, 212 sq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formae luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam iam alibi vidimus, et *praesepia* paulo ante pro caueis. Sic iam Seruius explicuit. Discessit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem seruantes exhibuerat l. c. v. 214 sq. — 20 *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum*; pro vulgari: induerat eos formis ferarum, cf. Ge. I, 187. 188. *pii*, *θεοφιλεῖς* adeoque diis curae; sup. III, 265: *Di, probibete minas: di, talem auertite casum: Et placidi seruate* pios. — Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione, et: *praeteruexit* eos per *vada feruida*, mare aestuosum, vt circa promontoria solet.

Iamque rubeſcebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roſeis fulgebat lutea bigis:
Quum venti poſuere, omnisque repente reſedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonſae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Proſpicit. Hunc inter fluuio Tiberinus amoeno,
Vorticibus rapidis, et multa flauus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque ſupraque
Adſuetae ripis volucres et fluminis alueo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter ſociis terraeque aduertere proras
Imperat, et laetus fluuio ſuccedit opaco.

Nunc

25—28 Valde operoſum cultum adieciſſe videtur poeta his verſibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, in primis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi; vento ceſſante, qui nauem ageret. Cauſſam tanti ornatus in eo inuenire licet, quod de ortu memorabilis et magni iſtius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promiſſam adibant Troiani. — 27 *quum venti poſuere*, ſcil. ſe, quieuere. Eodem modo dictum eſt X, 103. at ſup. V, 681 alio modo dictum erat: *flammae atque incendia vires poſuere.* — Porro 28 *in marmore:* pro mari *marmor*, et *marmoreum mare*, vt ſup. VI, 729 vbi vide, dici notiſſimum eſt; at quaeres cauſſam vſus loquendi. Ductum eſt ἀπὸ τῆς μαρμαρέης ἁλὸς ap. Homerum; vt ſit candidum, ſplendidum, a ſole. Inde μάρμαρος πόντος, et τὰ μάρμαρα πόντου. Vnde Latini fecere *marmora pelagi* et *marmor maris*, h. e. candorem, tandemque abſolute *marmor*; pro aequore candido; aſſumta altera notione; qua πλάκα πόντου dixerant Graeci. Praeiuerat Ennius *marmore flauo* ap. Gell. II, 26 tum Lucret. II, 766 mare *vertitur in canos candenti marmore fluctus.* — *tonſae* abietes, vt ξυστὰ ſc. δοῦρα ſ. δόρατα pro remis. — 29—36 Simili cum iudicio ornata ſunt

haec

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit ſtatus, aduena claſſem
Quum primum Auſoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae reuocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diua, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque ſub arma coactam
Heſperiam. Maior rerum mihi naſcitur ordo;

haec, cum iam de rerum ſumma, de acceſſu ad Italiam, agatur: itaque locorum faciem exhibet poeta iucundiſſimam. — 34 *lucoque* per lucum. — 35 *flectere iter*, curſum, nauem. Facit vero haec Aeneas, vt ad ipſa Tiberis oſtia curſum regat, ad Creuſae monitum lib. II, 781, 782 *ad terram Heſperiam venies, vbi Lydius arua Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.* Eſcenſus factus ad orientalem fluminis ripam, in agro Laurentino. Erat olim ille lauris conſitus; vnde *lucus* et *fluuius opacus*.

37 ſqq. Ad legentium animos excitandos inuocationem nouam valere, nota in poetis res eſt. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Muſa qualicunque, vt recte Seruius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1: Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ etc. vbi tamen Erato proprio ſuo iure ad amorem Medeae exponendum aduocari putatur. Mox *quae tempora rerum* fuerint, non tam quibus temporibus, quam quo rerum ſtatu ac conditione, Aeneas aduenerit. Quod *rerum* adiectum, poetici ſermonis eſt proprium. — *antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in hiſtoriis Latium antiquum et nouum dicitur. *exercitus* pro populo, turba, naualibus copiis. Sic Graecis tragicis στρατὸς, τάγμα, τάξις (vt Aeſchyl. Prometh. 128), στόλος, et alia populum et ciues, πολίτας, declarant. *exordia pugnae*, venatione cerui inf. 480. — 42 *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus*. Sed, quod ſequitur, in maius eſt auctum, totam Italiam coiiſſe ad arma.

Maius opus moueo. Rex arua Latinus et vrbis
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Adcipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis vltimus auctor.
Filius huic, fato diuom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuuenta est.
Sola domum et tantas seruabat filia sedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcerrimus omnis
Turnus, auis atauisque potens: quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.

Laurus

45—49 Latini genus ad Saturnum refertur, Aboriginum deum indigetem, cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus Latini pater. *Faunus* numen fuit antiqui Latii, idque fatidicum. v. inf. VII, 82 sq. at *Marica*, nympha Latii, dea Minturnensium, cuius lucus in eo littore fuit ad fl. Lirin. Quod *Laurentem* eam appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito; nam ad Lirim vsque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, nouum certe Latium, eo vsque pertingere potuit.

52—58 De Lauinia. *seruabat sedes*, eodem modo vt *seruare domum* de puella, proprie intra domum se continente, ex more priscae vitae. Nunc hoc simpliciter pro: erat in domo paterna vnica filia et heres; nihil amplius. Dixit *tantas sedes*, tantam sedem, domum, quia domus regia erat. — 54 *petere* sollenne pro procare, vt αἰτεῖν. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem reuocauit poeta; primum, vt totius carminis colori et indoli a religione ductae etiam haec pars conueniret; tum, vt Turnum praestantissimum adolescentem

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu seruata per annos:
Quam pater inuentam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae (mirabile dictu)
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Aduentare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.

Praeter-

tem cum ratione aliqua Aeneae posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulae super his prodigiis, quae in sqq. exponit.

59 sq. Reuocandae in animum arbores et luci in impluuiis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti. cf. Tibull. III, 3, 15 — *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, vt *horror* et similia. — 61—63 *Laurentes* dicti Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia, eo loco situm, qui nunc *Paterno*, et *Torre di Paterno*, appellatur. Ipse etiam ager vsque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus* dictus: quod nomen interdum latius ad totum Latium transtulit poeta; vt modo in *Laurente Marica* vidimus. *primas arces*, cum primum vrbem Laurentum conderet. Quod laurum Phoebo consecrat, ingeniose poeta adiicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, praeclare ornauit v. 64—71. conf. Ge. IV, 556. 557. 558. Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17, 18; superstitione, vt probabile fit, ab incursus magnae multitudinis ingruentis opinione profecta. — 70 *partibus ex iisdem*, a mari infero.

Praeterea, caſtis adolet dum altaria taedis,
Vt iuxta genitorem adſtat Lauinia virgo,
Viſa (nefas) longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regaliſque adcenſa comas, adcenſa coronam,
Inſignem gemmis; tum fumida lumine fuluo
Inuolui, ac totis Volcanum ſpargere tectis.
Id vero horrendum ac viſu mirabile ferri:
Namque fore inluſtrem fama fatiſque canebant
Ipſam; ſed populo magnum portendere bellum.
At rex ſollicitus monſtris, oracula Fauni,

Fati-

71—80 Prodigium hoc flammae frequens: ſupra vidimus lib. II, 680 ſq. Cogita vero ſacrum facere Latinum adſtante filia: dum accendit ligna in altari. — 73 *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quae praeter naturam fit; contra *fas* de naturae more et conſtantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere, flammam, quaſi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem*; nunc Lauinia *ignem comprehendit crinibus.* Verba v. 74 ſunt ex Lucret. VI, 154: *Terribili ſonitu flamma crepitante crematur:* de lauro. At hic viſus eſt virginis ornatus cremari flamma: pro quo dixit *viſa eſt cremari* (κατὰ) *ornatum.* — *coronam inſignem gemmis,* regium inſigne, v. lib. I, 655. Corona enim ſacrificantis intelligi nequit: quippe quae vittis et infulis ſacriſque frondibus implexa eſt, non gemmis ornata.

81 ſqq. Fauni oraculum in luco Albuneae poeta narrat, ſiue ex vetere memoria, ſiue ex loci natura et fama de Sibylla Albunea, rem ingenioſe commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occaſu in Anienem deferuntur Albulae aquae, ſulfureae illae et medicatae; v. Cluuer. Ital. p. 715; nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli.* Ex Albulae fluminis fontibus maior *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneae reſonantis*; vt h. l. quae *fonte ſonat*; etſi nunc,

Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea: nemorum quae maxuma sacro
Fonte sonat, saeuamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus,
In

nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diuersa. Subiacebat fonti *lucus* Albuneae sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. — 83 *alta Albunea*, fons in lacu inexploratae altitudinis; v. Cluver. l. c. — *nemorum quae maxima sacro Fonte sonat* h. e. quae Albunea maxima (siue per se, h. admodum magna, siue inter ceteras aquas, seu fontes, vt ad plures Albulae fontes respiciatur) per illa nemora, in isto nemore, sacro fonte manat. *nemorum*, graece dictum, κατὰ, διὰ τοῦ ἄλσους, pro, ἐν ἄλσει: difficiliorem dicendi modum ita constitues. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3: *Baiarum maxima siluis*, vbi cf. obss. Possis et *lucos nemorum* iungere; sed tum parum suauiter voces istae essent disiunctae; saltem collocari debebant sic: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos*. Nec melius procedit, si *fonte nemorum* iungas. A sulphure aquarum exsurgit grauis odor, quem v. 84 *mephitim* appellauit. Hinc dea Mephitis, cuius aedes cum aliis locis tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem, v. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565: vt omnino in tutela eius fuisse videantur aquae sulfureae. Forte huius vaporis sulfurei vim aliquam diuino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Aborigines, vt oraculum in illo loco conderent. Albunea autem inter Sibyllas quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70 et Lactantio I Inst. 6, vt Suidam taceam; nec constat, vtrum ea eadem quae Nympha habita fuerit, an diuersa.

85—91 Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, vt tot alia in vetere Graecia. Potest poeta videri ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse: idque nos doctrinae copia in hoc poeta credere facit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis

ris

In dubiis reſponſa petunt. Hunc dona ſacerdos
Quum tulit, et caeſarum ouium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnosque petiuit:
Multa modis ſimulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Auernis.
Hic et tum pater ipſe petens reſponſa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo ſtratisque iacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco eſt:
Ne pete connubiis natam ſociare Latinis,

O

ris conditor et Amphiarai filius habitus eſt. v. Plin. XVI, 44 ſ. 87. Ita ſaltem coniectare malim, quam cum Cerda, ſacra patris a Tiburto Tibur eſſe translata. Nec tamen video, cur non veteres Pelasgi hunc incubandi morem iam ab initio in Latium inferre potuerint, qui et alias religiones intulerunt. *Incubare*, *ἐγκοιμᾶσθαι*, voces propriae de iis, qui dormiunt ad accipienda reſponſa, vt Seruius ad h. l. notat. cf. Dauiſ. ad Cic. de Diu. I, 43 et Cerda h. l. Notatu autem dignum in hoc Fauni oraculo, quod *ſacerdos* v. 86 ipſe *incubuit*; nec modo, quod ſollenne eſt, is qui reſponſum petierat, vt mox Latinus v. 94, tum quod v. 91 necyomantii ſpeciem aliquam illud oraculum habuit. — 85 *Oenotria tellus*, latiore ſenſu h. l. v. lib. I, 532. — 86 *dona*, victimam, ſacrificium, vt toties alibi. — 91 *Acheronta*, deos inferos et Manes. — Quod 95 *ex alto luco reddita vox* eſt, Italicis religionibus conuenit, in quibus voces ex luco auditae auctoritatem habebant. Itaque et Fauni oraculum per voces auditas redditum eſt; vt v. 90 dictum erat, reſponſa dari modo per viſa obiecta modo per voces auditas.

96 — 101 Oraculum multa cum verborum dignitate expoſitum eſt. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro vnitate.

O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui ſanguine noſtrum
Nomen in aſtra ferent, quorumque ab ſtirpe nepotes
Omnia ſub pedibus, qua Sol vtrumque recurrens
Adſpicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec reſponſa patris Fauni, monitusque ſilenti
Nocte datos, non ipſe ſuo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans iam Fama per vrbis
Auſonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religauit ab aggere claſſem.
Aeneas, primique duces, et pulcer Iulus,
Corpora ſub ramis deponunt arboris altae;
Inſtituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subiiciunt epulis, (ſic Iuppiter ille monebat)
Et Cereale ſolum pomis agreſtibus augent.
Conſum-

te, *connubia*, *thalami*, *externi generi*. — Illa autem v. 99 ſqq. magnifica. ' Omnia *ſub pedibus vertique regique videbunt* h. eſſe; Simplicius dictum erat Ecl. V, 57: *ſub pedibusque videt nubes et ſidera Daphnis*. — *Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 ſqq. Sequitur euentus vaticinii de menſis comeſis, v. ſup. III, 255 — 258. Obſeruandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et leui adiecerit poeta; vitatis verbis propriis, quae exiliora erant pro carmine, v. c. panis. — *adorea liba*, placentae, proprie de farre, quae pro panibus erant priſcis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte vterentur. Haec liba nunc menſarum vicem praeſtant, quibus *epulas*, cibos, imponunt, poma agreſtia. *ſic Iupiter monebat*, animis, vt ita facerent, ſubiiciebat. Eadem liba mox *Cereale ſolum*, quatenus ſubſternuntur pomis: hoc *augent* Troiani *pomis*, impoſita pomorum ſtrue (vt *augentur*, cumulantur, *arae donis*); eadem paullo poſt *exigua Ceres*, *orbis fatalis cruſti*, *et* *patulae*

Consumtis hic forte aliis, vt vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit;
Continuo, Salue fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Troiae saluete Penates.

Hic

patulae quadrae; cf. Moretum v. 46. 47; mox *penuria edendi* est penuria eius, quod edendum esset, comedi posset; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc aduocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10: *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis*, quas sacratas secum habebat, *comedisse*; secundum quae fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memorauerint; cf. ibid. c. 11. In poetica tamen oratione *violare* h. l. vt *laedere*, omnino esse potest frangere, comminuere.

116 — 129 Bene certo homini, et maxime Iulo, partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, docte, pro arridens, subridens, aut simpl. ludens, iocans, ad socios. — 118 *tulit finem*, significauit Troianis, finem adesse. Sed vaticinia (adeo perturbatae sunt hominum notiones) dicuntur efficere ea, quae monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. — 119 *Eripuit* simpliciter dicti, quod subiicit Aeneas, celeritatem declarat; excepit, *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellauit. *stupefactus numine*, h. oraculo, vt iam alias vidimus. — 121 *o fidi Troiae saluete Penates*. Haec perpetua Aeneae religio, vt Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, vnde *fidi Penates*, per somnum, Aeneam Italiam esse aditurum, lib. III,

Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quiue habeant homines, vbi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diuersa petamus.
Nunc pateras libate Ioui, precibusque vocate
Anchi-

III, 147. 162. 167: *Hae nobis propriae sedes*; *hinc Dardanus ortus* etc., vnde nunc v. 122: *Hic domus, haec patria est* vestra, vnde olim Troiam estis aduecti. — Tum *Genitor mihi talia*. Tribui h. l. Anchisae vaticinium supra a Celaeno, Harpyiarum vna, acceptum (III, 255 sqq.), mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt: Anchisae omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poeta et ab aliis; igitur is Celaenus quoque verba disertius exposuit et saepe in ore habuit atque ad animum reuocauit. Alii ad ea referre volunt, quae Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891. 892. 893. Omnino necesse non erat, vt quaecunque ab Anchise dicta acceperat Aeneas, iam ante memorarentur a poeta. Potest quoque fieri probabile, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte praeventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. — 125 *accisis dapibus*, exquisite, pro consumtis. *moliri aggere tecta*, ornate, vrbem aedificare, quod fit vallo ducto. — 129 *exitiis*, aerumnis: vt *οἶτος, λοιγὸς, clades*. grauiora pro leuioribus.

133

Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Inplicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa;
Idaeumque Iouem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Inuocat; et duplicis Coeloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Aduenisse diem, quo debita moenia condant.

Certa-

133 sqq. Exspectabas hoc ab Aenea, religioso homine, vt a religione initium faceret, in primis cum hoc sollenne sit, vt preces et sacra faciant cum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. conf. inprimis Odyss. ν, 355 sqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h.l. 133. 134 probat. Factum id iam lib. V, 58 sq. vidimus. v. — 134 *reponite* pro apponite, ponite, poetica ratione: vt Ge. IV, 378, et *pateras* libare magis poeticum, quam, vinum. In precibus, quae v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem mouent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturae partes, vires et elementa, fere in precum, foederum vel iurium iurandorum, formulis ponunt, vt tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (P. IV, 343 sq.) Aeschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. In v. 139 domestica numina subiicit, *ex ordine*, ἑφεξῆς, deinceps, vt iam Ge. IV, 507 vidimus. v. 140 *duplices Coeloque Ereboque parentes*, vtrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141 — 147 Augurium laetum, tonitru coelo sereno, ex nube corusca: quam *ardentem* dixit *radiis lucis aureae*.

Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: vrbem, et finis, et litora gentis
Diuersi explorant; haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluuium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant iussi, rapidisque feruntur

Passi-

reae. Hoc v. 146 *omen magnum*, quo laeti iterum libationem faciunt et potant. De v. 147 *vina coronant* cf. sup. I, 724.

148—151 *diuersi*, secundum illa v. 132: *a portu diversa petamus.* Hinc igitur ad Tiberim, illinc ad Numicium vsque procurrunt, habitari loca a Latinis rescisscunt. Numicii *fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo ac tacito motu amnis ferebatur, vlua ipse et limo obsitus, vt ex Ouid. XIV Met. 598. 599 intelligitur. Fluctuant de eius loco virorum doctorum iudicia; nisi forte totus fluvius nunc exaruit. Ceterum ab hoc inde loco obseruandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornauerit et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adiunctis, partim verbis amplioribus.

152—156 *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est vrgendum. — *ramis velatos Palladis.* ἱκετηρί[illegible] frondes oleagineas vit[illegible] manibus praeferre putandi sunt, vnde inf. v. 236. 237 *ne temne, quod vltro Praeferimus manibus vittas ac verba precantia.* Res ipsa satis nota: cf. inf. VIII, 116. 128: XI, 101. 332; sed de modo loquendi quaerat aliquis. Scilicet *velari*, ex στέφεσθαι, proprie de corollis et vittis (v. ad V, 72), quae ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obuolutos,

Paſſibus. Ipſe humili deſignat moenia foſſa,
Moliturque locum; primasque in litore ſedes,
Caſtrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emenſi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuuenes, muroque ſubibant:
Ante vrbem pueri, et primaeuo flore iuuentus,
Exercentur equis, domitantque in puluere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, curſuque ictuque laceſſunt:
Quum praeuectus equo longaeui regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veſte reportat
Aduenifſe viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et ſolio medius conſedit auito.

Tectum

lutos, qui praeferebantur a ſupplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipſae obtegebantur, vnde *manus velatae*; et dicta hinc *velamenta* ipſi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, foedus et amicitiam, vt et alibi.

157 — 159 Caſtrum hoc Troiae eſt: ſeu *Troia noua*, Tiberim praecingens; ita vt moenia ad amnem pertingerent: IX, 469, *nam dextera cingitur amni*. adſtantibus ſubductisque a tergo nauibus; IX, 68 ſq. a ſiniſtra campus mare proſpiciens IX, 238 et ad mare pertingens: in quo infra lib. IX Rutulos, qui caſtra oppugnant, conſiſtere videbimus: vſ. 468. cf. ad IX, 195. *molitur locum*, exquiſite poetico more, pro moliri tecta in loco h. exſtruere, vt ſup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas ſedes*, int. in prima littoris parte: mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod foſſam ab interiore parte ambit, dixit.

160 — 165 Laurentum miſſa legatio. Non modo Romanae militiae more, quod Seruius putat, ſed Graeco quoque et omnino priſcae vitae ritu, vt in loco Heſiodi (Scut. 285. 286), ante vrbem in campis exercet ſe curſu ac ludit armis iuuentus vrbana. Poeta

autem

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Vrbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum siluis et religione parentum.
Hic sceptra adcipere, et primos adtollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Quin

autem eo more egregie vsus est ad narrationis suauitatem. *domitant currus*, pro equis iugalibus, vt alibi hi pro illis: noto poetarum more. Mox *spicula*, int. iacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer. *lacessunt*, exquisite, pro contendunt, certant: quandoquidem prouocant se et lacessunt, qui pugnant.

170—176 *Pici* haec *regia* in arce Laurenti, pro *curia* et *templo* erat Latinis, diuersa vtique a Latini regia, v. 59 sqq. descripta, et improprie nunc vs. 171 *regia* dicta, h. e. aedificium magnificum. Quid quod iuncta haec esse solebant, vt in Palatio Augusti erat templum Apollinis Palatini. Imitatus locum est multo cum verborum tumore Seneca Thyest. v. 641 ad 664. — *vrbe summa*, ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, vt Il. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa aedem illam lucus erat (v. 172), more veterum in templis, et in principum aedibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisae domo meminimus. — 173. 4 hic regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, vt maiorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, vt praeferantur nouo regi. — 175. 176 multa docte comminisci licet in h. l. interpretando. Sed sequi praestat id, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia, aut simili aede publica: in qua sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete caeso*, proprio aliquo Latinorum more delecta victima, epulae sacrae instituuntur; quia publicum fit sacrificium, confluunt primo-

Quin etiam veterum effigies ex ordine auorum
Antiqua e cedro: Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curuam seruans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captiui pendent currus, curuaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.

Ipse,

res gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; vt *perpetuum tergum* et alia.

177 — 182 Etiam haec signa in vestibulo collocata sunt, vt in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Italus et Sabinus h. l. inter Latini maiores memorantur post illa, quae v. 45. 49 edixerat poeta, tamquam agnatione iuncti. *Sabinus* Sabinorum gentis, quae Ausonum vetustissima fuit, auctor. *Italus* proprie ad Oenotrios in extrema Italiae parte spectavit: de quibus cf. ad I, 532. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator — falcem:* etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant haec, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermae morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ouid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adiecta; qua specie Siluani hermae occurrunt. Vocem *vitisator*, ex Accio petiit, in cuius fragmentis ap. Macrob. VI, 5 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus, Euie*, vt bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. prisci. Molestum est, quod cum Seruio ad Aboriginum nomen alludi volunt.

183 — 186 Haec veterem donariorum et [illegible]

in

Ipse, Quirinali lituo, paruaque sedebat
Subcinctus trabea, laeuaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine coniunx
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit auem Circe, sparsitque coloribus alas.

Tali

in templis ritum referre, facile intelligitur: hoc tamen loco vt sup. II, 504 respiciuntur maxime *antefixa* in foribus templorum et fastigiis, posthaec etiam in aditu domus triumphantium: Alterum genus hoc passim memoratum a poetis: Tibull. I, 1, 54 *Vt domus hostiles praeferat exuuias*, Propert. III, 7, 26 *Atque onerare tuam fixa per armadomum*. v. Not. ad vtrumque locum. Ad antefixa templorum spectat locus Maronis, cum aliis a Cerda congestis. Videntur eo nomine ipsa signa deorum in fastigiis comprehensa esse, saltem ap. Liuium XXXIV, 4 *antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes*. adde XXVI, 23. proprie tamen sunt diuersa. Sed praestat Statii imitationem cognoscere lib. VII Theb. 55—59. et Silii I, 617 sqq. *currus:* cogitandum est de forma curruum bellicorum priscae aetatis paruorum et humilium. In eo, quod *rostra* v. 186 subiicit, historiarum fides non est deposcenda; nam nauales pugnas vix fecerunt Latini. Possint naues ληστρικαὶ in littore oppressae intelligi; sed in poeta haec ἀκρίβεια non desideratur; licet ei sequi probabilia.

187—191 Inter signa veterum heroum Pici in primis statua conspicua. Erat is e Latini maioribus; ac forte eius signum non infrequens illa aetate occurrerat Virgilio. Statua erat sedentis habitu, quam facile erit ex his versibus delineare et exprimere. Forte etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici*. Prisca aliqua grauitas imagini inest; trabeatus est Picus, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ouidius Met. XIV, 828 et al.), cum *lituo* (vt adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili*. — *succinctus trabea*

Tali intus templo diuom patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocauit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidae, neque enim nescimus et vrbem,
Et genus, auditique aduertitis aequore cursum,
Quid petitis? quae caussa rates, aut cuius egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Siue errore viae, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
Ne

et lituo, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur; lituo *instructus* saltem erat vel *insignis*, *conspicuus*. Indoctae sunt Gellii V, 8 et inde repetitae a Macrob. VI, 8 argutiae de h. l. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando vsus est, in primis in vrbe condenda: augurandi scientia ille excellebat. conf. Plutarch. in Romulo p. 31 F. et Seru. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Eius mutationem in picum exponit Ouid. Met. XIV, 320 sqq. *coniux* h. l. amans, vt et alibi vidimus Ecl. VIII, 18. Nam Circe, cum amorem suum ab eo spretum vidisset, in picum seu picumnum auem eum mutauit, quae priscis Italis inter sacras et augurales aues fuit. Mox v. 192 *templum* est ipsa illa curia inde a v. 170 descripta. Excepti legati in templo ex more; vt Romae plerumque factum: et sic sup. a Didone I, 505.

195-211 Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, vt altera Ilionei fide et probabilitate cum grauitate. *auditique aduertitis aequore cursum*, eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quae apud Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq.: ι, 252 sqq., sed ληστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo aeuo. — 200 *qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷά τε πολλά. v. 201 ornate, pro:

Ne fugite hospitium, neue ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus vt agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad vrbis,
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia coeli
Adcipit, et numerum diuorum altaribus addit.

Dixe-

pro: huc peruenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. — 202. 203 Dicta sunt secundum hos verss. illa Ouidii Met. I, 89 de aurea aetate: *Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Poena metusque aberant.* Itaque Latini *iusti* nec necessitate vlla nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et iuste viuunt, sponte sua et more h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra fines, praescriptum, legem, morem subsistunt. — 205 Longo tempore obscurata est fama, vt a paucis senibus adhuc teneatur eius rei memoria. *Auruncos* dixit, tamquam communis cum Aboriginibus stirpis homines; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis ipsum nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. ad lib. III, 167 sqq., vnde loci huius sententia expeditu facilis est. E pluribus de Dardano mythis poeta arripit hunc, quo is dicebatur e Tyrrhenis profectus Samothraciam et inde Troadem obtinuisse. *his agris*, paullo latius dictum: nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriae oriundus ferebatur; *vrbes Phrygiae* memorauit; h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam. nam proprie dictae vrbes tum in regione ea nullae erant. — 210. 211 *hinc*, ex hac vrbe ille oriundus pro deo nunc colitur. — *stellantis*, ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum est. —

 coelum

Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae litusue fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus vrbem
Adferimur, pulsi regnis, quae maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Ioue principium generis; Ioue Dardana pubes
Gaudet auo. Rex ipse, Iouis de gente suprema,
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saeuis effusa Mycenis

Tempe-

coelum *accipit*, pro vulgari accepit, adeoque pro habet, poetico more, et *addit*, eo recepto inter deos, *numerum altaribus deorum* h. aram in eius honorem exstructam, cumque ea templum; quo ipso nouum sacrum adiicitur prioribus, h. e. conditur et instituitur. Vulgare est, *augere numerum deorum*; vt in Ciri 201. venit, *cognatos augens reges numerumque suorum Ciris.* Pro hoc dictum: augere numerum altarium; et pro augere, *addere numerum altaribus deorum.*

212—227 Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit.—215 *sidus* pro tempestate, *littus fefellit*, ignoratio littorum ac terrarum, *regione viae*, pro simplici: via et nauigatione instituenda ac regenda. Variauit verba versus 199: *Siue errore viae seu tempestatibus acti.* Illud *regio viae* iam ante Virgilium frequentauit Lucretius lib. II, 249: *sed nihil omnino* recta regione viai *declinare, quis est, qui possit cernere sese?* item lib. I, 1040. Et sup. Aen. II, 737: *et nota excedo regione viarum. Adferimur* pro exiliore: accedimus. In sqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, in primis v. 222 sqq. Troiano bello per tempestatem adumbrato; vnde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Iouis f. Dardanus v. Il. υ, 215. — 220 *de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Ann. V *nomine Purrbus, vti memorant, a stirpe supremo,* de prima origine et stirpis

Tempestas ierit campos; quibus actus vterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submouet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluuio ex illo tot vasta per aequora vecti
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis vndamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama leuis, tantiue abolescet gratia facti;
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro, dextramque potentem,

Siue

pis exortu a Ioue. — 223 *quibus fatis* pro successu rerum et euentu fatali; et *acti* h. l. est: vexati, calamitatibus afflicti. — 225. 226. 227 ornate, pro omnibus gentibus. *si quem summouet* — *dirimit*, includit, tenet, simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto: et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum, et deserta Libyae nominat. — *refusum Oceanum*, qui de aestu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano* fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόρροος Ὠκεανὸς Il. σ, 399 et al. quatenus, amnis instar, terrarum orbem ille includit. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis aestu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum*.

228. 229. 230 sqq. Magna suauitas in extenuatione eius, quod petunt (*pia et verecunda petitio* bene ait Seruius), cum in sui commendatione modesta ac graui. *Dis patriis* a religione Penatium praeclare facit initium ad mouendos animos. *feretur* pro tenui voc. *erit*. *Troiam*, magna cum vi, pro Troianis, vt toties *Troiam*, *Ilium*, *in Italiam inferri* vidimus. In v. 235

Fides

Siue fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multae (ne temne, quod vltro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, iussisque ingentibus vrguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea Fortunae parua prioris
Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.

Hoc

Fides ad foedera spectat, in quibus seruandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. Simile saltem est, quod Cicero VII ad Diu. 5 *manum tuam istam* (ad Caesarem scripta epistola) *et victoria et fide praestantem* dixit. — 237 Laudant omnes notum illud ex Il. α, 14: Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. — 240 *imperia deorum* sunt monita, vt iam alibi vidimus, vt mox *iussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, vnde orti sumus, reuocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, ne dicam putidum. Multo deterior Seruii ratio, vt Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, reuocat, Italiam repetere iubet, et vrget ad Tiberim, h. retrahit, adire iubet; ideoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus*; *Huc repetit iussisque ingentibus vrguet Apollo*. Etsi et hoc durum: *Apollo repetit huc — et vrget ad Thybrim*. Locum laborare suspicor. *Numicium* a fonte iterum (v. ad 150) designat, vt poeta, et quoniam Lauinium vrbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, vt poeta, fluuium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tamquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.

243—249 *Dat* quis? Aeneas ex v. 221. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere.

Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, quum iura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis haeret,
Intentos voluens oculos. Nec purpura regem
Picta mouet, nec sceptra mouent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur;
Et veteris Fauni voluit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspi-

decere. cf. I, 647 sqq. — 245 craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tamquam dramatice res repraesentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Seruium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adiunxit alia, quae proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. — 246. 7 *iura daret:* v. sup. I, 507. Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem ius dicturi cum sceptro; res ex Homero satis obuia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit. v. sup. IV, 216. conf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, vt augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiae* vulgo dictae, a Troianis mulieribus acu pictae, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta*.

249—258 In primo versu Iliad. γ, 217, de Vlysse verba faciente, expressum esse volunt; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf. sup. I, 226. 228. — 254 *Fauni*

Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: DI nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Diuitis vber agri Troiaeque opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
Adueniat; voltus neue exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima coelo
Monstra sinunt: generos externis adfore ab oris;
Hoc Latio restare canunt; qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata

Et

Fauni sortem v. sup. v. 95 sqq. — 256 *paribus auspiciis*, communicato regno. vide inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102: *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.* — 258 *quae viribus* h. fortitudine et virtute bellica, vt sit βίηφιν Homericum; sane sic et alterum, vt pro imperio dictum sit.

259—267 *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, pro: lubens accipio; vt saepe. *vber agri* vbertas, h. e. agri vberes, abstractum pro concreto; v. sup. Aen. I, 531. — 266 *pacis*, foederis, et *tyranni* regis, vtrumque docte dixit, vt poeta. *Pars* erit pro signo, pignore.

268—273 Heroicae vitae mores ita ferre, vt virorum fortium nuptias orent aut filiae aut patres, iam Servius notauit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 sqq. *plurima coelo monstra*, ostenta diuinitus missa. Sunt quae vss. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. — 271 *Hoc Latio restare*, verba, in medio posita puta, Latinos manere hanc fortunam, vt gener

filiae

Et reor, et, ſi quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praeſepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.
Tecti auro, fuluum mandunt ſub dentibus aurum.
Abſenti Aeneae currum geminosque iugalis,
Semine ab aetherio, ſpirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Subpo-

filiae meae aduena ſit. — 273 *Et reor, et opto, ſi quid veri mens augurat.* In hoc contextu *opto* nihil aliud eſſe poteſt, quam: eligo, amplector, generum probo, quia eum fato eſſe deſtinatum auguror.

276—285 Vt dignitatem rebus per ſe exilibus addere poſſet, omnia in maius aucta et amplificata apponit; diſſimillimam in hoc rationem ſequutus quam Homerus; quia alio aeuo, aliis hominibus, carmen ſuum commendare debebat. Itaque alter rerum veritate placet, alter dignitate, grauitate ac ſplendore. — 276 *ordine*, deinceps, omnibus et ſingulis; nihil amplius: ſic v. 139. Erant oratores centum: ſup. 153 — *oſtro pictisque tapetis* h. veſtibus ſtragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis:* vnde mox *tecti auro* equi: habet hoc ex Homero, in quo τάπητες πορφύρεοι inter munera Il. Ω, 230. *Monilia* non tam ex vnionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae intelligendae. Neque Orientis faſtum in hoc adoptaſſe putandus eſt poeta; verius ex antiquae Italiae vel Etruriae luxu rem petiit. Nam monilium et torquium omnino inter Etruſcos frequentiſſimum vſum fuiſſe docent Etruſca monumenta. Mox *aurum ſub dentibus* quis non videt eſſe frena? — 280 ſqq. Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum eſt ex Il. ε, 265 ſqq., vbi equis a Ioue Troi donatis Anchiſes ſubmiſerat equas; nunc Circe, ingenioſa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius

Subposita de matre nothos furata creauit,
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeua Iouis coniunx, aurasque inuecta tenebat;
Et laetum Aeneam classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab vsque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum, quassans caput, haec effundit pectore dicta:
Heu

prius aliquis locus est, vni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creauit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. — *Sublimes in equis*, 285 iungenda; vt saepe dictum; et *donis dictisque*, vt Graeci poetae, absolute, pro post ea dicta, cum his donis.

286 sqq. Noua περιπέτεια et rerum conuersio inexspectata, cum iam, sedibus in Italia captis, ad euentum perducta viderentur Troianorum fata. Iterum Iunonis odio et ira vtitur poeta, etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Iunonis orationi esse cum illa lib. I, 36 sqq. A Pachyno vsque Siciliae promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aeris regione inuecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quae amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c., qui ex Solymis montibus Pisidiae Vlyssem versus Phaeacum insulam nauigantem conspicit; sed in aere sublimis ferri putandus ab Aethiopibus redux. — Mox v. 291: *fixa dolore*, transfixa, ex Homerico: ὀδύνῃσι πεπαρμένος, vt vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placet Maro, et sibi placent Maronis exemple

Heu stirpem inuisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremauit
Troia viros? medias acies mediosque per ignes
Inuenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa iacent, odiis aut exsaturata quieui —
Quin *etiam* patria excussos infesta per vndas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto;
Absumtae in Teucros vires coelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alueo,

Securi

plo ceteri poetae. Sic Ouidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293 sqq. Nolim poetae nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Verum est hoc acumen illud tragicorum, quod Graeci in scena probarunt, et Maro in epos transtulit. Feram illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et nouari in Troianorum fortunis posse; Est autem in fatis Iunonis, vt fata Troianorum intercipere haud possit: cf. inf. IX, 133. 136. 137; sed, quod sequitur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremauit Troia viros?* annon luxuriantis sunt ingenii? etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiae subest. Exemplis alii, vt Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii, quem expressit Maro, vt iam Macrob. VI, 1 monuit: *Quae neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Ferrem et in Marone, si ipse poeta haec pronuntiaret, non dea irata. Sed, vt in aliis, si recte Virgilium noui, tragicorum, in primis Euripidis, rhetoricos spiritus aemulatus est.

297 — 303 At forte taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis post Troiam excisam destiteram: vt adeo mirum non sit, si illi excidium effugerant. Immo vero etiam a patria digres-

Securi pelagi atque mei. Mars perdère gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?
Ast ego, magna Iouis coniunx, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor

digressos omnibus modis vexaui (299. 300. 301). Cuncta tamen, quae tentaui, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302. 303. 304). Nunc orationem, moneo, poeticam excutias.

304—309 cf. lib. I, 39-49 non satis variata re (v. paullo ante ad v. 286). Vtroque loco ad maiores iras se exacuit Iuno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ouidii narratio petenda est. Vulgo tamen caussa ab ebrietate ducitur: sic quoque Ge. II, 457. cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Seruio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Magis nota est fabula de Dianae ira, cum Oeneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super eius exuuiis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Il. ι, 529 sqq. et Schol. ad 525. add. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius. VII Theb. 203 et 204. — 305. *concessit in iras*, ad poenam et vindictam. — 307 pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithae aut Calydonii tantam poenam meruerant? Scilicet *poenam scelere merere* ad exquisitiorem formam reuocatum est: *scelus merere*; adeoque poenam sceleris: vt sup. II, 229 *scelus expendisse merentem*. Sic ἄτη.

308—319 *quae potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, vt omnia auderem. Haerent Intpp., sed

Vincor ab Aenea. Quod si mea numina non sunt
Magna, satis: dubitem haud equidem implorare quod vsquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta mouebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lauinia coniunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin

sed *posse* et alibi obuium hoc sensu. — Supra v. 300 idem hoc sic eloquuta erat: *Quin etiam patria excussos infesta per vndas ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.* — In vs. 312 cum Aeschyli Supplic. 160. 168 sententiae similitudo quaedam occurrit. Etsi displicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et δεινότητος, in primis v. 317. 318. 319, est. — 314 *immota manet fatis coniux* exquisitius pro: manent immota fata de Lauinia ab Aenea coniuge ducenda, vt lib. I, 257: *manent immota tuorum Fata tibi*, coniugium hoc interuerti nequit. — 317 *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. *coeant* est coniungantur foedere et matrimonio Aeneae et Lauiniae. — In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 590. Est saltem similitudo aliqua. — 319 *Bellona pronuba.* Grauiter dictum, si e Iunonis persona proferri meminieris, nam proprie *Iuno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166. 319—322 Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura tragicorum graecorum loca. Non tum modo Hecuba, Cissei f., *praegnans face*, cum facem vtero gerere somniaret (cf. inf. X, 704. 705 et versus ap. Cic. de Diu. I, 21), *enixa est ignes iugales*, coniugales, peperit

Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiua in Pergama taedae.
Haec vbi dicta dedit, terras horrenda petiuit;

Lucti-

perit matrimonio filium, qui Asiae incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Aeneas (exquisitius: *quin idem Veneri partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestae taedae in Pergama recidiua*, h. e. noua haec Troia, seu restituta Troianorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiua Pergama* cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest. Versus 318 sententiam similibus Tragicorum locis illustrat Guellius: Aeschyli Agam. 416. 417 Euripidis Hippol. 550—3

323 sqq. Sequitur locus de Alecto, Furiarum vna, ex inferis excitata a Iunone, et Amatae, Latini vxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuuenalis quoque iudicio VII, 66 sq. commendatus; in quo tamen inuenti subtilitatem vel sollertiam non magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, vt tumultus et bellum excitetur. Poetae tamen ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiae ex poetica ac mythica doctrina verae deae apud inferos collocatae, vt supra vidimus VI, 280, immissae Oresti et Herculi. Λύσσαν Herculi a Iunone immissam in scenam protulit Euripides Herc. fur. 822 sqq. Ceterum inuento hoc, etsi per se exili et ieiuno, certatim vsi sunt poetae sequiores. Sic Ouid. IV Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas. nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petiuit* et *ciet*; at apud illum ipsa Iuno descendit ad inferos et euocat Furias, vt Athamantem in furorem coniiciant): Statius I Theb. 88 sqq.: Silius II, 545 sqq. Nonnum lib. XXXI et Clau-

dian.

Luctificam Allecto Dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iraeque, insidiaeque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam saeuae facies, tot pullulat atra colubris.

Quam

dian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii vmbram transtulit Statius Theb. II, 94 sqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Il. ε, 565. 567. 568. in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323 — 329 *horrenda*, vt *saeua*, pro irata. — 327. 328 Habes similia Aeschyli verba Eumen. 69. 70, vbi post alia tandem de Furiis: Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων. cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur. Il. ε, 890 sq. Ἔχθιστος δέ μοί ἐσσι θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε. etsi rem variauit feliciter. Quid enim Furiae faciem horribilem et abominandam grauius declarare possit, quam: ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse coniectare licet, huic non dissimilem, vnde fragmentum a Probo et a Varrone seruatum est: (Enn. Frag. p. 120 sq.) *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, vt Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* probare se potest) *virago*. Pergit, ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Lucani vide lib. X, 645 sqq. — 328. 329 *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere; (nam id Furiis non sollenne est; etsi nouas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, vbi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe*. Et similem formae mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 558 sqq.) Sed *in tot ora*, sc. saeua,

Ppp tot

Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractaue cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosue obsidere finis.
Tu potes vnanimos armare in proelia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,

Disiice

horrendos vultus, terribiles ac minaces oris habitus, ex eo quod subiicitur: *Tam saeuae facies.* Saepe enim sic epitheta ex sqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, vt inf. v. 447, cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum *αἰολομόρφους* eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diuersum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies auidum surgens caput altius effert* — 327 *Pluton pater.* Sensit cum Orpheo e. d. l. *Ἀΐδεω χθονίου, φοβερῇ, κόρῃ*

330—340 *acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte* cf. VI, 250. Eumenides *ἀεὶ παρθένους* esse nota res. *Hunc mihi da proprium* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratia suscipe. *infracta cedat loco*, cumulate, pro infringatur, labefactetur, conuellatur; hocque vulgarius diceres: ne ego vincar. *connubiis ambire Latinum*, docte, translatum ad socerum, quod puellae debebatur. Nam *ambire puellam*, *coniugium puellae*, propria sunt. doctius: *ambire puellam connubio.* nunc, ipsum *patrem*. Prohibe, ne Aeneas matrimonio iungatur Lauiniae. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, vt *ambire* sit circumuenire. — 336 *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62 *versare dolos*. Nunc est exagitare, vexare. Porro tu in ipsis aedium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est *inferre verbera* (pro flagris, quod perpetuum poetis,

etiam

Disiice conpositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque iuuentus.
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae:
Quam

etiam de Furiis, vt et inf. 451) *et faces tectis.* quandoquidem semel hoc in vsum venit, vt scelerum commissorum terrores et conscientiae perpetratorum stimuli per Furiarum faces et stimulos declarentur. *tibi nomina mille*, πολυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. — 339 *Disiicere* fortius quam dirimere, rumpere; et *crimina* quam caussae. Et paullo ante *concute te*, fere vt apud Aristoph. Nub. 701: Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi vsu, cum mouetur, versatur, agitatur animus et cogitatio. Non absimile Horatianum I Serm. 3, 34 *denique te ipsum concute*, pro vulgari, excute.

341 — 405 Allecto primo adit Amatam reginam, Latini coniugem. Omnes hoc poetas sequi videas, vt mandatis datis, in primis a potentiore, non verba sed ipsa res statim subiiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Allecto infecta venenis* accipiunt sic, vt venena secum afferat; quomodo apud Ouidium in simili loco Met. IV, 499: *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. — At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatae: Ergo illa caput *anguibus* cinctum habebat: Scilicet ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; cum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Allecto, quae caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusae caput cingunt. — 343 *tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, vt Seruius, aut quatenus de matris familias

Quam ſuper aduentu Teucrum Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Huic dea caeruleis vnum de crinibus anguem
Coniicit, inque ſinum praecordia ad intima ſubdit:
Quo furibunda domum monſtro permiſceat omnem.
Ille, inter veſtis et laeuia pectora lapſus,
Voluitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inſpirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.

Ac

milias cubiculo agitur in ſecretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; ſc. vt *tacita* ſit Amata. — 344. 345 Proprie dicimur *coquere iram pectore*, vt πέπτειν, πέσσειν, ſic Silius II, 327: *impatiens aſperque coquebat Iam dudum immites iras*, vbi v. Drakenb.; tum vero exquiſite ipſa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus noſtrum*, h. agitare, vexare. Haec ratio iam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem verſu: *curam* — *Quae nunc te coquit et verſat ſub pectore fixa.* — 346 *Huic*, in hanc, — mox 349 *laeuia*, epitheton egregie delectum, vt ſerpentis lubricum lapſum adiuuet; alias eſt molle, tenerum. — *fallitque furentem*, latet eam, dum voluitur. Bene Seru. *ſine accipientis ſenſu.* Niſi malis jungere: *fallit inſpirans*, ἔλαθεν εἰσπνέουσα. Afflare autem putandus eſt ſerpens halitu venenato, tanquam furoris aura antiqua pectus reginae, circa quod errat, nondum illapſus, vt e ſqq. patet. Halitu autem, ſpiritu, afflatu, dicimus fieri ea, quae per ſenſus animos attingere et afficere videntur. — Illa v. 351 — 353 *Fit tortile collo* etc. neſcio an pro epica dignitate nimis ingenioſa ſint. Ouidio forte ea condones. Is tamen, cum ſuperiora ad verbum fere expreſſiſſet (Met. IV, 485. 489-499), haec intacta reliquit. Torques autem, etiam in antiquis operibus, videmus geſtatos ſaepe ſerpentibus ſimiles. *taenia vittae*; h. e. vitta. niſi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel

faſcia-

Ac dum prima lues vdo ſublabſa veneno
Pertentat ſenſus, atque oſſibus inplicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et ſolito matrum de more, locuta eſt;
Multa ſuper nata lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
Exſulibusne datur ducenda Lauinia Teucris,
O genitor? nec te miſeret nataeque tuique?
Nec matris miſeret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, praedo?
At non ſic Phrygius penetrat Lacedaemona paſtor,
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad vrbes.

Quid

faſciarum dependentia *taenias* dixit, tortiles et ſerpentibus ſimiles.

354—357 Primo furoris acceſſu in lamenta fertur Amata. *lues*, vt *tabes*, *ſanies*, pro veneno, h. l. eſt halitus ille venenatus, vnde *lues vdo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. Ornat epitheton *vdum*, a natura rei tractum; nihil aliud. Ouidius modo non diſſimili ſcorpium *nigri madidum ſudore veneni* dixit, II Met. 198, non quaſi exſudare eum venenum crediderit; ſed *ſudor veneni*, humor, poetae eſt elegantior ratio pro veneno, quod humidum diceres; *madidus* autem omnino ad profluentem oris ſaniem ſpectat. Inſinuat ille ſe in praecordia et animum: *Pertentat ſenſus*, ſubit, et *oſſibus implicat ignem*, quatenus flamma circumuoluitur; eadem vulgari oratione ambire et inuoluere rem dicitur.

359—372 Oratio bene morata et argumentis inſtructa probabilibus et grauibus ſed breuiter enumeratis. Cum primis verſſ. locum Euripidis (Supplic. 219 ſqq.) comparat Cerda. *Exſulibus Teucris* grauius quam Teucro, vt ſup. 98: *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris — praedo.* — 362 *At non ſic*; vt vulgo: quaſi non ſimili modo Paris Helenam auexerit. *penetrat*; praeterita res in praeſens adduci poteſt, in primis a poeta. Hinc enal-

Maius adorta nefas, maioremque orsa furorem,
Euolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur;
Euoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

Fama

alieni, notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminae, vt irae furore acta, cum inuiso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret adeoque in siluas abduceret. Eiusmodi furoris Bacchici, qui totam Thebarum ciuitatem inuasit, exempla in tragicis occurrunt. Solent autem iidem saepe consiliis dramatum suorum adhibere furores Bacchicos, vt per orgiorum opportunitates efficiantur noua ac mira: vt in Antiope Euripidis. — 390. 391 *Etenim tibi*, σοὶ γὰρ δὴ et σοὶ γάρ τοι. non ignota forma, docta tamen et variandae orationi commoda. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Seruius infinitiuum pro indicatiuo positum esse volebat: ita esset infinitiuus narrationum:). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, Bacchum *lustrare choro* (vt inf. X, 224 *agnoscunt longe regem, lustrantque choreis*) h. choreas ducere circa eum medium stantem, tamquam choragum: quem sequuntur ii, qui chorum celebrant, vt adeo Bacchae furore correptae deum tamquam praesentem chorum ducere putent. — *pascere crinem.* In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et iactari solitam notum est. cf. inf. 394. 403 (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is est Mureti Galliambus, in eius Catullo p. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Ge. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchae; sed Euripidis versum iam alii

Fama volat; Furiisque adcensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, noua quaerere tecta.
Deseruere domos; ventis dant colla comasque.
Ast aliae tremulis vlulatibus aethera conplent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem feruida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem; toruumque repente
Clamat: Io matres, audite, vbi quaeque, Latinae;
Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet;
Soluite crinalis vittas, capite orgia mecum.
  Talem inter siluas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit vndique Bacchi.
Postquam

alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493. cf. Barnes. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemorant de more vulgari comam alendi. — 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas inuadit. — *noua tecta*, siluarum recessus. — 396 *pellibus*. Pelles sunt nebrides. Hastas *pampineas*, pampinis tectas, vt bene Seru. monet; thyrsos (cf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (cf. IV, 643) *torquens aciem*, διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα, Eurip. Bacch. 1120. — Ad v. 400 conferunt Intpp. Il. σ, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro: vobis. — 402 Si cura est, si ius maternum in filias tuendum vobis putatis. — *capite orgia*, exquisite, vt susciperé sacra, h. celebrare, agere. At dicas: quo consilio? qua spe? scilicet, vt sibi adsint, filiamque a nuptiis, cum viro alieno vindicent.

Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur vrbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus auis; et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto toruam faciem et furialia membra
Exuit; in voltus sese transformat anilis,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit oliuae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos;

Et

406 — 413 Ad Turnum nunc Alecto procedit; postquam consilia Latini ab ea turbata et caussae belli satae erant; qua ipsa re verendum erat, ne domus Latini euerteretur. *acuisse*, cum dilectu, pro excitasse. — 408 Vides Furiam alatam, vt et alibi: v. c. ap. Eurip. Orest. 317. — 410 Danae igitur Acrisii f. cum Argiuis fugae comitibus naui vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse, dicitur. — 411. 412 Vrbs olim dicta a maioribus Ardea; manet ea vrbs etiamnum magnum nomen, h. loci nomen adhuc nobile est, propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed fortuna pristina vrbs excidit, et opes antiquae exstinctae sunt. Erat autem Ardea iam Maronis tempore cum vicinis locis solo aequata: Strabo V p. 232.

415 Obserua epicae dictionis ornatum in hoc, quod vulgare: assumit formam anus, rugosae, canae etc., in verba illa resoluit: *arat, induit, innectit*: h. habet innexas, et sic reliqua. — 417 *obscenam* simpl. pro turpem. — 419 *Fit Calybe, anus sacerdos Iunonis templique*: Si aliter iungas verba, minus commode fit; etsi nec

hoc

Et iuueni ante oculos his ſe cum vocibus offert:
Turne, tot incaſſum fuſos patiere labores,
Et tua Dardaniis transſcribi ſceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaeſitas ſanguine dotes
Abnegat; externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inriſe, periclis;
Tyrrhenas, i, ſterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida quum nocte iaceres,
Ipſa palam fari omnipotens Saturnia iuſſit.
Quare age, et armari pubem portisque moueri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulcro
Conſedere, duces pictasque exure carinas.
Coeleſtum vis magna iubet. Rex ipſe Latinus,
Ni

hoc ſatis commodum. Eſt vt ἀνὴρ ἱερεὺς, γυνὴ ἱέρεια. Igitur ſacerdos Iunonis tali erat habitu, vt vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus eſt in Tireſia Statius II Theb. 97. 98. 99: et in Amphiarao VII, 88. 89. *Iunonem* autem merito poſuit, quippe quae Turni rebus ſtudet, et cuius templum fuiſſe Ardeae ex locis Plinii conſtat, in quibus antiquiſſimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 ſ. 6 et 10 ſ. 38. — 421 *patiere fuſos*, graece, pro: patiere effundi — *et transſcribi*. De voce *transſcribi* v. ſup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lauinia ad exteros. — 423 *coniugium et dotes*, dotem, regnum dotale, paratum *ſanguine*. Nam pro Latino ſaepe pugnas ſuſcepiſſe putandus eſt ex v. 425. 426 — *tege pace Latinos* ſc. auertendo et repellendo hoſtes. — 427 Comparant Intpp. Iliad. σ, 184: Ἥρη με προέηκε etc. — 430 *laetus* poetis eſt ſimpl. alacer. *flumine pulcro*, eſt καλλιῤῥόοιο, ornans epitheton. Sic ſup. 30 *amoenum*. — 432 *Coeleſtum vis magna*, magnum deorum numen. τὸ τῶν θεῶν κράτος. *Phrygios duces et carinas exure*, noua dicendi forma:

Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic iuuenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis inuectas Thybridis alueo,
Non, vt rere, meas effugit nuntius auris:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Inmemor est nostri,
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, diuum effigies et templa tueri;
Bella viri pacemque gerent, *quis bella gerenda*.
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.

At

forma: alterum improprie. — 433 *dicto parere*, pro vulgari: promisso stare se velle profitetur.

435 — 444 Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari: dicta; vt *solio sic orsus ab alto.* — 440. 441. 442 Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequicquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine.* Addit *inter arma regum*, vt appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, vnde in metum pronior illa aetas esse solet; *situs* pro longo aeuo, exquisite, accedente cogitatione desidiae et inertiae; *veri que effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri iudicii adest, vanis inhians, procliuior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Vt *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo vsu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic aetas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores diiudicandos et a falsis discernendos. *Irae, belli, Martis, feta* praecordia passim apud poetas occurrunt. — 442 *Vatem* iterum, vt v. 435. — 443 aedituam *νεωκόρον* designat. Forma increpandi Homero iam frequentata est Iliad. *ε*, 428 sqq.:

At iuueni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum, flammea torquens
Lumina, cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuueni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pauor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Saeuit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super: magno veluti quum flamma sonore

Virgea

sqq.: ζ, 490 sqq.; *πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.* add. Il. υ, 137 sq.

446 sqq. Exuit iam Erinnys anum, vt solent interdum dii, et vera forma adstat. Praeclara autem rei exponendae ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror inuadit etc. — 447 *tot Erinnys sibilat hydris.* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet. — 448 *tanta* pro talis. — 451 *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furiis. vt monitum sup. ad v. 336. *tu verbera tectis funereasque inferre faces.* VI, 557 a Tisiphone *saeua sonare verbera.*

456 *facem iniecit* in iuuenem, et in pectus infixit. — 460 *arma fremit*, plus est quam: deposcit, clamat. — 461. 462 Elaborata oratio! pro: belli cupiditate et ira incenditur. *amor ferri* et *insania belli* vnum idemque declarant. *scelerata insania*,

Virgea ſuggeritur coſtis vndantis aëni,
Exſultantque aeſtu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte ſpumis exuberat amnis;
Nec iam ſe capit vnda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuuenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hoſtem;
Se ſatis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec vbi dicta dedit, diuosque in vota vocauit:
Certatim ſeſe Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae mouet atque iuuentae;
Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.

Dum

nia, quoniam ad caedes, rapinas, et *ſcelera* rapit, quae proprie de bello dicuntur; at *ſuper ira*, non ſatis expedio: an eodem modo poſitum, vt πέρι, pro περίεστι? eminet? Magis adhuc, quam amor pugnae, ſaeuit, furit ira.

462-466 Fundus comparationis in Homero Il. φ, 362 ſqq., qui legendus eſt, vbi de Xantho Vulcani flammis ſubmiſſis ebulliente agitur; ſed primum ornatu verborum in re tenui ſuperat Virgilius, vt facile exſpectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Sat. V, 11; tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, ſuauiore et doctiore metaphora, ſubſtituit, animum ira aeſtuantem. *Flammam virgeam* pro virgis, et *coſtas* ollae (ſed grauius nominauit *aënum*) dixit, vt γάστρην τρίποδος Homerus Odyſſ. θ, 437; et ex vtroque loco Quintus Cal. lib. V, 381 ſqq. de Aiacis ira. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquae*, vapor, *furit intus atque alte ſpumis exuberat*, ſpumat.

467-474 *polluta pace* violata iam: ſc. conſilio, conatu et voluntate Turni. Videtur hoc verius eſſe quam alterum: vt a Latino pax ſublata ſit, erepta Turno coniuge. — 470 *venire* eſt grauius quam eſſe; vt alibi monitum. — 471 *diuos in vota vocauit*, inuocauit votis, cf. ad lib. V, 234.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet:
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;
Arte noua speculata locum, quo litore pulcer
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.

Hic

234, ἐκηδήσατο. — 472 *se ex- hortantur*, ὤρσαν, ἐκάλεσσαν, Homericum. — 472 — 474 *Rutuli* se acuunt ad bellum, *alii* pulcritudine, alii nobi*litate* Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Seruius. *Male* Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Troianos ceruus venatione interemtus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17, et hinc a multis tamquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Troianos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiae seu Furiae artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ab allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerua hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque haec ipsa res, concursus caesa cerua sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, cum semel non consilio, sed animorum impetu, committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poeta aemulatus putatur belli Iliaci initia et retentae in Aulide classis Achiuorum caussas, interemta ab Agamemnone cerua Dianae sacra. Omnino inuento huic poetae strenue incubuerunt, vt pugnarum et odiorum caussas ab occisis casu sacris animantibus, quae (ἀνειμένα, ἄφετα) libere vagarentur, arcesserent. Exempla sunt ap. Cerdam, sed imitatorum Virgilii, Statii VII Theb. 564 sq. et Valerii Fl. III, 15 sq. Insignius est ceruae Dianae ab Agamemnone in Aulide caesae qua nauigatio classis retardata est. Referunt haec pro exemplis illi quoque, qui magnas rerum conuersiones a paruis caussis nuper libellis suis persequuti sunt: non subtiliter satis caussas remotas ac veras, easque graues, a proximis, leuibus intercedum, secernentes: quod idem peccatum a multis vidimus

Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit, et noto naris contingit odore,
Vt ceruum ardentes agerent: quae prima laborum
Caussa fuit, belloque animos adcendit agrestis.
Ceruus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab vbere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Adsuetum imperiis soror omni Siluia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lauabat.
Ille, manum patiens, mensaeque adsuetus herili,
Errabat

dimus in magna hac rerum conuersione nostra aetate facta.

475—483 *animis Rutulos audacibus implet:* Homericum. θάρσευς πλῆσεν φρένας, vt Il. ρ, 573. animos audacia. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. δ, 444: νεῖκος ὁμοίϊον ἔμβαλε etc. — 477 *arte noua,* alia fraude, nouo dolo. Supra I, 657 *At Cytherea nouas artes, noua pectore versat Consilia.* — 481 *prima laborum caussa fuit.* Comparant Il. ε, 63: χ, 116. Est primum initium calamitatum, quae insequutae sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur. Similes deliciae Cyparissi ceruus apud Ouid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed iuuenili carminis luxuria expolitae. Calpurnii quoque imitatio Ecl. VI, 33 sq., et Statii locus de tigribus Bacchi mansuefactis (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. ad Lucian. pro Merc. Cond. c. 1. — 484 *Tyrrhidae pueri,* pro Tyrrhei filiis. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrheus enim erat regii armenti magister, apud quem Lauinia Siluium enixa est: v. Victor. O. G. R. 16. cf. Seru. ad VI, 760, comparato Dionys. I, 70: vbi Πυῤῥηνὸς deprauate scriptum est. — 487 *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. — 490 χειροήθη et ἱμοτρά-

Errabat siluis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Conmouere canes, fluuio quum forte secundo
Defluεret, ripaque aestus viridante leuaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curuo direxit spicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit; actaque multo
Perque vterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Siluia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis)
Inprouisi adsunt: hic torre armatus obusto,

Stipitis

μοτρέκπεζον fuisse dicit. — 492 *Ipse.* Αὐτὸς pro *αὐτομάτως.*

493-495 Ceruus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab aestu recreabat, cum canes eum se reficientem excitarunt. Ergo iam *defluxerat*, vt bene Cerda accipit *deflueret.* — 498 *dextrae deus adesse* dicitur, ad eam regendam. Nunc negatio addita: *Nec abfuit deus*, h. e. adfuit fortuna, *dextrae*, quo minus ea aberraret; mutatum hoc in epitheton, *dextrae erranti.* At Seruius ad Alecto refert; vt sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. — *nota tecta*, τὰ ἤθεα. Si adolescenti haec interpretaris, obseruabis ingenuae indolis signa in miseratione ceruae, placidae ac mansuetae ferae, vss. 500 sqq.

505 *pestis*, recte Seru. Furia. conf. sup. 476. 477. Latet enim illa in silua ad speculandum nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem praeustam? conf. inf. 524; vt

 mox

Stipitis hic grauidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis vt forte coactis
Scindebat, rapta ſpirans inmane ſecuri.
At ſaeua e ſpeculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit ſtabuli; et de culmine ſummo
Paſtorale canit ſignum, cornuque recuruo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
Contremuit nemus, et ſiluae intonuere profundae.
Audiit et Triuiae longe lacus; audiit amnis
Sulfurea

mox ſtipites nodoſos memorat. *cuneis coactis*, adacto cuneo, accurrit pater ira ſaeuiens.

511 *ſtabulum*, paſtoris tugurium, vt et alibi — 513 Fuit ſcilicet idem, qui nunc in agris eſt, mos, buccina conuocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incurſu. Idem mos erat Romae priſcis aetatibus. Quid quod et Comitia ita conuocari ſolebant. *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiae buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5, 11. — In 514 — 518 imitatorem facile agnoſcas vel ex exquiſitiore ornatus ſtudio. Expreſſus Apollonii locus, primum quidem III, 1217 Hecates canum latratu: Πείρεα δ᾽ ἔτρεμε πάντα. et multo magis draconis ſibilo IV, 127. 139: ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠϊόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον, οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς etc. Δείματι δ᾽ ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ᾽ ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι vnde noſter: *Et trepidae matres preſſere ad pectora natos*; non tam ornate, ſed meliore iudicio; Nam, a Furia inflatam buccinam tam horrendum ſonitum edidiſſe, probabilius eſt dictum, quam draconis ſibilum tam longe eſſe auditum. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de anguium Tiſiphones ſibilo: *Audiit et medius coeli Parnaſſus* etc., vbi omnia multo magis portentoſa videbis. — 515 *profundae* cum dilectu. In intimis

Sulfurea Nar albus aquâ, fontesque Velini;
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt vndique telis
Indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusue praeustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole

timis magnae siluae recessibus audiebatur vox. — 516 *Triuiae lacus* est Lacus Aricinus cum Nemore et Templo Dianae nobilissimo. cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Vmbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI. Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad vndas*. v. Cluuer. p. 705, quarum natura candorem facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium iuga super Reate stagnante: in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso monte emissus. Cic. IV ad Att. 15. Conf. Plin. III, 12 l. 17.

520 Ennii Ann. III. versus sunt ap. Macrob. VII, 3. *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis: ansatis concurrunt vndique telis.* — 521 *Indomiti agricolae.* Ornans epitheton; simpliciter accipio duros, asperos. Sunt enim ἄτρυτοι: quod primo loco est, qui atteri nequeunt aut frangi ac fatigari laboribus et aerumnis: altero ἄτρυτος etiam inuictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. — *nec non et Troia pubes.* Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Troiani. Vulgari oratione copiae effundunt se, effunduntur, ἐκχέονται. — Mox v. 525. 526 *seges atra horrescit ensibus.* seges pro agro, isque adeo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui

Sole lacessita, et lucem sub nubila iactant:
Fluctus vti primo coepit quum albescere vento,
Paullatim sese tollit mare, et altius vndas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
Hic iuuenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; haesit enim sub gutture volnus, et vdae
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galaesus,
Dum paci medium se offert: iustissimus vnus.

Qui

comparandi modus exquisitae est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601. 602. Primae autem lineae sunt Iliad. ν, 338. vbi *horret pugna hastis*, ἔφριξε μάχη ἔγχεσι μακρῆς. Itaque h. l. proprie diceres *enses strictos horrere*, eductos et elatos ad ictum inferendum; quandoquidem horrent omnia aspera et acuminata et erecta; tum *horret ensibus acies, ager, seges.* — At 527 *aera sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218: *Corpora quae feriant oculos visumque lacessant:* vnde patet, vt ex aliis locis, vbi *visum, aures, lacessere* occurrit, *lacessere*, quod proprie est irritare, prouocare, esse simpliciter ferire, percutere, cf. inf. ad lib. X, 10. Refertur etiam paullo ante *atra seges* ad oculorum iudicium, si longum hominum ordinem in campo prospicias.

528. 530 *Vti mare — quum fluctus coepit.* — Saepius ornata a poetis comparatio; primum quidem ab Homero Il. δ, 422 sqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Ge. III, 237 sq. *primo vento:* cum primum aura mare impellit, fluctusque ciet spumeos.

533. 534 *vulnus* pro sagitta, vt II, 529, et *inclusit* pro vulgari, interclusit, *iter vocis vdae*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter vdum.* Quomodo Virgilius ornatu praecellat Homerum, vide in hoc: Iliad. ν, 388: ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε.

Qui fuit, Aüsoniisque olim ditissimus aruis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque, ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, vbi sanguine bellum
Inbuit, et primae conmisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et coeli conuexa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coëant, et foedera iungant.

Quan-

ἱλαρόν. — 536—539 Homerica arte Galaesi memoriam nobis commendat et miserationem facit. cf. Il. ε, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero ad miserationem praeclare: *Dum paci medium sese offert*, vt iam Macrob. IV, 4 monuit.

540—571 Alecto Iunoni mandata peracta nuntians in sedem suam in inferis relegatur, quam illa petit per lacum Amsanctum. *aequo Marte*, pari vtrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Il. ε, 84: *Ὡς οἱ μὲν* etc. *Promissi potens*, *ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο*. cf. ad 341. *sanguine bellum imbuit*. Seruius, initiauit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (vt v. 554 *sanguis nouus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, prima caede facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quae apud Cerdam habentur, vnum huc referas Propertii IV, 11, 5 *Imbuis exemplum primae tu, Romule, palmae*: h. e. infers exemplum, quo imbuantur, moueantur ad similem conatum alii. Ruhnkenius ad Callimach. p. 487 comparat *καινίζειν*. — 542 *funera pugnae* pro pugna simpliciter; quae hinc quoque poetis *funerea* dicta. — 543 *per auras, coeli conuexa*, iungenda: si modo vera lectio est. Tum subint. verbum motus, euecta. —

546

Quandoquidem Aufonio refperfi fanguine Teucros:
Hoc etiam his addam; tua fi mihi certa voluntas;
Finitimas in bella feram rumoribus vrbis,
Adcendamque animos infani Martis amore,
Vndique vt auxilio veniant; fpargam arma per agros.
Tum contra Iuno: terrorum et fraudis abunde eft.
Stant belli cauffae; pugnatur comminus armis.
Quae fors prima dedit, fanguis nouus inbuit arma.
Talia connubia et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipfe Latinus.
Te fuper aetherias errare licentius auras,
Haud Pater ille velit, fummi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, fi qua fuper fortuna laborum eft,
Ipfa regam. Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem adtollit ftridentis anguibus alas,

Cocyti-

546 cf. 316. 317. *Dic*, ironice, tamquam ἀδύνατόν τι χρῆμα. — 548 *hoc addam: in bella feram*, rapiam, doctius quam: ad bellum accendam.

552 fq. Dignitatem orationi Iunonis ineffe facile agnofcas. *Stant belli cauffae.* facta funt belli aufpicia manibus femel confertis. Burmannus: certae, fixae, funt. *Stare* omnino poetae pro effe, vt Gr. ἑστηκέναι, vfurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Stant ea, quae cum maxime aguntur, in actu funt. Eo referendum: *ftant praelia* et fimilia. Inde *ftare* etiam dicitur illud, quod conftitutum, paratum, effectum eft. Sic *ftat fententia*; fic ftat h. l. *cauffa belli* gerendi pugna femel facta; et hinc *ftare* pro decretum, fixum, certum effe. — 556. 557 cf. 317. 318. Pronuntiandum autem connubia, trinis fyllabis. — 559 Comparant Iliad. α, 522. 523. Reliquos belli cafus ipfa moderabor: et fane inf. 572 *extremam bello imponit manum.*

561 — 571 Noua Furiae fpecies, quod non modo alata eft (vt fup. 476), verum

Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Vrguet vtrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum, saeui spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis: quis condita Erinnys,
Inui-

rum quod serpentes alis implicitos habet. Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Aeculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. vlteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant, v. Plin. II, 93: Cic. de Diu. I, 79; hinc v. 569 *spiracula Ditis.* Dictus ille lacus *Amsanctus*; quod nomen etiam Plin. II, 95 et Cic. de Diu. I, 36 in Hirpinis memorant. Nec vrgendum *Italiae in medio*; aliter enim geographus, aliter poeta et popularis scriptor loquitur. Faciem quidem loci nunc paullo diuersam reperit Cluuer. Ital. p. 1201; siluae saltem deerant. Montes situ paullo remotiores sunt: sed silua olim inde a montibus ad planitiem protendi debuit. In vallis medio, vt quidem Maro locum describit, fons ex rupe ortus, interque saxa progressus, cum strepitu et fragore ferebatur. Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui vtrinque vallem claudit, vidit nuper Swinburne; et Cluuerius lacum viderat, media sui parte aquam magna cum vi ebullientem et resorbentem. Mutata tot annorum interuallo loci facies Maronis fidem non labefactat. — 566 *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tamquam latus vallis et lacus facit. — 567 *saxis et vertice*, h. e. vortice aquarum inter saxa fundi, vorticoso amne. — 568 *Hic specus:* non addit, an amnis illud fece-

Inuisum numen, terras coelumque leuabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Inponit regina manum. Ruit omnis in vrbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant,
Almonem puerum, foedatique ora Galaesi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine caedis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitae Baccho nemora auia matres
Insultant thiasis, neque enim leue nomen Amatae,
Vndique conlecti coëunt, Martemque fatigant.

Ilicet

fecerit. Potuit olim specus esse, odorem sulfureum exhalans, eodem loco, qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. — 571 *numen inuisum*, μισητόν. *leuabat* eleganter pro relinquebat. Res enim, quas abominamur, grauant nos.

573 — 600 Narrat poeta quae alia accesserint ad exacerbandos Latinorum animos vt arma mouerent. Praeclare haec ad πάθος mouendum. — 577 medias inter criminationes, quas in Troianos iacit, metum iniicit fore, vt caede et igni omnia misceantur; adeoque terrorem caedis et ignis (sic enim legendum est, non *igni*), facit. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580 — 582 Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui feminarum, quae, Baccharum more, *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, thiasos in siluis agunt (v. sup. 395. 396), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poetae *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare, cf. inf. ad VIII, 94 et sup. ad I, 280.

583.

Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, peruerso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit:
Vt pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quae sese, multis circum latrantibus vndis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum, vbi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saeuae nutu Iunonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.

Nam

583. 584 *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Lauiniae comas. sup. v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. — *peruerso numine* pro aduerso, irato, Seru. cf. Burm. Nescio tamen annon potius esse debeat: peruersa, conturbata et infirmata deorum voluntate. — 586 — 590 Imago rei ad sensum obuia et a multis frequentata, vt exempla coaceruare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. ο, 618 - 621 ante oculos habuit et exornauit.

591 sqq. Latinus rex, cum diu restitisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat easque partes Turno concedit. — 593 *auras*, coelum, manibus sublatis obtestatur. *inanes:* epitheton perpetuum aëris et aetheris: iam Lucretio frequentatum. — 594 fato se vinci ait, quatenus non suum sed caecum turbae consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. — *Sacrilego — sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant.

Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere felici ſpolior. Nec plura locutus,
Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Heſperio in Latio, quem protinus vrbes
Albanae

has poenas, docte, *pro ſcelere hoc* poenas. — 598. 599 Sibi rex paratum eſſe ait refugium in morte vicina, nec ſibi eripi aliud, praeterquam, ne, vt felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita eſt, concinnata illa ex vulgari dicto: ante obitum neminem dicendum eſſe beatum, et poſſe aliquem felicem viuere, mori infelicem; itaque fuiſſe multos, qui vno die citerius vita diſcedere debuiſſent; hos *ſpoliatos* dixeris *funere felici*. Sed de verbis ambigi poteſt: *ego omnis*, totus, ſum, *in limine*, aditu, *portus*, in portu iam tantum non nauigo. *funus* pro ipſa morte, haud dubie; non de exſequiis.

599 600 Quod Latinus regni munia prorſus deſerit (cf. ad VIII, 1), ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum eſt, ad Turni nomen illuſtrandum ita res attemperatas eſſe, vt is ſummam imperii tenere videretur. Facile enim intelligitur, cum ſemel Turnus ad Aeneae virtutem illuſtrandam inſigniore laude celebrandus eſſet, fieri hoc non recte potuiſſe, ſi ſecundas is partes ageret et alterius auſpiciis res gereret. Eodem ſpectant alia, quae a Marone ſollerter prouiſa ſunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret; nunc autem in Latini locum ſuccedit: quemadmodum apud Etruſcos factum videmus, aut inter Achiuos, vt plurium ciuitatium reges principatum vni inter ſe deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro ſaepe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias diſcernere, potuerit: ſcilicet vt Hernicos, Aequos, Volſcos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* deſignari potuerit ſup. VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 650.

601 — 622 Bellum indicitur. Egregium et epicae maieſtati conſentaneum poetae commentum, dum bellum motum et illatum narra-

Albanae coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, quum prima mouent in proelia Martem,
Siue Getis inferre manu lacrimabile bellum, [605
Hyrcanisue Arabisue parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt

narraturus erat, primum morem patrium Iani reserandi arcessere, tum ad deae ministerium eam rem referre, vnde augusta rei species exoritur. Quod poetam v. 601. 602 ab historica fide recessisse contendunt Intpp. post Seruium, cum Liuius lib. I, 19 a Numa demum Ianum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum est. Nam, si nos historiam Romanam nunc ex Liuio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi praeclari scriptores in manibus erant, a quibus Romae origines diuersis modis traditae fuerant; e quibus vnum vel alterum delegit, idque parum curiose in antiquioribus, Liuius. Antiquissima per Latium fuit Iani religio, et a maioribus haud dubie tradita Romanis inter instituta cetera, quae propter obscuram vetustatem a Romulo Numaque vel alio rege vulgo repetebantur, cum instituta fuissent patria, a maioribus Alba Longa in nouam coloniam profectis apportata. Cum itaque semel inualuisset opinio, Numam religionum auctorem fuisse: etiam Ianum pacis bellique indicem ad eum retulerunt, qui annales populi Romani condiderant.

601—606 *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia, adiecito vsu loquendi Graecorum. Male argutatur Seruius cum aliis, esse *antiquum* Latium. — *protinus* h. l. iugiter, vt bene Seru., perpetuo ab eo inde tempore. *vrbes Albanae*, coloniae. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. — *maxima rerum*, res maxima, μέγιστον χρῆμα. cf. ad Ge. II, 534. *cum prima mouent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in praelia Martem* noue dictum. Vulgo *Mouetur bellum*, *Mars*; nec quicquam adiicitur: tum quoque *mouentur arma* pro quibus *Martem* dixit: et adiecit *in praelia*. Quod indicto bello ancilia commo-

Sunt geminae Belli portae (ſic nomine dicunt),
Religione ſacrae et ſaeui formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri
Robora; nec cuſtos abſiſtit limine Ianus.

Has

mouebantur, alienum ab h. l. eſt. — Vſ. 604 — 606 Splendida eſt oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. maieſtas praeclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non eſt vrgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et ſic porro in ſqq. Etſi fuere bella Romanorum et victoriae ea aetate, quae huc reuocari poſſunt; vide Vit. Virg. a. V. C. 724. 725. 729. 731. 734: nec dubitare licet, poetam in Auguſti gratiam illa ſaltem adiecisse: *ſeu tendere ad Indos Auroramque ſequi. Auroram ſequi*, magnifice, ad extremum Orientem vsque progredi. Ferebat hoc multo magis vſus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem miſſum, profectum, eſſe* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* eſt Homericum πολύδακρυς Ἄρης. πολυδάκρυτος μάχη. δακρυόεις πόλεμος.

607 - 610 Vides hic exemplum fabulae veteris noua interpretatione interpolatae. Iani religio ab initio haud dubie ſymbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque eius proprietates. Traducta ea eſt poſtea ad alia, et Romae Iani templum, a Romulo conditum, ex Numae, vt aiunt, inſtituto clauſum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornauit poeta remque ita expreſſit, quaſi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, cuſtode in foribus Iano. Fecerat hoc idem ſup. I, 294 — 296. Contrario commento Horatius Ianum ait clauſis foribus cohiberi, tamquam pacis auctorem et cuſtodem II Epiſt. 1, 255: *clauſtraque cuſtodem pacis cohibentia Ianum.* Pacem includi dixere alii. — *Belli* autem *portae* proprio nomine dictae videntur: iterum inf. 622 eſſe templum Belli binis foribus ait. *ferri robora*, ornate, pro ferro ſimpl. ſeu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 449. — *nec cuſtos abſiſtit.* videri poteſt Iani ſignum in ipſo templi aditu (ἐν προνάῳ) ſtetiſſe. Verbo:

poeta

Has, vbi certa ſedet patribus ſententia pugnae,
Ipſe, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Inſignis, reſerat ſtridentia limina Conſul;
Ipſe vocat pugnas; ſequitur tum cetera pubes;
Aereaque adſenſu conſpirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, triſtisque recludere portas.
Abſtinuit tactu pater, auerſusque refugit
Foeda miniſteria, et caecis ſe condidit vmbris.

Tum

poeta nobis templum Iani exhibet hac ſpecie: eſſe aedem Belli, gemino aditu, ab antica et poſtica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clauſis foribus ferratis, poſito ad fores Iani ſigno. Quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Conſulem reſerare fores, bellum indicere; tum cani claſſicum.

611-615 *Has* portas, *ſtridentia limina*, reſerat Conſul trabeatus. Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod vti Regibus, ita ipſi Romulo, trabeae fuerat vſus. Plin. VIII, 48 ſ. 74: *Trabeis vſos accipio reges:* et IX, 39 ſ. 63: *Purpurae vſum ſemper Romae fuiſſe video*, ſed Romulo in trabea. Itaque recte Maro antiquiſſimum Latii regem Picum trabea veſtiebat ſup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et ſacris ſeruato. Bene Seruius, qui in ceteris argutatur: *toga ſic in tergum reiecta, vt ima eius lacinia a tergo reuocata hominem cingat, ſimul caput tegat et ambiat.* Obuia res in vett. monumentis, in primisque in numis. *vocat pugnas:* vt ſup. v. c. III, 253: *vocantur venti*, velis expanſis excipiuntur, ita nunc pugnandi poteſtas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 claſſicum canitur. Nec tamen intercedo, ſi quis morem reconditum et formulam ſollennem reſpici dicat, qua in reſerando Iano vſus ſit Conſul, vt in ea inuocauerit Martem et Bellum, et adſtans multitudo verbis ſollennibus reſponderit: etſi ea de re aliunde nihil nunc conſtat. In vſſ. 616—619 orationis copiam obſerua et ornatum in ſingulis. cf. ſup. ad v. 601.

— 620

Tum Regina deum coelo delabsa morantis
Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque, inmobilis ante,
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Puluerulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars laeuis clipeos et spicula lucida tergunt
Aruina pingui, subiguntque in cote securis;
Signaque ferre iuuat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae positis incudibus vrbes

Tela

— 620 Succedit in regis locum infesta Iuno, et Ianum referat, seu Belli templum. - vs. 622 Ennianum exemplum seruauit Seruius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit.* vnde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Iunonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius V Theb. 146 de Amazonibus — *vbi arma Indulget pater, et saeui mouet ostia Belli.*

623 *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45: *rex arua Latinus et vrbes Iam senior longa placidas in pace regebat. puluerulentus*; nil frequentius hac imagine motae pugnae vel cursus concitatioris vel industriae et studii. κόνις. ἐγκονεῖσθαι. κονίσαλος. *omneis arma requirunt* debitum Ennio esse notat Macrob. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est laeuor et splendor ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ apud Homerum) quaesitus. Nec tamen per se tenuior aut vilior rei est species quam acumen ex cote.

629 sqq. Voluntariam has vrbes militiam suscepisse putabat Cerda, cum ceteris imperatum esset, vt militarent. Enimuero Latinus regnabat Laurentibus, non toti Latio: confluunt igitur e ceteris ciuitatibus aut armorum societate iuncti aut qui armorum studio tenentur. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes ex Laurente agro confluxisse (vt 573 sq. narratum erat), verum etiam

magnas

Tela nouant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntque salignas
Vmbonum cratis; alii thoracas aënos,
Aut laeuis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.
Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur; fidoque adcingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque mouete,
Qui

magnas vrbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem, praeter Laurentum et Ardeam, numerat, quarum debuit inter reliquas Latii vrbes praecipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerium et Antemnae, ad orientem autem Latii, Atina in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnaret, pro *Crustumerio* ciues *Crustumerios* dixit. Quae sequuntur, ad has potissimum vrbes spectant, ornate ea quidem exposita, sed passim ab aliis quoque poetis frequentata. — 632 *alii* galeas cudunt, *vmbonum salignas crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis. — 636 *recoquunt*, liquefactum ferrum vomeris et falcis recudunt. — 637 *it tessera*, signum bello, h. e. diditur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera*, Statius Theb. VII, 236. — 639 *trilicem* aureis lamellis triplici ordine sibi innexis; alias squamis, hamis, catenulis. v. sup. ad III Aen. 467. *fido ense*, cui quis fidit. Vidimus eum iam VI, 525.

641 sqq. Enumerationem, quae sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetae ingenio obiicere debuit; ea enim, quae sigillatim exponuntur, multo maiorem mirationem faciunt, quam si sub vno numero quamuis grandi efferantur; porro,

Qui bello exciti reges, quae quemque secutae
Comple-

porro, antequam res magnae et clarae geruntur, eos cognoscere auemus, per quos eae res gestae sunt: Homerico nauium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obuium est, et ab Interpp. obseruatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum inuocatio; et recte, tamquam in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetae amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quae Virgilio propria sunt. Cum itaque Graecarum vrbium et populorum enumeratio, tamquam in re communi Graeciae consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam auitam pertinere videretur: multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii vrbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetae commemorare paucas et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis in primis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Graecanicae fabulae naturam accommodauit, origine quoque vrbium Italicarum a Graecis repetita. Cum itaque vrbium et populorum varietate locorumque et morum diuersitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quaesiuit. Quod aduersam, Troianam inquam, aciem non adiecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 sq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quae animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo vrbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, v. Macrob. l. c., tamen non videntur obseruasse, ab occidente Latii ad orientales vsque fines eum progredi. Sunt autem socii Turni, adeoque Latini, hi fere: Copiae ex Agylla Etruriae, duce Mezentio; turma adducta ab Auentino; Tiburtini; Praenestini cum Gabinis, Anie-

nis

Conplerint campos acies; quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, diuae, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
  Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor diuom Mezentius, agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit

nis accolis et Hernicis; Fescennini, Falisci aliique Etruriae populi Latio finitimi a Messapo ducti; Sabini; Aurunci et Osci Campaniae; Aequi; Marsi et Aricini. His originem Graecam assignauit poeta, veterum scriptorum commenta secutus.

641 — 646 Quid est *pandere Heliconem*? vt aditus poetae pateat? nunc demum? vtque eas canentes audiat? vt fere Cerda exponit; et est vtique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere:* an vt Musae seu descendant, seu in conspectum veniant, vt in Hesiodi Theog. pr. Hoc equidem malim, adeste et dicite. ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. vt iam rem vetustae memoriae sibi exponant. De Helicone tamquam scena, aulaeis remotis, pandendo cogitare non licet. — 643 Sunt haec in laudibus Italiae Ge. II, 167 sq. vbi illa v. 174 est *parens magna virum.* — *iam tum*, praeclare dixit, ad laudem sui aeui, tacita quidem comparatione. — 644 quos populos bellantes habuerit. — 645. 646 ex Hom. conuersi Il. β, 485 sq.: sequuti sunt alii, vt Statius Theb. IV, 32 sqq.: Ouid. XV Met. 622. 623. *κλέος* — *fama*, et doctius *famae aura.*

647 — 654 Quod Mezentium *Agyllae*, mox Caere dictae, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. VIII, 478 sq. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc agebat. v. inf. VIII, 492. 493. — *Lausus, quo pulcrior alter* sq. Imitationem

Ducit Agyllina nequidquam ex vrbe fecutos
Mille viros; dignus, patriis qui laetior effet
Imperiis, et cui pater haud Mezentius effet.
Poft hos infignem palma per gramina currum,

Victores.

Homerici Nirei multi notarunt Iliad. β, 673. 674, et fimilem locum de Euryalo Odyff. θ, 116. 117: et de Aloidis λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Graecis forma. cf. fup. VI, 22. — Idem Laufus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum:* quod Homerico exemplo in laude viri fortis pofuit. v. Iliad. ε, 49-51. — 652 Agyllae feu Caere tyrannidem tenuerat. v. inf. VIII, 481 fqq. — *nequicquam* iungam cum *fequutos*, qui ei in pugna cadenti fruftra erant adfuturi. faltem nullo cum fructu aut ad fe ab eo, aut a fe ad ipfum: exulabant enim patria. — 653 *dignus patriis qui laetior effe imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obfequium*. Comparant Homericum de Periphetа Euryfthei filio: Τῶ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετάς Il. ο, 641.

655 fqq. Auentinum tamquam vnum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum v. 657, quod ferri poteft; fed cum paullo poft v. 666 eundem leonis exuuiis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetae diligentiam et iudicium defiderare; nam diuerforum vitae prifcae temporum fuit, fpoliis fe[...] rarum tectum effe, et de[...] curru armatum pugnare. Quod primum *curru vect*[...] (v. 655) mox *peditem* inc[...] dere facit (v. 666), in h[...] morem Homericorum h[...] roum fequi potuit, qui n[...] raro, exiguo interuallo fu[...] fequente curru, pedites i[...] cedunt. Auentinum in no[...] nullis fignis agnofcunt [...] centiores veterum oper[...] interpretes: fed is id[...] Hercules puer effe po[...] Ceterum Auentinus he[...] Virgilii ingenio deberi [...] detur, Homeri exemplo, [...] in fimilibus heroum fili[...] nepotibus commemoran[...] feliciffimus eft. Herc[...] autem acceffus ad haec l[...]

Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulcro
Pulcer Auentinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Auentini silua quem Rhea sacerdos
Furtiuum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius adtigit arua,
Tyrrhenoque boues in flumine lauit Iberas.

Pila

(v. inf. VIII, 200 sq.) facile poetae animum impellere potuit, vt in Auentinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere potuit, cum mons Auentinus vrbis Romae pars facta esset.

655 *insignem palma currum* simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, vel bigas, quae praemium cursus obtinuerant. Lauri vel palmae insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *satus Hercule pulcro Pulcer Auentinus.* Cogitandum est de pulcritudine, qualis esse potest herois, qui robore corporis omnes mortales superauit. — 657. 8. Tragicorum more clipeum dat Auentino insigne gerentem hydram. *centum angues cinctamque serpentibus hydram*; eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Ceterum poetae de paruis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam obserues in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi praeter Silium II, 158. 159 Eurip. Phoeniss. 1142 sqq. Quintum Cal. VIII, 349. 350.

659 — 663 Bellum poetae commentum a Rheae Silviae, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem, actis per Italiam Geryonis armentis, cum Rhea aliqua sacerdote consueuisse, vnde natus sit Auentinus heros. — *mixta* μιγεῖσα θεῷ, congressa. *furtiuum edidit* pro vulgari: furtiuo partu edidit. *in luminis oras*, s. pro locis, s. pro *auras* dictum, quod malim,

Pila manu saeuosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis,
Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis,
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

Tum

conf. Ge. II, 47. *Laurentia arua*, vt poeta, latius dixit. Nam apud Euandrum, qui tum loca circa Palatinum et Auentinum tenebat, deuerterat Hercules: qua de re v. inf. VIII, 200 sq. — 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lauare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit*.

664-669 *gerunt* sc. Auentini comites: quos paullo durius subintelligi non infitior; etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. Nec monitum, vnde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Auentinum inhabitare eos dicere poterat. Sed locus totus a poeta inchoatus, non absolutus, esse videtur. *Pila* bene memorat, tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, vbi ὑσσοὶ appellantur. De *dolone* vnice amplectendum est, quod e Varrone affert Seruius: esse ingentem contum cum ferro breuissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petiit hinc Silius III, 250. — *Mucronem teretem* non nisi de gladio exiguo accipi posse puto, *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, iaculi seu teli missilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, σαυνίον dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum et Samnitarum seu Samnitum. v. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V p. 383. B. Iam, cum Samnites Sabinae gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastae genus sollenne esse aut saltem tribui potuit, vnde *veru Sabellum*. Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae. Sic Ge. II, 168 *Volscos verutos* vidimus. — 666 *tegumen leonis*, cui nunc *saeta* tribuitur, vt inf. 790 boui, sunt exuuiae: has *torquet*, retorquet,

Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiua iuuentus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu, duo nubigenae quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque niualem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silua

quet, in cinctum corporis. inf. VIII, 460: *Demissa ab laeua pantherae terga retorquens.* Easdem exuuias ita accommodat capiti, vt rictus pellis pro galea sit, vt inf. XI, 680. 681: *caput ingens oris hiatus Et malae texere lupi cum dentibus albis.* cf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, vt in apro, sic in leone non memini vsquam praedicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. Idem est *tegumen torquens* et *indutus* (illud) *capiti* et *humeros innexus amictu.* Praestat saltem distinguere post *capiti*, vt sit: *Ipse pedes* (pugnat) *torquens tegumen, indutus* (sc. illud) *capiti:* (caput eo indutum habens) *Sic regia tecta subibat Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.*

670-677 In condenda vrbe Tiburte tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argiui, filii. Transfert hos in Aeneae tempora poeta — *gentem*, vt poeta, narrat, cum *vrbem* dicere deberet; quod passim obuium: v. 673 *προμάχονται* heroum Homericorum exemplo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio v. 674 splendida est: eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139—141: IX, 220—222. *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliae montes, ex quibus Othrys et Homole sunt (v. de hoc Steph. Byz. h. v. et Theocr. Id. VII, 103), inhabitabat gens fera et siluestris: cum montes isti intra nubes conditi videri, ipsique intra nubes habitare dici possent, genus eorum fabula a nube repetiit, quam Ixion

Silua locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit vrbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
Inuentumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Praeneste viri, quique arua Gabinae
Iunonis, gelidumque Anienem, et roscida riuis
Hernica saxa colunt; quos, diues Anagnia, pascis,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec

Ixion pro Iunone erat amplexus. — 677 *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; vt de apro Calydonio Ouid. VIII Met. 340: *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silua.* Tum *virgulta* pro siluis, v. c. Ge. II, 328 et alibi, Lucretii exemplo: vt arbusta simpl. pro arboribus.

678 sqq. De Praeneste fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore vrbis Caeculo, cum infans esset, in foco reperto et pro Vulcani filio habito. cf. Seru. et Solin. c. 2, adeumque Salmas. p. 46. — 679 *genitum inter pecora* iungere fas est, non *regem inter pecora.* — 682 *Praeneste altum* a situ, v. Strabon. V p. 365. A. — 682. 683 *Gabinae Iunonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, vnde *Iuno Lanuuina* et hic *Gabina*. Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537: *Iunonis tecta Gabinae.* — 684 qui *Hernica saxa colunt.* Si verum est, quod a Festo et Seruio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi), Marsorum lingua, *herna*, *saxa* vocata fuisse: docte poeta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *diuitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533: *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis.* cf. idem VIII, 392. 393: ergo fertilis est. — Iam *roscida riuis* quod ait, riui esse possunt nulli praeterquam Trerus et Cosa, Cluuerio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Priuernum prae-

Nec clipei currusue sonant. Pars maxuma glandes
Liuentis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fuluosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina,

praetergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit. — 686 *sonant* eleganter pro, iis *sunt*. — 688 vt lupi exuuiae caput tegunt sup. v. 666, sic istis e lupina pelle factus *galerus*, pilei genus, pro capitis tegmine est. — 689 laeuum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, *καρβατίνῃ*, tectum habent. Facit hoc mirationem; nam laevum pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum, cum alibi legimus, v. c. Liu. IX, 40, tum vero ipse status pugnantis postulat, quandoquidem pedi laevo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui iaculum emittit, aut arcu sagittam. Dixeris, pedi laevo pro munimento fuisse clipeum, sinistra manu gestatum; Atqui 686 dixerat, eos sine clipeis esse. Debuit igitur eorum status esse talis, qualis in progressu esse solet, vt dexter pes antecederet. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium praeeuntem habuit lib. IV, 474: *qui capite ipse suo instituit vestigia retro:* qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407: *Cum semel instituerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. Messapi obscura est fabula, saltem in his Etruriae ad Tiberim locis, in quibus ille constituitur a poeta. Nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quae Messapia et Iapygia est, traditum huc vocare non licet: *equum domitor* vt v. 651 Lausus. — 692 inuictus igni et ferro, qui laedi non poterat. *fas*, *δυνατόν*, vt interdum apud poetas. — 693 *resides* vt I, 721. 722: VI,

Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces Flauiniaque arua,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam niuei liquida inter nubila cycni,
Quum

814. — 695 Quae sequuntur vrbes, in Etruriae parte ad Tiberim vergente quaerendae sunt: *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flauinio* s. *Flauina*, quae mature e medio sublata esse videtur. *Mons Soracte* (cf. inf. XI, 785 sqq.) *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio, e Liu. IX, 367 noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab, illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis contermina, cum *luco Feroniae* in agro Capenate sito. v. Liu. XXVI, 11: I, 30: Dionys III, 32: Silium XIII, 84 sqq.; qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Aequum Faliscum*; ab Aequis enim vel Aequiculis et Aequanis, a quibus tamen diuersi sunt, traxerunt illi nescio quid. v. Cluuer. Ital. ant. p. 538 ex Strab. V p. 346 A. *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. — 698 *aequati numero* pro aequatis, aequalibus, numeris h. ordinibus. At si *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto, conuenire id videri potest cum altero *regemque canebant*, et firmari Silii imitatione lib. III, 345 — 348. Idem simili exemplo Sabinos expressit lib. VIII, 420: — *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consentaneum, quam h. l. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas.* Praefero tamen prius tamquam minus argutum. Certe hoc ipsis est proprium, quod incedunt agmine canentes.

699 Comparationem ex Homero Il. β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incur-

Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aeriam sed gurgite ab alto
Vrgueri volucrum raucarum ad litora nubem.

Ecce

incurrit. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt* et dant modos *per longa colla. Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. cf. Ge. I, 383 sqq. *pulsa* scil. modis, sono, resonans; non, remis, vt alii accipiunt. Burmannus ait: a cygnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum.

703 — 705 Vt agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Petitum ex Apollon. IV, 238. *miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. — 704. 705 an et hoc commode satis ad cygnos referri possit, dubito: malim de auibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas vltra mare petentibus. sup. VI, 310: *ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aues, vbi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit apricis*. Vix tamen alteram hanc comparationem priorem similem de cygnis probes; et videtur delectus alterutrius curis secundis a poeta seruatus fuisse. Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium aequatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet vt incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares, accedere putasset*. Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam iudicet; poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet — sed* — pro variatione formulae comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam: et erat agmen simile agmini volucrum.

706

Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Vna ingens Amiterna cohors, prisci que Quirites,
Ereti manus omnis, oliuiferaeque Mutuscae;
Qui Nomentum vrbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes, montemque Seuerum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellae;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinae classes, populique Latini,
Quos-

706—709 Commode gentis Claudiae originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus eiectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. Nota res ex Liuio lib. II, 16: Sueton. Tib. c. I. *prisco de sanguine Sabinorum* iungunt fere post Seruium alii: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suauior tamen videtur mihi iunctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414—425.

710—717 Situs locorum, qui inde commemorantur, docet, agri Sabini fines h. l. a poeta paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. *prisci Quirites*, Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis: puta scriptum fuisse olim *Quires*. *Mutusca* est Trebula Mutusca; *Nomentum* sup. VI, 773 inter colonias Latinas nominatum: via Nomentana ab eo dicta *Rosea*, seu *Campi Roseae*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, fertilitate summa satis celebres. — 716 *Hortinae classes* simpl. pro copiis, a classibus, quae populi partes sunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortae lib. I c. I p. 8 statuebat. — *populi*

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco voluuntur marmore fluctus,
Saeuus vbi Orion hibernis conditur vndis;
Vel quum sole nouo densae torrentur aristae,
Aut Hermi campo, aut Lyciae flauentibus aruis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
Aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorum-

populi Latini, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso. — 718. 719 Mare tempestatibus vexatur sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. cf. Petau. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est scilicet occasus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. — 720. 721 *sole nouo*, prima aestatis parte, bene Seru. explicat. Scilicet *Sol* nunc est pro aestiuo tempore, solis aestu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetae facit Phrygiae et Lydiae, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum, comparationis vis vt teneatur, obseruandum est, aut v. 718 cum superioribus iungi; vt sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus voluuntur vel aristae torrentur, quum torrentur sole nouo. Ita pro epiphonemate est: *Scuta sonant*. — aut distingui potest 717 post *nomen*. *Quam multi* noua sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in illo agmine. Pro quibus subiicitur declaratio: *Scuta sonant* sqq.

723 sqq. Halesus adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus. Ipse *Agamemnonius*, seu Agamemnonis olim comes et miles, seu originem ab Aga-

Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
Laeuas caetra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Iam senior; patriis sed non et filius aruis
Contentus, late iam tum ditione premebat

Sarra-

Agamemnone ducens; ab eo natus esse non potuit, nam pater inf. X, 417 *vates*. Nouat poeta hoc, quod Campanorum ducem facit: nam alias eius memoria ad Faliscos spectat. cf. Ouid. Fast. IV, 73. 74. — *rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* vltra Lirim, in Campania, montium iuga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetae, nam *aequora* nulla alia sunt, quam camporum. cf. 739. *Vulturnus*, Campaniae, *vadosus*, saltem nonnullis in locis, forte sub egressum in mare. Alias *rapax*, *celer*, *sonorus*, poetis est; nomen quoque a vulture ductum. *Saticulus:* Saticula, Campaniae vrbs, vnde Saticulani: ad priscos Ausones vrbs refertur. —

730 *aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, iacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro, aptata, illigata, quae emitti et retrahi possent. Mox *falcati cominus enses* sc. armant, ex antec. *tegunt*; sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733 *Teleboae*, relicta Tapho, quae vna ex Echinadibus insulis Acarnaniae obiectis erat, *Capreas* occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha Sebethi fluuii ad Neapolin filia suscepit *Oebalum*, qui in continente, ex insula transgressus loca circa Sarnum in Hirpinis et in extrema Campania occupauit. Qua fama haec acceperit Maro, nunc non constat; Sed Silius et Statius eum sequuntur. — 735 *Capreas*, *Teleboum regna*, insulam, quam Tele-

boae

Sarrastis populos, et quae rigat aequora Sarnus;
Quique Rufras Batulumque tenent atque arua Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in proelia Nersae,
Vfens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Conuectare iuuat praedas, et viuere rapto.

Quin

bone incoluisse dicuntur. — 738 *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim Sarrum pronuntiatum esse apparet) accolae: memorantur quoque Silio VIII, 538. *aequora* camporum: vt v. 729. — 740 *quos despectant moenia Abellae.* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, vnde prospectus erat in agros et camporum planitiem. Alias *Auellana nux* huic vrbi nobilitatem fecit. — 741 *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini vtuntur. E Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quae omnino longius hastae genus designet, docuere viri docti. Mox 741 suberis cortex recens detractus in galeam inflecti et formari debuit.

744—749 Sequuntur *Aequi*, vel *Aequiculi*, qui ad vtramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum Nersa. — 746 *Aequicula* (sc. gens; nam haec iungenda; sic *Aequicula rura* Silius dixit; adiectiua forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis; vnde *gens horrida et venatui dedita.* Hinc etiam rapto viuebant, cum, vnde viuerent, partum et conditum non haberent. cf. IX, 609 sq. 613.

750

Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliua,
Archippi regis missu, fortissimus Vmbro:
Vipereo generi et grauiter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte leuabat.
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Eualuit; neque eum iuuere in volnera cantus
Somniferi, et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

Ibat

750 *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab vrbe praecipua, Marrubio, pro Marsis. Ducit hos sacerdos Vmbro; cuius soror fuit Anguitia, Nympha, v. 759 memorata. Nobiles autem Marsi serpentum incantationibus: conf. Cluuer. p. 759. *Vmbronem* sacerdotem, quam regem, adducere in praelia maluit poeta, quoniam incantationem ei fama prisca tribuerat, qua ille notior erat. *fronde — et oliua*, nota forma poetici sermonis pro fronde oliuae, qua Sacerdos ornatum caput habuit apud Volscos. — 753 *grauiter spirantibus*, afflatu nocentibus. — 754 *manuque*. Haerent intpp. De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, vt de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501: *tactuque domare venena* h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412: *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graues sopire chelydros.* adde III, 302 et ibi not. — 756 Suauis haec rei serius gestae anticipatio, vt et mox orationis conuersio v. 759. 760; vtraque tamen iam in Homero obuia. cf. Il. β, 858 sqq. Aliorum imitationes collegit Cerda; occurrunt passim alia. *in vulnera* docte poetae dicunt, pro ad vulnera sananda. *Fucinus lacus*

inter

Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello
Virbius, inſignem quem mater Aricia miſit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum
Litora, pinguis vbi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama Hippolytum, poſtquam arte nouercae
Occiderit, patriasque explerit ſanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad ſidera rurſus
Aetheria et ſuperas coeli veniſſe ſub auras,
Paeonls reuocatum herbis et amore Dianae.

Tum

inter Apenninorum montium iuga: ad quem *lucus Anguitiae* fuit.

761 ſqq. In nemore Aricino Diana peregrino more culta, quem Scythicum eſſe ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena diuino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc luco equi; inde factum, vt eum Hippolytum, Theſei f., interpretarentur ab equis iugalibus dilaniatum, a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum: Dianae amor repetendus eſt a venationis ſtudio. v. Ouid. Met. XV, 532 ſqq. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia Nympha ſuſceptum. *pulcerrima bello* iungunt interpp. Ergo erit inſignis, clara, conſpicua, ex καλός. Praeſtat forte: *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim iungere tertio loco *bello inſignem:* ne *inſignem* nudum frigeat. *Egeriae* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam eſt; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam, vbi Egeriae domus, antrum ſub Auentino, in quo congreſſa ea eſſe ferebatur cum Numa. — *humentia littora*, ad lacum Aricinum, vbi ara Dianae ſeu templum. — 764 *vbi ara pinguis et placabilis Dianae* eſt: ieiuna haec, nec epitheta bene conueniunt: *ara* ſi *pinguis* bene dictae ſt, propter victimas, non eadem bene eſt *placabilis*, ſed Diana eſt *placabilis.* praeſtat ergo copulam eiicere: *pinguis vbi placabilis ara Dianae eſt.* — 765 — 769 *arte nouercae*, do-

lo,

Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab vmbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit in vndas.
At Triuia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat:
Solus vbi in siluis Italis ignobilis aeuum
Exigeret, versoque vbi nomine Virbius esset.
Vnde etiam templo Triuiae lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum
Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.

Ipse

lo, *τέχνῃ* Phaedrae. *explerit sanguine poenas*, noue dixit, vt exsoluere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. — *turbatis* pro consternatis. — *ad sidera rursus* ornate pro reuixisse. *Paeoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Paeone deorum medico, Apolline. Il. *ε*, 401: Παιών, Παιώνιος. De Aesculapio Phoebi f. a Ioue fulmine percusso obuia est fabula. v. Apollod. III, 10 3 et Notas p. 701. Pindar. P. III, 96 sq. — *775* Diana Hippolytum vitae restitutum vt irae Iouis subtraheret, abscondit in silua Aricina. *Nemori* eum *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii, *relegat ad nemus*, segregat: vt Ge. III, 212: *tauros procul atque in sola relegat Pascua*. Tum *ignobilis*, in bonam partem, vtpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille: alias *ignobile aeuum* effertur. — *778* Religiosus igitur erat mos, vt ad lucum curru vehi nefas esset. Caussa ab Hippolyti, ab equis consternatis discerpti, pristina fortuna arcessitur. — *781* *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783

Ipſe inter primos praeſtanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice ſupra eſt:
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
Suſtinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
Tam magis illa fremens, et triſtibus effera flammis,
Quam magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnae.
At laeuem clipeum ſublatis cornibus Io
Auro inſignibat, iam saetis obſita, iam bos,
Argumentum ingens, et cuſtos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus vrna.

Inſe-

783 ſqq. De Turno eiusque origine v. ſup. VII, 371. 372. *vertitur* vertit ſe, docte ad animi corporisque vigorem deſignandum; movet, agit ſe, pro incedit: vt στρέφεσθαι. *ſupra eſt*, ὑπερέχει. Comparant intpp. Il. β, 226. 227. — Mox in 785 ſq. manifeſte veſtigiis Homeri inſiſtit, ornatis ſane verbis, ſed vt rei miraculo fidem parum faciat. Nam Il. ε, 4 ſqq. Diomedis galea aerea, clipeus et thorax, in ſole coruſcans, non male ignem effundere narratur; idemque, etſi paullo magis in miraculum conuerſum, tribuit Achillis galeae Iliad. σ, 205 ſqq. Virgilius expreſſit eum locum lib. X, 270 ſqq., hic vero vſſ. 787 *tam magis illa* (Chimaera) *fremens*, etiam auxit prodigium, vt, quum, furente in praelio Turno, inter motus rapidos et multiplices galea multo magis coruſcaret, Chimaeram, in galea effictam, ac ſi ignem efflaret, eo magis flammas ſpirare dicat, quo magis pugna exardeſceret, Turnique motu galea aerea ſolis radiis micaret. Hoc monere ſatius erat, quam inani reprehenſione vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. lib. V c. 3 p. 228 ed. 1561 impugnans Macrob. V, 13 extr. — Eſt autem *galea crinita triplici iuba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. — 789 ſq. In clipeo expreſſa Io cum Inacho: nam ab hoc ducebat genus Turnus ſup. v. 371 ſq. *ſublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta. *tollens cornua*, pro, habens.

Sss Male

Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argiuaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque NumicI
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque iugum; quis Iuppiter Anxurus aruis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Vfens.

Hos

Male pro ablatis, demtis, Cerda et alii. Locum perquam similem laudant intpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II v. 43. 44. Reddita res tanquam argumentum anaglyphi; Io iam in bouem mutata, adstante custode Argo, et fluuius Inachus recubans in vrna, e qua aqua se effundit. *nimbus peditum* νέφος πεζῶν Iliad. δ, 274 et al. *Argiua pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argiuos, qui cum Danae ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. — *Sicanos* int. reliquias Sicanorum, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur. conf. XI, 317. — *Sacranas acies* confidenter satis definire non licet. Ardeatium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, cum graui pestilentia laborantes Ardeates ver sacrum diis vouissent, a quo illi orti; seu quod genus hominum fuit Matri Deum sacratum. Prius Festi auctoritas, posterius Silii versus VIII, 417, firmare videtur. — 797 *sacrumque NumicI littus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος — 799 Axur, vel *Anxur*, Volscorum nomine Iupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; cum Veioue comparari solitus, de quo Ouid. Fast. III, 437 sq. Idem vrbi Anxuri, mox Tarracinae, nomen dedisse videtur: cuius ager h. l. per arua, *queis Iupiter Anxurus praesidet*, declarantur. Ad tertium inde lapidem *Feroniae lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas

relata

Hos ſuper aduenit Volſca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere cateruas,
Bellatrix: non illa colo calathisue Mineruae
Femineas adſueta manus; ſed proelia virgo
Dura pati, curſuque pedum praeuertere ventos.
Illa vel intactae ſegetis per ſumma volaret
Gramina, nec teneras curſu laeſiſſet ariſtas;
Vel mare per medium, fluctu ſuſpenſa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.

Illam

relata, modo cum Iunone comparata et pro Iouis Anxuris coniuge habita. Quae Dionyſ. recitat lib. II, 49 p. 113 et lib. III, 32, Graecanicae argutiae ſunt. — *Satura palus* circa Vfentem amnem, ad paludes Pomtinas ſpectaſſe videtur, quae, viginti trium vrbium ſolo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluuer. p. 1003. cf. Silius VIII, 282 ſq.

803 De Camilla v. inf. XI, 535 ſqq. Pentheſileae exemplo eam poetae ingenio eſſe ſubnatam nullus dubito. *florentes aere cateruas* h. ſplendentes, fulgentes. Seruius notauit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), vbi *mare florere nauibus* dicitur, non tam commodus erat quam alter lib. IV, 452: *Bina lucernarum florentia lumina flammis.* Sic ἀνθηρὸς, ἀνθεμόεις, pro αἴθων, fulgens, τὸ ἄνθος, ἄνθεμον, de fulgore auri. Vnde Pind. O. II, 132: ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. — 806 *ſed adſueta pati praelia dura*, virgo cum eſſet, etc. — Velocitatis denotationem v. 808 ſqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa vtique conuenit noſtris ſenſibus; ſed, cum Maro ea vteretur, a vetuſtate quaſi per manus erat tradita; expreſſit enim Iliad. υ, 226 — 229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 ſq. Alios, in primis Virgilii, imitatores v. ap. Cerdam et al. — 811 *volaret*, volaſſet. *Ferret iter*, docte, vt *ferre pedes*: cum alias *pedes ferant* aliquem.

Illam omnis tectis agrisque effusa iuuentus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis: vt regius ostro
Velet honos laeuis humeros, vt fibula crinem
Auro internectat; Lyciam vt gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

812 sq. Ornate, quae simpliciter Homerus dederat: Τὸν δ' ἄρα πάντες λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. β, 13: ρ, 64. In reliquis argutantur intpp. *vt regius ostro velet.* sc. apud se reputans, et cum miratione memorans, vt. — 814 Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est *regius honos*, qui *velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. Accipio *fibulam* de acu: et *Lyciam* dixit pharetram, vt solent poetae praestantius genus designare: sic *arcus Cretici. E myrto* hastilia v. Ge. II. 447, et *pastoralis myrtus* de iaculo, quo pastores vtuntur.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER OCTAVVS

ARGVMENTVM

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque vrbium sibi auxilia adiungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, vt eum periculi contagione et metu ad belli societatem impellat — 17. *Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, aduerso flumine in ea loca subuehitur, in quibus postea Roma condita est; Euandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat* — 100. *Euander Aeneam, aduentus eius caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam* — 185-267 *et ritus sacrificii edocet, locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset* — 310-369. *Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus praeerat Pallas, vnicus Euandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum ciuitatem, petit: cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant* — 454 — 519. *Interim Vulcanus, vxoris blanditiis adductus, priuigno suo arma fabricatur* — 370-453, *eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulcritudine delectatus, cum cetera omnia tum clypeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur* — 520 *ad f.*

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Vtque

Etiam hic liber bello parando consumitur, in primisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Aeneas Euandrum, adit. Quae res episodio viam munit elaboratissimo de Euandro, quo fabulas veteres Italiae et origines coloniae Arcadicae in Palatino monte exponit, Romanis cognitu iucundissimas. Qui autem de Aeneidis praestantia recte iudicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et aetatis genio iudicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetae carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Iam origines Latii et Romae, ad nostrum sensum forte parum iucundae, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu grauissimae: et qui delectationem, quae inde capi potest, aestimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et euoluendis operam impendat necesse est. Quod idem vt faciat, tanto magis interpreti incumbere, recte aliquis iudicet. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Aeneae, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1 Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Talia animaduertere et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas aetates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui aeui summa rerum erat apud populum: eiusque voluntatem seu impetum exsequebatur rex. Bellum adversus Troianos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tum ille, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura loquutus Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas* VII, 600; et, cum Ianus esset referandus, Latinus *foeda refugit ministeria et caecis se condidit vmbris.* Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argu-

Vtque acris concussit equos; vtque inpulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saeuitque iuuentus
Effera. Ductores primi Messapus et Vfens,
Contemtorque deum Mezentius, vndique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad vrbem,

Qui

argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Aeneae opponeret. cf. dicta ad VII, 599. 600. Principium libri parum splendere videtur; repetuntur ea, quae iam satis ex libro superiore constabant; poscebat tamen oratio nexum et progressum a superioribus ad alia; Narratio poetae procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad vrbem.* In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, vt vexillum in arce tolleretur, sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup. VII, 513: *Pastorale canit signum cornuque recuruo Tartaream intendit vocem.*

3 Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: vbi Turnus equos et arma excitauit, in medium produxit: extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *concussit*, concitauit adhuc otiosos. Aliud est, *concutere habenas equorum.* — *impulit*, mouit, adeoque manu tractauit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum locum non habere, nisi in ipsa pugna arbitror. Seruius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoueri solita refert; nec *arma* pro peditibus, ὁπλίταις, h. l. dici posse videntur. De Messapo copias ex Etruriae vrbibus adducente lib. VII, 691 de Vfente 745 et de Mezentio 647 sq. iam memorauerat poeta.

9 sqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Graecam, quae Turno tribuitur. v. sup. ad VII, 367 sqq. Quae huius legationis fortuna fuerit,

infra

Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Aduectum Aenean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
Euentum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium: quae Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,

In

infra videbimus XI, 226 sq. Diomedis autem in Troianos, qui Troia capta profugerant, eiusque irae se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. *Venulum* ex antiqua fama adsciuit poeta, quantum ex Seruio colligo. — *vrbs Diomedis* Argyripa est, v. inf. XI, 246: — *et* v. 12 *Aeneam dicere, se posci regem fatis*; sup. VII, 272: *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707: VII, 584. — 16 *ipsi*, Diomedi, qui iam antiquus eius sit hostis.

20 Adspectu tanti per Latium motus apparatusque bellici Aeneas aliquantum commouetur; animoque variis curis versato obdormiscit; a Tiberi deo per somnum monitus accipit. De verbis cf. sup. IV, 285. 286. At comparatio, vt omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 sq. ornata a Marone; nisi quod motae aquae caussa ex infusione recens facta in Graeco poeta non desideratur: ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται. add. Lucretii locus IV, 212. Laudata comparatio multis, etiam Lowthio de sacra poesi Hebraeor. prael. XII p. 238; quippe in qua obseruata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente

prae-

In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquae tremulum labris vbi lumen aënis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia peruolitat late loca, iamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat; et terras animalia fessa per omnis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluuio Tiberinus amoeno
Popu-

praeclare expressa est: id quod genus comparandi suauissimum est Aliam comparationem Homeri, cum fluctibus e diuersorum ventorum lucta suspensis, Iliad. ξ, 16 sqq. conferant studiosi. In *imagine Lunae* argutantur interpretes: est ea pro ipsa Luna, cuius sane imago in aquae superficiem incidit ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, cum sequantur *laquearia tecti.* Compara Silium VII, 142 sqq.

26 sqq. Iterum per nouum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide sup. T. I p. 414 sqq. Noctis declaratio magnam suauitatem habet; Copiosiorem ornatum sup. IV, 522 sqq. attulerat: vbi Apollonii Rhodii vestigia animaduertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii p. 490 etiam illi Alcmanem praeiuisse vidimus: Εὕδουσι δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες πρώονές ἠδὲ καὶ φάραγγες· φῦλα δέ θ', ἑρπετά θ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα, θῆρες ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσῶν· καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυ — ρῆς ἁλός, εὕδουσιν δ' οἰωνῶν φῦλα τανυπτερύγων. Sub dio Aeneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus dici per corpus, spargi per membra,* ideoque et *quies dari per membra,* dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, caussas sermonis ignorant.

31 *deus loci,* ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis esse

Populeas inter ſenior ſe adtollere frondis
Viſus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbaſus, et crinis vmbroſa tegebat arundo;
Tum ſic adfari, et curas his demere dictis:
O ſate gente deum, Troianam ex hoſtibus vrbem
Qui reuehis nobis, aeternaque Pergama ſeruas,
Exſpectate ſolo Laurenti aruisque Latinis;
Hic tibi certa domus; certi, ne abſiſte, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnia et irae
Conceſſere deum.
Iamque tibi, ne vana putes haec fingere ſomnum,
Litoreis ingens inuenta ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit;
Alba, ſolo recubans, albi circum vbera nati.
Hic locus vrbis erit, requies ea certa laborum:

Ex

eſſe debuit praetexta: quod nunc aliter ſe habere audimus: ſed alia locorum facies priſca aetate eſſe debuit. cf. inf. 95. 96 et VII, 29 ſqq. — 33 *tenuis carbaſus glauco amictu*, glauca palla carbaſina humeris vel femori fluuiorum iniecta, etiam in ſignis veterum. Imitatorem verboſum Claudianum vide in Paneg. Olybr. (I, 214 ſqq.). Adde de VI Conſ. Honorii (XXVIII, 163 ſqq.). — 36. 37 *Troianam ex hoſtibus vrbem* — idem orationis color, qui in illis: *Ilium in Italiam portans:* ſua ſtirpe et Penatibus ſacrisque adductis cum reliquiis Troianorum. *reuehis* autem propter ſtirpem Dardani fabuloſam ex Italia. v. ſup. III, 167 ſq. — 38 *exſpectate* propter deorum vaticinia. vide v. 12. VI, 687. Nempe *exſpectata* dicuntur quae ſunt praedicta, vt in libris ſacris paſſim; eadem dicuntur *debita*. — 41 *Conceſſere* h. reſederunt. Tument animi ira, et ex ea iterum reſident, ſi placantur. Non audiendi Intpp. vett. et recent.

42 Hoc oſtentum iam Helenus vates praedixerat lib. III, 388 ſqq. vide inf. v. 81 ſq.

Ex quo ter denis vrbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, aduerte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Dele-

sq. — 46—48 Non satis expoliti versus: *Hic erit locus vrbis — ex quo vrbem condet Ascanius.* Sententia haec esse debet: Hic, vbi sus inuenietur, aliquando vrbs, Alba, condetur ab Ascanio, XXX annis abhinc elapsis. Est ergo: *ex quo*, quando abhinc, cum aliquando, ὅτε ἐκ τούτου, τοῦ παρόντος, et vno verbo ἐξ οὗ. Tum vero *hic* non est vrgendum, vt sit in loco suis inuentae, sed, in his terris. Durius esset, si acciperes: secundum quod portentum. *clari cognominis* ab alba sue nominatam; cuius signum Lauinii ostendebatur (Varro R. R. II, 4, 18), vnde Albae Longae conditores profecti sunt, cum sacello in eo loco, vbi sus inuenta, condito: Dionys. I, 57.

51 sqq. Rem per se incredibilem narrare ingreditur poeta, Troianis Graecos in armorum societatem esse allegendos: quod iam Sibylla praedixerat lib. VI, 97 *via prima salutis, Quod minime reris, Graeca pandetur ab vrbe.* Euander, cum matre Carmenta seu Nicostrata, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus: et inter proauos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetae: *genus a Pallante*, h. Pallantis progenies. Idem nomen filio Euandri impertitum. conf. Dionys. I, 31 sqq.: Ouid. Fast. I, 469 sqq.: Propert. IV, 1. In Euandro potuisset poeta omnia ad maiorem admirationem struere et parare, si repente Troiani in eum incidissent; Euander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonae spei ac fiduciae locum Troianis relinquere. Sed poetae placuit alia ratio, vt per somnum haec denuntia-

Delegere locum, et posuere in montibus vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Aduersum remis superes subuectus vt amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolues. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput vrbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluuius se condidit alto,
Ima

nuntiaret, vtque, propter Latinorum in aduenas Arcadas odia, communi periculi metu Troianos et Arcades in foedus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sqq. — 53 *in montibus*; ne argueris; est *in monte* Palatino: et v. 57 *ripis*, intra ripas, alueo; *recto flumine*, recto fluminis itinere. — 59 *primisque cadentibus astris*, h. sub primum diluculum; cenam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. cf. II, 8. 9. *Iunoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat lib. III, 435 sqq., vt videas poetam sibi constare. — 61 *victor*, omnibus ex voto peractis. — 64 *Caeruleus*. Atqui flauus est Tiberis, et luteus, vt satis notum. Scilicet nunc deo communem fluuiorum naturam dat. *coelo gratissimus*, θεοφιλής. — 65 Circa has easdem oras surget aliquando magna vrbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur tamquam praesens. *exit* pro *exibit*. — *celsis caput vrbibus*, nota illa poetica oratio, pro: *caput vrbium*. Tum ea vrbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et vt deus coletur. Sic facile componuntur turbae inter-

Ima petens. Nox Aenean somnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
Sustulit, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus vnde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Adcipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluuius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes.

Sic

interpretum, quas hic commemorare nil attinet. cf. Burm. — Mox 66 *lacus* l. pro profundo seu fundo fluvii, adeoque pro ipso amne, vel doctius pro fonte: si mox v. 75 comparas.

67 Aeneas expergefactus, vt visum ratum sit, precatur. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Hom. — 69 *rite vndas sustulit*, manus lauit tamquam precaturus. Nihil aliud. — 71 *genus amnibus vnde est:* quatenus Nymphae fontium, qui fluuios faciunt, sunt deae. Alias poetae aliter, vt Nymphae sint fluuiorum deae ac filiae. *arcete periclis*, h. l. liberate, finem laborum facite, pro vulgari, *arcere pericula ab aliquo.* — 74. 75 quocunque loco fontem habes. Expressit Statius IV. Theb. 832: *quacunque domo gelida ora resoluit* etc. *lacus* v. v. 66. Sedes ac regia fluuiorum in fontibus est: cf. ad Ge. IV, 319. Propter aquas in fonte collectas et scaturientes *lacus fontis*, vt *stagna fontis*, dici potest. Inde nunc: quicunque fons tenet te, mutatum in: quaecunque fontis aquae, et hinc, quocunque fonte aqua seu lacus tenet te. — 75 ad formam Odyss. λ, 237. 238 structus est: vbi de Enipeo Thessa-

Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per siluam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluuium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit vnda,
Mitis vt in morem stagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo vt luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo;
Labitur

Thessaliae: ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. — 78 *tua numina*, tuum monitum per somnum. — 80 *armis* proprie. cf. v. 93.

81 Res noua et insolita offertur: vide modo ad v. 42. Copia orationis in v. 82. 83: *Candida — concolor cum fetu albo*; *Procubuit — conspiciturque — per siluam — in littore:* parum placet, nisi memineris poetam sic prodigium alte animis oculisque infigere velle. — Mox 84 *enim* asseueratiue, vt *vero*, pro *vtique*, *vel γε δή*. nec vacat, quod putant grammatici. — 87 Potest sane iungi: *ita vt*. Sed magis poeticum, *ita substitit:* eo modo, sic vt erat, cum ita factum esset. fere sic I, 226. 227. Sequitur: *vt* adeo *mitis* etc.

90 *rumore secundo*; optime secundum Guellium et Gronou. Obss. II, 17, quibus Donatus praeiuit, interpretabimur de murmure aquae carina et remis percussae, qua nauis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquae *secundo*, prospero; inf. X, 687: *Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo*: vt sit dictum pro: *cursu secundo*; etsi aduerso amne. Cic. de Diu. I, 16 e vetere poeta: *Soluere imperat secundo rumore aduersaque aui*, et Auson. Mosella v. 22: *interlabentis tacito rumore Mosellae*. Ex

ceteris

Labitur vncta vadis abies; mirantur et vndae,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum, fluuio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido aequore siluas.
Sol medium coeli conscenderat igneus orbem,
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta

ceteris rationibus saltem illa tolerabilis est, vt seu de celeusmate remigum accipiatur, seu de plausu et acclamationibus sociorum bona vota facientium, vt V, 338. Forte melius distinguitur: *celerant: rumore secundo Labitur vncta vadis abies.* — v. 91 *vnctam* pice *abietem* ab Ennio accepit. — 93 *carinas pictas*: vt V, 663. *pictas abiete puppes.* — 94 *remigio noctemque diemque fatigant*; non: so, remigando; quod prosaicum esset; sed est epica audacia. *Coelum clamore, siluas venatu* (IX, 605,) *niuem cursu, amnem remis, fatigare*, passim in poetis occurrit. Est scilicet proprie *fatim agere*, valde, crebro mouere, tractare, agitare, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. cf. sup. ad Aen. I, 280 *terras metu caelumque* fatigat. Sic *Martem fatigant* VII, 582, h. flagitant. inf. IX, 609 *siluas fatigat* h. pererrat. Simili modo *quatere, mouere, impellere siluas, exercere.* Porro poetae tempori tribuunt tamquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci, diem frangi*, adeoque etiam *fatigari* dicunt; X, 807 *diem exercere.* Propertius lib. IV Eleg. 11, 77: *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatigas.* Redit ita vtique forma haec tandem eo, vt *fatigare* sit *consumere, exigere.* — 96 *placido aequore*, alueo fluuii, *secant siluas*, nauigant inter ripas siluis consitas. Nimis acute Seru. et alii: secant imagines nemorum, quae in pellucida fluuii superficie apparebant. — 97 Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Il. Θ, 68 et al.

Tecta vident; quae nunc Romana potentia coelo
Aequauit; tum res inopes Euandrus habebat.
Ocius aduertunt proras, vrbique propinquant.
  Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno diuisque ferebat
Ante vrbem in luco. Pallas huic filius vna,
Vna omnes iuuenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Vt celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obuius ipse;

Et

102 sqq. Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Aeneas Euandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species obiicitur augusta religionibus, et hominum saeculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de caeso ab Hercule Caco, tamquam sacri instituti caussa et origine. Obuersatum esse in omnibus his poetae animo locum Odyss. V, 32 sqq., vbi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit; etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Aeneidis librorum praestantia et de poetae ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetae. — 103 Herculi cum ceteris diis. v. Seru. — 105 *pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* conf. eund. VI, 631 sqq. — 108 *tacitis remis*, nullum aquarum strepitum in amni placido facientibus. — 111 *Sacra* sunt h. l. eaedem quae modo *mensae:* scilicet epulae sacrae, quas, peracto iam sacrificio, celebrabant, quasque mox instaurant v. 172. 175. *vetat*, quia nefas erat

eas

Et procul e tumulo: Iuuenes, quae caussa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? vnde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit oliuae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. Ferte haec et dicite, lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi

eas turbari, interrumpi et omitti; vt iterum inf. vi. 173. — 114 *Τίνες (κατὰ) τὸ γένος;* comparant Odyss. α, 170 et al. vulgo: quo genere, qua gente estis. — 115 *puppi.* Scilicet, cum v. 101 *proras aduertissent*, vt ad littus accederent, mox naui inhibita et in puppim retroacta remisque acta puppim obvertebant littori.

117 *tela inimica Latinis*, h. se cum Latinis bellum facientes, memorat propter v. 55: *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis maior esse debuit. v. 109. Grauiter et illud: *Quos illi profugos egere*, cum Latini tantum nollent sedem Troianis in suo agro concedere; grauius inuidiae caussa additur *superbo* bello, ipsi superbi, superbe, *ὑβριστικῶς*. — 119 *ferte haec*, non ad ramum cum Seruio et aliis referendum; sed: nuntiate. — 124 *dextramque amplexus inhaesit*, pro: dextram amplexus est; ex Homerico: *ἐν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ* dextrae inhaesit, et hoc pro simplici: manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate. At Burm. *dextram amplexus* et *inhaesit* sc. ceruice vel alia corporis parte.

Progressi subeunt luco, fluuiumque relinquunt.
Tum regem Aeneas dictis affatur amicis:
Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula diuom,

Cogna-

127 Magna cum arte argumenta foederis iungendi repetit a cognatione tum a communi vtilitate. *cui precari*, antiquam et exquisitam orationem captauit poeta; pro: cui supplicare, *ἱκετεύειν*. — 128 *comtos* simpl. pro ornatos. Ineptit Seru. et in hoc et in caussa origineque *ἱκετηρίας*, quae hoc versu designatur, exponenda. Mira comminiscuntur et alij. A religione ritum ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis obuoluentibus ramum oleagineum, cuius vsus erat cum in sacris tum in lustratione et expiatione. Adeoque is, qui praeferebat, *ἱκέτης*, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino foederis, pacis, et legationis symbolum est factum.

130 *ab stirpe geminis coniunctus Atridis.* Cognationis, qua cum Atridis coniunctus esset Euander, gradus esse potuerunt plures, nec dici potest, quemnam poeta sequutus sit. Omnino vtrumque genus a Ioue ducebatur; tum ab Atlante; nam a sororibus, Atlantis filiabus, et Euander et Atridae oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filiabus, Pleïadas vocant, cognatio altera v. 134 sqq. inter Euandrum et Aeneam deducta: Nam Dardanus Electra et Ioue natus, Euander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31. Praeclare autem et ingeniose poeta hac generis coniunctione vtitur ad caussas amicitiae inter Euandrum et Troianos serendas. — 131 *mea virtus*, respicit illud:

Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater vrbis et auctor,
Electra, vt Graii perhibent, Atlantide cretus,
Aduehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab vno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi; me, me ipse, meumque
Obieci caput, et supplex ad limina veni.

illud: *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meae virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula diuom* a Sibylla accepta: v. VI, 96. 97. *cognati patres*, per Atlantis filias; Dardanus a Ioue et Electra, Mercurius a Ioue et Maia natus, vt modo vidimus, vtque mox disertius narrat. *coniunxere*, h. adduxere me, vt me tibi adiungere studeam. *volentem:* Pindari et Homeri more, quo ἑκὼν, ἐθέλων, abundanter additur.

134 *Dardanus.* cf. omnino lib. III, 167 sq. et VII, 206 sqq. — 136 *aduehitur Teucros* h. ad Teucros; adit Troadem, quam Teucer tum tenebat: Dardanus ibi Dardanum vrbem condidit, Ilus autem filius Ilium; hactenus igitur poeta dicere potuit: *Iliacae primus pater vrbis et auctor.*

143 145 Praeclari versus! Hunc amo amplectorque Aeneam! Iunge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem*; non prius te tentaui per legatos et callida consilia. *pangere* h. l. non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod pangi, figi, dicuntur ea, quae de-

Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant;
Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
Adcipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata iuuentus.
Dixerat Aeneas. Ille os, oculosque loquentis
Iam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Vt te, fortissime Teucrum,
Adcipio adgnoscoque libens! vt verba parentis
Et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
Nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laome-

creta sunt, etiam pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel capeamus, quis non videat? Burm. tamen eo deuenit, vt *per epistolam* interpretaretur. — *meum obiecti caput.* Etiam Gr. σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Od. β, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Od. γ, 74 et al. Quintus Cal. XIII, 63. κάρτιστοι δὲ τότ' ἄνδρες ἐπὶ μόθον, ὁππότε θυμὸν παρθέμενοι στονόεντος ἀφειδήσουσιν ὀλέθρου. cum, contemta morte, animas obiiciunt viri, plurimum valent viribus in pugna. — *gens Daunia*, Rutuli, siue a patre Turni, Dauno X, 616. 688; siue a vetere illo Dauno Apuliae conditore, a quo ea Daunia dicta. Ad sententiam cf. v. 55 supra. — 150 *Accipe daque fidem, foedusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I. apud Macrob. VI, 1 p. 572.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetae commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones sororis, Telamoni Herculis sodali nuptae, visendae caussa, hincque Arcadiam adiisse, vt Euander eius notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit, v. c. Il. γ,

Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiae gelidos inuisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore iuuenta;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuuenali ardebat amore
Compellare virum, et dextrae coniungere dextram:
Accessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuuabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua,

205 sqq. et aliis locis, sed facere hoc debito loco ac tempore, id vero est, quod ingenium poetae commendare debet. — 160 *vestibat flore*, πύκασεν. A Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Odyss. λ, 318. 319. — 165 *Pheneum* (ὁ et ἡ Φενεός est) posuit priscam Arcadiae vrbem (Il. β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tamquam sedem maiorum. — 166 ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honos accrescebat ei, qui ea acceperat. — 167 *chlamydem intertextam auro:* vulgare esset *auro intertexto:* quod et h. l. alii habent; et ferri hoc potest tanquam vetustum; decet enim carmen epicum πῖνος τῆς ἀρχαιότητος. — 171 *opibusque.* Seru. *id est militibus: opes antiqui vocabant milites.* Potest hoc ita se habere. Sed poeta posuit genus: *auxilium* et *opes*, h. ea, quibus ad bellum gerendum Troiani instrui et ornari poterant. — 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. γ, 34 sqq. et iterum δ, 48 sqq.

Annua, quae differre nefas, celebrate fauentes
Nobiscum, et iam nunc fociorum adfuefcite menfis.
Haec vbi dicta, dapes iubet et fublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipfe fedili;
Praecipuumque toro et villofi pelle leonis
Adcipit Aenean; folioque inuitat acerno.
Tum lecti iuuenes certatim araeque facerdos
Vifcera tofta ferunt taurorum, onerantque caniftris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque miniftrant.
Vefcitur Aeneas, fimul et Troiana iuuentus,
Perpetui tergo bouis, et luftralibus extis.

Poft-

177 Epulis facris hofpites adhibet Euander, iisque finitis cauffam facri memorat. Nolim iungere *praecipuum toro*, quod impedit reliqua; fed *accipit praecipuum*; reliquos Aeneae focios in gramine collocat, Aeneam autem, praecipuum et principem inter eos, collocat in folio ex acere, cui torus eft impofitus pelle leonis inftratus. cf. inf. 367. 368. — *inuitat folio*, ad folium, vt tot alia, v. c. *moenibus* inf. IX, 676. — 179 *arae facerdos*: non enim templum erat Herculis, fed ara maxima dicta. cf. inf. 269 — 272. — 181 Onerant caniftra donis *laboratae Cereris*, frumenti πεπονημένη pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis. *Vifcera* autem funt pro carnibus. — 183 *Perpetui tergo bouis* expreffit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 321: Odyff. ξ, 437, vbi Aiax et Vlyffes eodem modo praecipuae portionis honore excipiuntur. — *luftralibus extis*. Multa perperam Seru. et alii; fed aliter accipi exta vix poffunt quam quod eorum vfus aliquis praecipuus in luftrationibus erat: non quidem tum; nam heroicis temporibus exta, vt h. l. in epulis facris apponebantur; fequentibus tamen aetatibus, quibus exta infpecta funt et in aris cremata. A Romanis autem exta immolari folita effe, etiam in facris expiatoriis, fatis conftat: v. c. in Fordicidiis Ouid. Faft. IV, 637. 638. 670 fq. *Luftralem facem*

Poſtquam exemta fames, et amor conpreſſus
edendi,
Rex Euandrus ait: Non haec ſollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana ſuperſtitio veterumque ignara deorum
Inpoſuit: ſaeuis, hoſpes Troiane, periclis
Seruati facimus, meritosque nouamus honores.
Iam primum ſaxis ſuſpenſam hanc adſpice rupem:
Disiectae procul vt moles, deſertaque montis
Stat domus, et ſcopuli ingentem traxere ruinam.
Hic ſpelunca fuit, vaſto ſubmota receſſu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis

facem et ſimilia comparat quoque Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184 *amor edendi.* Quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος: Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. — 187 *veterum ignara deorum* ſuperſtitio, religio, deſerens, relinquens priſcorum deorum cultum et *vana*, temere innouata, nullo certo animi iudicio. — 189 *nouamus* dictum de ſacro anniverſario. Sacrum igitur fit Herculi Seruatori, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ. Cum his verbis monſtrat rupem ſaxis ſuſpenſis: quorum pars disiecta iacebat et longe prouoluta, cum ruinis antri.

193 ſqq. De Caco fabula Italorum domeſtica fuit: ornata a poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volent, Ouid. Faſt. I, 543 ſqq.: Propert. IV El. 9: Liu. I, 7: qui locus huic noſtro haud abſimilis. Dionyſ. I, 39. Traxere ex Virgilio ſuas deſcriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 ſqq. et ſerpentis ad Bagradam a Regulo occiſi Silius VI, 146 ſqq. Vt autem poeta pro epiſodio fabulam adhibere poſſet, veniam dabat carminis conſilium Romanorum originibus et nomini conſulturi. Nam a Caco interemto ſacri Herculi ad *Aram Maximam* fieri ſoliti origo repetita. cf. inf. 269 ſq.: Liu. I. l. et alii.

194 Interpungitur: *Semihominis Caci facies quam*

dira

Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignis, magna se mole ferebat.
Adtulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium aduentumque dei. Nam maxumus vltor,
Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boues amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisue doliue fuisset,
Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
Auertit, totidem forma superante iuuencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.

Quae-

dira tenebat, vt sit *facies Caci* pro Caco. cf. inf. 298: VI, 575 et Burm. h. l. adeoque pro vulgari: Cacus dira facie. Vt alii interpungunt: *Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*, sententia est: *cuius speluncae facies erat dira*. Quod poeta ornatius extulit: *quam facies dira tenebat*. — 196 *superbus* Maroni est saeuus, atrox. — 199 *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro *incedebat*; sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202 cf. sup. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratae ab Hercule Italiae vestigia vbique ostentabant. — 208 *Auertit*, abigit. vt I, 527. tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam iunctum τῷ *inausum*. *a stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant: vt αὐλή. Iterum sic v. 213. — 209. 210 Hoc

a

Quaerenti nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea, quum iam ſtabulis ſaturata moueret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Diſceſſu mugire boues, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit vna boum vocem, vaſtoque ſub antro
Mugiit, et Caci ſpem cuſtodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarſerat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque grauatum
Robur; et aetherii curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Vt ſeſe incluſit, ruptisque inmane catenis
Deiecit ſaxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice poſtes:

Ecce

a Mercurii furtis adumbratum. v. Homer. Hymn. in Mercur. v. 69 ſqq. 75. 76. *verſa viarum indicia* ſunt veſtigia pedum. *ferebant*, ſe ferebant. — 216 Herculem cum armentis puta progreſſum iam ab altera montis parte proceſſiſſe. *colles clamore relinqui*, h. ſuperari boum mugitu; vt bene Burm. expoſuit; ita vt vltra colles procederet mugitus, et vsque ad Caci ſpeluncam in altera montis parte perueniret. Ita paſſim *relinquimus* eum, quem ſuperamus, in primis curſu, et *loca relinquimus*, per quae tranſimus, ad vlteriora pergendo ideoque clamor relinquit altos montes, quos ſuperat. Tenuis oratio eſt, ſi accipias: *colles relinqui* a bubus diſcedentibus, cum *clamore*. — 219 *furiis*, per furias, iram, Hercules dolens exarſit ira. — 220 *arma* ſunt ipſa claua, de qua ſqq.

226 *ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis ſuſpenſum erat ſaxum, quod demiſit et aditum obſtruxit, *poſtes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *obiice*, ſaxo illo obiecto

Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Adceſſum luſtrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum feruidus ira
Luſtrat Auentini montem; ter ſaxea tentat
Limina nequidquam; ter feſſus valle reſedit.
Stabat acuta ſilex, praeciſis vndique ſaxis,
Speluncae dorſo inſurgens, altiſſima viſu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:
Hanc, vt prona iugo laeuum incumbebat ad amnem,
Dexter in aduerſum nitens concuſſit, et imis
Auolſam ſoluit radicibus; inde repente
Inpulit: inpulſu quo maxumus inſonat aether;
Disſultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At ſpecus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et vmbroſae penitus patuere cauernae:
Non ſecus, ac ſi qua penitus vi terra dehiſcens
Infernas reſeret ſedes, et regna recludat

Pallida,

iecto pro obice: quod idem v. 231 *ſaxea limina.* Catenas ferreas ab vſu iſtius ſaeculi alienas bene temperauit poeta adiecta artis Vulcani memoratione. — 236. 237 Stabat ſaxum, ſed prominens, πρηνὴς, ἐπιῤῥεπὴς, in tergo antri, verſus Tiberim, et in ripa ita ſitum, vt ad laeuam ei amnis eſſet; huic ex aduerſo, ita vt ripa dextra ei eſſet, ſtetit Hercules et ſaxum labefactauit, vt in amnem prolapſum rueret. — 242 *regia* vt de Aeoli antro *aula* lib. I, 140. Ornauit autem Ennianum verſum: *Tum caua ſub montem late ſpecus intu' patebat.*

243 ſqq. Ex Il. *υ*, 61 ſqq. eſſe adumbratos verſus, monitum ſatis poſt Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica eſſe longe grauiora, quod ibi inter effectus pugnae deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione poſuit. Statius hinc Theb. VII, 815: Amphiarao a terra hauſto: *ecce alta praeceps humus ore profundo*

Diſſi-

Pallida, dis inuisa; superque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cauo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Aduocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga iam super vlla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Euomit, inuoluitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem conmixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti iniecit saltu, qua plurimus vndam
Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Conripit

Dissilit, inque vicem tremuerunt sidera et vmbrae. — 245 *Dis inuisa*; argutatur Burmannus post Ruaeum et alios, cum interpretatur non visa, vt *inuisus* lib. II Aen. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expressit, v. 65 satis manifesta sunt οἰκία — τά τε στυγέουσι θεοίπερ, h. *abhorrent, auersantur*, δεδοίκασι. Mox *super* est desuper. — 248 *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Frequens et obuius apud poetas vsus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Il. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de claua cogitandum erat, secundum molares. Ouidius l. c. Fast. I, 570: *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256 *animis*, prae ira, vt 228 *furens animis*. — 257 *vndam*. vt Ge. I, 472 *vndantem ruptis fornacibus Aetnam*. Ornate omnia. — 258 *nebula specus aestuat*: fumus in specu aestuat, instar aquae ebullientis assurgens et in auras se euoluens; (nam aestuat mare, ignis, nunc

Conripit in nodum conplexus, et angit inhaerens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra reuolsis;
Abstractaeque boues abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadauer
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque saetis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Seruauere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri
Hanc aram luco statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.

Quare

nunc fumus) Est ergo : qua specus parte densissimus est fumus. — 260. 261 elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: more Herculis, quo leo et Antaeus fuit occisus: quem deseruit Propert. IV, 9, 25 cum Ouid. I Fast. 576, vbi claua interimitur Cacus. *in nodum* doctius quam per nodum, nodo. *complexus corripit*, arreptum complectitur; tum angit faucibus compressis sic, vt elidantur ora deficiatque sanguis in venis gutturis coartati. — 263 *abiuratae rapinae*; respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum periurio negasse se boves apud se habere. — 265 cf. Il. χ, 369 sqq.

268 Hinc sacrum in honorem Herculis celebrari coepit, quod posteri traditum seruarunt, ita vt adhuc anniuersarium sollenne agamus. — 269 sq. cf. sup. ad v. 193 sq.: Narrata res est a Liu. I, 7 et IX, 29: Dionys. I, 39: Propert. IV, 9, 67. 68: Tacito Ann. XV, 41. — 270 *custos*, antistes, quae curaret sacrum. *domus Pinaria* pro Pinario s. Pinariis. — 271 Est haec *ara maxima*, de qua magna est disputatio, cum de loco, tum de nomine Ouid. Fast. I, 582 *Constituitque sibi quae Maxima dicitur, aram, Hic*

vbi

Quare agite, o iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus vmbra
Velauitque comas foliisque innexa pependit;
Et sacer inpleuit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant, diuosque precantur.

Deuexo

ubi pars Vrbis de boue nomen habet. Diuersa tradit Dionys. Hal. I, 39 extr. p. 31.

273 *tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui lib. V, 652 huc vocat, vbi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. conf. sup. 185—189. — 274 Sequitur locus de libatione. *Porgite*; non vt alter alteri ex ordine poculum praebeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo. Mox idem: *date vina. Communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere iunctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato; aliena multa cumulant Seruius et interpretes. Inf. XII, 118: *Rutulique viri Teucrique In medioque focos et dis communibus aras gramineas* parabant. — 276. 277 Cum his dictis imposuit sibi Euander coronam populeam et pleno poculo vinum libauit. Cum Romani sacrum facientes capite essent velato: v. III, 403 sq: Herculi sacrum fiebat Graecanico ritu, teste Liuio I, 7 qui ab Euandro ita institutum esse ait. Itaque nunc caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidae gratissima* et quidem *alba*; hoc norunt omnes; *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit vsus lauri in sacro Herculis. v. Seru. Macrob. Sat. III, 12 et Cerdam. — 278 *scyphus* dictus proprie h. l. in re Herculi sacra; notante Macrob. V, 21.

280

Deuexo interea propior fit Vesper Olympo:
Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

280 *deuexo Olympo*, coelo, circumacto motu diurno, inclinante se. vt II, 250: *Vertitur interea caelum et ruit Oceano Nox.* Haec et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, conuiuantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, in primis libatione modo facta; sed religiosum ritum describi arbitror, quo sub vesperam sacrum, et in hoc a sacerdotibus ignis in ara instauratur, in ignem mittuntur partes victimae cremandae, aliae partes in epulis sacris apponuntur, et ad aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant*, *cumulant aras*: tum Salii ad cantum circa aram saltant: *incensa altaria circum.* Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum; quas easdem, inusitato more, per *mensam secundam*, seu *mensae secundae dona* declarat. Fatendum tamen, ne sic quidem vss. 283. 284 sensu et structura satis congruere; vt eos nondum cum ceteris coaluisse intelligas, quia manus secunda desideratur, vtque eos melius abfore existimes. — *pellibus cincti*. Mos antiquus mansit in Lupercis ex vita antiqua, qua pellibus incincti incedebant homines. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ouid. IV Pont. 9, 33. Seruius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi praestat. Instauratas epulas vidimus supra lib VII, v. 133 crustis iam comesis: *Nunc pateras libate Ioui* et 146 *Certatim instaurant epulas.* vbi *epulae* videri possunt de sola libatione dicta esse. Ita conuenit locus Od. γ, 388 sqq. vbi Nestor domum redux de sacro cum suis assidet et libationem facit: nulla epularum repetitarum mentione facta.

Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt euincti tempora ramis;
Hic iuuenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: vt prima nouercae
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
Vt bello egregias idem disiecerit vrbis,
Troiamque Oechaliamque; vt duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeum-

285 *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numae instituto, vt creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune multorum fuisse videtur. cf. Seru. a saliendo; quandoquidem olim omnis res sacra cum tripudio et cantu coniuncta erat. Alii ita expediunt, vt commune ludionum et saltatorum nomen esse dicant. Haeserant in hoc iam veteres. v. Macrob. III Sat. 12. — *Chorus* 287 est turba saltantium et canentium ad aram, seu, si *circa* proprie est accipiendum, circa aram, vt nomen indicare videtur vsitatum certi chori et cantus generis, περιβώμιος et ἐγκύκλιος, nisi forte et hoc diuersum est. — Quae sequuntur v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta praeclare in hymni formulam conuersa v. 293 sqq., vt ipsa narratio dramatis naturam induat. Cf. ad ea Apollod. II, 5. — 289 supra v. 261 elidebantur *oculi*, alibi *fauces*, tum *anima*, nunc, anima elisa, ipsi *angues*. *Oechaliam* seu Messeniae, seu Euboeae, seu Thessaliae, denegata a patre Euryto Iole. — 291 cf. Iliad. Θ, 393: τ, 133: Od. λ, 620. — *fata Iunonis* infestae aiunt esse voluntatem: Sic Seru. et alii. Accipio de fatis, quae Iunonis odium fecerat. Sic IX, 135; *Sat fatis Venerique datum*. Fatale enim erat, vt Hercules Iunonis ira tot labores perferret, ita vt ne Iupiter quidem iis exsoluere eum et liberare valeret. — Suauis conuersio ad secundam

Hylaeumque, Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemeae sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te vllae facies, non terruit ipse Typhoeus
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salue, vera Iouis proles, decus addite Diuis:
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
Speluncam adiiciunt, spirantemque ignibus ipsum.

Conso-

dam personam v. 293. obuia tamen in poetis, vt in Horat. II, c. 19, 13. etiam recentioribus, v. c. in Miltono *P. L. B.* IV, 1720 sqq. *nubigenas Hylaeum Pholumque* Centauros v. Ge. II, 456. 457. — *Cresia prodigia*, vt *monstrum*, *τέρας*, taurus Cnossius: quem viuum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, vt pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est. — 296. 297 descensu Herculis ad Orcum facto, vt Cerberum adduceret Il. Θ, 368: Od. λ, 622. — 298 *facies*, monstra, quae in inferis Herculi occurrebant. Aen. VI, 285 sqq. *Hydra Lernaea* iam ibi commemorata: nunc *Typhoeus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. Θεογ. 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocauerat Homerus Od. λ, 571 sqq. Ad communem autem interpretum morem iungimus vss. 298 — 300 cum antecedentibus, et ad loca infera referimus. Enim vero si sententias et facta seiungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhoeum accenset, alterum ad hydram Lernaeam apud Nemeam occisam referes. Confunduntur enim Hercules ille antiquae religionis et Hercules Thebanus. — 299 *arduus*, praeclare additum, poterat enim stans erectus vasti corporis specie terrere. *rationis egentem*, consilii inopem, de ἀμηχανία, ἀπορία, ex pauore: h. terrore perculsum. —

303

Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti diuinis rebus ad vrbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aeuo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone leuabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis; et singula laetus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata:
Quis neque mos neque cultus erat; nec iungere tauros,
Aut

303 *dexter*, propitius ades. — 304 *spirantem ignibus* doctius quam *exspirantem ignes*..

307 — 369 Euander Aeneam domum suam deducit. Ingeniose poeta opportunitate vtitur ad memorabilium locorum antiquam famam memorandam. *rex obsitus aeuo:* vt alias *grauis* de magna copia, *oppressus*, *obrutus*, *grauis aetate*. — 310 *faciles*, epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles. — 314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiae status describitur. *indigenae Fauni Nymphaeque* non modo ἐγχώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς. scilicet designantur Genii locorum. Suauiter autem poeta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat siluarum, per quas feri homines palabantur; *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Seru. conf. Stat. IV Theb. 276 sqq. Nisi eodem modo, quo e saxis nati dicti sunt homines, durum genus, eodem quoque modo robore et

Aut conponere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, et regnis exsul ademtis:
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quae perhibent, illo sub rege fuerunt
Saecula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor aetas,

Et

quercu nati, facti, dicti sunt. — 316 *mos*, certum vitae institutum, lex quaedam viuendi; praeclare autem mitior vitae cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, *τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι*: quibus feros homines nullius rei prouidos aut in vsum perendinum quicquam conditum seruantes, assuefacere difficillimum est: id quod historiae veterum et recentium populorum ferorum docent. Conferant erectioris indolis iuuenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq., in iisque 956. — 318 *rami*, h. fructus arborum. Porro iung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum praebet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319 Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, vt videtur, ex etymologia voc. Latii a latendo. Saturnus tamen numen Latinorum patrium, forte a satu s. satione rerum, in primis frugum. Sed comparatus ille cum Crono fabulas Graecorum in se deriuandi opportunitatem dedit. — 321 *indocile*. Seru. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. — 322 *composuit*, certis sedibus locauit; nam componuntur, ordinantur ea quae turbata sunt aut promiscua. *leges dedit*, h. mores et instituta, cf. VII, 203. 204. *aurea saecula* obserua v. 325 per *pacem* declarari. — 326 *decolor aetas* respectu auri, colore vitiato, dum aerea vel ferrea aetas succederet. *manus Ausonia*, h. Ausones, quos Liuius et alii vulgo

Abori-

Et belli rabies, et amor fucceffit habendi.
Tum manus Aufonia et gentes venere Sicanae;
Saepius et nomen pofuit Saturnia tellus.
Tum reges, afperque inmani corpore Thybris:
A quo poft Itali fluuium cognomine Thybrim
Diximus; amifit verum vetus Albula nomen.
Me pulfum patria, pelagique extrema fequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His pofuere locis; matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progreffus monftrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphae prifcum Carmentis honorem,

Vatis

Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poeta, feu quod auctores habebat, qui et hos in Italiam veniffe dicerent; cum alias eos a Liguribus ex Hifpania pulfos in Siciliam traieciffe conftet; feu quod Sicanos cum Siculis confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuiffe conftat, vnde ab Aufonibus et Pelasgis exturbati in Siciliam traiecere. *Saturnia tellus* proprie fuit in cliuo Capitolino ad Tiberim; qui Saturnius olim dictus. Dionyf. I, 34. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari coepit. Etiam reliqua Italiae nomina a certis tractibus ducta funt. Ipfum Italiae et Oenotriae nomen ad fola loca circa finum Lametium fpectabat. — 330 Sumfit et hoc poeta de Tiberi a rege ita dicto ex multis aliis commentis fuper nomine Tiberis. cf. Seru. ad h. l.

333 De aduentu Euandri in Italiam v. fup. v. 51. *pelagi extrema*, mare vltimum inprimis ex fenfu et notione prifcae Graeciae, cui occidens inter terras ignotas et inuifas erat. — 337 *aram Carmentis*, aliis *Carmentae*, quam fe vidiffe teftatur fub *portam Carmentalem* Dionyf. lib. I, 32 ad radices Capitolii. — 338. 339 Interpunctionem mutaui, ne lo-

 cus

Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim siluestribus horrida dumis.

Iam

eus frigeret. Appositione dicta sunt: *Carmentalem portam — honorem Nymphae Carmentis, vatis fatidicae.* — 340 *cecinit quae prima futuros:* Ingeniose haec a poeta intexta sunt, ex instituto praecipitandi Aeneidis argumentum per vaticinia et fata. Sententiam hanc Maronis ornauit Ouid. Fast. I, 475. 515 sqq.: Propert. IV, 1; et iam Tibull. II, 5, 19. *Pallanteum*, Palatium conf. sup. 54.

342. 344 *lucum — Asylum*, cf. Liu. I, 8: Dionys. II, 15. *retulit* est appellauit. Male aliter Seru. et al. — *acer*, vt δριμύς, est poetis vocabulum proprium fortium virorum, vt alias impiger, promtus, animosus. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liu. I, 5: Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycaei*, nomen gerens Panis Lycaei, quasi is a Λύκος, *lupus*, dictus sit, praua nonnullorum etymologia; cum verius ductum sit nomen a monte Arcadiae Lycaeo. (τὸ Λύκαιον, ὄρος. Diversum τὸ Λύκειον, Athenis, gymnasium.) — *de more Parrhasio*, h. Arcadico, ad exemplum Lycaei Arcadici nomine ab Arcadibus ducto; sed doctius hos ab vrbe et monte declarauit.

345. 346 *nemus Argileti* sub Capitolio, vt docent Donatus et alii auctores de vrbe Roma. *testatur* simpl. pro monstrat. *hospitis Argi*; adoptauit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Euandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus caeso. Quis ille fuerit, varia erat fama, v. Seru.

347 — 354 Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futurae maiestatis loci in

promtu

Iam tum religio pauidos terrebat agrestis
Dira loci; iam tum siluam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iouem, quum saepe nigrantem
Aegida concuteret, dextra nimbosque cieret.

Haec

promtu est sentire. — 348 *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis ac faciei locorum in Capitolio saepius occurrit. v. inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sq. tum et in aliis vrbis partibus inf. 360. 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* — 350 *dira,* magna, admirabilis *Seru.*, metuenda, δεινή. scilicet ea, quae dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate, venire solet. — 353 *quum saepe.* collocatio verborum poetica pro, credunt se saepe vidisse, quum concuteret. Sic Ge. I, 354 *quid saepe videntes* et alibi. Se vidisse Iouem concutientem. — 353. 354 *Aegis* h. l. clipeus sine controuersia; cum alibi ambiguum sit, de thorace an clipeo Iouis, et Palladis, accipienda sit; sic inf. 435. Ceterum haec Iouis aegida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata: Il. δ, 167 de Troiae excidio: Ἔσσεται ἦμαρ etc. — Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσι, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων. ergo de irato Ioue, ad incutiendum terrorem vibrante aegidem ante ora Troianorum; vt alias heroes fulgentem aere et radiantem sole clipeum quatiunt et ingerunt oculis hostium. Similiter Iupiter fugat Achiuos Il. ρ, 593: καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (aegidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Iupiter aegidem concutit et fulminat, et quidem alterum facit laeua, fulmen iacit dextra. Pro fulmine posuit adiunctum, nimbos; et propter hos aegis *nigrans,* nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

Haec duo praeterea disiectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Vt ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit

355—358 Habet nescio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Euander. Fuit enim fama vetus de Ianiculo et arce Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto. v. Varron. de LL. IV, 7.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris aetatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Coelium procedens, Pompeii M., Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; vnde *lautae* Carinae. — 362 *Vt ventum ad sedes*, Euandri domum in Palatino monte, in quo conditum Pallanteum, mox Pallantium et Palatium dictum, vt sup. v. 54. — 364. 365 Nihil magnificentius his versibus dici potest. *aude contemnere*; tamquam de re ardua et difficili: vt virtute opus sit animi generosi ad expellendum amorem diuitiarum, quippe quas vulgus pro rerum omnino fastigio et felicitatis cardine habet; *et te quoque dignum finge deo.* Compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. Generalior notio est, dignus qui succedat in locum dei, aut in honorem dei, nunc in

Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aenean duxit, stratisque locauit
Effultum foliis et pelle Libystidis vrsae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit,

in mentis habitum, qui dei, herois, Herculis fuit, cui non sordebat humilis casa. *non asper*, non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus. — 366 — 368 e more prisci aeui. cf. Odyss. ξ, 48: Orph. Argon. 1009. *Aeneam ingentem* alius reddidisset per: inclinato capite subeuntem angustas fores. De *Libystide vrsa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis.

370 sqq. Qui sequitur locus, meo iudicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericae sunt vestigia, simulque ieiunae copiae, quae fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, vt Achilli arma peteret Il. σ, multo maiorem habet suauitatem ex simplicitate; priscae vitae ibi adumbrata; habet etiam caussam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Vtinam praecederet saltem locus egregius lib. XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his vt diuina arma opponerentur, erat, quod exspectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris suis delinitum amoreque deuinctum ad amplexus suos inuitat. In quibus primum redhibitus est locus praestantissimus Il. ξ, 294 sqq., vbi Iuno Iouem simili modo circumuenit, sed eo consilio, vt alto eum sopore opprimeret, quo pugnae inter Achiuos et Troianos fortunam mutare posset. Hic vero Vulcanus v. 405. 406 obdormit, vt mox ante diem ad laborem euigilet. Idem a Venere ad somnum inuitatur, cum iam precibus fa-

Incipit, et dictis diuinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces:
Non vllum auxilium miseris, non arma rogaui
Artis opisque tuae; nec te, carissime coniunx,
Incassumue tuos volui exercere labores:
Quamuis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae fleuissem saepe laborem.
Nunc Iouis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.

Adspi-

tilem se et paratum ostendisset. Illud vero nolim vrgere, quod pro filio ex alio viro suscepto maritum rogat. Friget multo magis aliorum imitatio, vt Statii Theb. III, 262 — 317, vbi Venus Marti supplicat.

373 Venus *dictis diuinum adspirat amorem:* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, vt delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaues ex ore loquelas funde* lib. I, 40. — 375 *Debita:* potest ex sqq. *inimicis ignibus* adiungi: idque melius. Seruius: fataliter ad exitium destinata. Ita vero adiungi fere aliquid solet: *fatis mihi debita tellus* Aen. VII, 120; *generi debita* Aen. III, 184; *sors ista senectae Debita erat nostrae* mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc caussa, cur Vulcanum precibus tum non fatigauerit. — 377 *nec te tuosue labores exercere volui incassum*, consumere et impendere. — 379 *natis*, solito more, pro vno, Paride. — 381 *Rutulorum oris:* variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. — 382 cf. Il. Σ, 457. *et sanctum mihi numen Arma rogo*, non: *o sanctum mihi numen;* sed: *et rogo numen tuum, mihi sanctum, arma*, h. rogo te, sed blandiore oratione effert: te, mihi semper venerandum. — 383. 384 Vt Thetis Achilli, sic Aurora

Adſpice, qui coëant populi, quae moenia clauſis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niueis hinc atque hinc diua lacertis
Cunctantem amplexu molli fouet. Ille repente
Adcepit ſolitam flammam; notusque medullas
Intrauit calor, et labefacta per oſſa cucurrit.
Non ſecus atque olim, tonitru quum rupta coruſco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Senſit laeta dolis, et formae conſcia, coniunx.
Tum pater aeterno fatur deuinctus amore:

Quid

Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Mileſii Αἰθιοπὶς fuit. conf. Quinti Paralip. II, 454.

387 *niueis lacertis*, quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Il. ξ, 346: et mox v. 388 - 392 verſus Homericos ibid. 294—296. — 390 *labefacta per oſſa*, in quibus medulla, liquefacta, ſoluta eſt. Lucretiana dictio. Proprie *mens* amore, cui reſtiterat, impulſa, perculſa, victa, *labefieri* dicitur: ſup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore*. Iam, cum labefacta ſolvantur, ruant, cadant, cf. Lucret. III, 599. 600. 601: I, 529. 530. 531, ſynonymum habitum pro ſolutus, diffluens: itaque etiam, igni quae diſſoluuntur et liqueſcunt, labefactari dicuntur Lucretio: IV, 701. I, 493. — 391. 392 praeclare flammam amoris penetrantem medullas oſſium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac ſulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, ſed ſic ſaepe poetae) dixit: ea *percurrit nimbos*, nubes denſas et atras, *lumine coruſco*. — 393 *laeta dolis*. Eſt ſane δολοφρονέουσα Il. ξ, 329, ſed ornate, laeta ſucceſſu doli et fraudis ſuae. Sic IV, 128: *riſitque dolis Cytherea repertis*. Sic et *formae conſcia*, ſentiens illa, quam vim forma ad mariti animum nunc habeat.

394 *aeterno — amore* potentius verbum quam antiquo, priſtino. Praeiuit Lucret. I, 35: *aeterno deuinctus*

Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diua, mei? Similis si cura fuisset:
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est:
Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidoue potest electro,
Quantum ignes animaeque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus

Optatos

voluere amoris. — 395 Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attium in *Armorum iudicio* ante oculos fuisse: *Cur cetera tam ex alto appetiisis dissidia, Agamemnon?* — 396. 397 *Similis si cura fuisset.* si tale quid curasses, voluisses, si tibi cordi fuisset: etiam tum fieri potuisset, vt Teucris, h. Aeneae vel Paridi, arma pararem. — 398. 399 Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: supra VII, 313: *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque* immota manet fatis *Lauinia coniunx, At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus.* Seruius notionem hanc ab Etruscis repetit; Enimuero Homero et aliis illa non minus est frequentata. — 401 - 403 *Quicquid curae,* operae, per artem meam possum promittere, — *quantum ignes animaeque valent:* sc. promitto: Hoc latet in verbis *absiste precando viribus indubitare tuis,* pro simplici, *absiste precari.* — 402 *electrum* Homeri exemplo Od. δ, 72 docte posuit, tamquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. v. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Seru. — 403 *ignes animaeque,* ventus flatu suo flammam alens augensque. Seruius: spiritus, quo fabriles inflari folles solent. Spiramentum explicat Macrob. I So. Sc. c. 14

Optatos dedit amplexus placidumque petiuit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, vbi prima quies medio iam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerua
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum vt seruare cubile

Coniu-

c. 14 m. — 405. 406 *fundi*, *κεχύσθαι*, dicuntur, qui procubuere, iacent, recubant. *fusus per herbam.* ita nunc et *infusus*, vt incubans pro cubans, recubans. Tum Vulcanus *petiuit placidum soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30: *fessam dedit per membra quietem.* Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. conf. Gell. IX, 10; sed ea saeculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa aetate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. ξ, 346 sqq.

407 sqq. Praeclare ornata et ad miserationem composita oratio, cuius prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum, Il. μ, 433-435 partim apud Apollon. IV, 1062—1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc aduocant). Si tamen quaeras, quam opportune illa h. l. intexta sit, cogitandum: Vulcanum surgere ad opus de nocte: quo tempore lanifica pauper ad lucubrandum surgit. *vbi prima quies — expulerat somnum*, vt cibi satietas expellit famem, sic nunc vsus quietis somnum, somnolentiam; „vbi, a prima quiete euigilans circa mediam noctem, sensit omnem, iterum obdormiscendi, cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit.“ *Burm.* — 408. 409 *cui impositum*, quam necessitas cogit — est Homeri *γυνὴ χερνῆτις*. *tenuique Minerua* h. lanificio tenuem victum praebente, vt bene Seru. Mineruam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Saltem esset de *tenui texto*, *tenui tela*, cogitandum. — 412 h. vt habeat, vnde viuat honeste

Coniugis, et possit paruos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior *illo*
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cauernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus igis anhelat;
Volcani

neste ipsa et nati, seruata maritalis tori pudicitia, vt bene Cerda. — 413 ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρνυται. — 414 illo tempore, haud secus, nec segnior, surgit Ignipotens.

416 sqq. In his ad maiorem elegantiam refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur. Il. σ, 369. Cum poetae veteres assignassent Vulcano loca et insulas, quae subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est): licuit poetae vnam ex Aeoliis vel Vulcaniis ponere, Hieram, quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tamquam singulari, Liparae proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas euomit. v. Auctor Aetnae 436 sq. et primo loco Scymnus Chius 256 sq. Egere de ea post Cluuerium multi. cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et iam ante ad Chariton. p. 688. Liparam, quae et ipsa olim arsit, Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., vbi v. Spanhem., et alterutram sub νήσου πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42. vbi v. Schol. Vulcanum *Liparaeum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime tamquam Siculus. *erigitur*, vt alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium, et quia omnino insulae *altae*. — 419 *antra Aetnaea* simpl. pro igniuomis, quis dubitet, a similitudine. Aliena sunt, quae de antris subterraneis inter Aetnam et Hieram contiguis suspicati sunt nonnulli. Eiusmodi acumen poeta non sequitur. — 420. 421 Ornati versus.
Com-

Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quae plurima coelo
Deiicit in terras; pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

Parte

Comparari potest Callim. Del. 144: adde Dian. 55. *referunt gemitum*; repetunt sonum h. resonant per antra ictus incudum. *stricturae*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quae proprie metalla dicuntur, vnde aes excoquitur, sed μύδροι, massae ferri, quae procuduntur. cf. inf. 450 et 453. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

424. 425 Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Θ. 140: Callim. in Dian. 68: Plin. H. N. XXXV, 10 s. 36, 17. Statium et Claudianum v. ap. Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit; Argen memorat Apollod. I, 1, 2. vbi in not. p. 9 vide de discrimine inter hos et antiquiores Cyclopes. — 426—428 Nota inuersam orationem pro: parte iam polita, parte adhuc imperfecta. *fulmen — quae plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima; frequens poetarum figura: κῆτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη Od. ε, 422, et saepe alibi. Variant haec orationem et delectant. — 429-432 Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa grandine nimbi In vada praecipitant, cum*

Iupiter

Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat vrbis;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore diuae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.

Tollite

Iupiter horridus austris Torquet aquosam hiemem, *et coelo caua nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Haec fere ex Seruianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum, ἀκτίνων*, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, saepe in clipeis, in primis in numis, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos et argutius expoliuit locum Apollonii Argon. I, 730—734, vbi vna cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν. Vt vero, cum Vulcani officina semel memorata esset, opera inchoata et affecta subiiceret, poetae ingenio et doctrinae in promtu esse debuit; etsi et in hoc praeiuit Homer. Il. σ, 373 sqq. conf. Callim. in Dian. 49. 50, vbi satis ieiune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur. Quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiae fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem admiscent Cyclopes!

433. 434 Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici saeculi more bellandi. Quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat vrbes*, h. quo curru vectus ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. VIII, 3: *Vt belli signum — Vtque acres concussit equos* etc. *Instabant currum*, vt festinare aliquam rem, vt insequi, vrgere: quae illustrat. Heins. ad XII, 748. pro vulgari, instare operi.

435 — 438 Hic dubitari potest, sitne aegis de thorace an de clipeo (conf. ad 354) accipienda, hactenus, vt de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore diuae Gorgona*. Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace inter-

Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc aduertite mentem.
Arma acri facienda viro. Nunc viribus vſus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magiſtra,
Praecipitate moras. Nec plura effatus; et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: Fluit aes riuis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vaſta fornace liqueſcit.
Ingentem clipeum informant, vnum omnia contra
Tela Latinorum; ſeptenosque orbibus orbis
Inpediunt. Alii ventoſis follibus auras
Adcipiunt redduntque; alii ſtridentia tinguunt
Aera lacu. Gemit inpoſitis incudibus antrum.
Illi inter ſeſe multa vi brachia tollunt
In numerum, verſantque tenaci forcipe maſſam.

Haec

interpreteris, cuius extremae orae anguibus connexis et inter ſe implicitis ſunt cinctae, in medio Gorgone poſita: cuius generis exempla paſſim occurrunt; vt vnum commemorem, quod adire forte in promtu eſt, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatae*, iratae, vt ſaepe. v. c. Silii lib. IX, 463. — *vertentem lumina*, de oculis toruis, obliquis, ex ira et furore; aut potius de inverſis, deficientibus, deiectis ac fere clauſis, quippe in capite reciſo. *βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον* dixit Quintus Cal., qui omnino de aegide comparandus, lib. XIV, 451—457.

440 *Aetnaei* Αἰτναῖοι, Cyclopes cf. ad v. 419. In ſqq. feſtinationis felix notatio breuitate et celeritate verborum obſeruetur: *Nunc* vtendum *viribus*, *manibus*, *arte*. — 445. 446 cf. Iliad. σ, 474. — 446 *chalybs* pro ferro. — 448 *ſeptenos orbibus orbes impediunt* ornate pro faciunt. Sed quinam illi orbes ſunt? non circuli, puto, in clipei ſuperficie ducti, ſed laminae aereae aliae ſuper aliam impactae, vt ſeptemplex eſſet clipeus, quales Homericae πτύχες

ſunt

Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris:
Euandrum ex humili tecto lux ſuſcitat alma,
Et matutini volucrum ſub culmine cantus.
Conſurgit ſenior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.
Tum lateri atque humeris Tegeaeum ſubligat enſem,
Demiſſa ab laeua pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini cuſtodes limine ab alto
Praecedunt greſſumque canes comitantur herilem.
Hoſpitis

ſunt l. c. 481. cf. Il. ν, 269 ſq. et η, 247. — Verſus 449—453 iam in Georgicis vidimus IV, 171 ſqq. Duratur ferrum v. 450. 451. v. inf. XII, 91. — Ad 452. 453 conf. Callim. in Dian. 59—61.

454 ſq. Artem poetae in variato rerum et orationis charactere obſerua. Lenis et ſimplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod ſtrepitibus et tumultibus ſuccedit. Comparent, quibus volupe eſt heroicum amictum cognoſcere, Il. β, 42: Odyſſ. β, pr.: δ, 307: ο, 60: υ, 124, et ad v. 459 cf. Odyſſ. κ, 261: ξ, 528. Etiam hoc ex heroica aetate, quod Euandrum v. 461, 462 duo canes comitantur: v. Od. β, 11: ρ, 62. — 456 *volucrum ſub culmine*, in domo vel caſa Euandri. Miror, hoc adiectum: ſunt igitur galli gallinacei intelligendi. Nam hirundines non facile e ſomno excitant dormientes, nec ad hunc vſum a poetis aduocantur. Forte tamen expedias, ſi *ſub culmine* minus ſubtiliter exigas et aues circa domum volantes cogites. Expeditior eſſet lectio *ſub culmina*. — 458 *Tyrrhena vincula:* ornatus cauſſa Tuſcum calceamentum poſuit. Seruius: „dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, poſt equites Romani: nunc milites." Simili ornamento patrium, Arcadium, ſeu *Tegeaeum enſem* dedit; etſi nullum hoc inſignius enſis genus fuit. — Verſus 460 ornatiſſimus eſt: amictus pelle; ſic *tegumen torquens immane leonis* VII, 666. Mox *limine ab alto* perpe-

Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Iungere

perpetuo et proprio liminis epitheto: nam alioquin alienum erat a casa exigua altum limen. — 463 *secretum:* partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat: Ge. IV, 403 *In secreta senis ducam.* — 464 *promissi muneris:* vide v. 170. 171. — 465 vt ὄρθριος ἥκων. ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. et *se agebat*: vt VI, 337 *Ecce gubernator sese Palinurus agebat.* ὡρμᾶτο. se mouebat, incedebat. Inf. IX, 696 *is enim se primus agebat.* Conuenit, *ferre se.* Mox 477 *huc te affers.* — 467 *mediis aedibus*: etiam hoc ad formam aedium heroici aeui, in quibus e vestibulo δόμος (pro quo Romanorum atrium fuit) introeuntem excipiebat, per totas aedes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus v. inf. 541, vt ex Homeri lectione constare potest.

472 *pro nomine tanto:* non video, quam commoda sententia sit, si Troianorum vel Aeneae nomen et genus vel fama intelligatur. Satius esset, ad Euandri et Arcadum nomen referre. Verum referendum haud dubie est ad bellum ipsum, et *nomen belli tantum* est vel fama de belli magnitudine, vel ipsa belli magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis fre-

Iungere castra paro: quam fors inopina salutem
Ostentat; Fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Vrbis Agyllinae sedes: vbi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saeuis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? dI capiti ipsius generique reseruent!
Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Conponens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem ciues infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.

Ille

frequens. — 475 *opulentaque regnis castra:* volebat dicere *opulenta regna*, apposite ad *ingentes populos.* Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis*; hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, vt alia similia passim. *regna* autem pro regno: nam de vna Agylla agitur. Opes veterum Etruscorum satis notae. v. Liu. V, 33.

478 *Agylla* s. Caere, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit. — *saxo vetusto*, antiquo opere, vt bene Seru. cf. III, 84. — 479. 480 *vbi* proxime ad Agyllam seu Caere spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur, ex vulgari veterum opinione, falsa tamen et ex nominis similitudine ducta. Mezentii regis Caeretanorum nomen *superbo*, h. crudeli imperio infame, ex antiquis historiis adsciuit. — 484 *Dii capiti.* vt II, 190: VI, 529. 530. — 489 *infanda furentem* ἄφατα, ἀφάτως.

Ille inter caedes Rutulorum elabſus in agros
Confugere, et Turni defendier hoſpitis armis.
Ergo omnis furiis ſurrexit Etruria iuſtis;
Regem ad ſupplicium praeſenti Marte repoſcunt.
His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condenſae litore puppes,
Signaque ferre iubent; retinet longaeuus haruſpex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuuentus,
Flos veterum virtusque virum, quos iuſtus in hoſtem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam ſubiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etruſca reſedit
Hoc acies campo, monitis exterrita diuom.
Ipſe oratores ad me regnique coronam
Cum

τως. μαινόμενον ἐκπάγλως. — 495 *praeſenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipſo tempore in armis ſunt; et quidem claſſem pararunt, qua in altum euecti littus Rutulorum petant, bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad ſupplicium dediderit.

498 ſqq. Hoc de Etruſco aruſpice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, vt ad Aeneae aduentum res differatur, inter potiora Virgilii inuenta referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, vti Lauinia externo viro iungenda lib. VII, 96 ſqq. Eſſe hunc aruſpicem ipſum illum Tarchonem v. 466 notat Iulius Sabinus: parum probabiliter. *O Maeoniae:* ex 479. 480. *flos veterum:* Ennianum hoc eſſe Seruius teſtatur: etſi nec omnino infrequens, ex *ἄωτον, ἄνθος*; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem a Lydis habet. — 504 *Hoc campo*, *δεικτικῶς*, etſi oculis proſpici non poterant caſtra ſub Caere locata. — 505 *regni coronam:* nouum hoc, ſed dictum vt *regni inſignia*; et ſubiectum hoc idem, tam-

 quam

Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
Inuidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni, mixtus matre Sabella,
Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
Militiam et graue Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.

Arcadas

quam genus, enumeratione partium (coronae et sceptri) facta. *Coronam* dixit diademi; fuerunt tamen Etruscis et aliis Italis coronae ex lamina aurea, etiam in sacris bacchicis: cuius generis exempla vbique visuntur in vasis pictis. Coronam radiatam Latini regis v. inf. lib. XII, 162—163. — 506 *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa, scilicet ipsa, quae memorauit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio vt succedam. — 508 *saeclis effeta* simpl. pro annis: male Grammatici argutantur: et vt *corpus effetum*, *vires effetae in corpore* V, 396. nunc *senectus effeta*; vt *ager effetus*. v. ad VII, 440. — 510 ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriae seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Euandro, natus. — 512 qui *genus*, ortum, ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis aetate; et quem *numina poscunt*, h. e. quem vaticinium designat. — 513 *Ingredere*, vt Ge. I, 42: *Ingredere et votis iam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe. - 516 *graue Martis opus.* Homericum: μέγα ἔργον Ἄρηος. Il. λ, 733 et al. — 515. 516. 517 Praeclari versus sententiis

et

Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque ſuo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Aeneas Anchiſiades et fidus Achates,
Multaque dura ſuo triſti cum corde putabant:
Ni ſignum coelo Cytherea dediſſet aperto:
Namque inprouiſo vibratus ab aethere fulgor
Cum ſonitu venit, et ruere omnia viſa repente,

Tyrrhe-

et verbis. Maronem mirati ſunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. I, 269 ſqq.: Silius IV, 430. 431; adde Apollon. lib. II, 804. 805.— 518. 519 Quadringentos equites mittit Euander, vt iter eſſet expeditum, nec longa mora intercederet, quam obſidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc eſt, ne mirum videatur, cur Arcades equites potiſſimum poetae placuerint; cum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montoſa et aſpera valere potuerint, nouae autem ſedes in Italia vix equitatum ſuppeditauerint.

520 ſq. Ex veteris Italiae religione et poetae noſtri perpetuo more res aliter vix expediri Aeneaeque animus erigi poterat, quam oſtento vel augurio. Sed poeta nouo id commento conſtituit, quod meteorum, ſeu oſtentum aeris, ad ſtrepitum ex armis coelitus a Venere allatis retulit: ſimpliciſſimum autem eſt de tonitru, ſudo coelo audito, cogitare. Arma in coelo paſſim a ſuperſtitioſis hominibus conſpecta, belli et cladis ſigna, equidem huc non referam; nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20. n. 28, qui auroram borealem a poeta deſcribi putabat. — 523 *Ni — dediſſet:* noua forma orationis, in qua miror interpretes non haeſiſſe. Ellipſis eſſe debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perſtitiſſent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum Venus ſignum dedit.* Efformata oratio fere ad illa 443 *nec plura effatus et illi* pro; cum illis et ſic alia. *aperto,* vt Ge. I, 393: *aperta ſerena.* vti nubes coelum dicuntur obducere, ſic nunc aperitur illud.

Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, coeli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare,
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnouit sonitum et diuae promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diua creatrix,
Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!

Quas

cf. mox v. 527. 528. — 526 clangor armorum, quae movebantur per aerem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubae: *Tyrrheno* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, vt notum est, inuenta; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubae.* — 529 *pulsa*, impulsa, allisa sibi inuicem. *tonare* pro simplici sonare.

531 *et agnouit diuae promissa parentis* et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Seruius κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse. Clarior res ap. Homer. v. Il. σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebat enim, vt vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subiici, quae vs. 608 vsque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis cognoscendis, quae de clipei argumento memorantur, quam cupiditate per illa, quae interiecta sunt, repressa et obtusa. Sed in hac ratione alia forte occurrebant, quibus se premi sentiebat; vt adeo alterum praeferret. — 533 *ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult., respicit, h. ad me ostentum seris spectat; nihil est, quod vos terreamini. Alio modo diceret *se posci Olympo* is, qui in eum attolli-

Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub vndas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volues,
Thybri pater! Poscant acies, et foedera rumpant.
Haec vbi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem paruosque Penatis
Laetus adit; mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.
Post

tollitur, euehitur, deus factus. — 538. 539 Historica quidem veritate ac fide haec non memorantur; nec ad Tiberim pugna facta est; sed poetico phantasmate, praeclare; saltem Latium intelligi potest. Imitationes iam Cerda notauit Silii II, 455. 456: Statii Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460. 461: III, 210 sqq., et passim alios; item Horat. I, Od. 15: *Eheu quantus equis* etc. — 540 quasi: eant nunc et flagitent bellum. Seru. cf. sup. VII, 317.

542. 543 Surgit Aeneas et ad aram seu focum aedium accedit, Penates precatur. In verbis plura nos tenent. — *Herculeis sopitas ignibus aras* doctius dictas esse quam *ignes sopitos in aris vel ignes arae*, in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante vrbem in luco erat: sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Iam *ignes Herculei*, in foco vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est, cf. 362 sqq. aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102. 103. 104) seruatus et in focum domesticum repositus fuerat: sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Euandro Penatium loco Geniusque adeo seu Lar domesticus. Suspicatus sum iam olim *Herceis ignibus* scriptum fuisse a Marone, Iouis Hercei ara in penetralibus posita. *Larem hesternum* si iungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno, heri accenso,

Post hinc ad nauis graditur, sociosque reuisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Praestantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,

Nuntia

censo, in foco, ante Larem; vt sint: *ignes in ara et larem hesternum excitat.* Hoc perquam durum est: etsi sole ita poeta eandem notionem bis terue ornare; Sin iungas: Et — excitat, *hesternumque Larem paruosque Penates adit,* id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in iunctis sine vlla vi et sine more *Penatibus et Lare*; tum manet difficultas in epitheto *hesterni* Laris. Hactenus praeferri potest *externumque Larem:* ξένιον. Ita saltem sine offensione lectio procedit: *Et primum Herceis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem paruosque Penates Laetus adit.* *paruos Penates* Euandri, parua sigilla, vt humilem casam decebat. — *adit,* precando, προσέρχεται. Puta haec fieri in suscipienda profectione et adeundo nouo discrimine.

546 Amne aduerso, a littore Laurentino Pallantium naui aduenerat Aeneas: sup. v. 90; nunc ea naui partem sociorum ad Ascanium et castra redire iubet; altera parte sibi adiuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Caere et ad Tarchonem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. *qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia: nam ad bellum non proficiscitur Aeneas, sed ad auxilia et societatem Caeretanorum parandam. Seruius multis allatis nihil expedit. Dicendum forte, esse omnino viros delectos ad casum belli, seu pugnae, vt Aeneae latus tegerent in discrimine belli: sicut et infra iterum v. 606: *et bello lecta iuuentus.* hoc simplicissimum; hoc sequi licet. Incerta sunt alia omnia; si quaeras; An *bella* dicta sint pro castris ad Caere? an pro auxiliis in bellum, ad quae paranda Aeneas iter facit? An magis consentaneum, poetam respexisse ad id, quod futurum erat, vt ii, vna cum Etruscis, nauibus vecti ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 sqq. — 549 *segnis,* sine remi-

Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arua;
Ducunt exsortem Aeneae; quem fulua leonis
Pellis obit totum, praefulgens vnguibus aureis.
Fama volat paruam subito volgata per vrbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et maior Martis iam adparet imago.
Tum pater Euandrus, dextram conplexus euntis,
Haeret,

remigio; vnde *defluit*. — 550 *Ascanio:* remanserat is apud Troianos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158. 159. De eorum autem aduentu in castris nihil amplius memorauit poeta. cf. ad X, 238. — 552 *exsortem*, eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Aeneae praecipuus.

554 sqq. Non male sequentia ad sensum et affectum in tali rerum articulo efficta et exposita: Matrum timor; Euandri senis vota ac preces; totus discessus. Verss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione Il. ψ, 132 sq.: λ, 669 sqq.: ψ, 629 sqq. Vlyssis ad Eumaeum Od. ξ, 468 sqq.; Laertae Od. ω, 375 sqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Praenestinorum duce, domesticam nescio vnde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui caesi reuiuiscerent (inepte Seruius ad v. 562), aut ad exemplum tricorporis Geryonis, aut ad vulgare illud de Nestore, qui tres aetates vixit. — 556 *propiusque periclo It timor*, grammatice nihil aliud esse potest quam, *timor it propius*, pro: timor est, fit, propior, h. magis instat, fit maior, acrior, *periclo*, cum periculo, quo magis hoc instat, aut instare putatur. Paullo aliter Silius I, 13: *propiusque fuere periclo Quis superare datum.* Sententia ipsa videtur postulare sensum, augeri timorem quo propius, cum ipso discessu ad bellum, fit et instat periculum, seu periculi cogitatio; debebit ergo τὸ *it* habere vim et notionem τοῦ pro-

Haeret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Praeneste sub ipsa
Straui scutorumque incendi victor aceruos;
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi:
Nascenti cui tris animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma mouenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnis
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vsquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius vsquam
Huic capiti insultans, tot ferro saeua dedisset
Funera, tam multis viduasset ciuibus vrbem.
At vos, o superi, et diuom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant,
Si visurus eum viuo, et venturus in vnum:
Vitam oro; patiar quemuis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,

Dum

procedit, augetur, crescit.— 559 *inexpletum* ἄπλυστον. vt exsatiari flendo nequeat. — 561 vt sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Nestor Il. η, 157. λ, 669. — 564 *Feronia* sup. VII, 800 *viridi gaudens Feronia luco.* — *terna arma mouenda*, vt ter reuiviscens ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. nam mox *totidem exuit armis*, ter spoliauit victum. — 572 Habent hae preces tanto plus suauitatis, quod tamquam praesensione aliqua tacita imminentis filio fati factae videntur. Nam interimitur Pallas lib. X, 508. — 576 *venturus in vnum*, iterum eum reuisurus et conuenturus. — 578 *sin*: nota

Dum curae ambiguae, dum ſpes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea ſera et ſola voluptas,
Conplexu teneo; grauior ne nuntius auris
Volneret. Haec genitor digreſſu dicta ſupremo
Fundebat; famuli conlabſum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis;
Aeneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Troiae proceres; ipſe agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conſpectus in armis:
Qualis, vbi Oceani perfuſus Lucifer vnda,
Quem Venus ante alios aſtrorum diligit ignis,
Extulit os ſacrum coelo, tenebrasque reſoluit.
Stant

nota εὐφημία. — 579 *crudelem vitam* miſeram; quae enim miſerum reddunt aliquem, a crudeli ac ſaeua mente, quae nec miſeratur alterius, proficiſci videntur. — 580 acutius ſententiam extulit Valer. Fl I, 326. 327: vbi a v. 323 veſtigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat; miſerere parentum; Mors bona, dum metus eſt, nec adhuc dolor.* — 581 *ſera*; ergo erat τηλύγετος, in ſenectute patris natus. — 582 *grauior ne nuntius aures vulneret*, vt τρῶσαι ap. Homerum pro βλάψαι, laedere, dolore afficere.

585—608. A Pallanteo profectio fit ad caſtra apud Caere. — 588 Non agnoſco hypallagen; vt ſit pro chlamyde picta; ſed *picta arma* ſunt auro argentoque diſtincta. Memorantur et alibi, XII, 381: XI, 660. — 589 ſq. Homericam eſſe comparationem multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode ſatis comparari poſſit: Il. ε, 6. 7 de canicula agitur, vnde translatum eſt illud: ὅςτε μάλιστα λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο. non igitur *perfuſus Oceani vnda* alio ſpectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia eſt ſtella Veneris, vt ſatis notum. At Il. χ, 317 eſt: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. cf. Apollon. III, 957 ſqq.
vbi

Stant pauidae in muris matres, oculisque sequuntur
Puluercam nubem et fulgentis aere cateruas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit vngula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; vndique colles
Inclusere caui et nigra nemus abiete cingunt;
Siluano

vbi de Sirio. — 591 splendidus versus de ortu in extrema coeli ora, qua mare ambit. Sup. Ge. IV, 232. *Taygete simul os terris ostendit honestum.* — 594 *per dumos*, per virgulta, siluas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. — *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viae. — 596 Versum feliciter ipso verborum sono rem referentem mirati sunt multi: comparato quoque v. 465. 466. II. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus: casum felicem amplectimur. Ipsum quidem inflammati ingenii impetum in haec, natura ducente, incidere necesse est; celeritatem facti quis cum tarditate et grauitate aut per spondeos reddet! exili, in vngularum illisarum sono per verba reddendo, studio factum nolim, quod indignum esse videtur ingenio magno in magnis rebus et magnarum rerum phantasmatibus seu visis occupato. *putrem* in puluerem resolutum: quod iam vidimus Ge. I, 44. 215. II, 204. Praeiuerat in nonnullis Ennius apud Macrob. VI, 1. ex Annal. VI. *totam quatit vngula terram* et Annal. VII. *summo sonitu quatit vngula campum*, et lib. XVII. *it eques et plausu caua concutit vngula campum*. Repetit Maro versum inf. XI, 875. — 597 *Caeritis:* Caere, τὸ Καῖρε, Agylla, videtur nunc *Caeres vrbs* dicta, et absolute Caeres. Inf. X, 183: *Caerete domo* aliter inflexum est ex Καίρητος. Minio perperam a Seruio huc aduocatur ex X, 183. Fluuius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, vt Cluuerius docet. Situm

Siluano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Aruorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in aruis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuuentus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona

tum autem locorum hunc fere esse puta. Caere vrbs in alto posita; (sup. 478) prope vrbem per agros defluit amnis, cui lucus adiacet. Agrorum planitiem cum amne et luco vndique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: *colles caui*, cauam conuallem efficientes, *et nemus nigra abiete inclusere*, includunt, et *cingunt vndique* lucum prope amnem. Alii *cingit*, ita ad solum *nemus* verbum grammatice refertur: dummodo *colles et nemus* iungantur h. e. colles nemorosi. Minus bene *lucus et nemus nigra abiete* iungantur: Ita colles essent nudi, et abietes in conualle. — 600 *Pelasgos, Qui primi fines a.*. Agyllam inter eas Etruriae vrbes memorat Dionys. Hal. I, 20: III, 58, quas Pelasgi potissimum insederint, et in quibus Pelasgorum sermo praeualuerit, et quae plurimum Pelasgici moris seruarint. — 601 *lucumque diemque* lucum Siluano consecrasse ferebantur aduenae Pelasgi et sollenne annuum Siluano instituisse. — 603 Non male, puto, quaeras cum Seruio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant. — 606 *bello lecta* v. sup. ad 547. Aeneas cum suis in colle consederat. — 607 Reliqua poeta exsequitur lib. X, 148 sqq.

608 Haud dubie Maro, si carmini absoluendo vitae vsus contigisset, melius hunc locum constituisset. Arma coelo delapsa iam supra, dum Euandri hospitio vtebatur, memorauerat, re in prodigium versa 524 sq. Nunc, cum inde profectus ad

Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Vt procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus adfata est dictis, seque obtulit vltro:
En, perfecta mei promissa coniugis arte
Munera: ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
Dixit; et amplexus nati Cytherea petiuit;
Arma sub aduersa posuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula voluit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum caerula nubes
Solis inardescit radiis longeque refulget;
Tum laeuis ocreas electro auroque recocto,

Hastam-

ad Caere sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Il. σ, 615. 616 et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro, solum, in secreto loco, apud flumen. — 612 *En perfecta* cf. Il. τ, 10. 11. *arte promissa.* cf. ad 531. 534. — 617 *honore* puto dictum pro munere, vt γέρας. — 619 est Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. *expleri* adspectu: quod ex ipsa re facile intelligas, satiari. sup. 265 *expleri tuendo* et I, 713 *expleri mentem nequit ardescitque tuendo.* — 620 *flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex Il. ε, 4: Δαῖε οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. — 622 *sanguineam*, Seru. cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex aere thoracem cogites. Ornauit autem et ad terrorem vsque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Il. σ, 609: θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς. *qualis.* vt οἵη, omisso, talem, tam longe fulgentem, qualis, qualiter, nubes, quum. — 624 Plin.

Haſtamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inſcius aeui,
Fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Aſcanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mauortis in antro
Procubuiſſe lupam: geminos huic vbera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpauidos; illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.

Nec

Plin. XXIII ſ. 20, aes — *an ſatis recoctum ſit, ſplendore deprehendente.* — 625 *clipei non enarrabile textum:* argumentum clipei; tam varium et copioſum illud erat, vt enarratu eſſet difficile.

626 Sequitur locus de clipeo Aeneae nobiliſſimus. Clipeum autem cogita ita informatum, vt in media parte, ſeu vmbone, mare eſſet, cum pugna Actiaca: de qua a v. 676 ſqq. Exterior ora in plures areas ſeu regiones diſcreta; quarum argumenta: I. Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. II. raptae Sabinae, bellum foedusque inter Romulum et Tatium factum 635. III. Meti Fufetii ſupplicium 642. IV. Roma a Porſenna obſeſſa cum Coclitis et Cloeliae facinoribus 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum et, arce iam capta, excitati anſerum ſtrepitu Romani ad propugnandum ruentes 652. VI. Vrbs religionibus celebris, adeoque pace florens 663. VII. Catilina in Tartaro 666. VIII. et Cato in Elyſiis 670. — 627 *Haud vatum ignarus* h. e. praedictionum, quas a vatibus Aeneas acceperat. *Fecerat et:* inter caetera, quae poeta memorare non vult: ſecundum vſ. 626. 8. 9. Illa de Lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et viuidis imaginibus ſuauibusque ſententiis ſunt narrata v. 630-634: vt toties in numis et ſignis veterum aliisque operibus efficta occurrunt. *feta*, enixa, vt alibi. v. Ecl. I, 50. *Martis antrum* multi memorant, obuium illud in

numis

Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caueae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque nouum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque seueris.
Post Idem, inter se posito certamine, reges
Armati Iouis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et caesa iungebant foedera porca.
Haud procul inde citae Metum in diuersa quadrigae
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per siluam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Adcipere, ingentique vrbem obsidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspi-

numis et anaglyphis gemmisque.

635—641 *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. conf. VII, 377: V, 694. — 636 *caueam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quae Liuio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata; forte in horum locum Circenses successerunt. — 637 *consurgere bellum*: structuram invertit; debebat sequi: et consurgens inde bellum nouum. — 638 *Curibus seueris*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. — *porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis. v. c. Liu. I, 24. quod et ipsum argumentum est multorum numorum, inprimis gentis Sulpiciae, Veturiae, Antestiae.

642—645 Liu. I, 27. 28. — 643 docte magnaque cum vi inuersa oratio in illis: *at tu dictis, Albane, maneres!* pro: quod in fide non manserat. *mendacis* proprie perfidi. Foeditas spectaculi ad nostrum sensum ingrata asperis et gladiatoriae pugnae adsuetis Romanorum animis minus displicere potuit.

646—651 Liu. II, 9 sq. Effictus

Adſpiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluuium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In ſummo cuſtos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celſa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anſer
Porticibus, Gallos in limine adeſſe, canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defenſi tenebris et dono noctis opacae:
Aurea caeſaries ollis, atque aurea veſtis;
Virgatis lucent ſagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruſcant
Gaeſa manu, ſcutis protecti corpora longis.

Hic

ctus autem Porſenna ſtans ad Tiberim. — 650 *pontem* ſublicium, euellens trabes ſublicis impoſitas. *vinclis ruptis* ſimpl. de cuſtodia accipiendum.

652—662 Liu. V, 47. *In ſummo* non clipei; ſed *in ſummo arcis Tarpeiae.* — 654 Viſebatur porro in Capitolio caſa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat.* Totus tamen verſus offendit. — 655 Quae ſequuntur, poetica ſunt, non qualia ab artifice facile in metallo effingi potuerint. Anſer volitans ad noſtrum ſenſum diſplicere poteſt non aeque ad ſenſus Romanorum. — 657 *tenebant*; de conatu, vt ſaepe; iam in eo erant, vt tenerent. *et dono noctis opacae:* paullo otioſius adiectum videtur. *dono* h. beneficio, munere. — 659 ſq. Habitus Gallorum bene deſcriptus, etſi alieno forte loco. Notae eorum comae rutilae, ſaga virgata, aurei torques, gaeſa, ſcuta vaſta. — *aurea veſtis.* Mirum hanc de barba accipere Seruium eumque ſequi alios. Si barba veſtire genas dicitur poetis, an propterea veſtis abſolute de barba dicetur? Veſtem intellige illa ipſa ſagula, ex auro facta, ab artifice (ſeu vt colorem luteum et flauum referret, ſeu quod auro textas veſtes amarent Galli. cf. Silium

IV,

Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia coelo
Extuderat; castae ducebant sacra per vrbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem iura Catonem.

Haec

IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus, Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in vsu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis. *Candidi pene sunt Galli omnes*, nota vox Ammiani. *duo gaesa*, e more, v. Cluuer. German. I, 44, et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerdam ad h. l. et Heins.

663—666 Religiosa spectacula immiscet poeta: mota ancilia (Martiis Kalendis v. Ouid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.), Flaminum caerimonias, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi licuit. v. Liu. V, 25. 29. Sacra Cereri vel Carmenti facienda potissimum respicere potuit Maro. — 666 *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Seruius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, vt *mollia oscilla* Ge. II, 389. Iulius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quae mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. *Apex* — 664 laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670 Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, praeclare tamen ea ornauit. *Catonem piis iura dantem*, pro iudice sedentem, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam, aliumue, qui remp. euerterat, nominasset; Contra in Catilina scelus manifestum et confessum.

Haec inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; ſed fluctu ſpumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aeſtumque ſecabant.
In medio claſſis aeratas, Actia bella,
Cernere

ſum. *pendentem ſcopulo*, puto tamquam equuleo diſtentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiae adſident. — *minacem ſcopulum* tamquam ruiturum et ruina eum ſua oppreſſurum. — *Furiarum ora trementem* vt ſup. VI, 605 — 607 adde 571. — *dantem iura*, iudicem conſtitutum vt alterum Minoem vel Rhadamanthum, memoratum ſup. VI, 566. De *Catone Vticenſi* agi, liquidum eſt; vel ex oppoſito Catilina: alter oppugnauit patriam, alter libertatem propugnauit; nec vero alius, quam ad eius ſeueritatem, reſpectus habitus videtur; quo magis vana eſt Seruii aliorumque dubitatio, verentium, ne Auguſto Catonis memoria parum grata eſſe debuerit. Sed hoc refellere iam alii ſtuduerunt, in primis ad Horat. I Carm. 12, 35.

671 — 674 *Inter haec*, vel inter cetera; vel in horum medio. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606. 607 ante oculos habuiſſe, et Delphines Heſiodi exemplo Sc. Herc. 209 — 212 iudicio tamen parum ſeuero, intexuiſſe videtur. Alia Quinti Cal. imitatio lib. V, 93 ſqq. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; ſpuma albicante; belluis argenteis in mari aureo. Reſtabat materia nauibus effingendis aes.

675 ſqq. Splendida carminis pars, quam velim vnam clipei argumentum a Poeta factum eſſe. Iam Propertio hic locus adeo probatus fuit, vt, etſi tum tota Aeneis nondum euulgata eſſet, ex eo tamen carminis ſummam praeſtantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (iuuet) *cuſtodis littora Phoebi, Caeſaris et fortes dicere poſſe rates: Qui nunc Aeneae Troiani ſuſcitat arma, Iactaque Lauinis moenia littoribus. Cedite Romani ſcriptores, cedite Graii, Neſcio quid maius naſcitur Iliade.* lib. II El. extr. *In medio* clipei, non maris: etſi hoc mediam clipei aream occupare putandum. Si tamen,

Aegyptum, viresque Orientis, et vltima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniunx.
Vna omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Conuolsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt: pelago credas innare reuolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur; arua noua Neptunia caede rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;

Nec-

Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705. 706.

689 *reductis remis* proprie Ouid. Met. XI, 461: *reducunt ad fortia pectora remos.* Tum *ruere* videtur dictum transitiue, *ruere* sc. mare remis et ipsa carina: vt sup. I, 35 *spumas salis aere ruebant.* — 691 *Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946. B. C. — 693 *puppibus turritis tanta mole*, tantae molis. Spectat hoc maxime ad Antonianas naues, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulatis alleuatas* etc. Flor. IV, 11, 5; et sua magnitudine, in primis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c.: Dio L, 32, 33. — 694 *stuppea flamma:* ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictae naues pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio. l. c. 34. 35: Horat. I Od. 37, 13: *Vix vna sospes nauis ab ignibus.* — 695 *noua caede* sc. inter hos ipsos ignes missiles et nauium incendia. At in verbis obscuritas est: *telis volatile ferrum spargitur.* Vix aliter dictum esse potest *ferrum* quam pro telis et sagittis. Tum vero quomodo *telis* telum emittitur? An *tela* pro machinis dicta? Vix putes fieri posse. Si iungas *ferrum volatile telis:* ne sic quidem, nisi perquam dure, dictum pro, ferrum telorum, tela ferrea. Lenius esset: *telum volatile ferro.* Sin *spargitur ferrum telis* h. per tela, missilia: non minus molestum hoc. Vix sana lectio. Saltem accommodatior altera: *telique.*

696 Acerbe haec de Cleopatra.

Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;
Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Mineruam
Tela tenent. Saeuit medio in certamine Mauors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla;

Quam

patra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri vsus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod regina, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem vsus in lasciuia Aegyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 11, 43: *Ausa Cleopatra — Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* — 697 necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit. Sequitur forte Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admouisse.

698 — 703 Praelium deorum artifex effinxerat in aere: ab vna parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Dirae, Discordia, Bellona. Partim haec ex deorum in praeliis Homericis interuentu, partim, in primis Discordia et Bellona, ex praeclaris locis clipei Achillis Iliad. σ, 535—538 et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata. Alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq.: XI, 8 sq.: VIII, 186 sqq. — *latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 41: *Ausa Ioui nostro latrantem opponere Anubin* etc. — 701 *caelatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur et *caelare* sic proprie in aere dicitur. *ex aethere Dirae* adeoque volantes. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. Homero sunt Κῆρες θανάτοιο. Simili modo *Mors alata* poetis est. — 702 *scissa Discordia palla.* Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. c. 124. *Bellona* cum flagello passim obuia.

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque inmittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens vndis et Iapyge ferri;

Contra

704. 705 Homero sublecta et haec Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Il. π, 700 sqq.; sed praeclara cum arte et sollertia. Certauit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinouanus Eleg. in Maecen. 55. 56. Potuit tamen eam imaginem facile menti obiicere signum Apollinis sagittam emittentis, ἑκηβόλου, in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, vt supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Delineatio et Descriptio eius sinus auctore d'Anville (in *Mem. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, vt omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946 E.: Dio L, 33. — 707 *ventis vocatis* v. ad lib. III, 253. *et laxos immittere* (hoc a curribus petitum) pro: laxare, soluere funes, ideoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229 ibique not. — 709 *pallentem morte futura*: quasi praesensione mortis hanc fugam consequuturae. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex: quemadmodum *vt Iocastae vultum exanimem exhiberet, ex aere et argento conflata massa vsus fertur* artifex. v. Plutarch. Conuiu. Qu. V, 1 et Aristonidas artifex *cum exprimere vellet Athamantis furorem — residentem poenitentia, aes ferrumque miscuit, vt rubigine eius per nitorem aeris relucente exprimeretur verecundiae rubor*. Plin. XXXIV, 14 s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatrae secundus.

711

Contra autem magno maerentem corpore Nilum,
Pandentemque ſinus, et tota veſte vocantem
Caeruleum in gremium,latebroſaque flumina,victos.
At Caeſar, triplici inuectus Romana triumpho
Moenia, dIs Italis votum inmortale ſacrabat,
Maxuma tercentum totam delubra per Vrbem.
Laetitia ludisque viae plauſuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus; omnibus arae;
Ante aras terram caeſi ſtrauere iuuenci.
Ipſe, ſedens niueo candentis limine Phoebi,
Dona

711—713 Poeticum phantaſma magnum et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51 in loco hinc expreſſo: *Fugiſti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Iam Fluuiorum ſimulacra cogita ſpecie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veſte tecta, vt tamen ſinum facere poſſint, quem Nilus fugientibus oſtentat. Ornate ſingula, etiam *latebroſa flumina*, quae pro latebris nunc erant.

714 ſqq. Tandem triumphus Auguſti erat effictus in clipeo. Fuit is triplex trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22: Dio LI, 21; neceſſe igitur eſt ab artifice ea, quae cuiusque diei eſſent, in vnum fuiſſe congeſta. *votum immortale ſacrabat:* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto: et quidem magno numero; vnde trecena dixit. Quae per reliquam Auguſti vitam facta ſunt, reuocauit poeta ſub vnum tempus. cf. Suet. 29: Dio LI, 22.

717—719 Viuide laetitia publica deſcribitur. Exquiſite vero illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum ſupplicantium coetus, *et arae, ante quas* victimae immolabantur: vnde ſtrati iuuenci in terra, et conſtrata terra iuuencis; tandem *iuuenci ſtrauere terram.*

720 ſqq. Splendida rerum ſpecies. Puta triumphatorem Octauianum iam intraſſe vrbem. Sedet pro tribunali ſub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et proſpectat (exquiſite *reco-*

 gnoſcit;

Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat; Euphrates ibat iam mollior vndis,
Extremi-

gnoscit; argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum*; ducuntur captiui vna cum signis fluuiorum. — 721 *aptatque postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curauit. — 724. 725 Vides manifeste, quod supra ad v. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum nouitate vel peregrinitate vel vetustate. — *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis vsque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniae rex; Plut. Anton. p. 944 B.: Dio L, 6. *discinctos Afros:* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas Carasque*, vt nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eiecti ad interiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen reuocat Massonus in *Iano reserato* Sect. III c. 5, aduersus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore iure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, vltra quos illi habitabant (conf. ad Ge. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant.

726 *Euphrates ibat iam mollior vndis* h. leniore amne, vt domitum se ac subiugatum, h. e. populos accolas victos et subiectos, significaret. Vti *mollita* dicuntur et alibi, quae victa ac confusa coercitaque sunt. Sic
molles

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Volcani, dona parentis,

Mira-

molles animi, mollia corda. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores voluere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu haec dicta et in maius aucta amplificataque sunt. Aduersus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, praeterquam quod Augustus, Aegypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reuersus Parthorum legatos audiit. conf. Ge. II, 170: IV, f. Si vero haec, quae sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremae orae Galliae Belgicae ad fretum Britannicum populo (vnde *extremi hominum Morini,* vt *vltimi Britanni, vltima Hesperia,* apud Horatium), et nonnullis Galliae Germaniaeque populis rebellionis sociis, in primis Sueuis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis,* Vahalis et Rhenus, vt tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Fleuum, fossa ducta efficeret. *Dahae,* Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes vltra Hyrcanos. — *pontem indignatus Araxes:* nihil amplius, quam vt flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729 *Talia per clipeum.* malim *clipeum, dona parentis,* matris Veneris, iungere, quam *talia dona parentis.* — 131 *famamque,* κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc vltimum versum offenderunt passim viri docti: quibus praeiuit Seruius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Seruianis attexta auctorem habuit: *Hunc versum,* inquit, *notant Critici,*

Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Adtollens humero famamque et fata nepotum.

tici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec conuenientem grauitati eius: namque est magis neotericus. Addisonus, qui pulcrae simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Iure notatum versum vt a grauitate alienum et fere frigidum pronuntiat Doruillius. Defendit eundem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat. Vol. I ad* v. 97: vbi ambiguitatem sententiae etiam in feueriore carmine tuetur, et hunc locum copiose quidem et satis argute, vt solet, ita tractat, vt ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimuero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi potest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in sententia animoque Virgilii. Poeticus sermo ita fert, vt, si quis *clipeum, cui facta praeclara et fata nepotum insculpta sunt,* sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris iniicitur) dicendus sit, res ita efferri possit: sustulisse eum *famam et fata nepotum.* Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat, quam: *miratur et* gaudet attollens in humerum clipeum in quo fama et fata nepotum erant expressa. Inf. X, 496 *rapiens immania pondera baltei, Impressumque nefas: vna sub nocte iugali Caesa manus iuvenum, foede, thalamique cruenti; Quae Aonus Eurytides multo caelauerat auro.* Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata, mente voluit, notiones alias adiungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Cum his tamen omnibus facile concedam, splendore superiorum versuum inferiorem esse clausulam meliusque afore versum novissimum.

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I D O S
LIBER NONVS

ARGVMENTVM

Absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admouet — 32. *Qui cum suis se moenibus continerent, neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, vt illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur* — 76. *Erat eius classis materia ex Idaeae Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naues omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas conuertit* — 122. *Post haec imminente iam nocte Turnus aduersus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum praeficit* — 167. *Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; vltro eam prouinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicorum par* — 377: *qui cum vrbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant* — 366. *Verum cum, instante iam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad siluas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viaeque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur* — 437. *Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit* — 445. *Capita, hastis affixa, in castra deferuntur: vbi a Troianis e moenibus agnita ingentem in vrbe luctum excitant* — 502. *Interim Turnus totis*

viribus

viribus hostes oppugnat: magna vtrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se iactantem sagittae ictu interficit — 617. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti caede propellunt — 690. Eius rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum, seu castra, irrumpit — 733, Troianosque in fugam conuertit — 777: tandem, hostium multitudine circumuentus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluuio alluitur — 789: et, vt erat armatus, flumine secundo delatus escendit littus et incolumis ad suos reuertitur.

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, vt per Aeneae absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Troianorum, hoc, epico more, deae Iridis a Iunone missae monito tribuitur: Homeri exemplo v. c. Il. σ, 166 etc. Ad poetae artificium agnoscendum Seruii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliae personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: adeoque poeta in angustum se coactum videre debuit, dum Homerum haberet, qui summa varietate omnia, quae in pugna fieri solent, exposuisset, atque adeo, circa res eadem aetate et eodem bello et ab ipsis Troianis gestas versatus, occupasset, quicquid nouitate et vitae heroicae more placere posset. Hoc meminisse debent, qui vltimos libros rerum nouitate et varietate carere clamant. Argumenti naturae ea erant tribuenda, quae in poeta reprehendenda arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quae poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitauit sollertissime: vt in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud praeclare factum, quod nunc res absente Aenea geritur, vt eius aduentu noua rerum exspectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum est in poeta, quod hoc libro per Aeneae absentiam castra oppugnantur.

Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur:
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus, sacrata valle, sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti diuom promittere nemo
Auderet, voluenda dies, en, adtulit vltro.
Aeneas, vrbe et sociis et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
Nec satis: extremas Corythi penetrauit ad vrbes;
Lydorumque manum, conlectos armat agrestis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus,
Rumpe moras omnis, et turbata adripe castra.

Dixit,

1 — 24 Iunonis iusso per Iridem accepto Turnus absente Aenea ad castra Troianorum expugnanda se accingit. — 3 *parentis Pilumni*, h. abaui. v. inf. X, 619. *sedebat*: Asper *erat* interpretatus est. Alia argutatur Seruius; sed spectat simpliciter ad solitudinem. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus? — 7 *volvenda dies*, quae voluitur. v. ad I, 269. Lucretius, *sidera voluenda*, *aetatem volvendam* eodem modo dixit. — 9 *Sceptra* exquisitius quam regna: vtrumque pro regia Euandri. *Corythi ad vrbes*, ad Etruriam quam designat a Corytho, conditore Cortonae. Supra: *Corythum terrasque require Ausonias*, lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem, qua ii a Lydis, Tyrrheno, Atyos filio, auctore repetebantur. cf. sup. VIII, 479. 480. — 13 *turbata arripe castra*, tumultu illato, per ipsum accessum, inuade, occupa: scilicet vt *rapere* poetis est pro *capere*. Dixit autem *castra* Troianorum, v. 8 *vrbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Aeneas in littore, vbi escenderat, vrbem, *nouam Troiam*, condiderat, quam

sup.

Dixit, et in coelum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Adgnouit iuuenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? vnde haec tam clara repente
Tempestas? medium video discedere coelum,
Palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad vndam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; onerauitque aethera votis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,

Diues

sup. VII, 157 *castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit.* Debuit ea in extremo fere littore haerere, subiecta in proximo loco classe. v. IX, 68. 69. — 15 *secuit arcum* pro: incessit per arcum. Sic *secare viam* τέμνειν ὁδὸν, incedere via, et primo loco τέμνειν ἅλα *secare mare,* sulco per carinam facto, incedere, nauigare. conf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Il. σ, 182. — 21 Non inauditum est ostentum: *palantes polo stellae:* n primis cum interdiu obum sit auspicium; sed iant haec coelum, quod, de in coelum euolante, ruptum est (hoc *discedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiscere, hiatum facere), et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit. Apposita vocant Grammatici. Si itaque dea ruptis nubibus ad interiora perrexit, nubibus remotis stellas apparere necesse fuit. *Sequor omina tanta:* accipio omen, inquit Turnus; et, qui mos erat, in visis, ostentis, ominibus, lustrandi caussa aqua se perluit.

25 — 46 Accessu hostium Troiani se muris tenent inclusi. Fundum comparationis declarat Seruius: exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines ad fluminis morem in alueum suum reuersi. Id vero longius petitum. Flumen aquis auctis crescens non nisi cum impetu ferri

potest;

Diues equum, diues pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuuenes; medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu, septem surgens sedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et iam se condidit alueo.
Hic subitam nigro glomerari puluere nubem
Prospi-

potest; at h. l. agmen longo ac lato ordine, lento gradu et composite incedebat, quod melius *fluminis lato alueo inter ripas deuoluti* speciem prae se ferre dicendum est. Quod in Gange alueo suo se continente declarauerat, mox variat in Nilo, intra alueum recepto. De *Messapo* v. VII, 691. *Tyrrhidae* Tyrrhei pastoris filii v. sup. VII, 484. 532. *septem surgens amnibus* non ad ostia debebat referri; nec ad tempora fluminis exundantis; id enim a comparationis consilio alienum; repugnat quoque adiecta vox *sedatis*; sed aut ad fontes aut ad alueos referendum; nam *surgens* est ortus vel incedens. Alterum hoc melius; *surgere* nunc est increscere aquis auctis; quod statis temporibus in Gange fieri; vt in Nilo Virgilius acceperat; notat porro pluribus alueis eum deferri, numero septenis. Vt omnes fluuii, cum intumescunt, sunt rapidi, quando autem decrescunt, placido cursu feruntur: hoc idem de Gange constare iam debuit. Vnde haec tenuerit, ignoramus. Veteres vtique non nisi incerta de Gange acceperant; v. Plin. VI, s. 22. Seruius: *Ganges — secundum Senecam in situ Indiae, nouem alueis fluit; secundum Melam* (in quo tamen locus hodie non exstat) *septem.* Plures magni amnes in eum feruntur, quos septenos numero tradere potuerunt aliqui, et pro alueis habere. *Ceu* — sc. it, incedit, *per tacitum*, tacite: vt, per silentium, per noctem, et, (quae Drakenb. ad Silium XV, 145 post Heinsium collegit,) per occultum, per subitum, per longum, vt Gr. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et

Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab aduersa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o ciues, caligine voluitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et moenia conplent.
Namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos seruarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Obiiciunt portas tamen, et praecepta facessunt,
Armatique cauis exspectant turribus hostem.
Turnus, vt ante volans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, et vrbi

Inpro-

et similia. Laudat Seruius Asprum, qui *Altus per tacitum* iungebat; minus bene.

33 νέφος κονίης et ὁμίχλη Homero frequens. — 35 *ab aduersa mole*, turri in munitione Troianorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. — 37 Idem color verborum IV, 594. — 38. 39 Recipiunt se Troiani intra vallum et muros. — 41 si quis belli casus se offerret; verbo si quid accideret. — 44 *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit.

47-76 Turnus Troianos muris tutos videns, vt eos in campum eliciat, classem incendere parat. Adiri autem et tentari castra poterant a trinis partibus cf. inf. ad 195. ita Turnus, via a Laurento ducente secundum litus profectus portam clausam videns obit vrbem et aditum anquirendo peruenit ad eam partem, qua castra amni erant admota, classe in littore subducta. — 48 *et* vacare videri potest. Enimuero iungenda: *Turnus vrbi adest*, viginti equitibus *comitatus et improuisus*. In *equo Thracio* non haerendum, cuius generis equorum copia vix illo tempore

in

Inprouisus, adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, iuuenes? qui primus in hostem?
En, ait. Et iaculum adtorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda;
Non aequo dare se campo, non obuia ferre
Arma viros, sed castra fouere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per auia quaerit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ouili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et inprobus ira

Saeuit

in Latio esse potuit; Sed ornat epitheton. Tum v. 57 *castra fouere*, pro vulgari: se in castris tenere. v. ad Ge. III, 420 *coluber fouit humum*. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

59 sqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie satis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 sq. ante oculos habuisse et ornasse videtur; respectu tamen simul ad Homerum habito, qui similia de leone persequutus erat Il. λ, 547 sqq. ε, 647 sq. — *nocte super media*, vltra mediam noctem, vt cum longa mora incensa fames ad rabiem agat, cf. v. 63. 64. *ira saeuit* melius quam *improbus ira* iungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *saeuit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et fame et vehementiore quoque impetu dictum occurrit inf. X, 727: *improba ora* h. auida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Illustratum ab aliis. sup. Ge I, 119 *improbus anser* et ad 146 *im-*

Saeuit in absentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequor.
Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
Aggeribus saeptam circum et fluuialibus vndis,
Inuadit; sociosque incendia poscit ouantis:
Atque manum pinu flagranti feruidus inplet.
Tum vero incumbunt; vrguet praesentia Turni;
Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda, et conmixtam Volcanus ad astra fauillam.
Quis deus, o Musae, tam saeua incendia Teucris
Auertit

probus labor. absentes h. l. de inclusis ouibus. Suaue autem hoc *saeuit in absentes:* quod imitati passim sunt alii. Stat. II Theb. 133: Valer. Fl. III, 589, vbi v. Intpp. — 63. 64 ornate: fames et sitis, quam sanguine ferarum sedat, excruciat eum. aliter nunc *siccae sanguine fauces*, quam sup. VIII, 261 dictae sunt. *qua* parte, *via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros* facultatem et modum suppeditet, eos eliciendi. — 68 *aequor* camporum haud dubie.

70 Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. o, 716 sqq. — 74 *pubes accingitur* facibus, armatur, instruitur, vt altero loco recte Seru. simili more *succingi* dictum supra VII, 187 *lituo trabeaque succinctum.* — 75 *focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; proprie stipites et taedas ardentes in foco. Haerent intpp. cum Seruio. Burmannus focos agrestium in vicis circumuicinis aduocabat.

77 — 122 Naues Troianorum, ne igni comburantur a Turno, mutantur in Nymphas. Fabulam, quae sequitur, tamquam absurdam et

Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas

et epica grauitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, vt e Seruio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Neque equidem infitior, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur nouo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii vtique exemplo, Lib. IV, 1381 sqq., vbi nauem per deserta Libyae humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres haec fabula minus displicere, quod ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Aeneae aduentu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telae suae semel instituisset. Metamorphosesi a poetis Alexandrinis ornari coeptis, nimium luxuriantia ingenia iactauerant se in hoc argumento, quod ex Ouidio apparet: nam graeca pleraque perierunt. Vt autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, quod eadem Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis viuere ac deficere fingebat. Promtum sic fuit, arbores recisas et in naues versas iterum ad pristinum numen reuersas commenisci. Alio modo, nauibus in scopulos versis, Homerus nauigationem Phaeacum in miraculum conuerterat Od. Θ, 557—564.

79 *Prisca fides facto sed f.*, non capiunt Seru. et alii. *Fides* est eius, qui aliquid tradit, vel eius, quod narratur, quae alias *auctoritas*; adeoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat poeta ab antiquitate traditam: sed constante fama ad seriores aetates propagatam: ita facti fama perennis est. — 80 De aedificatione classis cf. sup. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnae Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiae mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; vti alias illa *Idaea dea* appella-

Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat;
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Iouem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silua mihi, multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuueni, quum classis egeret,
Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius vrguet.
Solue metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatae vllo neu turbine venti
Vincantur. Prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, *torquet qui sidera mundi:*

O

ta est. conf. Strabo X p. 718 C. et inf. X, 252: *Alma parens Idaea deum*. Consentaneum erat, vt pineta montis ei essent sacra. — 83 *domito Olympo* adiectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Seruium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Praesta ei, cuius beneficio seruatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iouem solum esse non potuit, celatum matris* (Opis s. Rheae s. Terrae, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio*. Longe petitum hoc, etsi doctum ac verum, cf. Apollodor. I, 1, 3; et iterum Terrae opera coeli imperium in pugna cum Titanibus sibi parauit, cf. ibid. I, 2, 1. Dici tamen potest, simpliciter adiectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat te domitorem, *potentem Olympi*, *regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. — 85 *silua* et *lucus* per appositionem dicta puta. Sed turbatus locus est. — 86 *in arce*, in vertice Idae: est τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idaeae, cf. ad v. 80: vti Ioui eodem in loco Il. Θ, 48.

O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae inmortale carinae
Fas habeant; certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, vbi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quaecunque euaserit vndis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo
Aequoris esse deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas,
Adnuit,

94 *quo fata vocas?* ea mutas? vti fata *verti*, *flecti*, *mutari*, dicuntur, cum de fatorum ordine mutando agitur. aut *quid petis istis* trabibus seu nauibus (h. in earum gratiam; non, vt Burm., *pro istis*). — *immortale fas* h. l. pro conditione; vt ius. — *certus*, vt ab initio statim certum et exploratum habeat Aeneas, in periculis se incolumem fore. — 98 *defunctae*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis*. — 99 *Olim quaecunque euaserit vndis:* non enim omnes naues euaserunt et incolumes manserunt; sed vnam Orontis tempestas mari merserat I, 113. quatuor incensae a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX nauium numero non nisi XV Tiberim intrauerant. — 105 *amnes rapidos et atros* voluit dicere. Ambiguum tamen est, quo sensu *torrentes* dictum sit. *Torrere* proprie est calefaciendo siccare; tum cremare, tandem ardere et feruere. Tum quaecunque *feruent* seu calore, seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrere*. Ita tandem flumina torrentia, sunt ferventia, *rapida:* sic Ecl. VII, 52 *torrens vnda* Padi. Ge. II, 451 *aqua torrens* inf. X, 603 Itaque h. l. *ripae*, amnes, *torrentes*, rapidi, *pice atraque voragine*, aqua, alueo, piceo et atro. Iam autem amnes in inferis etiam flagrantes ignibus sunt, possunt

Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
Debita conplerant: quum Turni iniuria Matrem
Admonuit ratibus sacris depellere taedas.
Hic primum noua lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina conplet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere nauis,
Neue armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite, deae pelagi; Genetrix iubet. Et, sua quaeque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,

Delphi-

sunt igitur *torrentes* quoque h. l. sic accipi; multo magis propterea, quia alias fluuii hi stagnare dicuntur. — 106 Inferiora haec Homericis Il. α, 578 sq. iudicant Grammatici ap. Macrob. V, 13.

107 *debita* fato. VII, 120: *fatis mihi debita tellus.* — 110 *Hic primum.* Argutatur cum aliis Catroeus, etsi Burmannus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam et templis recepta. Nam *primum* refertur ad sequ. v. 112 *tum* vox audita. — *ab Aurora*: tanquam ab oriente, ex Asia, relicto Berecynto monte et Ida. — 112 Paullo durius, sed vt poeticam orationem decebat, iunctum: *nimbus Idaeique chori*, pro: visus ab oriente coelum transcurrere nimbus, nubes, et chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ouidii locus Met. XIV, 536. 537. 538: vbi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris aduentus deae, etsi non visae, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. — 113 *agmina complet*, proprie aut aures, aut loca sono et strepitu. — 114 Tum dea Teucros vetat *laborare* et nauibus defendendis operam dare. — 118

puppes,

Delphinumque modo demerſis aequora roſtris
Ima petunt. Hinc virgineae, mirabile monſtrum,
Quot prius aeratae ſteterant ad litora prorae
Reddunt ſe totidem facies, pontoque feruntur.
Obſtupuere animi Rutulis; conterritus ipſe
Turbatis Meſſapus equis; cunctatur et amnis
Rauca ſonans, reuocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci ceſſit fiducia Turno;
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro:
Troianos haec monſtra petunt; his Iuppiter ipſe
Auxilium ſolitum eripuit; non tela, nec ignes
Exſpectant Rutulos. Ergo maria inuia Teucris,
Nec ſpes vlla fugae; rerum pars altera ademta eſt:
Terra autem in noſtris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,

puppes, ad littus verſae: v. VI, 3. 4. 5. — 122 *reddunt ſe*, ἀναδιδῶσι: iterum emergunt, prodeunt.

123—167 Callide portentum in tuam rem vertit Turnus, claſſe ſublata Troianos nunc fuga excluſos facile a ſe expugnatum iri; nunc oppugnationem eſſe parandam; die tamen iam confecto, vigilias per noctem diſponit. — 124. 5. *cunctatur et amnis* — quod VIII, 240 minus ornate. *Meſſapus* autem nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infeſti Rutulorum duces erat. VIII, 6. — 126 ſqq. Audacia Turni praeclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. — 129 *Iupiter ipſe auxilium ſolitum* (nauium, quibus antea, Troia capta, ſuae ſaluti fuga conſuluerant) *eripuit*, eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos noſtra opera opus eſt: *non tela nec ignes Exſpectant Rutulos.* Ex vulgari ſatis vſu loquendi poetarum *exſpectari* dicuntur

Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arua
Fertilis Ausoniae Troes; sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli,
Fossarumque morae, leti discrimina parua,

Dant

ea, quae omnino futura sunt, adeoque et mala, quae imminent. *rerum pars altera*, pro vulgari: altera res, alterum: alterum, terra, in nostra esse potestate; nam Troianis vallo inclusis Rutuli loca vicina obsident ac tenent. *tot millia*, eaque *gentes Italae*; vt sint apposita, pro vulgari: tot millia gentium Italicarum, vel Italorum. — 134 De his vaticiniis conf. dicta sup. in Prooem. Aeneidis. — 135 *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere constitutis cogitare potuit. — 138. 139 Non solus Menelaus raptum coniugis Helenae vlciscitur. Homericum Il. ι, 340. 341: οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι; etc., iam Macrob. V, 9 comparauit. — Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et ἐντορικώτερα esse videntur. Sed, dicat aliquis, satis est Troianos semel vltimam calamitatem esse expertos; nec probabile sit, cum dii tantis periculis seruatos eos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium paratum fore; Ita vero, inquit Turnus, satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenae ea mala experti sint, vt *modo non omne*, h. e. totum genus femineum perosi esse debeant; tantum abest, vt nouum raptum Lauiniae meditentur. *Quibus haec.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, haec fossa, fiduciam: an non vero multo muniriora Troiae moenia euersa viderunt? Argutum et bellum etiam illud: *leti*

discri-

Dant animos: At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Adparat, et mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, caesis summae custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi caeca condemur in aluo;
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas

Curae

discrimina parua: quod de nauigatione simplicius Homer. Iliad. ο, 628: τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται. — 146 animosius, quam Homericus Hector Il. μ, 440. — 148 Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achiuorum. — 150. 151 v. sup. lib. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus: *furtum* sic saepe: v. c. IX, 350. — 155 *quos distulit Hector.* docte pro vulgari; quorum conatus et consilia repressit et retardault per annos decem. cf. XI, 288—290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87: *belli mora concidit Hector.*

156 Comparant Od. μ, 291 sq.; Il. β, 381. Malim ego conferri Il. θ, 502 sqq. 529 sq. et τ, 275. Tum priscae aetatis mos et militiae obseruanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum

Cura datur Meſſapo, et moenia cingere flammis.
Bis ſeptem, Rutulo muros qui milite ſeruent,
Delecti; aſt illos centeni quemque ſequuntur
Purpurei criſtis iuuenes auroque coruſci.
Diſcurrunt, variantque vices, fuſique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
Conlucent ignes; noctem cuſtodia ducit
Inſomnem ludo.
Haec ſuper e vallo proſpectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt;
Tela gerunt. Inſtant Mneſtheus acerque Sereſtus:

Quos

vorum caſtra oppugnant, Il. 9, ſub f. — 160 *flammis* int. vigilias. — Ad v. 161 ſqq. cf. Il. ι, 85 ſq. et ad v. 165 vide Il. 9, 550. 551. Agmen igitur mille quadringentorum hominum fuit delectum. — 164 alternis excubias et alia munia militaria obeunt. — 165 *et vertunt crateras aenos*, eſſe hemiſtichium Ennianum Seruius docet. *vertunt* autem, inclinant crateras, vinum in pocula infundendo, vergunt.

168 — 174 Troiani, caſtris tuendis quae neceſſaria ſint, prouident. *armis alta tenent* h. vallum, quod poeta appellat *muros*, *turres*, obſident armati. — 170 *pontes et propugnacula iungunt:* per ipſos muros vias ſeu pontes inter turres, adeoque inter propugnacula ſeu pinnas turrium, faciunt, vt diſcurſus militum liber ſit. Quo fere modo pons et ripae iungi dici poſſunt, quod vulgo eſt, amnem ponte iungi. *propugnacula in muris* memorantur inf. v. 664 *It clamor totis per propugnacula muris*. Fuere tamen veteribus etiam *propugnacula* ante vallum caſtrorum, genus munimenti, ponte iuncta cum vallo; tale propugnaculum eſſe videtur turris inf. 530 ſqq. memorata. Videndum eſt, an vſ. 170 ad hoc alterum genus referendum ſit. Acquieſcere tamen praeſtat in priore; vt et IV, 87 *portusue aut propugnacula bello tuta parant*.

— 171

Quos pater Aeneas, si quando aduersa vocarent,
Rectores iuuenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrta-

— 171 Si *tela gerunt* est: armati sunt, otiosa est lacinia post illa: *et armis alta tenent*. Sensus itaque esto: congerunt, comportant missilia et alia tela, quorum vsus esse poterat. — 173 *Rectores iuuenum*. Frustra de paedagogis cogitant intpp.; sunt duces militum, quos designauerat Aeneas ante profectionem ad Euandrum, si quid acciderit, quod operam militarem postularet. — 175 *vices, quod* explicatiue; pro vulgari, vices quae tuendae sunt; hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc. vel exercet vices quantum ad id spectat, quod etc.

176 — 449 Peruenimus nunc ad episodium, Aeneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cuius suauitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiae sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos mouendos accommodata: generosa puerorum indoles; praeclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletae senis beneuolentia in eos. Singula explicare vel saltem notare magistris iuuenturis facile erit: sed vtantur tali loco, suadeo, ad eliciendos igniculos et tentandas mentes adolescentum, qui alias seu naturae seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne huius quidem loci dulcedine tactum videant iuuenem, eum omni liberali disciplina indignum iudicent. Diomedis et Vlyssis egressum nocturnum ex Iliad. κ poetae ante oculos fuisse non dubito: viderunt hoc iam veteres: v. Seruium ad v. 1 hui. lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de iuuenum fortissimorum discrimine,

Hyrtacides; comitem Aeneae quem miserat Ida
Venatrix, iaculo celerem leuibusque sagittis;
Et iuxta comes Euryalus, quo pulcrior alter
Non fuit Aeneadum, Troiana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa iuuenta.
His amor vnus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, dIne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?

Aut

crimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetae, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis: est in iis Nisus. Vnum est, quod seuerior forte aliquis iudex reprehenderit quod ad carminis et rerum summam nulla omnino vis et effectus episodii est.

176 Nisum *Hyrtaci* filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. β, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 edit Opheltem, nomen e Thebanis fabulis notum. — 180 *Troiana neque induit arma*, otiosum videri debet post illa: *non fuit Aeneadum*; sed redemit culpam poeta Homerica forma: ἐδύσατο τεύχεα. Est id, quod vulgo dixeris: non fuit alius inter Troianos qui in armis erant. — 181 Ex Homerico Od. κ, 278. 279 (adde Il. ω, 347. 348), vt iam Macrob. notauit Sat. V, 13. *iuuentam* vero, ἥβην, primam dixit pro lanugine pubertatis. — 182 *amor vnus*, idem vtriusque, et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες Iliad. ν, 219. — 184 *Nisus ait*: ad magnum aliquod audendum sentio me inflammatum, afflatu ne diuino an ignoto animi impetu! — 185 versus alti et grauis sensus! ἐνθουσιῶσι multi homines, non tam animo magnae rei imagine ac specie intuitiue inflammato, quam potius perturbatae mentis affectu et cupiditate commoti. Videntur hi sibi θεόθεν, diuini-

Aut pugnam, aut aliquid iam dudum inuadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent la[illegible] Percipe porro,
Quid dubitem, et qua[illegible] animo sententia surgat.
Aenean adciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quae posco, promittunt: nam mihi facti
Fama

diuinitus, ἐνθουσιᾶν, cum tamen incalescant et efferantur motu animi turbido, sanguinis efferuescentis calore, sine consilio certo, sine magnae virtutis sensu aut magnae vtilitatis ac fructus ad alios hinc prouenturi expectatione. Latent semina dictorum in Od. δ, 712 εἴ τις μιν θεὸς ὦρσεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφωρμήθη. Simillimus locus in Quint. IX, 80. 229. — *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. — 186. 187 vti Il. κ, 220. 221 Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη etc. dudum mente agito. — 191 Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit: Itaque turbant in sqq. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et voluere. Etiam Seru. *dubitem id est cogitem.* — 193 *reportent* non ab illo; non enim nunc id versabant animis, quid rerum ille ageret; sed qui portent ad Aeneam certa; nuntient castra obsideri: ergo et hic *reportare* pro simplici, portare; ad Aeneam perferre, nuntiare. Aeneam autem adhuc apud Euandrum morari credebant vs. 196. — 194 Praemium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. — Mox v. 197 *laudum* est pro laudis. *laus*, κλέος, factum praeclarum: tum ipsa etiam virtus, qua ad illud patrandum opus est, vt inf. v. 252. V, 355: VIII, 273 al. *percussus* laudum amore, πληγείς, tanquam stimulo aut flagro Ge. II, 476 *quarum sacra*

Fama sat est; tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,

Nise

sacra fero ingenti percussus amore. Si exempla desideras, adi Valk. ad Hippol. 1303.

195 sq. Vt de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est. Ager Ostiensis et ostia Tiberis ad animum reuocanda sunt. Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita; cf. ad VII, 157. fossa et vallo illa munita et turribus; fronte versus littus, quo Laurentum situm erat, versa, ita vt via Laurentum secundum littus duceret. A dextra moenia ad amnem pertingebant cf. inf. 469. 790. 815; Ab eadem parte in amne nauium erat statio, sup. v. 69; A sinistra parte, ab oriente, et ad interiora terrae versa, porta ad mare ducebat. v. inf. 238. et ad viam, quae Laurentum secundum littus ducebat, et qua Turnum agmen duxisse credendum est; Hac porta illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus, a laeua ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium s. Pallanteum vrbem Euandri, in littore Tiberis ad mare defluentis, reperiri non dubitabant: v. 195. 196. VIII, 53. 54. Successerat audacia in traiectu per Rutulos facto, et laeua v. 372 et 238 viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt. A Laurento via secundum littus ducebat: vnde, vtpote in tractu campestri, prospectus in interiores terras esse potuit. Deprehensi igitur, Nisus et Euryalus fugiunt in siluam, vs. 378, Laurentinam scilicet, vnde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vs. 387 sqq.; sed, Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad siluam reuersus cum amico suo interimitur. Certamen hoc inter amicos Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, vxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq. et vs. 78 sqq.

Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ouantem
Iuppiter, aut quicumque oculis haec adspicit aequis.
Sed si quis, (quae multa vides discrimine tali)
Si quis in aduersum rapiat, casusue, deusue,
Te superesse velim; tua vita dignior aetas.

Sit

200 *Nise, fugis*; pro vulgari, refugis, recusas. — 201. Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Il. η, 198. 199. — 202 *non — sublatum:* natum et educatum in bello ad Troiam gesto innuit, pro vulgari: non ego sum talis. — *nec*, et quidem *tecum*, quam suauiter! *talia gessi:* vt sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adiungere. Igitur iam experimenta virtutis satis clara ediderat iuuenis fortissimus. — 204 *fata extrema* debent Aeneae esse, fuga ex vrbe et errores. — 205. 206 Versus omnium, quos memini, sententiae generositate et magnanimitate praestantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et iuuenes ingenue natos obseruet, annon lecta et percepta sententia exsultent! Habent simile quid loca; Horatii illud: *animaeque magnae Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603: *largusque animae, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis: I, 461: *animaeque capaces Mortis; et ignauum rediturae parcere vitae.* Quanto exilior Statii oratio, vbi h. l. expressit Theb. I, 607 iuuenes *Famam postbabita faciles extendere vita!* — *bene emere* esse, aequo vel vili etiam pretio emere, notum est: oculos *aequos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. Mox

Erigitur; si Fortuna permittitis vti:
Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:
Vidimus obscuris primam sub vallibus vrbem,
Venatu adsiduo et totum cognouimus amnem.
Hic annis grauis atque animi maturus Aletes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum talis animos iuuenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat:
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis,

Prae-

rum in interiores terras. *insidiae* h. l. ad clandestinum egressum referendae sunt.

240 sq. Triplex est ratio et ordo verborum, qui in his iniri potest. In loco, qui poetae vltimam manum desiderat, nunc praefero equidem hunc: *si fortuna permittitis vti* nos, vt in hac hostium incuria et socordia, castris clam erumpamus: *mox cernetis Aeneam quaesitum*, inuentum, apud Pallanteum, *hic adfore* reducem. Namque id agebatur, vt Aeneae nuntiaretur, castra obsideri, vtque is ocyus cum copiis adesset. Sane sic, si hostes a tergo adoriebatur, magnam eorum stragem edere poterat. *Fortuna*, occasione inquit Burm., vt Seruius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque ornatius et potentius verbum est. — 244 Expeditissimum est, vt *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur: nos in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. In v. 246 obseruent tirones e trinis modis loquendi elegantissimum: *animo maturo*, *maturus animo* et *maturus animi* e graecis. — 248 Putant respici Odyss. δ, 754 sqq. — 252

laudes

Praemia posse rear solui? pulcerrima primum
DI moresque dabunt vestri: tum caetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aeui
Ascanius, meriti tanti non inmemor vmquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis,
Assaracique Larem, et canae penetralia Vestae,
Obtestor: (quaecumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis:) reuocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula

laudes et hic pro virtute, pro factis strenuis. cf. ad v. 197. Paullo ante *certa* sunt firma, fortia, pectora. — 255 *integer aeui.* Argutantur Intpp. Ascanius est integra aetate, adolescens, inprimis respectu parentis. Scilicet omnino vitae tanquam summa aliqua, ἀκμὴ, ad quam assurgimus pueritia et iuuentute; decedit annis, aetati, vitae, tamquam summae fato nobis destinatae, pars aliqua quotannis, et quotidie; vt apud Horat. aliquoties, II Carm. 5, 13. Art. 175. Pueri itaque aut iuuenis in ἀκμῇ constituti, summa annorum adhuc est integra, nondum imminuta. — 257 *Vos — Nise,* vt inf. 525 *Vos, o Calliope:* nota figura. — 259 *Assaraci Larem:* non, tamquam Assaracus Lar fuerit, vt Cerda et alii, sed pro Lare maiorum, inter quos fuit Assaracus, doctius hunc vnum memorauit poeta, vt sup. I, 284 *domum Assaraci* dixerat. Recte Seru. „id est familiae nostrae vel generi proprium.“ Ergo est: obtestor per Penates et Lares domus meae. Quos diuersos habitos esse, ex hoc ipso apparet. — 260 Laborant Intpp. in *fides*, inde post Seruium. Sed *fides* exquisite pro spe et voto saepe ponitur: nam, quae speramus euentura, iis aliqua ex parte fidem habemus: quaecunque mihi fortuna, et quaecunque mihi spes est, ea

Pocula, deuicta genitor quae cepit Arisba;
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam ſceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae ducere ſortem:
Vidiſti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipſum illum, clipeum criſtasque rubentis,
Excipiam ſorti, iam nunc tua praemia, Niſe.
Praeterea bis ſex genitor lectiſſima matrum
Corpora, captiuosque dabit, ſuaque omnibus arma;
Inſuper

ea in deſideratiſſimi parentis reditu eſt poſita.

263 In praemiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 ſqq. Sapientius etiam haec omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeſte Dolon praemia poſtulat Il. κ, 321 ſqq. — *deuicta genitor quae cepit Arisba:* De vrbe hac circa Abydum ſita v. in primis Strab. XIII p. 882. 883: Steph. Byzant. h. v. ibique Holſten. cum Euſtathio ad varia Homeri loca Il. β, 837 et al. Difficultas hic in eo ineſt, quod Arisba, Troadis vrbs, Troianis auxilia ab Aſio adducta miſit; vix adeo aſſequi licet, quomodo vrbs ſociorum a Troianis capi potuerit. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quae Troianum bellum antecesſerant; nam ab Anchiſa captam vrbem narrat. Potuit igitur fabulam ſequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troianis narrationibus intercidit. — 265 *magna talenta* e poetica ratione, vt epitheton ornet. Nam, quod partes in ſe continet, totum, magnum eſt reſpectu partium. v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere. *dat*, δώσει, ſic inf. 361 *mittit* pro miſit. — 267 Color orationis ex Homero eadem in re Il. κ, 135 ſqq. *capere Italiam* magnifice, ſi ſedem obtineat et terram in Latio, quam inhabitent Troiani, et praedam ſortito dispertiri, ſortiri, contigerit. — 269 *Vidiſti, quo* — poteſt etiam interro-

Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Adcipio, et comitem casus complector in omnis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit; tantum! fortuna secunda
Aut aduersa cadat. Sed te super omnia dona

Vnum

terrogando efferri. *Turnus aureus*, aureis in armis. — 270. 271 habebis Turni spolia tamquam γέρας ἐξαίρετον, munus eximium. conf. V, 534: VIII, 552. — 272. 273 Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetae simpliciter sunt feminae; non grauidae. Quod vero adiecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si seruos cogites; sed *captiuos* memorauit, quos armatos ceperat, armisque spoliauerat: eos donabit vna cum armis. — 274 Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati, refert: qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 193 sq. Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum inf. v. 388, vbi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. *insuper his*, insuper in his, cum his; pro super haec. — 275 sqq. Locus suauissimus. Delectat enim honesta Ascanii et ad amicitiae sensum ex aetatis aequalitate prona indoles. *mea quem* ornate pro: cui aetate propior sum. — 277 *Accipio te et complector pectore toto comitem* iunge. — 279. 280 *tibi maxima rerum verborumque fides* erit; habebitur, rebus et verbis tibi committendis; h. e. tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat; vt paullo ante ad v. 260 notatum meminimus. — 281. 282.

Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, adrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma, iacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se adtollere nobis
A tergo possit, custodi et consule longe.
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis,

Armige-

ipsis futura; perniciosa ipsis, vnde redituri non erant; vt bene Seru.: vt inf. 355 *lux inimica*. Igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent*. Nisi malis supplere: antequam ad Aeneam peruenirent et mandata perferrent. — 317 *arrectos currus* (vt inf. 465 *arrectae hastae*), sublato in altum iugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium occurrunt, obseruante Burmanno. Mox *vina*, vasa vini, vt bene Seru. — 321 Anteit Nisus; Euryalo mandat, vt sequatur et a tergo omnia tuta praestet. *consule*, prospice, prouide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare*, exquisite pro facere; vastare. — *vocem premit:* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Seruius; praeferam prius: memorat voce pressa. — 325. 326 ornate! sola verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte exstructis ipse Rhamnes dormiebat.* Posuit autem tapetes pro puluinis tapetibus instratis. Illustrauit haec nuper L. B. de Locella ad Xenoph. p. 155. — 327. 328.

Prae-

Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et iuuenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat
Membra deo victus; felix, si protenus illum
Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset,
Inpastus ceu plena leo per ouilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
Perfu-

Praeiuit Homerus Il. β, 858. 859. — 330. 334 Remum, quem expresse non nominat, cum trinis famulis, eiusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον), opprimit. Praestat tamen, corrigere *Remum*, vt is ipse sit Rhamnetis armiger. — 333 *sanguine singultantem truncum* docte dixit, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultare sanguine*, quam, *sanguinem*. In sqq. — 333 *atro tepefacta cruore Terra torique madent:* grauitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, feruebat, aestuabat, in loco praeclaro de Agamemnone caeso inter epulas Od. λ, 419 et al. — 335 sq. Haec et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et iocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino grauatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. — 339-341 cf. inf. X, 723 sq. Homeri-

Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhoetumque, Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in aduerso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens: hic furto feruidus instat.

Iamque

mericum locum Il. κ, 485. 486 ornauit: sed ornauerat comparationem, qua saepe et varie vtitur ipse Homerus aliis in locis, vt Od. ζ, 130 sqq.: Il. μ, 299: Il. ο, 323. 324; vnde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, turbas faciens et consternans pecudes vt tumultuentur per ouile. Spectat autem comparatio ad Nisum, etsi paullo durior, omissa apodosi: *simili modo furebat Nisus.* Tum subiicitur: *Nec minor Euryali caedes.*

343 *sine nomine*, νωνύμνους, obscuros, ignobiles. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate, *in medio* vel de loco vel de tempore. — 346 *magnum se post cratera tegebat.* Miraberis crateris magnitudinem! etsi ingentia fuere vasa fictilia; quibus vinum, in pocula hauriendum, seruabatur; dicta eadem dolia; e quo genere esse debuit, in quo Diogenes habitabat. — 348 *et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine; vt φόνος. Tum *purpurea anima* non minus est ille sanguis vitalis, cum quo vita efflatur. Alii *recipere* dictum accipiunt pro excipere: vt sit excipere aliquem morte, tanquam hospitio seu epulis; paullo durius; etsi sic ἐνδέχεσθαι in Tragicis. — 349. 350 *et cum sanguine mixta vina refert*, ἀναφέρει, reiicit. Sensum igitur foedae et ingratae rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitauit. Sed nec alii, Ouidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam et nau-

seam

Iamque ad Messapi socios tendebat, vbi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breuiter cum talia Nisus,
Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri,
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulcrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae

seam mouentem refugerunt; minor est offensio, vbi cum foeditate sensus horroris excitari debet, vt de Caco VIII, 196. — non iungam *furto feruidus*, sed feruide instat *furto*, furtiva et non animaduersa a ceteris caede.

350—356 Manifesta Homeri vestigia Il. κ, 494 sqq. in Rheso, vsque ad 514. Messapus excubiis erat praefectus, sup. IX, 159 etc. — *ignem extremum* quis dubitet iungere, vt *lumen extremum*, *deficiens*. — *religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait, Seru., quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, vti res poscebat, vti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent, εὖ κατὰ κόσμον. Apud Homer. in ea re Il. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. — 356 *Poenarum* h. l. pro caede ad vlciscendum hostem facta; caedes satis multae factae sunt.

357—366 Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; vna cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. — *phalerae*. Dubitatur, etiam ad h. l., sintne equi an equitis ornamentum: nam vtrique tribui solent. Apud Polyb. To. IV, p. 496 sunt *χρυσοφάλαροι ἵπποι*. Supra V, 310 *equum phaleris insignem* vidimus; hic *phaleras Rhamnetis*. Res sic expediri potest: Sunt phalerae equi; qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat. Itaque, qui equum phaleratum habet, erit et ipse eques phaleratus; adeoque

Quae mittit dona, hospitio quum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti: [aptat.
Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt. [365
Interea praemissi equites ex vrbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamque

que Rhamnetis phalerae sunt, quibus insignis eius est equus. Mox v. 458 spolia enumerantur per *galeam et balteum*; nihil amplius. Quid si et h. l. apposita sunt: *phalerae et aurea bullis cingula*: vt phalerae late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Sane eo ducit Silius XV, 255 *phaleris hic pectora fulget*. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium*. Mox balteum int. aureis clauis insignitum: *χρυσόηλον*: quem ornat Homeri exemplo v. c. Iliad. κ, 266 sqq. Balteus ille olim Caedici fuerat, qui eum misit Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, *ξεινήϊον*, Remulus moriens nepoti reliquit; quo in pugna caeso, balteo illo potiti Rutuli, vel in praedae parte, vel vt *ἀριστεῖον*, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse interpretes veteres. — 362 *δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν* Homer. — 364 *nequicquam aptat*, non fruiturus, Seru.; respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur v. 384. — *habilem*, aptam capiti; esse videtur Homericum *εὖ ἀραρυῖαν*. cf. sup. ad I, 318.

367 sqq. Subricuit poeta sapienter nonnulla, quae ex ipsa narratione intelliguntur. Praecesserat Turnus cum expedito agmine ad castra Troianorum expugnanda. Interea in vrbe Laurentum coguntur copiae. Ad earum aduentum accelerandum miserat Turnus ad regem Latinum: a quo, dum

Iamque propinquabant castris, murosque subibant,
Cum procul hos laeuo flectentis limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in vmbra
Prodidit inmemorem, radiisque aduersa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State viri; quae caussa viae? quiue estis in armis?
Quoue tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in siluas, et fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad diuortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silua fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant vndique sentes;
Rara per occultos lucebat semita callis,

Eurya-

dum ceterae copiae instruuntur, praemittuntur trecenti equites. In hos ipsos, dum ad castra appropinquant, incidunt miseri Nisus et Euryalus. — 371 *murosque subibant*, quosnam? Troianorumne? hoc est vallum et castra, quae obsidebant Rutuli. an Rutulorum? Hoc sane melius, cum de copiis agat poeta, quae, Rutulis auxilio missae, Rutulorum, non Troianorum, castra ingressurae sunt. Enimuero Rutulorum castra erant nulla; et res sic expedienda: Rutuli obsidebant vallum castrorum et portas: cf. sup. 159 sqq.; itaque, qui ad eos accedebat, castris Troianorum appropinquabat. — 372 *laeuo limite*, via laeva a parte Troianorum, sc. *in binio portae, quae proxima ponto* v. 238. conf. sup. ad v. 195. — 375 *haud temere est visum*. res animadversa est haud in vanum; non neglecta est. — 377 *tendere* recte Seru. h. l. verbis tendere aduersus aliquem, h. respondere: tamen offendunt alii Intpp. — 379 *diuortia* doctius, quam diuerticula. — 383 *lucebat* eleganter de via inter dumos et siluarum tenebras.

In

Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: iamque inprudens euaserat hostis,
Atque lacus; qui post Albae de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Vt stetit, et frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?

Quaue

In siluis sunt *saltus*, colles et valles, pascendis gregibus aptae; ad ista loca ducunt *calles*, loca pecudi peruia, et in his viae, semitae, quibus pastores incedunt. Dicuntur ita iunctim *saltus callesque*, loca quibus pecudes pascuntur. Ergo *calles* accipio de toto illo tractu, qui erat peruius; in hoc *semita*, quae euntem ducebat. h. e. semitae rarae, paucae, erant. Nisi doctius, in virgulto *raro*, minus denso. — *fallitque timor regione viarum*, h. via, periphrastice; vt aberraret a via. *regio viae*, et poetice *viarum*, pro ipsa via; sup. lib. II, 737 *auia cursu dum sequor et nota excedo regione viarum* proprie pars loci, in qua viae sunt. timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. — 386 *abit*, vt lib. V, 318: *Primus abit* etc. *imprudens*, Euryalum remansisse non animaduertens. — *lacus Albanus* aliquantum sane a castro Troianorum, seu noua Troia, abfuit, et maiore forte interuallo, quam vt paucis horis a media nocte ad diei ortum eo vsque procurrere et rursus inde siluas repetere potuerit Nisus. Enimvero non adeo geometrica subtilitate in poeta vtendum est, qui omnino longius cursu euectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longinquo etsi spatio adhuc dissitum, tamen praetergredi, et, dum versus Tiberim tendit, a tergo relinquere eumque euadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum haec in locorum planitie sunt diiudicanda. — 388 *stabula*. habent reges suum τέμενος, ergo et greges, vt v. 274. *campi quod rex habet ipse Latinus*. Ceterum tota haec poetae narratio egregie ad exspectationem mouendam

est

Quaue sequar? Rursus perplexum iter omne revoluens
Fallacis siluae, simul et vestigia retro
Obseruata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum,
Nec longum in medio tempus: quum clamor ad auris
Peruenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi iuuenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulcram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis vmquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,

Suspen-

est comparata. — 396. 398 Euryalum oppressum ignoratione viarum tenebrisque, et turbatum inopinato hostis aduentu, et frustra arma parantem capiunt et abducunt.

402 Consilium Nisi ex vs. 409 declarandum est: volebat occulto et repentino assultu conturbare et consternare hostes, vt incerti, quibus insidiis peterentur, in fugam se conicerent; ita liberandi Euryali copiam fore: et successisset res, nisi morte Euryalo intentata prorupisset. — 404 Imitatur copiose Statius VI Theb. 633 sqq. Formula precum vs. 406 sollennis et nota vel ex Il. α, 39 sq. ε, 115 sqq.; Odyss. δ, 763 sq. ζ, 240 sqq. et alibi. *praesens*, propitia, vt alibi monitum. — 407 *auxi* eleganter, alia et ipse tuli, addidi. Est omnino voc. sacrum: de iis, quae appo-

Suspendiue tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat; et toto connixus corpore ferrum
Coniicit: hasta volans noctis diuerberat vmbras,
Et venit auersi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Voluitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diuersi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus vtrumque
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
Saeuit atrox Volscens, nec teli conspicit vsquam
Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persol-

apposita, structa sunt. — 408 *tholus* est interius tectum rotundae aedis in testudinem concameratae, *fastigium* est in aditu et super foribus. — 409 *sine*, ἔασον, vt Il. ϑ, 242. 243; sollennius erat δός μοι, *da*, *fac*, *me*. — *aduersi in tergum*. Is, cuius tergum petitur, auerso sit corpore necesse est, non aduerso. Et sic vtique legere praestat. Si tuendum *aduersi*: accipiendum erit respectu Nisi, cui sane aduersum, ex aduerso obiectum esse debuit Sulmonis tergum, quod hasta petebat. Sed hoc respuit vsus loquendi. — 413 Iliad. ξ, 437 *κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν*. Lucret. II, 354 *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*. — 415 Ge. III, 506 *imaque longo Ilia singultu tendunt*. — 416 Pacuuianum laudat Macrob. VI, 1 *Diuersi circumspicimus: horror percipit*. — 417 Homericum vulnus, v. c. Il. δ, 502 et π, 473. *summa ab aure*, cogita statum emittentis hastam, eleuata a dextra capitis parte manu. *tepefacta*: saepe ibid. Il. π, 333. — 422 Seruius laudat ex Ennii Annal. I *nam mi calido das sanguine poenas*.

424

Persolues amborum, inquit: simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me conuertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Voluitur Euryalus leto, pulcrosque per artus
It cruor, inque humeros ceruix conlabsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro,
Languescit moriens: lassoue papauera collo
Demisere caput, pluuia quum forte grauantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc,

Protur-

424 sqq. Obserua hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa: *Me, me* etc. Et haec: *nihil iste* etc. *Tantum infelicem nimium dilexit amicum.* Quis non aestuet iuuenilis animus inter legendum! — 433 *voluitur*, prouoluitur, concidit, caesus, moriens; pro hoc dixit *leto*. — 435—437 Eximia et suauis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praeclarum illud: *succisus aratro*, quo res, quae multis modis fieri poterat, tam suauiter ad vnum certum casum reuocatur, a Catullo mutuatus est: Carm. XI, f. vbi *flos nullo contusus aratro.* cf. eund. LXII, 39 sq.; alterum de papauere totum Homericum est Iliad. Θ, 306. 307. Imitati sunt multi: in

Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit aduerso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quieuit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies vmquam memori vos eximet aeuo;
Dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec

his Ouid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 sqq. *languescit moriens* ἠμύσε. *demisere caput*. Ouid. Met. III, 502 de Narcisso: *ille caput viridi fessum submisit aratro.* — Versus 444. 445 praeclari, verborum quoque dilectu; nunc enim, postquam amici caedem vltus ille est, recte memorata *placida* mors, et *quiescere*, in amici complexu.

446 — 449 Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poeta, aptissimum. Hic felici audacia se ipsum interponit poeta in narratione epica, quod alioqui parum docte fieret. Sumserunt a poeta alii, non aeque feliciter: congessit imitationem multorum Cerda. Tu inspice Silium IV, 396 — 400. Statium Theb. X, 443 — 8. Et ex parte hinc ducta loca Silii II, 696 — 9. et Valer. Fl. II, 242 — 6. Adde Ouid. Met. vss. extr. Splendor autem et pondus etiam in ornamentis ac verbis. *domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum:* quippe *aeternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Iupiter Capitolinus, non Augustus; is non aeternum habiturus erat imperium. At Aeneidi faustum hoc fatum obtigit, vt

Nec minor in caſtris luctus, Rhamnete reperto
Exſangui, et primis vna tot caede peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concurſus ad ipſa
Corpora, ſeminecesque viros, tepidaque recentem
Caede locum, et plenos ſpumanti ſanguine riuos.
Adgnoſcunt ſpolia inter ſe, galeamque nitentem
Meſſapi, et multo phaleras ſudore receptas.
Et iam prima nouo ſpargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Iam ſole infuſo, iam rebus luce retectis.
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipſe,
Suſcitat, aeratasque acies in proelia cogit,
Quisque ſuos, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipſa adrectis (viſu miſerabile) in haſtis
Praefigunt capita, et multo clamore ſequuntur,
Euryali et Niſi.

Aenea-

vt etiam poſt imperii Romani interitum ſuperſit.

452 cf. Il. *κ*, l. c. 523 ſq.

455. 456 *tepidaque recentem caede locum:* docte et eleganter; non per hypallagen, vt vulgo exponunt, ſed propter exquiſitiorem et remotam a vulgari vſu formam. Nam *locus recens caede* doctius dictum eſt, quam *locus recenti caede*, in quo recens caedes facta. At *caedes tepida*, propter tepentem adhuc cruorem. φόνος. αἷμα λιαρόν. Ita et mox: *plenos ſpumanti ſanguine riuos* dictos accipe pro riuis ſanguinis. Nec tamen infitiandum, paullo τραγικώτερον hoc dictum eſſe.

464 *Quisque ſuos,* — variae fieri poſſunt iuncturae; nulla ſatis commoda. Ad iuſtam ac ſollennem rationem eſſe debebat: *aeratasque acies in praelia cogunt,* nunc per appoſitum: *quisque ſuos, v.* Dicendum eſt, *cogunt,* nunc relatum ad ſequens, in ſingularem abiiſſe, *cogit quisque. rumoribus* docte videtur poſitum pro hortati-

Aeneadae duri murorum in parte ſiniſtra
Oppoſuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent foſſas, et turribus altis
Stant maeſti; ſimul ora virum praefixa mouebant,
Nota nimis miſeris, atroque fluentia tabo.
Interea pauidam volitans pennata per vrbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At ſubitus miſerae calor oſſa reliquit.
Excuſſi manibus radii, reuolutaque penſa.
Euolat infelix, et, femineo vlulatu,
Sciſſa comam, muros amens atque agmina curſu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor; coelum dehinc queſtibus inplet:
Hunc ego te, Euryale, adſpicio? tune, illa ſenectae
Sera meae requies, potuiſti linquere ſolam,
Crudelis? nec te, ſub tanta pericula miſſum,
Adfari extremum miſerae data copia matri?

Heu

bus, vocibus. — 468 Conf. ad v. 194 de locorum ſitu. Firmant Troiani praeſidiis vallum ab laeua parte, verſus mare, qua Rutuli oppugnare munitionem ſeu vrbem, qua voce Virgilius appellat, poterant; collocant ea in ipſo vallo ſeu muro, et in turribus, quas foſſa ambit. — 473 ſq. Comparant Andromachae trepidationem et luctum Il. χ, 447 ſqq. et ζ, 388 ſq. Vt imitatorem minus ſubacti iudicii agnoſcas, cf. Statii III Theb. 133 ſqq. In v. 476 eſt affectus a multis adumbratus. Qui exempla cupit, Cerdam adeat: malim talia quemque ſibi in ipſa poetarum lectione notare aut reminiſci. Nam vt placeant et proſint, cum rerum ac ſententiarum contexto talia cognoſcenda ſunt. At Maronem praeceſſit Apollon. III, 253 ſq. — 479 *prima agmina* haud dubie iungenda. Nam procurrit ante propugna-

Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis
Alitibusque iaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressiue oculos, aut vulnera laui,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Vrguebam, et tela curas solabar anilis.
Quo sequar? aut quae nunc artus, auolsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater diuom, miserere, tuoque
Inuisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc

pugnatores valli. — 485. 486 ex prisci aeui atrocitate, proiiciendi corpora inhumata, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus. Ad sequentes quoque versus illustrandos vndique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero v. c. Od. *ω*, 291 sqq.: Il. *χ*, 86 sqq. cf. inf. X, 557 sqq. — 486 *nec te tua funera mater produxi.* Vt nunc legitur, ratio grammatica accipere sic iubet, vt *tua funera* sit appositum voc. *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus. Friget tamen vel sic locus cum cadauere. Probabile fecimus, legendum esse *funere.* Nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *te produxi funere.* — 488 *veste tegens.* Minus bene de veste funebri (*τὰ ἐντάφιον* est) cogitant Intpp. et *σπεῖρον* Laertae a Penelope curatum huc aduocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed vestem ei ornatiorem parabat, et quidem ipsa texens cum seruabus. — 492 *hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465, hoc sum sequuta, vt mihi aliquando id esset sic adspectandum! *funus* autem est cadauer, vt alibi quoque. Praeclare omnia ad misera-

Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires,
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Conripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit; sequitur clamor, coelumque remugit.
Adcelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas inplere parant, ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et scalis adscendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto voluebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: Quum tamen omnis

Ferre

tionem composita et attemperata! — 500 *illam incendentem luctus*, excitantem, augentem aliorum moerorem, ita vt animi deprimerentur et rebus praesentibus diffiderent. Vt *ardere* dicuntur ea, quae in magno motu sunt, agitantur, turbantur, versantur; sic *incendere* est motum quemcunque inferre vel augere. cf. inf. ad X, 895.

503. 504 Praeclare ad revocandum a moerore et recipiendum ex tam longa narratione animum vtitur versibus ad mouendos animos idoneis: prioris lineas ductas esse ex illo Ennii: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum*, vt, sonuit sonitum; fecit. — 505 In *testudine* egressus est Homericam *τειχομαχίαν* Il. μ, 443 sqq., quae in hoc et sqq. poetae animo insidere debuit, vti ex multa lectione vnicuique accidere necesse est. *Testudinem agere*, scutis supra caput iunctis, vnde v. 513 *tecta acies*, Troiani et Achivi nondum norant; De machina multo minus cogitare licet.

Ferre iuuat subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt; nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem voluuntque ruuntque;
Quae strauit Rutulos late, armorumque resoluit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescin-

licet. Mox Messapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 sq. Ceterum nouam Troiam, vrbem, poeta ita descripsit, vt simul castrorum vicem ea praebere posset: lib. VII, 157 *Ipse* humili *designat* moenia fossa, *Moliturque locum, primasque in littore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono, ex Aeneae praecepto, non in aciem procedunt Rutulis accedentibus; sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poetae mente, fossa ducta cum aggere seu vallo, ex humo aggesta, vallis seu stipitibus ei praefixis; Vallo impositus erat murus, turribus ex interuallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, vt primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos conuellere, alii, qua parte murus nudatus erat, scalas admouere tentent. Rupta ac soluta testudine, v, 515-517 missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem 521 sq. in turrim impetus fit: igni immisso expulsis Troianis irruunt Rutuli. — vs. 511 ingenioso commento a poeta subiicitur. *infesto pondere* pro graui, et ob grauitatem exitioso. *quum tamen iuvat:* at illis, qui sub testudine latent, decretum est extrema experiri. — 518 *caeco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixerat; pugnae tectae opponitur pugna aperta. — 522 *pinus* nulla alia est quam ardens, quae pro face esset.

Rescindit vallum, et scalas in moenia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras euoluite belli.
Et meministis enim, diuae, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Oppor-

525 sqq. Praeclara haec; facit enim Musarum inuocatio plurimum ad conuertendos animos in Turnum, qui nunc rebus gestis erat illustrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeste essent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum est, vt ea, quae narrauit, non ex poetae ingenio sed a vetere fama profecta esse viderentur, quam Musae suppeditarent. In Virgilio contra nimis manifestum est, ex poetico artificio aut formula poetica haec esse inserta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages seu syllepsios v. ap. Cerdam et alios.

525 v. Il. ξ, 508 sq. — 527 Ἄϊδι προΐαψεν quis nescit? — 528 Versus Ennianus ex VI Annal. teste Macrob. VI, 1 et Seruio: *Qui potis ingentis oras euoluere belli?* et hinc explicandum. *orae* videntur dictae simpl. pro partibus, vt fines de toto loco, spatio. *bellum* est pugna, quae quomodoq omnibus locis per totam aciem facta sit, quis *euoluere* verbis, exponere, possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. μ, 176). Adiecta vox, *euoluere*, in animum reuocabat Turnebo oras vestium, quod alienum est. Apud Homer. Il. δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illustrant, perperam vtique, nam illae sunt interuallum inter vtramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, seque inuicem armis petunt. Seruius *oras* extrema bellorum exponit; enimuero de pugna agitur.

530 conf. sup. lib. II, 440 sqq., vbi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus*, quibus discurrunt propugnatores per moenia, et ad turrim peruenire licet. Ita statuendum est, si turris fuit in ipsis muris: sin fuit ante murum seu vallum,

Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque euertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cauas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento
Conripuit tabulas, et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret: tum pondere turris
Procubuit subito, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix vnus Helenor,
Et Lycus elabsi: quorum primaeuus Helenor,
Maeonio regi quem serua Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Troiam miserat armis,

Ense

lum, iuncta cum eo illa fuit ponte vt supra ad v. 170 expositum est. — 533 *defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poetica grauitate esset. — 536 *Et flammam adfixit lateri:* ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhaesit fax allisa et affixa. — 540 *pestis* de incendio, vt V, 683. Dum omnes in alteram turris partem, quae intacta ab igni est, concedunt; illa, quae solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), vtpote lignea et mobilis, inaequali pondere inclinatur. — 542 Corruente turri in latus alterum, affliguntur ii, qui intus sunt, solo, graui turris ruina; hoc dixit: *veniunt in terram*. Fit autem ex his maxime probabile, turrim propugnaculum ante vallum fuisse, quandoquidem, cum in alterutrum latus illa rueret, *in medio hostium* se viderunt constitutos ii, qui incolumes ruina effugerant.

545

Enſe leuis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque vbi ſe Turni media inter millia vidit,
Hinc acies atque hinc acies adſtare Latinas;
Vt fera, quae, denſa venantum ſaepta corona,
Contra tela furit, ſeſeque haud neſcia morti
Iniicit, et ſaltu ſupra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hoſtis
Inruit; et, qua tela videt denſiſſima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hoſtis,

Inter

545 ſq. Ornat Helenorem, ſed Homeri veſtigia legens Iliad. ζ, 23 ſq. — 547 *vetitis armis:* quae tractare nondum poſſet propter teneram adoleſcentiam: nam erat *primaeuus*. Male Intpp. poſt Seruium ad Romanorum morem in ſeruis a militia prohibitis referunt. — 548 *parmaque inglorius alba:* media vox, ſi propriam vim habet, et ſi principalem notionem conſtituit, arguit poetam non λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluiſſe innuere, qui eſſet candido, fulgenti clipeo inſtructus vt ap. Aeſchyl. Sept. ad Th. 90 nec ἄσημα ὅπλα ſine inſignibus, Euripidis Phoeniſſ. 1119; verum hominem, qui nullo facinore claro edito nec clipeum geſtabat vllo argumento caelato inſignem; quo ipſo pateret talem morem fuiſſe, vt clipei inſignia rebus geſtis reſponderent; qua tamen de re aliunde nil conſtat. Cum idem Helenor mox fortiter in hoſtes irruat, videtur *inglorius* h. l. eſſe, qui nullis clipei inſignibus dignoſci poſſet: vt deſignet leuiter armatum; tantum enſe et leui parma; non ὁπλίτην, thorace, haſta et clipeo inſtructum fuiſſe. Eſt ergo *inglorius*, non conſpicuus. Contra 582 Arcens *clarus* chlamyde purpurea dictus. — 549 Turri in faſtigio aperta, non tecto clauſa, in praeceps data, deſilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hoſtium verſari ſe videbant; alter, Lycus, 556 ſq. vibrato a terra corpore in aggerem et murum recipere ſe et eſcendere conatur. — 551 ſq. Comparandus Hom. Il. μ, 41 ſqq.: υ, 164 ſq. cf. inf. XII, 4 ſq.: Silius

X,

Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque adtingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne euadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte reuellit:
Qualis, vbi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger vncis;
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Vndique clamor
Tollitur. Inuadunt, et fossas aggere conplent;
Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis

Lucetium

X, 1 sqq. — 557 Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus in vallo Achiuorum, cuius pinnas Sarpedon manu conuellit. Iliad. μ, 397. *tecta* pro muri summa parte; vt 568 *fastigia*; hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, vt saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte* vti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ᾽, ἡ δ᾽ ἕσπετο πᾶσα διαμπερές. — 563. 564 Laudantur Il. χ, 308 sq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens πτῶκα λαγωόν. hic vero cf. Il. ρ, 674 sq. et ad comparationem cum aquila, quae cycnos inuadit, Il. ο, 690 sq. Quod vero ad vs. 565, quo lupus agnum rictu oris auferens declaratur, Il. ε, 162 comparandum memorant, perperam faciunt. *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

566 sq. Cum vno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores vndique nouo impetu inuadunt; eoque res succedit, vt fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum propius murum et portam subeuntes iactant

faces

Lucetium, portae subeuntem ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asylas:
Hic iaculo bonus, hinc longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Priuernum Capys. Hunc primo leuis hasta Temillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad volnus tulit; ergo alis adlabsa sagitta,
Et laeuo adfixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae letali volnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis

faces. — 575 *stantem pro turribus*, pro vulgari: stantem in summa turri. — 577 abiecto scuto manum admouerat lateri vulnerato, eaque re latus nudauit; itaque *demens*. — 578 *alis allapsa sagitta*, ornate, pro simplici allapsa; Quia toties πτερόεντες ὀϊστοὶ apud Homerum, item *alata*, *ales* sagitta, occurrunt: nunc velocem motum et volatum teli per alas expressit, vt sup. lib. V, 319 *fulminis alae*. In vulneribus autem ingeniosius est poeta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Il. ν, 593 sq. — 580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582 — 589 Ad variandam et ornandam narrationem, nunc miserationem excitat breui episodio; mox 590 sq. Numanus Remulus indignationem iniicit vecordi superbia elatus. Illud vero obscurum, ex qua recondita historia Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Seruianis aliquis miratus est. Debuit poeta tacite ponere, profectum eum esse in Italiam cum Troianis, e Sicilia soluentibus. — 582 *ferrugine clarus Hibera*: purpura indutus Hispana, quae est ferruginei, nigricantis,

vt

Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symaethia circum
Flumina: pinguis vbi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;

Et

vt dixi, coloris. Arcens, Siculus est. Est autem in orientali Siciliae parte *Symaethus*, fl., circa quem *lucus* fuisse a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat; *Lucum matris* appellat; *Matrem Ennaeam* intelligere, Cererem, (Δημήτηρ σὺν Κόρῃ) in promtu est: et hoc amplector. Nisi malis matrem Arcentis, nympham nomine non appellatam, cuius ille lucus erat: aut, cum Wernsdorf. Poet. Min. To. IV p. 676. 820. Thaliam nympham substituere a Ioue compressam et Palicorum matrem, vt illa postea Arcenti nupserit, et absolute Mater dicta sit: de quo aliunde nil constat; De Palicis loc. class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Auscult. 58. et Diodor. XI, 89 sunt: adde Bochart. Chan. I, 28 et, si plura desideres, praeter Cluuerium in Sicil. ant., Dorvillium in Sic. p. 167 et ibid. Burman. Sec. p. 472 sqq. Fuere duo heroes seu dii indigetes, quorum tamen est obscura summae vetustatis religio. Fuere porro duo crateres seu lacus gemelli (ideoque fratres dicti) aquae sulfureae non longe ab Eryce, vrbe, ad quos sollennia iuraiuranda fieri solebant; habitus iis honos diuinus, et iis, tanquam diis, fanum cum sacris haud longe ab vrbe Palica exstructum est, vt solebat antiquitas rebus naturalibus numen inesse credere, cui illa dei vel herois nomen et personam impertiebat. Quod autem fanum hoc circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior fluuius Eryces erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, vt *Iaretta* Symaethus est: vt bene docuit Cluuerius. Quod vnum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus vnum nominare:

nisi

Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces, [590
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu 595
Vociferans, tumidusque nouo praecordia regno
Ibat,

nisi forte Maronis iam aetate, vt nunc, vnus tantum lacus superfuit. *placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis: propter quas eadem ara *pinguis*. Haec ratio simplicissima. — 588 *liquefacto — plumbo*: proprie hoc dixisse videri debet ex fide et opinione antiquitatis, nec debebam in hoc argutari. Lucret. VI, 177 *plumbea vero Glans etiam longo cursu voluenda liquescit*. Erat autem funda missum plumbum oliuae fere simile: cuius magna adhuc copia in agrorum per Italiam superficie mota reperiri solet. — In 589 poeta, cum in oppugnatione murorum versetur, *arenam* pro solo posuit.

590 Multa h. l. moliuntur viri docti, vt difficultatem diluant, quod hic iam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi: quod ex poetis et signis satis constat. Tum vero idem iam venationi indulserat IV, 156. VII, 479. — 593 Maior Turni soror Nympha Iuturna erat. v. inf. XII, 138 sq. — 594 *sociatus habebat* pro vulgari: sibi nuper sociauerat. — 595 *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 sqq. Remulus virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Troianos iacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, vt hostem conuiciis prouocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. — 596 *nouo regno*

Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti praetendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Vlixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, saeuoque gelu duramus et vndis;

Venatu

regno superbiebat; docte pro matrimonio cum regiae stirpis femina inito; noua enim sponsa erat regina. — 597 *ingentem se ferebat*, incedebat cum clamore, ingens homo, vasta corporis specie. Sic inf. XII, 441: *portis sese extulit ingens.* — 598 Comparant Hectoris verba Il. σ, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* argutantur Seru. et alii. Troiam ab Hercule captam quis tandem huc aduocet? Satis manifestum fit, respectu captae ab Achiuis Troiae alteram hanc in castris obsidionem declarari; sic, *num capti potuere capi?* sup. VII, 295. — *muros praetendere Marti* h. pugnae, quod vallo et muris continent se et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes. — 600 inuidiose respectu Lauiniae, quam Turno ereptum ibat Aeneas. — 602 Imitati sunt Stat. XII Theb. 761 sqq.: Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Il. χ, 281. — 603 Locus qui sequitur egregius et ornatus est de veteris Italiae disciplina et vita, quae in Sabinis diutissime viguit: eandem a maioribus Albanis Romani acceperant, et ab ea profecta et nata est *virtus* ipsa *Romana*, spectata partim frugalitate et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus caussis processerant initia rerum, quibus imperii Romani fundamenta iacta sunt; vti vicissim ex iisdem nascebantur caussae, cur resp. militaris libertatem nec veram, nec tranquillam, nec diuturnam haberet, mature autem ab opibus partis ad luxum, qui virtutem frangebat, ad factiones, bella ciuilia, dominationem vnius principis,

Venatu inuigilant pueri, siluasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum paruoque adsueta iuuentus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aeuum ferro teritur, versaque iuuencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Conportare iuuat praedas, et viuere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;

Desidiae

nullis legibus circumscriptam, prolaberetur: vti contra nostra aetate in luxurie, mollitie et segnitie regii imperii semina infaustae libertatis progerminasse vidimus, cui tolerandae paria non erant hominum leuium, luxu perditorum, regiis vitiis contaminatorum ingenia. Adde laudes Italiae Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730 *gens dura atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.* — 605 *siluasque fatigant*, multum pererrant. v. ad lib. VIII, 94. — 606 *spicula tendere cornu:* si cornus arbor est, e qua spicula fiunt: vti Ge. II, 448 et inf. 698 *volat Itala cornus*, sunt *spicula cornu*, spicula cornea, et *tendere* est limando iacere, tamquam ad scopum; sin *cornu* est pro arcu, de sagittis est accipiendum; sic *torquere spicula cornu Partho* Ecl. X, 59, et alia Aen. VII, 497: XI, 773. 859. — Tum 608 *quatit oppida bello*, simpl. pro vexat, turbat, oppugnat. Sic enim quatere, mouere, turbare, vt κλονεῖν. — 609 hasta inuersa, σαυρωτῆρι, boues aratores cessantes pungimus. — 612 etiam senes armati sumus et militamus: vt fere barbari. Sic et antiquissimi Graeci ap. Thucydidem. — 614—620 Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricae propior tractatio. Phryges cum Troianis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, iam alias vidimus: vt statim A. h 468. Iidem mollitie et luxu infames; quandoquidem primi, cum Maeonibus seu Lydis, in minore Asia opibus

excel-

Desidiae cordi; iuuat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.
O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; vbi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia Matris
Idaeae. Sinite arma viris, et cedite ferro.

Talia iactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; neruoque obuersus equino
Intendit telum, diuersaque brachia ducens
Constitit, ante Iouem supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.

Ipse

excelluerunt, in primis pauperum colonorum, qui e Graecia aduenerant, iudicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Od. ϑ, 248. 249 de Phaeacibus et Il. ω, 261, tum in illis: *O vere Phrygiae* Il. β, 235: η, 96. — 614 vestem aliam crocotam aliam purpuream intellige, vtramque Phrygio opere, acu pictam. *Desidiae cordi:* pro, *desidia*, indulgetis desidi vitae. φίλη κίθαρίς τε χοροί τε. — 616 tunicae(manicatae, χειριδωτοὶ, cf. Stat. VII Theb. 657: tum *mitrae quae redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malae ac tempora teguntur: conf. sup. ad lib. IV, 216; male plerique omnes *mitras* Graecorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. — 617 Sacra magnae matris deum in Dindymo, Phrygiae monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη cf. inf. X, 252: sup. VI, 785 sq. et hoc lib. v. 82. — 621 *canentem* simpl. dicentem, vt ipsa res docet.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poeta potuit. Fecit Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Il. δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. inf. XI, 857 sqq.: Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. — *Obuersus intendit telum.* Aliter arcus tenditur, aliter sagitta; haec dirigitur. Sic

Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et coeli Genitor de parte serena
Intonuit laeuum; sonat vna fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta;
Perque caput Remuli venit, et caua tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem inlude superbis.
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.

Aetheria

sup. 590 *celerem intendisse sagittam.* vt 606 *spicula tendere cornu.* — *neruo equino* vt chorda arcus siue ex setis sit siue ex tendinibus et neruis equinis. cf. Wernsdorf. ad Auien. 933. — 626 *dona*, sacrificium, vt toties poeta. Male Seru. de donariis. — 627 cf. Od. γ, 382 sq. — 628 *caput cum matre ferentem*, adultum, aequalem matri. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. Id. η, 14 dixeris. — 630 cf. Il. ο, 377 et alibi. *sonat vna.* Λίγξε βιὸς etc. Il. δ, 125. — 632 *adducta*, adducto arcu concitata. Proprie *adducitur* arcus; cum eo sagitta, tum, quae adducto arcu euolat sagitta, poetae et ipsa *adducta*, accelerata, admissa, dici potuit. *horrendum stridens* iungenda. Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο. — 634. 635 Schema traductae narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt passim grammatici; cf. Clark. ad Il. δ, 303: ο, 348. Superbiae vero, qua victis aut caesis illudit victor, dignae horrida heroum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. — 637 *animos ad sidera tollunt* audacter poeta nouauit, non eo sensu, quo volunt, vt Ascanii aut suos animos per fauorem extulerint laude; sed successu, gloria ac virtutis seu conscientia seu opinione, ferocientes et exsultantes

Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies vrbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte noua virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite, et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;

Nec

tantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, vt coelum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

638 Apollo gentis Iuliae in primis studiosus fuit. Ita Actiaca victoria ad eum referebatur, VIII, 704 sq. et Palatinum templum in eius honorem factum. — 639 *Ausonias acies vrbemque*, oppugnationem castrorum seu vrbis Troianorum, nouae Troiae. Ceterum color et commentum quale sup. I, 224 sq. — 641 *mactus*, origine et vsu, est auctus, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate, noua virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione auctus, qui fructum et vsum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude*, *virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum laetitiae inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Od. β, 33, vnde vulgare Graecorum ὄναιο· ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eueniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit ominis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi occurrit, *mactus* videtur esse laetus, propitius. cf. Cato de RR. 134. — 642 *geniture deos* propter Iulium Caesarem et Augustum, vt Seru. — 642. 643 Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutae et Iani clausi memoria celebratur. Certe post V. C. 725 scripta haec esse necesse est. cf. Vita Virg. sub h. a. Merito hoc tuae genti dabitur, vt oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. Nomen *Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: v. sup. ad Ge. III, 35: Aen. I, 284. *bella fato ventura:* bona determinatio, in primis respectu bellorum ciuilium, de quibus

Nec te Troia capit. Simul, haec effatus, ab alto
Aethere se mittit, spirantis dimouet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaeuo similis, vocemque, coloremque,
Et crinis albos, et saeua sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit satis, Aeneada, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non inuidet armis;

Cetera

bus maxime accipiendus locus. — 644 *Nec te Troia capit:* maiore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc Troiani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc vsu. Laudat Burm. notas ad Ouid. III Trist. 4. 30 et Barth. ad Stat. I Achil. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quaere aliud regnum, *Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ.* — 645 *spirantes auras.* Nec vitales, cum Seruio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, *πνεούσας αὔρας*, accipe. — 647 Alius erat *Butes*, quem supra memorauit lib. V, 372. Adumbrauit autem Periphantem Il. ρ, 323 sq. (non locum Il. π, 715 sq.). An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, vt armigeri (*θεράποντες*) iidem et satellites sint, nam hi sunt *ad limina* custodes, dubito: nisi *ad limina* dici potuit pro, in domo. — 651 Butae similis etiam canis et armis, quae ille gestabat. *arma saeua sonoribus* h. sonore, saeue, terribiliter sonantia; Butae sunt. Mox *Aeneada*, ex Αἰνειάδης, Αἰνεάδης. vt saepe Aeneadae. v. I, 157. — 655 *et paribus non inuidet armis:* hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti, Ascanii futuram virtutem aequiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quaerunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit.

Mihi

Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
Adgnouere deum proceres diuinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo auidum pugnae, dictis ac numine Phoebi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cauaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit:
Quan-

Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. — 657 *medio sermone.* Seruius: ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. Est tamen simpliciter: antequam plura subiiceret, cum his verbis, haec dicendo, discessit. — 659 Ergo in *fuga*, discessu, diuinam formam Apollo receperat, quam deposuerat, adscita humana, vt agere posset cum mortali. Forma autem diuina, vt ex *diuina tela pharetramque* apparet, credita est esse eadem, quae in signis expressa est, a Scopa puta vel Praxitele. — 661 *numen* declaratur per *dicta*; iussa, auctoritas.

664—690 Ascanii virtute incensi Troiani fortiter de muris pugnant; portam tuentur duo, Pandarus et Bitias. — 664 *totis per propugnacula muris*, per loca murorum e quibus propugnatur; inde simpliciter, per muros. De voce cf. sup. ad 170. — 665 *Acres* ipsi, intendunt acriter, et iaciunt tela amentis religata. — 666. 667 Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI: *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen*, cf. inf. v. 809 et Il. μ, 160 sq. *flictu* docte ex vetustate pro afflictu. — *pugna aspera surgit*, fit, exaspera-

Quantus ab occasu veniens, pluuialibus Haedis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Iuppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et coelo caua nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iouis eduxit luco siluestris Iaera,
Abietibus iuuenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio conmissa, recludunt
Freti

speratur multo magis et incenditur, quam adhuc factum erat.

668 sqq. Ornauit Homericos versus Il. μ, 156-161. *quantus* respondet ei, quod in anteced. latet: tantus telorum iactorum est acervus. *Haedis pluuialibus*, propter haedos. Bene et clare Seruius: „Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. — Retinet autem stellas duas in manu, quae *haedi* vocantur, et capram — quarum et ortus et occasus grauissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri.„ Comparatis locis, quae ab Intpp. excitari solent, de occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: v. Arat. Phaen. 678-681: Theocr. Id. VII, 53. 54: Stat. Theb. VIII, 407 sqq. — 670 Quod alias austris insurgentibus, id nunc Ioui tribuit: *torquet is aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluuias, tandemque, vt illis imber exprimatur, facit: *coelo caua nubila rumpit*.

672 sqq. Ingeniose est vsus loco Il. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypoeten et Leonteum, pro portis castrorum Achiuorum stantes. Vt siluestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos narrat, in luco Iouis Idaei: parentibus siluestrem in nemoribus Idaeis vitam agentibus. — 674 *ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν* Il. ε, 560. Cum *montis cacumine* comparatur Polyphemus Od. ι, 191. 192. Miror tamen, poetam subiicere iterum vss. 679 et bis eandem

Freti armis, vltroque inuitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra ac laeua pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aeriae liquentia flumina circum,
Siue Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
Consurgunt geminae quercus, intonsaque coelo
Adtollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli vt videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcer Aquicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus et Mauortius Haemon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae,
Et iam conlecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diuersa in parte furenti,
Turban-

eandem comparationem inferre. In *commissa* v. 675 argutati sunt veteres apud Seruium, cum dubitarent, an sit: clausa, vti tabularum *commissurae* dicuntur. Est haud dubie: credita a duce, custodiae eorum mandata: et sup. 176: *Nisus erat portae custos.* — 676 *moenibus*, in moenia VIII, 178; vt *solio.* — 677 *pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tamquam binae turres, aliter ac sup. v. 575. — 679 sq. ex l. c. Il. μ, 131 sqq.; sed ornauit poeta adiunctis a certo genere ac loco petitis, circa Padum et Athesim. Nostrum iterum expressit Claudian. de R. Pros. III, 370. *flumina liquentia*, vt fons liquidus, epitheton ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt. — 688 *animis discordibus* ornate, pro iis. Tum magis increscunt irae Troianis. Iam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691 Turnus nuntio accepto, portam valli Troianorum patere, eo accurrit, in castra irrumpit, et Troianos ad summum discrimen adducit. Semper in-
haeret

Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Feruere caede noua, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo: volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris vndam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non iaculo: neque enim iaculo vitam ille dedisset:
Sed

haeret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. — 697 *Thebana de matre:* oriunda ex Thebe Mysiae vrbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis infessa, Eetione rege clara, quem Achilles intermit, et cuius filia Andromache erat. Il. α, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus aetatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo. Burmannus laudat notam ad Ouid. XII Met. 109. — 698 *cornus* v. Ge. II, 447. 448. — 699 *aera tenerum:* alias, tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins., spectatque hoc nec minus ad aeris naturam, cum impulsui cedit ac peruius est. *stomacho:* recte Seru. „graecus sermo est;„ dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam. Tum *specus* h. cauum, vulnus hians, reddit *vndam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in vndarum morem, vndantem. cf. Il. ρ, 47 sqq. — 702 *manu,* ense, vi oppositi: nam v. 698: *iaculo* Antiphaten prostrauerat. Nec insolens hoc. Etiam Seru. notauit.

703. 704 Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, vt iaculi vulnus nimis

Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlabsa ruunt inmania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam

Prona

nimis leue nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet τὸ παιδαριῶδες, etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quae tam vastum corpus tegebat. Multo enim minus de nudo corpore cogitandum, tamquam iaculo non peruium id esset. *dedisset* pro reddidisset. — 705 Non haec est *falarica*, quam Liu. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Seruio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. — 707 *lorica fidelis* (quae munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; vti *bilicem loricam* dixit XII, 375. — 709 *ipse ingens intonat super clipeum*: Potest ita, cum Iulio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Seruiana ratio, vt *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc clipeum ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum ἀράβησε τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. X, 488: *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit nouam per se magnam et terribilem, eamque ornauit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant, et temperati aeris et prospectus caussa, partim quibus portus Iulius muniebatur. v. sup. Ge. II, 161. *Euboico littore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. v. sup. ad VI, a. *pila saxea molibus magnis,*

Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae adtolluntur arenae.
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Iouis imperiis inposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.

Vndi-

magnis, alte aggestis caementis, constructa, quae in pontum iaciunt. Seru. et Cerda *ponto* accipiunt: aduersus mare. Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis puluere Puteolano solidatis confectae. Eum enim solidescere sub aqua nota res est: v. Vitruu. II. 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 sqq. — 715. 716 Ruina molis facta vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato: nam Il. β, 783 est Typhoeus fulmine percussus εἰν Ἀρίμοις. Quaerendi Arimi et τὰ Ἄριμα ὄρη in Asia minore, circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terrae motibus et incendiis occultis foedata; quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab vno et altero poeta res est ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, vt Pindarus Aetnam στρωμνὰν Typhoei Pyth. I, 54; Homerus l. c. εὐνὰς dixit Arimos montes.

717. 718. 719 Homericum phantasma hic amplexus est; Saepe enim deos inducit robur et animos pugnantibus adspirantes, aut in fugam vertentes aduersam aciem. Sic Iliad. β, 446 sqq. Mineruam; ν, 44 Neptunum; et ipsum Martem Il. ε, 506 sqq.; sed, qui apud Homerum inter deos praeliantes negotiosus deus est, apud Maronem in otiosum allegoricum nomen abit: inprimis

Vndique conueniunt; quoniam data copia pugnae:
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, vt fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa conuerso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit inrumpentem, vltroque incluserit vrbi:
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo noua lux oculis obfulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae

Sangui-

primis cum v. 721 bellatorem deum incidere animis, h. alacritatem, nouum robur animi, dixisset. — 718 *stimulos vertit:* plus quam, adhibet. v. lib. VI, 101. — 719 *atrum* Timorem exemplis illustrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quaerenda, quod omnia tristia et infausta atra sunt: sed pertinet ad phantasma Terroris, vt sit tenebris et nocte inuolutum. — 720 *conueniunt* Latini ac Rutuli, inuenta opportunitate irrumpendi in castra.

722 Pandarus porta occlusa multos suorum excludit, hostes autem, qui iam in castra irruperant, includit, in his Turnum. — 726. 727 Laudatus Statius lib. X Theb. 508 iam a Seruio: *Par operi iactura lucro: namque hoste recepto Exclusere suos.* Sed his versibus minus grauitatis inest. cf. eund. vs. 503 sq. — 728 Νήπιος etc. Il. β, 38 et sup. VI, 590 *Demens, qui nimbos et fulmen simularat.* — 730 *pecora inertia,* oues ait Cerda; saltem potissimum.

731—735 Praeclare haec in maius aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laeuore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: *noua*

lux

Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Adgnoscunt faciem inuisam atque immania membra
Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae feruidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae vulnus; Saturnia Iuno
Detorsit veniens; portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.

Sic

lux oculis offulsit, accessit iis, tum autem nec minus effulsit oculis. Ceterum singula in Homero passim sunt obuia, quae tamen ad imitationem trahi nequeunt. Sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Il. φ, 254 et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Il. δ, 410. vt hic *arma horrendum sonuere*, et Il. χ, 133. 134 χαλκὸς ἐλάμπετο εἴκελος αὐγῇ ἢ πυρὸς αἰθομένοιο ἢ ἠελίου ἀνιόντος pro quo h. l. *fulmina*: proprie, fulgura. *Cristas* Turni *rubentes* v. 270 supra vidimus. — 733 *mittunt* sc. se, mittuntur; durum hoc, poeticum tamen. — 737 *dotalis regia*, Laurentum. — 741 Ἄρχε, τὸ γὰρ γενεῆφι νεώτερος Il. φ, 439. — 742 vt illud lib. II, 549: *referes ergo haec Degeneremque Neoptolemum narrare memento*. — 745 *Iuno detorsit*. Praeiuit exemplum Apollinis Il. θ, 311 et Mineruae Il. υ, 438 sqq., vbi dea πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα auertit telum Hectoris ab Achille. — 748 *neque enim is teli nec vulneris auctor*, vt tu effugere illud possis h. e. infertur telum a viro fortis-

Sic ait, et ſublatum alte conſurgit in enſem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit ſonus; ingenti concuſſa eſt pondere tellus.
Conlabſos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus aequis
Huc caput atque illuc humero ex vtroque pe-
pendit.
Diffugiunt verſi trepida formidine Troes.
Et, ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet,
Rumpere clauſtra manu ſociosque inmittere portis:
Vltimus ille dies bello gentique fuiſſet.
Sed furor ardentem caedisque inſana cupido
Egit in aduerſos.
Principio Phalerim et, ſucciſo poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit haſtas
In tergus: Iuno vires animumque miniſtrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde, in muris Martemque cientis,
Alcan-

fortiſſimo. — 754 vulnus, quale ap. Apollon. II, 104 et apud Homerum haud vno loco. — 757—759 καὶ νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Il. ϑ, 217 sq. et alia exempla Il. ϱ, 454: et φ, 544. Si meminiſſet Turnus portam caſtri Troiani reuellere ad ſuos admittendos, caſtrum captum fuiſſet a Rutulis. — 760 At ille occaecata mente ad caedem faciendam ruit.

762 Ordo eſt, inquit Seru., Excipit (puta, in ſe irruentem) et ſuccidit poplitem, vt ſup. 537. *Poſtibus haeſit adeſis* h. inhaeret et adedit; item III, 237 *tectosque per herbam Diſponunt enſes:* h. diſponunt et tegunt. Et ſic huius generis infinita, pariter in Graecis, in primis in Tragicis. — 763 *raptas* ſc. de caeſorum cadaueribus et 766 *Martem cientes*, pugnam agitantes in muris. Scilicet Phe-

Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic vno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Vnguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere neruis;
Semper

Phegeum parma transfixa confossum, et Alcandrum ceterosque in muris pugnantes *auersos*, caedit; at Lynceum *aduersum*, ipse a muris, a vallo, rediens, istis, qui memorati sunt, caesis. — 767 Cum hic versus ad verbum ex Homero conuersus sit (Il. ε, 678), ibique iidem homines ab Vlysse occisi narrentur, Seruius, inde apparere, ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis haec nomina pertinere. Recte; sed quis tandem inde ornatus exsistit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem praesentem perducendum valet, si non omnino caesos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. — 770 Comparant Il. ξ, 497: υ, 481. — 771 αἵμονα θήρης — ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Il. ε, 49. — 772 *felicior*, peritior, vt alibi quoque. — *manu* vacat, sed adiectum, quoniam de peritia agitur. ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. α, 262. — 774-777 suaues versus de Cretheo lyrico, quorum praeclara imitatio est in Leonida Glouerii, vbi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetae amicissimus homo plane in Maronianis carminibus praeteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere aeque in promtu est. — 776 Proprie *intenduntur nervi*;

Semper equos, atque arma virum, pugnasque ciebat.

Tandem ductores, audita caede suorum,
Conueniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam vltra moenia habetis?
Vnus homo, et vestris, o ciues, vndique saeptus
Aggeribus, tantas strages inpune per vrbem
Ediderit? iuuenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,

Et

vi, seu fides, ad numeros; h. e. sonos, pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. Doctius dixit nunc, *intendere numeros nervis*, per neruos intentos. *equos*, vt Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adiicit *arma* et *pugnas*.

778 *Tandem*. Bene Seru. Seruat τὸ πρέπον, ne praesentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. Geruntur enim superiora alio castrorum loco. — 781. 782 Aiacem hic reddit ex Il. ο, 732 sqq. — Ἦέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἦέ τι τεῖχος ἄρειον etc. *quo tenditis* sc. fugam, vt *tendere iter*, *gressum*, *cursum*. Tum *deinde* est vlterius. — 786 *infelicis patriae* in noua Troia redditae. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc vrbe capta in hostium manus venturi sunt. — 788 Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 106: ρ, 342.

789 Discessus Turni impauidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Aiacis illum nobilem

Nec dextra valet: iniectis sic vndique telis
Obruitur. Strepit adsiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit vmbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluuium dedit. Ille suo cum gurgite flauo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit vndis;
Et laetum sociis abluta caede remisit.

qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse peruenire mirandum non est. Iam, cui libet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq. 602 sq. et ad h. l. 668 sqq.

806 *nec subsistere* potuit *clipeo*, excipiendo tela, *nec dextra*, pugnans ense, *valet tantum*; adeo obruitur telis. Ita vulgarem interpunctionem nunc corrigendam esse vidi, cum esset editum: *Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum, nec dextra valet.* — 809 *fatiscunt aera*, cedunt ictibus, galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Ge. I, 180; itaque cum dilectu adiectum epitheton: *solida.* — 813 *Sudor piceum flumen agit*, hoc est, vt Servius interpretatur, sordidum, puluere et cruore. — 815 v. sup. ad v. 790. — 816 *suo cum gurgite*: aut vt vacet *cum*, vt saepe; aut vt capiatur ac si esset *in*. Vt Gr. poetis *ἐν* pro *σύν*. — 817. 818 Scilicet secundo flumine paruo interuallo delatus ad suos peruenire debuit. — *mollibus*, lenibus, ornans epitheton, et simpliciter naturam aquae refert, *τὸ ὑγρόν* — 818 *abluta caede*: ornamentum ex adiunctis arreptum est; nihil amplius; *caede* h. sanguine.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DECIMVS

ARGVMENTVM

Iupiter, conuocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur — 15. Ibi Venus de Troianorum periculo insatiabilique Iunonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit — 62. Iuno contra malorum omnium caussam in Troianos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam reiicit — 95. Frustra itaque tentata reconciliatione Iupiter, vbi nullum videt esse contentionum finem, ne aut vxorem aut filiam offenderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua aequitate omnia fatis esse permissurum — 117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt; nec minore animo obsessi se ad defensionem parant — 145. Dum haec in Latio geruntur, Aeneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adiunctis, triginta nauium classe ad suos reuehitur — 214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex nauibus suis transformatas, obuias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur — 255. Inde in hostium vsque conspectum profectus, copias suas in littus exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem probibere conantur. Magna vtrimque strage pugnatur — 364. Ibi Pallas, multis prius ex hostium acie caesis, tandem a Turno occiditur — 509. Cuius rei dolore percitus Aeneas, magnos Rutulorum aceruos amico inferias mittit — 601. Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias coniungit — 605. Quibus rebus permota Iuno et pro Turno sollicita, impetrata a Ioue venia, praesenti cum

 periculo

periculo eripit, obiecta illi falsa Aeneae imagine, quam dum in nauim quandam fugientem insequitur, vinculis a Iunone ruptis, vi tempestatis ad littora Ardeae proxima deuehitur — 688. Interim Mezentius Iouis monitu pugnae succedens, magnum tam Troianorum quam Etruscorum numerum prosternit — 761, donec ab Aenea hastae ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit — 795. Ibi Lausus quoque, dum patrem vlcisci conatur, ab Aenea interficitur — 832: eius rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in praelium redit: vbi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit — ad f.

In hoc tandem libro Aeneas ad pugnam procedit: quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiae natura, iudicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Aeneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiae narrationi epicae praebitura sit ducis sagacitas et prudentia, qualem nostri aeui res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis rebusque, quae sensus impellant, epica vis continetur: strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in sqq. libris haud pauca ex iis, quae in reprehensionem incurrere videntur, ingenii admirationem facere solent: quandoquidem argumentum belli ac praeliorum, et quidem eiusdem vitae heroicae, incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus nec omnino sine nouitatis commendatione detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versauerit, quaeque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet expenderit. Inter ea, quae ingeniose et callide inuenta sunt, primo loco eminet hoc, quod praeliorum narratio variata est per diuersa genera: habemus hoc libro nauium appulsum, descensum in littus et pedestrem pugnam, in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro, ne taedium faceret continuata praeliorum narratio, inter-

interposita sunt plura, etiam de pace consilia; tum orationes, magno cum acumine factae, nimia interdum cum arte, et rhetorica subtilitate. Inter illas artes et inuenta poetae referendum et hoc est, quod hoc libro, Arcades, libro XI Etrusci, et XII Troiani maxime virtutis suae specimina edunt; quae et ipsa res ad varietatem facit. In ipsa autem pugnarum commemoratione difficultatibus implicitum se sentire debuit non paucis nec leuibus; in primis quod, quoquo se verteret, in ea semper incidebat, quae ab Homero iam erant tractata; haec igitur vt variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetae fuit allaborandum. Facit autem taedium serius ocyus omnis imitatio, quae cum studio ac contentione variandi ea, quae iam ab alio *proprie* exposita erant, coniuncta est. Atque hoc illud est, quod reprehensioni poetae interdum locum facere potest: etsi caussa rei parum animaduersa est ab iis, qui, quod reprehendendum esset, videbant, qua de caussa reprehensionem haberet, minus peruidebant. Nec tamen, inprimis cum eius lectione animum imbutum haberet, in diuersa ab Homero abire, aut aliam viam sibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, nisi a veritate naturae recedere volebat. Quod igitur ab homine sollerti et prudenti fieri potuit, id fecit poeta, vt ex argumenti natura pugnas persequeretur, et locorum et hominum naturae conuenienter, nec tamen sine respectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios praeliorum casus exponeret; vtque, quoties in ea incideret, quae ab Homero ea cum copia essent tradita, vt deterrerent omnes, qui eadem aggredi vellent, ea omitteret aut breviter attingeret; sin talia essent, vt, quo ipse Maeonium poetam superabat, ornatum admitterent, ea et situ et adiunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac suauitate phantasmatum et verborum expoliret. Haec quidem animo tenere debet is, qui de his libris iudicium facere sibi sumit. Vt vero aliquis cum Guyeto tres postremos libros Virgilio abiudicet, grauiores, quam quas is in promtu habuit, afferre debet caussas.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat diuom pater atque hominum rex

Side·

1 Dum haec geruntur, dii ad concilium habendum conuocantur. Est poetis, iam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam aedium priscae vitae: cf. ad Ge. III. 261. sunt portae, ingens atrium, quo negotia vitae et conuentus adeuntium aguntur; ab vtraque parte seu atrii, seu quod cum Homericis magis conuenit, τοῦ δώματος, domus, intra τὸ ἕρκος τῆς αὐλῆς, exstructi sunt thalami seu minora cubicula, aediculae verius, singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Il. ζ, 242 sqq. Eodem modo in Olympo ab vtraque parte duodecim maiorum deorum sunt seu cubicula, seu paruae aedes, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conuentus ac consessus deorum fit, siue ad deliberandum de rebus communibus, siue ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variauit. Ita Iouis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi iugis sitae sunt, vnde ad Iouis aedes confluunt. Cf. Il. υ, 4 sqq. Cum ad conuentum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Seruio et inde cum aliis Intpp. de die orto cogitandum. Etsi enim verum est, noctu coelum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit: neque rerum ordo admittit, vt nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 sqq.), ad vesperam; comparet modo aliquis inf. 146. 147: 215. 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quae ante oculos Maroni fuisse probabile fit; in primis Il. δ, 1-4; sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Il. θ, 2 et 91: υ, 4 sqq. *omnipotentis Olympi:* quod iterum XII, 791. Melior ratio nulla

Sideream in ſedem: terras vnde arduus omnes,
Caſtraque Dardanidum adſpectat, populosque Latinos.
Conſidunt tectis bipatentibus. Incipit ipſe:
Coelicolae magni, quia nam ſententia vobis
Verſa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.

la ſuppetit, quam vt ſtatuatur, epitheton a diis, qui in Olympo habitant, translatum eſſe ad ipſum Olympum. — 3 *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα* Homericum. Ad reliqua conf. Il. Θ, 51. 52. — 5 *tectis bipatentibus*. Si ſimplicem rationem ſequaris, eſt *δῶμα*, atrium, ad quod ianua biforis, duplices valuas habens, ducit. Intpp. tamen hoc ad ortum et occaſum referunt. Notanda ſunt Servii verba: „Eſt autem ſermo Ennianus, tractus ab oſtiis, quae ex vtraque parte (ab antica et a poſtica) aperiuntur; vnde et modo *bipatentibus*, apertis, (hoc vocab. delendum) intelligamus.„ et ad v. 6: „*quianam*, cur, quare: ſermo Ennianus, *quianam legiones caedimus ferro?*„ cf. ſup. V, 13: *Heu quianam* etc.

6 Oratio Iouis maieſtatis plena, ipſa breuitate et antiquae orationis ſtudio. Hortatur deos contentiones inter ſe pro Troianis et Latinis deponant. Sic *verſa retro* pro mutata. — *iniquis* pro infeſtis. — 8 ſqq. Nusquam, ſi bene meminimus, poeta commemorauit in ſuperioribus, Iouem interdixiſſe, ne dii bellum inter Troianos et Latinos fouerent. Nec praeter Venerem et Iunonem alii dii eam rem curaſſe videntur. Quin potius Iouis verba parum caute praemiſſa videri poſſunt lib. I, 263: *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interuentus exponitur, inter ea, quae Aeneidem nondum abſolutam arguunt. Voluit, puto, haec praeſtruere, vt debebat, in ſuperioribus, et deorum conſilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio geſtis; ſed mors incidit conatus. Interea poſſunt haec et alia videri ex eo genere, quae

Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adueniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:

Tum

tacite a poeta, tamquam facta, poni potuerunt; adeoque res hoc modo procedunt: Iuno nimis cupide fauerat Turno; vt etiam Iupiter consultum duceret, auocare eam a pugna sup. IX, 802 sqq. Eadem Iunonis impotentia motus Iupiter concilium deorum indicit, vt deorum studia, Iunonis in primis, reprimat. — 10 quis metus cuiusnam mali aut periculi adduxit, vt vtraque pars bellum moueret? Docta oratio. Metuunt altera pars ne Troiani in Latio confidant et imperii futuri fundamenta iaciant, alii ne iidem bello succumbant. *ferrum lacessere* poetae idem est, quod alias mouere, Lucretii exemplo: *Namque alias aliud res commouet atque lacessit* lib. IV, 1033. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare*, *arua*, etc.: vnde tandem poetis simpliciter est incedere, accedere; vt in illo Horatii: *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, nauigat per mare, quia remis mouet; adeoque ad eundem paene morem ad ea deflectitur, quae omnino geruntur, fiunt: itidem Lucretii exemplo, v. c. IV, 348: *simulacra — Quae sita sunt in luce, lacessuntque vt videamus.* Erat antiqua vox, *lacere*, mouere, vnde est *allicere*, *illicere*. Latet vbique notio τοῦ impellere, vt etiam Lucretius *visus*, *aures*, *lacessere*, vti etiam *mouere visum*, *aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hinc Virgilius, quod supra VII, 526 vidimus: *Aera sole lacessita*, et inf. XII, 85: *manibusque lacessunt Pectora plausa cauis.*

11 sqq. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. *exitium* et *Alpes apertas* iunxit, haec enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum caussa et origo fuit, quod Alpes peruiae erant factae. Ad vulgarem morem oratio fuisset haec:

Car-

Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc finite; et placitum laeti conponite foedus.
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum diuomque aeterna potestas!
Namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?
Cernis vt insultent Rutuli; Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt iam moenia Teucros.
Quin intra portas atque ipsis proelia miscent
Aggeribus moerorum, et inundant sanguine fossae.
Aeneas

Carthago Romae immisit exercitum, qui per Alpes transiit cum exitio Romanorum. Potuit, tamquam poeta, ipsum transitum, et doctius, ipsas Alpes transitas commemorare. Petita sunt ex his Punica Silii Italici. — 14 *res rapuisse.* Seruio assentior hactenus, vt ex formula antiqua petitum hoc, vtque hostilem omnino vim hoc modo a poeta declaratam dicam per rapinas, quae in bello fiunt. *Res repetere* longe aliud est, quam *res rapere.* Scilicet res raptae repetuntur ac redduntur. Nec tamen satis accommodatum hoc ad h. l. *Res rapere* videtur esse raptim, turbate, agere, praecipitare; quod nunc dii facere videri possunt. — Porro *placitum foedus.* Placita sunt omnia pacta, in quae consensere plures, h. quod iis placuit. Mox *Venus aurea,* notissima res: Χρυσῆ 'Αφροδίτη ex Homero: exponitur vulgo pulcra. Sed est, ex antiquissima religione, auro ornata.

16 sqq. Artificii plena oratio Veneris: vt faciat miserationem pro Troianis et indignationem aduersus Iunonem. Enumerat mala Troianis illata machinatione Iunonis, incolumitatem saltem iis flagitat, et si non reliquis, saltem Ascanio. — 18 *potestas* est pro potens: abstractum pro concreto. — 19 *Namque.* Solus enim tu restas, quem implorare possim, cum fere omnes dii in fauorem Iunonis concessērint: vt Seruii fere verbis vtar. — 24 *aggeribus moerorum*

Aeneas ignarus abest. Numquamne leuari
Obsidione sines? muris iterum inminet hostis
Nascentis Troiae; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea volnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque inuito numine, Troes
Italiam petiere: luant peccata; neque illos
Iuueris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quae Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere iussa potest? aut cur noua condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?

Quid

rorum ex Ennio aut alio vetere poeta ductum videtur, qui antiquo more *moeros* pro muris dixit: vt pomoeria. — 25 *nunquamne*, an vbique ea ipsa fortuna manet, vt obsidione se pressos videant. — 28 Nec non alter exercitus et Diomedes insurgit, venit, in Troianos. Aetolis *ab Arpis*, quos Aetoli sub Diomede insederunt; ad Diomedem autem belli societate iungendum missi erant legati a Latinis. cf. sup. VIII, 9 et lib. XI, 225 sqq. — 29 Supersunt adhuc cicatrices accepti a Diomede vulneris. v. Il. ε, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ouidio Met. XV. 768 sqq. — 30 *demoror*, ego, dea, sustinebone iterum ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne ab eo iterum vulnerer! Scilicet *morata*, *demorata*, erat Venus Diomedem, cum in Aeneam, iam vulneratum, ille irrueret, eumque iugulaturus esset: haec sunt *mortalia arma*. — 33 *tot responsa* cf. sup. To. I p. 414 sqq. *Manes* Hectoris lib. II, 294. 295: Creusae II, 780. 781: Anchisae V, 729 sq.; nescio an descensum ad Inferos respexerit.

36 Facit inuidiam Iunoni commemorandis eius in Troianos machinationibus: primum incensae in Siciliae littore classis lib. V, 606 sqq.:

porro

Quid tempestatum regem, ventosque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis (haec intentata manebat
Sors rerum) mouet, et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per vrbis.
Nil super imperio moueor: sperauimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mauis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
Dura: per euersae, genitor, fumantia Troiae
Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in vndis;

Et,

porro v. 37 in Aeolia insula quod adiit Aeolum lib. I, 50 sq. et v. 38 *Irim* ad Turnum missam lib. IX pr. Si tamen sqq. compares, ad superiora tempora referendum erit etiam hoc; vt iterum animum reuocet (ita conuertit orationem affectus animi concitati) ad classis incendium et Irim ad Troianas mulieres missam lib. V, 606. — 39 *Nunc etiam:* ex quo tandem Troiani ad Italiam appulerunt. Antea *mare terrasque metu coelumque* fatigabat Iuno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit ad Alecto excitandam. v. sup. VII, 323 sqq. Sed et ipsam audiuimus: *Absumtae,* inquit, *in Teucros vires coelique marisque — Flectere si nequeo Superos Acheronta mouebo.* VII, 301. 312. — 40 *sors rerum* pro vulgari: pars, portio: loca infera. — 41 *bacchata per vrbes,* vagata. vide VII, 342 sq. — 42 *super imperio:* de magno illo imperio, quod Iuli posteritati promissum erat, accipe. vid. sup. I, 257 sqq. et Prooem. Aeneid. p. 410. 416 sq. — *Si nulla,* vt I, 234: quibus — *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* — 47 *Ascanium* — scil. *cui regnum Italiae Romanaque tellus debentur* lib. IV, 275 et a quo gens Iulia oriunda. — 48 *in vndis.* Erat nunc in eo vt rediret, ex Etruria Tiberi deuectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia ne-

gata

Et, quamcumque viam dederit Fortuna, ſequatur:
Hunc tegere, et dirae valeam ſubducere pugnae.
Eſt Amathus, eſt celſa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliaeque domus: poſitis inglorius armis
Exigat hic aeuum. Magna ditione iubeto
Carthago premat Auſoniam: nihil vrbibus inde
Obſtabit Tyriis. Quid peſtem euadere belli
Iuuit, et Argolicos medium fugiſſe per ignis;
Totque maris vaſtaeque exhauſta pericula terrae:
Dum Latium Teucri recidiuaque Pergama quaerunt?
Non ſatius, cineres patriae inſediſſe ſupremos,

Atque

gata iterum conſcendenda fuiſſet Aeneae nauis et errandum per ignotum mare. In v. 49 comparant intpp. verſus de Sarpedone Il. π, 436. 437. — 50 Aſcanium ſaltem liceat ſubducere, ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Il. λ, 163: ε, 318.

51. 52 Repete ſupra dicta ad lib. I, 680 et 681. — *domus Idaliae*, ſeu vt ſint *Idaliae domus*, ſeu vt ſit *domus Idaliae* terrae; vt *Idaliae lucos* dixerat I, 693; eſt ipſa Idalia terra ſeu regio in Cypro Veneri ſacra. *domus* pro habitatione, ſede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quae ipſis ſacratae, et in quibus templa eorum ſunt. — 53. 54 Reſpicit Iouis verba paullo ante v. 12. cf. Aen. I, 19 ſqq. Verba ad inuidiam grauia: *magna ditione*, potenti et duro imperio, et *premat* pro teneat. — 54 *inde*, ab Aſcanio et eius poſteris nulla fiet mora coloniae Tyriae, quo minus Italiae imperium nanciſcatur. — 55 Interea tamen quid profuit Troianis etc. *peſtem* ſimpl. ὄλεθρον, perniciem. — 58 *recidiua Pergama*, renaſcentia, reſtituta, conf. IV, 344: VII, 322. Tota concluſio orationis, qua expoſtulat Venus, egregia eſt vi ac neruo, quo argumentum per ſe graue potenter vibrat. Quid profuit nunc Troianis, excifa vrbe effugiſſe: ſi nunc fortuna ſimilis eos excipit, vt noua vrbe capta iterum exſcindantur! Quam *παθητικῶς ci-*

neres

Atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris; iterumque reuoluere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Iuno
Acta furore graui: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?
Aenean hominum quisquam diuomque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; esto;
Cassandrae inpulsus furiis: Num linquere castra
Hortati

veteres patriae memorat. — *solum quo Troia fuit*: vt lib. III, 11. Illa vero sublimiter: redde nobis Troiam antiquam! Praestabat sic in Troade, in vrbis solo aequatae ruinis, remansisse et iterum easdem aerumnas tolerasse. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achiui incursarent Troadem et easdem iniurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Frangunt Intpp. post Seruium vim totius loci. Similis color orationis erat sup. II, 669 *Reddite me Danais.*

63 sqq. In oratione hac Iunonis, qua Veneris accusationem dea diluit, quasi suis machinationibus calamitates hae inductae sint Troianis, et criminationes in Troianos et Aeneam retorquet, qui prior Italiam bello lacessiuit, nescio an non poeta paullo nimis ῥητορικῶς versetur. Omnino ea similis est ῥήσεσιν illis, quae passim in Tragicis occurrunt, ad eloquentiae contentiosae speciem elaboratae. Ceterum summa sententiae redit ad notum illud: *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes!* atqui Gracchi sunt fere omnes, qui aliis iniurias priores intulere; iniuriam sibi fieri statuunt ab iis qui de eorum iniuriis conqueruntur; itaque iure nunc ab iis poenas exigere sibi videntur, quas ipsi meruerunt iniuria sua aliis illata. — 63. 64 accipio secundum illa lib. I, 25 sqq.: *Nec dum etiam caussae* etc. — 67 *Fata* maligne interpretatur Iuno. *Cassandrae furias* h. vaticinia, quae adeo primo omnium loco Aeneam ad iter suscipiendum adegerunt: cf. sup. lib.

Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamue fidem aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
Egit? Vbi hic Iuno, demissaue nubibus Iris?
Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra:
Cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater.
Quid, face Troianos atra vim ferre Latinis?

Arua

lib. III, 183 sqq. et To. I p. 415. — 69 *ventis:* ἐντοπικῶς de nauigatione in Tiberi, qua Euandrum, et inde Etruscos, petiit Aeneas. — 71 *agitare* ad vtrumque diuerso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare*, mouere, sollicitare, societatem et foedus ciere, expetere; pro vulgari: permouere Tyrrhenos, vt auxilii ferendi caussa societatem ineant. — *fides* est societas fide interposita facta. v. ad IX, 79. — In 72 respicit v. 44. 58. *quis deus egit* et si quis deus, an ego? *in fraudem:* est malum, ἄτη, vt toties; cur hic periculum Seruius, blanditias Cerda, quaerunt?

74 Comparatio ad inuidiam instituta. *Indignum est — quid.* pro: Si indignum est illud, an minus indignum, annon multo magis intolerabile est? *Troiam nouam*, castra. — 76 *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni maiores habitus. conf. IX, 4: X, 619. — *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Pico in matrimonium. *mater* non proprie. Nam Turni mater erat soror Amatae, Latino nuptae. cf. VII, 366. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et *defendere terram suam* aduersus aduenas (lene verbum: *consistere*, delegit): contra, Troianos aduenas bellum intulisse Latinis. — 77 *Quid*, an minus indignum est? *atra face:* in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Troianos moti, dum ea cumulat, quae in bello fieri

Arua aliena iugo premere, atque auertere praedas?
Quid, ſoceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aenean manibus ſubducere Graium,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem claſſem conuertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra iuuiſſe, nefandum eſt?
Aeneas ignarus abeſt: ignarus et abſit.
Eſt Paphus, Idaliumque tibi, ſunt alta Cythera:
Quid grauidam bellis vrbem et corda aſpera tentas?

ri ſolent, etſi a Troianis ea facta eſſe nondum conſtat. *face* itaque proprie; male Seru. explicat *ſaeuo bello*, nec bene Burm. remittit ad lib. VII, 456. vbi Alecto *facem* immittit Turni pectori. Non magis praedas egerant Troiani, quam incendia per agros ſparſerant: ſed ad inuidiam faciendam ea omnia commemorat, quae fieri belli more poterant. — 79 *legere*, eligere, ſumere. Perperam cum Seruio alii: furari, ſublegere, exponunt. *gremiis* ſocerorum, adeoque parentum. *pactas* aliis, ſc. Lauiniam. Decet enallage iram et habet vim. — 80 Non eadem ſed diuerſa eſt ſententia. Ad minas a Troianis factas, obtinere ſe poſſe vi, quod precibus non concedatur, ſpectat alterum: *praefigere puppibus arma.* Igitur ad inuidiam deflectit id, quod ſupra narratum VIII, 92 in ſimili Aeneae Tiberi aduerſo nauigatione: *Miratur nemus inſuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81 *Tu potes:* ad Aeneam Diomedis manibus ereptum Il. ε, 315 ſqq. ſpectat; alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in eius gratiam factum Il. υ, 321 ſqq. conf. ſup. lib. V, 809. — 82 *proque eo* obiicere Achilli — *ventos inanes*, auram, ἠέρα. — 83 Etiam hoc per aliam deam factum erat, ſed in Veneris gratiam: ſup. IX, 82: *Ipſa deum fertur genetrix* etc. — 86 Si, quod ipſa dixiſti, tibi eſt Paphos, quo eum abducere poſſis incolumem: — quid *vrbem* Latini, adeoque ipſum Latium, bello

Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus.
Adcipite ergo, animis atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem:
Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem
Tros Rutulusue fuat, nullo discrimine habebo;

Seu

premit aequora h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *vsque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat. — 103 *Zephyri posuere* se, quieuere, conf. VII, 27. — 104 „Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, vbi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi — postea sententias dicere." *Seru.* cf. Fragmenta Lucilii p. 260. 261. — 105 *Ausonios*, Ausones, cf. ad XI, 253. — 107—113 Sequitur Iouis decretum: Quam vtraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum praedictarum et exspectatarum alterutri sibi praecident (qua spe excident), seu Troiani seu Rutuli, iuxta et eodem loco habebo: siue (quod Venus putat) fatis suis iniquis, siue (quod Iuno v. 68) stultitia Troianorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, vt noua Troia nunc oppugnetur. Nec Rutulos libero, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur quisque seu tristia seu laeta pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo: euenient quae fata ferent. Haec, arbitror, sententia verbis subiecta est. — 107. 108 *quam quisque*, *Tros Rutulusue fuerit*, *spem secat.* De voc. *secat* pronuntiare, non adeo facile est. Seruius exponit: sequitur, tenet, habet: vt VI, 900 *Ille viam secat ad naues.* Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum sectatus *secit* scripsisset, posset esse antiqua vox *seco*, *secere*, pro *sequo*, *ere*, vnde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit*: nam, qui aliquid se-

cat

Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Siue errore malo Troiae monitisque sinistris.
Nec Rutulos soluo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam inuenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo
Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.

Interea

cat, sibi partem sumit. Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis*, vt, qui viam secat, aperit. Sed hoc durum et longe petitum est. *Spem incidere* et ex Horatio *spem longam resecare* rationem certam loquendi satis produnt, quae quidem ita fert: vt *spem secare* sit: incidere, intercipere spem. In hoc saltem analogiam video quam sequar; nec dum vidi meliora. Respiciunt autem haec ad spem Veneris de futuro Iuli regno in Italia, quam incidi, h. e. intercidere necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. cf. sup. 42. 50.

109. 110 Iungo *castra tenentur obsidione Italorum:* seu *fatis*, quod fata iniqua, vt Venus interpretabatur, prosequuntur Troianos etiam in medium Latium, *siue errore malo Troiae* (h. Troianorum, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandrae* vide sup. v. 67, 68. — 111 *Nec Rutulos soluo*, obscurum est per breuitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis, quae proxima sunt: non soluo, exsoluo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, quae eos manet. *nec*, non magis Rutulos quam Troianos. Interpretes secundum Seruium *soluo* pro absoluo accipiunt; parum commode arbitror. — 113 Nihil obstabit fatis, fatali rerum ordini: pro, ego non obsistam: omnibus aequus ero, neutris fauebo. Eueniet quod fata ferent. — 114 docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra*, h. alta aqua nigra defluens flumen. — 115 Notum Iliad. α, 528 sq. —

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis.
At legio Aeneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes vlla fugae. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymoetes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies: Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, neruoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris iustissima cura,

Darda-

117 *medium.* Hic Romanum agnosce: tamquam magistratum, Consulem, deducunt Iouem dii.

118—145 Interea castra oppugnata aegre defendunt Troiani. — 119 Comparant verba Iliad. μ, 35. 36. *et moenia cingere flammis*, immittere vndique ignes. Aliter dictum ac sup. IX, 160 vbi de vigiliis. — 125 *Stant — prima acies*: pro vulg.: stant in prima acie. — 126 *Lycia ab alta:* nobili, clara, oriundi. — 128 Modestius hoc visum Maecenati, tumidius, quod Homerus dixit Odyss. ι, 481, Polyphemum in naues κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο iaculatum esse. Senec. Suas. 1. Sed Maecenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Troiano Maronem. — 131 *moliri ignem* Troiani etiam, parare ignes missiles de vallo. *neruoque aptare sagittas* Troiani, aduersus Rutulos.

132—138 Ornatus locus, de Iulo: in Iuliae gentis gratiam. *Veneris iustissima cura* quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, vt Seru., seu simpliciter, quia dulcissimus puer; Is, etsi iussus abstine-

re

Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fuluum quae diuidit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos ceruix cui lactea crinis
Adcipit et molli subnectens circulus auro.

Te

re a pugna (sup. IX, 661. 662) adeoque sine armis incedens, poetae *sine galea*, tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur. — *caput honestum*, pulcrum, vt Ge. II, 392. — *Qualis gemma micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, vt gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente. Κειμήλιον aliquod Homericum, seu ἄγαλμα, cogitat poeta. cf. lib. I, 592. 593. — *aut collo aut capiti decus*, siue vt monili siue vt diademati inseratur gemma. — *Oricia terebinthus*. Oricus, Epiri ciuitas ad sinum Ionium, iuxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, vt Seru. tradit. De eadem Plin. XIII, 6 s. 12: *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *breuis arbor haec atque fruticosa, in Damasco Syriae magna.* Egit de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim. Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* — Retulit autem, ait Servius, comparationem *ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret: sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variauit rem Silius XII, 226 — 229 sqq. Ad v. 137 cf. Ge. IV, 337 vbi sunt Nymphae *Caesariem effusae nitidam per candida colla.* Ita et h. l. *ceruix candida et circulus aureus accipit*, excipit, *crines fusos* per ceruicem. Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. Valer. Fl. II, 130: *aut tereti crinem subnectitur auro. molli auro*, ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis,

cum

Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo: vbi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere moerorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur vrbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.

Nam-

cum et de circulo et de cribibus agatur.

139 sqq. Ornat porro locum binis aliis praeclaris viris commemorandis, ne, quod poetae turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, vtque a numero et multitudine animus traducatur ad indiuidua et singula. Nihil amplius in his spectandum. *Vulnera dirigere*, inf. XI, 654 *spicula*. Quo vero iure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poeta, non assequor. Maeones illo tempore non adeo barbari erant. Et iam Amycum simili modo notauerat IX, 773. Frigent quoque *magnanimae gentes*. — 141 *Maeonia generose domo*, natus nobili genere in Lydia. — 143 Iterum studet gentis Memmiae nomini, v. sup. V, 117 et ibi not. ad 114.

quem pulsi: iterum lib. IX, 779 sqq. quem locum respicit nunc, quod Turnum a vallo repulerit. — 145 *Capys* — *Capua*: ex opinione illa veterum, qua in rem suam vsum iam supra diximus poetam, vt a Graecis seu Troianis conditoribus repetantur vrbium Italiae origines. De Capua a Capy condita cf. Liu. IV, 37.

146 sqq. Dum ita pugnabatur vtrinque, interea Aeneas Caere redux, vnde auxilia adducebat, e portu Caeretano, puta, soluens, mari iter faciebat cum nauibus inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma*, hinc etiam *pugnam*. *media nocte*, quae diem pugnae memoratae insequuta est; nam noctem pugnae superuenisse, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poeta iterum ornare, quod copiose

expo-

Namque vt, ab Euandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidue petat, quidue ipse ferat; Mezentius arma
Quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quae sit fiducia rebus
Admonet, inmiscetque preces: haud fit mora; Tarcho
Iungit opes, foedusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit iussis gens Lydia diuom,
Externo conmissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones;
Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.

Hic

exposuerat in superioris diei exitu IX, 157 sqq. Adest Aeneas cum classe postero die orto et pugnam nouam in escensu facit inf. 260 sqq.

148 Verbo commemorat supra exposita: VIII, 478 sqq. 603 sqq. et adiungit reliqua deinceps insequuta. — 150. 151 *Mezentius arma Quae sibi conciliet*, Turni societate, sup. VIII, 7. 8. 492. 493: VII. 647 sqq. — 152 *quae sit fiducia* h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse adeo fieri, vt Mezentius expulsus iterum in regnum remeet. — 153 Aut oratio pendet: *Namque, vt — adit — immiscetque preces:* tum *haud fit mora;* aut v. 148 explenda est: *vt ingressus* erat *castra Etrusca: regem adit, — immiscetque preces. Haud fit m,* etc. — 154 *libera fati:* a vaticinii necessitate soluti, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant Etrusci sup. VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: *vaticiniis* et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum iussu facere debet. *liberatur,* cum res vel conditio euentum habet. — 155 *gens Lydia* Etrusci ex vetere opinione. cf. lib. VIII, 479. 480.

156. 158 Turbant Interpretes. Sed nauis Aeneae, quae primum locum tenet (vt supra lib. V, 338 *Emicat Euryalus et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon, in extra-

Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Euentus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, iam quae passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque mouete;
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.

Massicus

trema prora montem Idam, et sub monte, forte in antro, leones binos, matri Idaeae sacros; sic inf. 253: *binique ad frena leones.* cf. Salmas. ad Solin. p. 403. Vocabulo *puppis* improprie vsus est omnino pro naui; alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Porro nauis subiunctos habet leones *rostro*, adeoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; Igitur *subiuncta* non vrgendum est, sed est: habet appositos, additos; aut *rostro* omnino est pro, prorae. Sedet *hic*, h. in naui, Aeneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, vnde liber coeli prospectus; sed inf. v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur. Illud forte paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix vlla proportio esse potuit in tali pictura. Idam sub personae symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius, in Polymet. Dial. XV, 8. Vnde porro haec nauis, cum insigni ex Troianis religionibus petito, Aeneae apud Caeretanos statim parata et ad manus fuit? Iam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra vnius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Caeretanos iam ante ad bellum instructos classem in promtu habuisse: Aeneae autem nauem festinanter ornasse. Poetam tamen minus cautum in his fuisse arbitror: vt et inf. v. 205 in Ocni Mantuani naui Mincium pro insigni habente. — 159-162 Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Iuuenis discendi cupidus ex Aenea, qui longum nauigationis vsum habebat, modo siderum notationes quaerit, *opacae noctis iter*, h. quibus *nauis*

cursus

Massicus aerata princeps secat aequora tigri;
Sub quo mille manus iuuenum, qui moenia Clusi,
Quique vrbem liquere Cosas: quis tela, sagittae
Corytique leues humeris et letifer arcus.
Vna toruus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater

Expertos

cursus per noctem legitur, modo res gestas et fata Aeneae.

163. 4. 5 In re a prisca memoria repetita Musas inuocat: sic sup. VII, 641. — 166 sqq. De copiis ex Etruria et de vrbibus, vnde adducuntur, omnino haec habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus*: qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniae, nihil vero aliud. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Seru. Alteram ex Populonio et Ilua s. Aethalia insula ducit Abas; tertiam ex Pisa Asylas; quartam ex Caere et vicinis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis 198. Classis omnino erat XXX nauium; v. 213. Copiae autem mille sagittarii a Massico ducti, nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture; ergo ter mille nongentorum capitum. *aerata tigri*, pro naui cum insigni tigridis in prora: vt V, 116 sqq. et inf. v. 205. 206 et v. 209. Sub Massico *manus*, turma, *mille iuuenum* erat.

170 Alterius turmae ductor Abas, bellicosum animum vultu prae se ferens. — 171 *aurato fulgebat Apolline puppis*. Ergo is tutela nauis erat. Sed poeta in ceteris, vt et sup. V, 116 sqq. insignia nauium, seu parasema, ponit, quae in prora sunt; etsi haec duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi; itaque *puppim* potius pro naui omnino dictam velim: vt paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma* clipeum, thoracem, galeam pura, *insignia* huic turmae respectu ad ferri metalla, quibus Ilua olim clara erat, habito.

— 172

Expertos belli iuuenes; ast Ilua trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum diuomque interpres Asylas,
Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent,
Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae:

Vrbs

— 172 *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. — 174 *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adiecta notione praeclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet, comparatione declarata cum Chalybum fodinis.

175. 176. 177 Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Iouis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum diuumque* est *interpres*: accipio vt sit inter deos hominesque, tamquam medius et arbiter: dum deorum voluntatem hominibus interpretatur ex augurio. *Parent* ei fibrae pecudum etc., quatenus eas, tamquam pro lubitu, interpretatur in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere* et *moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, vt sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea praedicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere*. Eo enim omnino inclinat hominum opinio, vt, qui praedicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent: vnde accusatos et obiurgatos videmus in sacris quoque libris vates, qui sinistra fata denuntiarent. Tandem eas res, quibus vtuntur vates ad diuinandum, aues, exta, sidera, vim occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio. Comparat Burm. Petron. 134: *Quicquid in orbe vides, paret mihi*. Sed ibi venefica loquitur; hanc autem sibi potestatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res est. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc spectare non potest. — 178 *rapit*, pro vulgari, ducit, vt sup. VII, 725: *Mille rapit popu-*

Vrbs Etrusca solo. Sequitur pulcerrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adiiciunt, mens omnibus vna sequendi,
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in aruis,
Et Pyrgi veteres, intempestaeque Grauiscae.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupauo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae,
* Crimen amor vestrum, formaeque insigne paternae. *
Namque

populos. — 179 Similiter Statius Theb. IV, 178: *Huic parere dati quos* etc. *Pisae* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant, vnde *ab origine Alpheae*, pro: ab origine Alphea s. Eliaca; at *solo*, sede ac situ, vrbs Etrusca.

180 Quartam turmam ducit Astur *equo fidens et armis*, ornate pro habens, vt Homer. *ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν.* alias *superbus equo.* *versicoloribus armis*, e diuersis metallis. Sic Iliad. ε, 504: *ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ.* Hoc malim huc trahere quam *αἰόλα τεύχεα*, Il. ε, 295. *αἰολοθώρηξ* apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, vt *κορυθαίολος* et alia dicta sunt. — 182. 184 Asturem sequuntur trecenti ex Caere, et agro ad Minionem, Pyrgis et Grauiscis: quae vicina oppida Caeretanorum fuere. Sed cur tam pauci ex vrbe tam opulenta Caere? Quia mille hinc abduxerat Mezentius sup. VII, 652. 653. *Adiiciunt* tercentum viros *ii, qui sunt Caerete domo* etc. h. qui domo sunt Caeretani. Burmannus secundum Seruium supplet *adiiciunt se*; nec multum recedit Probus, qui, *adiacent et quasi iuxta sunt*, interpretatus erat. — *intempestae Grauiscae* aeris intemperie, cum in humili ac palustri loco essent sitae.

185 sqq. Obscurior locus, seu ex interpolatione, quod equidem suspicor, vt totus v. 188 tollendus sit, quo facto sententia bene procedit, (vt sit: Commemorabo quoque te, o Cinyra, et te, Cupaue, Cycni fili, aut, quod

Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos

expedire locum secundum interpretationem Seruii et Cerdae, aut Gronouii aut Catroei. Equidem sic accipio: Mantua, potens olim copiis vrbs, quae tamen non eiusdem erant generis, sed ex gentibus III ac populis XII constabant, quorum quaterni sub vna gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiae autem illae erant Etruscae. Videamus singula: *diues auis*, per se ambiguo sensu dictum est: potest esse *diues auis*, qui multos auos habet, quod ad stirpis vetustatem trahi posset; potest esse *diues per auos*, aut *qui auos diuites habuit*; adeoque, si de vrbe et populo, erit: qui aliquando potens fuit. Videamus nunc de vsu loquendi: Dici solet aliquis potens, florens, genere, nobilitate, maioribus, adeoque et auis; potens poetis est *diues*, ὄλβιος, vsu Homerico; vti contra reges πλούσιοι, quia ex diuitiis opes veniunt. Iam si quis auos habere, numerare, iis gloriari, iis diues esse ac potens, memoratur, adsciscitur auorum vetustas, claritas, in notionem. Sollennior et planior forma loquendi est de singulis hominibus. Statius Theb. I, 392 de Adrasto: *Diues auis et vtroque Iouem de sanguine ducens*. Supra VII, 56 *Turnus auis atauisque potens*: eadem vi qua *diues*, ὄλβιος, *auis*, per auos, propter auos, h. e. habens auos claros. Silius XVI, 593 *Burrus auis pollens*. VIII, 382 Scaeuola *auis pollens nec dextra indignus auorum*. Hic idem Silius etiam de populo: *Osci, quos diues opum, quos diues auorum E toto dabat ad bellum Campania tractu*: VIII, 523. Itaque et h. l. Mantua fuit *diues auis*, per auos; pro vulgari, habens auos claros ac potentes; adeoque vrbs potens olim, maiorum aetate; quod monendum erat inprimis, cum nunc illa tantopere a pristino splendore desciuisset. Constabat tamen agmen e diuersis populis: *sed non genus omnibus vnum*: *omnibus* non ad *auos* erat referendum, quod vulgo faciunt, sed ad *agmen*, quod Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius sub se continet populos: quod notum est, quodque Io. Fr. Gronou. ad Liu.

Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
It grauis Aulestes, centenaque arbore fluctus
Verberat adsurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem praefert, in pristin desinit aluus;
Spumea semifero sub pectore murmurat vnda.
Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
Subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.

Iamque

Liu. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes diuisi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etrusci erant, h. e. XII coloniarum in dicta posthaec Gallia Cisalpina sitarum, caput erat, vnde Plin. III, 19 s. 23 *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua* — *vires*, copiae.

204 *Hinc in se armat* eleganter de copiis aduersum Mezentium ductis. — 205. 206 Nauis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluuium: Is supra quoque Ge. III, 15: *tenera praetexit arundine ripas*, vbi v. not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco:* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*) aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. conf. sup. ad Ge. II, 159. 160. — Sequitur v. 207 Aulestes, nec additur vnde copias ille duxerit, *grauis* seu senectute, seu propter nauem mole sua grauem, in naui C. remorum, νηῦς ἑκατόνζυγος, Il. υ, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes adsurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis. Silius XI, 492: *centeno verbere* dixit. *adsurgere, insurgere, consurgere*, notae elegantiae vocabula, de nisu eius, qui magna vi ictum infert, incumbit, protrudit. Nauis huius parasemon in prora Triton est buccinam inflans. — 210 *frons laterum tenus*, exquisite, pro ipse a fronte vsque ad latera, seu medium corpus. — 212 suauissimae modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542. 543. — *Troiae* nouae — *et*

 campos

Iamque dies coelo concesserat: almaque curru
Noctiuago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clauumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e nauibus esse
Iusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis.

Quarum,

campos salis aere secabant vt iam lib. I, 35.

215—257 Salebrosum, si quis alius, in Marone locum euecti, libero iam nunc incedimus campo. Aeneas nauigatione *secunda* iam appropinquans Troianorum castris e Nymphis, in quas mutatae fuerant naues (sup. IX, 120 sq.) comperit castra a Turno oppugnari ideoque se ad pugnam accingit. *dies:* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Aeneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant: sup. inde a IX, 459. *almaque curru Noctiuago Phoebe*, ἅρματι νυκτιπόλῳ. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5 notauit: *Roscida noctiuagis astris labentibus Phoebe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* — 218 Vtrumque docte, vt poetam decet: *clauum regit:* proprie nauem regimus clauo: *tum velis ministrat*, pro ministrat, ministerium praestat nauticum, ad vela. cf. sup. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* ap. Propert. III, 14, 15 et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751: *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, vt Tacitus Germ. 44, vbi v. not.

219 *medio in spatio.* Nam sup. IX, 121 nouae Nymphae: *ponteque feruntur*; qui totus locus huc animo reuocandus. *suarum comitum:* quia cum eo venerant naues. Seru. cf. sup. IX, 80 sq. *Cybebe*, Κυβήβη, quae vulgo Κυβέλη. — 221 *numen habere maris* exquisite pro: numina esse. sup. IX, 101.

102:

Quarum, quae fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac laeua tacitis subremigat vndis.
Tum sic ignarum adloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Aenea? vigila, et velis inmitte rudentes.
Nos sumus Idaeae sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphae, classis tua. Perfidus vt nos
Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus inuitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, aeuumque agitare sub vndis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
Iam

102: *magnique iubebo Aequoris esse deas.* — 224 *lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant.

228 *deum gens*, γένος, γενεά. sup. IX, 642: *Dis genite.* Διογενές. — 229 *velis immitte rudentes*, vt vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic sup. VIII, 780: *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos iam iamque immittere funes*, vt *immittere habenas*, *defrena*, alibi. cf. sup. V, 146. 147. Nec tamen *immittere* per se est laxare, sed est incitare. Proprie *ventus immittitur velis*, fit hoc multo magis velis expansis, et rudentibus solutis aut laxatis; inuersione sollenni poetarum *immitti* dicuntur *vela ventis*, tandem *rudentes* ipsi, *velis*, velorum expandendorum caussa. Similiter *immittitur equus* cursu concitato, habena laxata; tum *immitti* dicuntur ipsae *habenae* vt incitetur cursus equi et ipse equus. — 231 *perfidus:* quandoquidem foedere iam inter Latinos Troianosque facto bellum mouerat. — 234 *refecit*, fecit, mutauit: nihil amplius. *dedit*, fecit, vt ἔδωκε Homer., vt iam alibi vidimus. — 237 *horrentes Marte Latinos:* erit igitur pro *horrendis*, *qui horrorem faciunt*, bello, pugna; cuius significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium

Iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge

Aeneidis fassus sum, cum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *vmbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311: III, 230; verum vmbrae sunt ibi ipsae arbores, et sic *dumi horrentes*, *rubi horrentes*, *horrentia lustra* dicta sunt. *Horrent* enim omnia, quae superficiem habent asperam. Quibus opponuntur ea, quae laeuia sunt et nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum: vt *apes horrent* Ge. IV, 96: *terra horret* III, 161. Potest itaque nec hic aliter dictum videri; sed *Latini horrent Marte* h. armis; exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis ordinibus et pugnant. Vt Ennianum se habet: *Horrescit telis exercitus asper vtrinque.* Aliter Valer. Fl. VI, 524. 525 *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex aere sculptis.

238 *Iam loca iussa tenent.* Refert et hoc Seruius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, „nam intelligimus, eum equites misisse per terras.„ Sane quidem sup. VIII, 548 sqq., cum in Etruriam pergit Aeneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros iubet Tiberi vectos reverti ad castra et nuntiare Ascanio quae facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Euander et Pallas dederant VIII, 518. 519), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suauitatem ex breuitatis studio hoc referamus, quod nunc illa innuit, quae facile intelligi possunt: conscendisse Aeneam naues in portu Caeretano, equitatu in littore praemisso, qui ne castra intrare posset, Turnus obiecta copiarum parte cauebat. Nec tamen memoratur, cum iis equitibus Tiberis traiiciendus esset, qua parte aut quo paratau id factum sit, ne Turnus ab escensione in alterum littus eos prohiberet: ita enim bis eadem rerum facies exhibenda fuisset. Nam et Aeneae copiae addu-

Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, et clipeum cape: quem dedit
Inuictum ignipotens, atque oras ambiit auro. [ipse
Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae spectabit caedis aceruos.
Dixerat: et dextra discedens inpulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per vndas
Ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breuiter supera adspectans conuexa precatur:
Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraeque vrbes, biiugique ad frena leones;
Tu

adductae praelium in ipso littoris cliuo faciunt. — 240 *iungant* se: vt solet Maro. — 246 Locus, quem laudant, Apollonii est lib. II, 600. 601. vbi Minerua simili modo Argo in Symplegadas immissam protrudit. Similior tamen nostris vss. alter est locus, vbi Argo in Planctas inducta est, IV, 930 sqq. — 247 *Modus* non est ratio, modus propellendi; hoc esset tenue et ieiunum in epico poeta. Sed est, quod bene Seruius monuit, moderatio. „Impulit navem libramento peritiae (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quae fuerat nauis.„ h. e. cum ipsa Nympha fuisset nauis. — 249 *Inde aliae*, sc. naues, *celerant cursus*, cum Aeneae nauem euolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Seruius tamen argutius explicat: inde aliae Nymphae aliarum nauium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. — 250 *omine* ostento, prodigio confirmatus animos sumit. Mox v. 255 simili metonymia *augurium* dixit.

252 v. sup. IX, 80. 83 et 618, vbi *Dindyma* ὄρη. — 253 *Turrigerae vrbes*: Hinc ipsa Cybele turrita; est enim mater Terra sup. lib. VI, 786. *ad frena leones*, frenari soliti; vt *ad lecticam serui*, *ad limina custos*, sup. IX, 648.

Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diua, secundo.
Tantum effatus; et interea reuoluta ruebat
Matura iam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
Iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum cum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt

Darda-

648. — 254. 255 Tuo monitu nunc mihi es *auctor* pugnae; *tu rite propinques augurium:* h. fac ostentum hoc rite euentum suum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poetae et alibi est admouere, adducere: fere vt πελάθειν Homericum. *Augurium* autem, vt omen, oraculum, sors, saepe pro euentu. Est ergo, fac euentum ostenti haud longe abesse. Vt sensus sit, quem alii volunt: *tu praesens sis et propitia boc augurio:* Cybele deberet propinquare, ipsa cum augurio. Nec Barthius bene ap. Burm.: *praesentior et propior augurio adsis.* Cerda ait esse: propitium facias augurium; sed id in altero subiicitur: *adsis pede diua secundo.* — 256. 257 ornate. *reuoluta ruebat* pro reuoluebatur, redibat, *ruebat* pro veniebat, vt sup. II, 250 *ruit oceano nox. matura luce:* adulto die; aliter ac Ge. I, 66: *adultis solibus*, aestate prouecta; et iterum aliter Tibull. IV, I, 205: *matura dies* de morte praematura.

258 Est hic dies, cuius gesta et euentus hoc libro vsque ad eius finem exponuntur. Edicit, vt obseruent signa, quae daturus sit, atque *animos aptent armis*, apud animum statuant, sibi proponant, pugnandum esse: est adeo doctius quam, se parent, aptent, pugnae, ad pugnam. Ingeniose autem poeta nouum pugnae genus commentus est, in littore ad prohibendam escensionem quae res per se magnas difficultates habet. — 261 Clipei a Vulcano facti opportuna fit mentio. — 264.

Dardanidae e muris; spes addita suscitat iras;
Tela manu iaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo:
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus aequor.

264. 266 Ad clamorem spectare comparationem h. l. recte monet Seruius. Clamorem tollunt, qualem grues in discessu; pro quo dixit, *quales dant signa grues*. Nam Troianorum multitudinem designare non potest, vt sup. VI, 310 sq., cum singuli in muris stent, non agmine incedant (cf. Lucan. V, 711 sqq.: Stat. Theb. XII, 515 sqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Il. γ, 3 sqq.; nec dubito poetam de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitare. v. ad Aen. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem euolantes grues Ge. I, 374. 375 huc traho. Itaque v. 266 *noti* pro quibuscunque ventis hibernis dicti sunt. — *dant signa* simpl. edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos adesse. *Clamor secundus*, laetus, vt alibi quoque. Reditum gruum ex australibus plagis redeunte vere fundum comparationis fecere alii, quorum loca apposuit Cerda. Sunt Statius Theb. V, 11—16: Val. Fl. III, 359 sqq.: Claud. de b. Gildon. 474—478: Oppian. Halieut. I, 620—625. Nonni vero locus lib. XIV, 331—337 totus ex Homero est concinnatus. — 269 *totumque allabi classibus aequor*. Docte de magna nauium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, nauibus tectum, videtur adfluere ad littus, cum *classibus*. Nec aliter Seruius. — 270—275 De summo armorum Aeneae, quae a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per

Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos vmbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur, et laeuo contristat lumine coelum.
Haud

ignem et flammam reddi sollenne est. Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quae Maro ante oculos habuit, quae ab otioso diligenter comparanda sunt, adscribere non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Il. ε, 4-7, quem variauit in Achille Iliad. σ, 205-214. Ad hunc potissimum respexisse putandus Maro, Comparandus quoque sup. VII, 785-788. Mox v. 272 comparationem *cometae* de suo adiecit Maro: nam Il. δ, 75—77 de stellae traiectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt diligenter Silius lib. I, 460-464, et Claudian. de R. Pros. I, 230—234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetae excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., vbi cometen exustum igni et ab Ophiucho consumtum flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii seu caniculae comparatio tota debetur Homero: Il. χ, 26—33 de Achille. — 270 *apex:* cogitauit λόφον, conum, cui crista inserta: et designat nunc totam omnino galeam aere coruscantem. — 272 *liquida nocte:* translate ab aere liquido, pro clara. — 273 *Sirius* est adiectiuae formae. Σείριος ἀστήρ, vnde h. l. *Sirius ardor*, pro ipsa stella; iungenda sunt: *aut Sirius ardor nascitur, ferens ille*; vt solet *ille* interponi. Porro, quod ad exornandam et amplificandam comparationem adiectum est, *ferre Sirius* dicitur *sitim morbosque*, quia ex aestu, quo sub sideris ortum aer inferuescit, in iis terris febres tentant homines malignae. cf. Apollon, II, 518-521 cum Schol. et Cic. de Diu. I, 57 ibiq. Dauis. — 275 *laeuo lumine*, noxio, vt *infelix*. *contristat coelum*,

Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora praecipere, et venientis pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro:
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Vltro occurramus ad vndam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentis Fortuna iuuat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi seruare recursus
Languentis pelagi, et breuibus se credere saltu;
Per

coelum, magna cum vi, pro fulget, sed tristia portendens.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna viro forti — *littora praecipere*, ante capere, occupare. — 279 *perfringere*, graue verbum, pugnare cominus; cum adhuc castra oppugnassent. Dictum vt: *aciem perfringere*, perrumpere. — 280 *In manibus Mars ipse*. Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; in manu pugna, pugnandi opportunitas, est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *laudes*, τὰ κλέα ἀνδρῶν, praeclara facta. — *referto* animo, vel in animum reuocato, memor esto, quod modo praecessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. cf. Il. π, 207; 208. 209 et ad sequentia Il. ε, 661 sqq.

288 Escensio in littus non male narrata in primis in Tarchone morae impatiente. Pontes: τὰς ἐπιβάθρας, et ἀποβάθρας nauium dixit: nota res. *seruare recursus Languentis pelagi*. De refluxu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non exspectarunt: sed sunt *loca vadosa* littoris, non abrupta, sed deli-

Per remos alii. Speculatus litora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat vnda,
Sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu;
Aduertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc

decliuia, in quibus deficiunt extremi fluctus; *recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenae spatium. Is locus, qui fere in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis*: et eadem sunt *breuia*: cf. sup. I, 111; V, 221. Non autem animo dimittendum, agi haec in ostiis Tiberis, vbi mare sese infert aliquantum amni, turbatum vero et vento aduerso spirante adactum, retundit amnem venientem, et intra ostia late immittitur. — 290 *Per remos alii*: assumendum: terrae se credere saltu: remis, pro contis littore infixis, quibus nixi in littus prosiliunt.

290 Tarchon morae impatiens, vel cum nauium periculo, in molli, qua ad littus aditum mare satis profundum daret, anfractu littoris, terrae decliui impingit nauem remis concitatam, vt in ea confidat et ipsum solum pro firmamento ac retinaculo habeat. Vt nostro quoque tempore solent nautae salutis spe abiecta naufragium facere voluntarium in amico littore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchonis naui. — *qua vada non spirant*, aqua non aestuat, nullos fluctus mouet, adeoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. Est enim *spirare* nunc aestuare, inflatum esse, fluctus mouere, *κορύσσεσθαι*. Iam Ge. I, 327 vidimus, *feruetque fretis spirantibus aequor*. — 292 *crescenti aestu*. Nec hoc de aestu maris reciproco accipere licet: ne de mari quidem tempestate moto: sed de prouolutis latius maris fluctibus, qui, si locum littoris molli cliuo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant adeoque *crescere* videri possunt; *aestum* autem pro fluctu, vt poeta, dixit. — 295 *tollite*

Hanc terram, ſulcumque ſibi premat ipſa carina?
Frangere nec tali puppim ſtatione recuſo;
Adrepta tellure ſemel. Quae talia poſtquam
Effatus Tarcho: ſocii conſurgere tonſis,
Spumantisque rates aruis inferre Latinis;
Donec roſtra tenent ſiccum, et ſedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorſo dum pendet iniquo,
Anceps ſustentata diu, fluctusque fatigat:
Soluitur, atque viros mediis exponit in vndis;
Fragmina remorum quos et fluitantia tranſtra
Inpediunt, retrahitque pedem ſimul vnda relabens.

Nec

tollite remos; ad motum remorum ſpectat: *ferte*, impellite, agite. Mox *inferre* littori. — 299 *conſurgere* remis: cf. ſup. v. 208. alibi *inſurgere*. — Mox 301 *ſiccum* de littore, vt Ge. I, 363 *In ſicco ludunt fulicae*, et Homerus ξερόν, ξηρόν, pro χέρσον, Od. ε, 402. *innocuae*, illaeſae: paſſiue, ex poetarum more. — 302. 303 *dorſo iniquo*. Bene Seru. Dorſum eſt durior arena (θῖν,) quae remeantibus fluctibus plerumque denſatur et in modum ſaxi indureſcit, quod a nautis *puluinus* vocatur. *dorſum* tale, ῥαχίαν, in medio mari ſup. I, 110 vidimus. *iniquum*, noxium, exitioſum; vti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. Alii pro inaequali arenae cumulo accipiunt. *pendet anceps ſustentata*, ſuſpenſa, ſe librat, agitat, quoniam ſulcum nullum impreſſit ſatis altum, nec firmata carina ſtabilem habet ſedem. cf. Lucan. IX, 337 et totum locum. nauis *fatigat fluctus*: dum allabentes ac recedentes eos agit et verſat (conf. ad lib. VIII, 94) adeoque ipſa librata fluctuum impulſu in diverſas partes verſatur. Magis hoc poeticum, quam ſi *fluctus fatigat nauem*. Efficitur ſane ſic, vt nauis fatiſcat. — 307 *vnda relabens*, fluctus littus alluens et ex alliſu remeans: qui facit, vt pedem in lubrico figere nequeant.

308

Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas inuasit agrestes
Aeneas, omen pugnae, strauitque, Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus vltro
Aenean petit; huic gladio perque aerea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum iam matre peremta,
Et tibi, Phoebe, sacrum, casus euadere ferri

Quod

308 Fit pugna in ipso littore. — 310 Laudatur Attius in Hellenibus: *Signa extemplo canere et tela ob moenia offerre imperat, turmas agrestes.* Prudenter in Aeneam pugnantem in ipsis pugnae exordiis animos conuertit poeta. — *Latinos* cf. sup. VII, 573. 582: VIII, 8 et IX, 607 sqq. — 311 *omen pugnae* eo spectat, quod *strauit Latinos, turmas agrestes:* quod qui primo loco caderent, e Latinis erant. — 313 *aerea suta*, thoracem sutilem ex aere, h. e. ex aereis lamellis vel catenulis. — 314 Suberat thoraci *tunica squalens auro*, aurea. cf. ad Ge. IV, 91. *Squalere* perperam a squamis ducitur; sed, vt *horrere* de asperitate superficiei, cuius oppositum sit, *laeuor* ac *nitor*, dixere poetae, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore *vel* nitore impuro, lutulento aut puluerulento, inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, vt auri. Nam Accius in Pelopidis (apud Seru. h. l. et Macrob. VI, 7 f.) distinxit squalorem auri a squamis serpentis: *eius Serpentis squamae squalido auro et purpura Praetextae.* Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere v. ad Ge. IV, 91. *haurit apertum* pro simplici haurit, sc. ita vt aperiat; haurit et aperit vulnere facto. De voc. *haurire* pro transfodere, scil. hauriendo sanguinem, cf. sup. ad II, 600. — 315. 316 *Phoebo sacrum* quippe deo medico, cuius ope ex matris vtero esset seruatus. An verum sit, quod Seruio tradente

dente

Quod licuit paruo. Nec longe, Ciſſea durum,
Inmanemque Gyan, ſternentes agmina claua,
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validae iuuere manus, genitorque Melampus,
Alcidae comes, vsque grauis cum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
Intorquens iaculum clamanti ſiſtit in ore.
Tu quoque, flauentem prima lanugine malas
Dum ſequeris Clytium infelix, noua gaudia, Cydon,
Dardania ſtratus dextra, ſecurus amorum,

Qui

dente narrant alii, omnes ſecto matris ventre procreatos Phoebo fuiſſe ſacros, dubito. — 317 *nec longe:* pro nec multo poſt, aduerbium loci pro temporis, antique. *Seru.* Vt alias: *nec mora*, h. ſtatim, inde.

321 *vsque cum*, vsque dum, tamdiu quam. Narratiunculas, quibus poeta nominum ac caedium factarum argumentum, per ſe moleſtum, Homeri exemplo variat, pro ſe quisque notabit. Nunc Ciſſeus et Gyas filii ſunt Melampodis: isque fuit comes Herculis, quem in haec loca ſecutus (ſup. VIII, 201 ſqq.) reſtitit et conſedit in Latio. Illa: *nihil illos Nec iuuere:* Homerica ſunt: v. c. Il. ε, 53. 54: η, 142. 143. Mox de Pharo: — 322 *voces inertes:* quia inertis hominis et imbellis eſt, clamare et conuicia iactare, vbi pugnando opus erat.

324 ſqq. Phorcum igitur fingit poeta vel tradit ſeptem habuiſſe pueros, qui pugnae interſunt. Memorantur quatuor: primus, ſi modo is ex hoc numero fuit, *Cydon*, amator Clytii; alter *Maeon* v. 337; tum *Alcanor* et tandem *Numitor* v. 342. — *noua gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικά, *deliciae*. *noua* bene Seru. quem primum tunc amare coeperat. *ſecurus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi ſemper erat. Non diuerſe poeta poſuerat ſup. lib. I, 350 *ſecurus amorum Germanae*, non curans,

reſpi-

Qui iuuenum tibi semper erant, miserande, iaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obuia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Coniiciunt: partim galea clipeoque resultant
Inrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten:
Suggere tela mihi; non vllum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam conripit hastam,
Et iacit: illa volans clipei transuerberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: traiecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, seruatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero neruis moribunda pependit.

Tum

respiciens. 331 ea, quae stringere poterant, *deflexit*, vt Iuno lib. IX, 725. 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo Il. δ, 129 sqq.: ε, 187 sq. — 333 *Suggere tela mihi:* heroum Homericorum opes: hastarum copia in armario: vide omnino Il. ν, 260 sqq. *non vllum dextera frustra torserit.* Homerica gloriatio Polydamantis Il. ξ, 453 sqq. — In vss. 339—341 sequamur id, quod ad fidem faciendam expeditissimum est: vna hasta clipeum et thoracem ac pectus traiicit Maeonis; hasta alia ab Aenea emissa brachium Alcanoris transfigit, et *traiecto lacerto fugit protinus*, porro, vlterius abit, *seruatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex iactu fortis viri habebat; vno verbo, brachium Maeoni suppositum fere totum rescindit, ita vt illud de humero pendeat; reliqua ad ornatum adiecta. Si de vna hasta vtrumque vulnus faciente accipiantur versus, primum res nimis in miraculum aucta est, tum 342 non apparet, quomodo tam alte infixa hasta e corpore euelli possit. Praestat itaque putare Alcanorem alia

Tum Numitor, iaculo fratris de corpore rapto,
Aenean petiit; ſed non et figere contra
Eſt licitum, magnique femur perſtrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaeuo corpore, Clauſus
Aduenit, et rigida Dryopem ferit eminus haſta
Sub mentum, grauiter preſſa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, traiecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et craſſum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreae de gente ſuprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Iſmara mittit,

Per

alia haſta eſſe percuſſum. — 341 pendet ex tendinibus ac muſculis, quos poeta *neruos* appellat, *dextera moribunda:* qualis eſſe ſolet moribundi hominis, languida. — 342 Color vbique Homericus, vt et in hoc verſu et in ſequ. — *fratris de corpore*, Maeonis puta, ſi vna haſta; ſin duae, quod verius, *Alcanoris*. *figere contra*, πῆξαι ἀντικρὺ, in adverſo Aeneae corpore. *magnique femur*. Simile vulnus Il. θ, 302. *perſtrinxit* nunc pro ſimplici, ſtrinxit, nam leuiter ſtrinxerat.

345 *Clauſus*, qui Latinis Sabinos adduxerat: v. VII, 106. Sunt igitur Troiani, quos ille caedit. Videtur poeta in Claudiae gentis honorem hunc Clauſum ornare. *fidens* pro habens, vſus. ἀλκὶ πεποιθώς. Sic alibi *fidens iuuenta, viribus*. Dryops, Δρύοψ. — 347 *haſta grauiter preſſa*, impreſſa, dum ille ἐπερείδει. vt Hom. Iliad. ε, 47 et alibi. — 350 *Tres Threicios Boreae de gente ſuprema*. Duplex ſuppetit interpretatio, vtraque iam in Seruianis propoſita, nec definire licet, vtra ſit verior. *Boreae gens ſuprema* poteſt eſſe extrema terra borealis, vt venerint illi ex Thraciae partibus verſus ſeptentrionem vltimis. Poteſt tamen *Boreas* etiam eſſe auctor ſtirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreae de gente ſuprema* h. vltima, antiquiſſima, vt *gens* pro genere ſit. Praeferam equidem alterum hoc. *Iſmara* patria pro Iſmarica: mons et vrbs Thraciae Iſmarus. Adiunxiſſe ſe Troianis putandi ſunt, ſeu tum cum illi iis littoribus

adhae-

Per varios ſternit caſus. Adcurrit Haleſus,
Auruncaeque manus; ſubit et Neptunia proles,
Inſignis Meſſapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipſo
Auſoniae. Magno diſcordes aethere venti
Proelia ceu tollunt, animis et viribus aequis.
Non ipſi inter ſe, non nubila, non máre, cedunt;
Anceps pugna diu; ſtant obnixi; omnia contra.
Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
Concurrunt; haeret pede pes, denſusque viro vir.
At parte ex alia, qua ſaxa rotantia late

Inpu-

adhaereſcebant, lib. III, 13, ſeu in ipſo bello ſocietate armorum iuncti. — 352 *Haleſus*, *Auruncaeque manus* inter Turni ſocios, v. ſup. VII, 723 ſqq. et *Meſſapus*, qui Etruſcos a Pelasgis oriundos adduxerat. ibid. 691 ſq. ſunt hi in Turni exercitu. — 354 *expellere*, loco depellere, mouere. Laudant Il. μ, 417 ſq.

356 ſq. Comparatio praeliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Il. π, 765-771, et Ennio ap. Macrob. VI, 2; ſed nunc a Marone ita ornata, vt nihil ſupra cogitari poſſit. — 359 *obnixi* venti contra omnia: *nubes et mare*: vt nihil ſit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet: donec aliquando turbo erumpit. Sin in hoc non acquieueris, amplectenda eſt altera ratio, quam interpunctione mutata protuli: Venti *ſtant obnixi*; *omnia contra* ſc. ſtant. — 361 *haeret pede pes*: Notiſſimi verſus Il. ν, 130 ſqq. a Tyrtaeo expreſſi. cf. Klotz. ad Tyrtaeum p. 33 et 51 poſt Cerdam. Ennius iam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV: *Preſſatur pede pes*, *mucro mucrone*, *viro vir*, ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Guell., Cerda, alii; in primis Stat. Theb. VIII, 398. 399. *Iam clipeus clipeis*, *vmbone repellitur vmbo*; *Enſe minax enſis*, *pede pes et cuſpide cuſpis*.

362 Arcades equites ex

Pallan-

Inpulerat torrens arbuſtaque diruta ripis,
Arcadas, inſuetos acies inferre pedeſtris,
Vt vidit Pallas Latio dare terga ſequaci;
Aſpera quis natura loci dimittere quando
Suaſit equos: vnum quod rebus reſtat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem adcendit amaris;
Quo fugitis, ſocii? per vos et fortia facta,
Per ducis Euandri nomen, deuictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc ſubit aemula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hoſtis
Eſt via. Qua globus ille virum denſiſſimus vrguet;
Hac vos et Pallanta ducem patria alta repoſcit.

Numina

Pallanteo adducti et a Pallante praemiſſi (v. ſup. 238. 239) alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, vt poeta commemoraret, quomodo Tiberim traieciſſent) et duce Pallante pugnabant ea parte littoris, qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aſpero ſolo conſiſtere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedeſtri pugnae parum aſſueti eſſent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, ſupra disputatum eſt ad lib. VIII, 518. 519. *rotantia* ſe, vt Ge. I, 163: *voluentia*, et tot alia in Marone. — 365 *Latio*, Latinis et Rutulis. — 366 *quis — quando* quandoquidem natura loci aſpera et impedita adduxerat eos, vt equis deſcenderent. — 367 *rebus egenis*, dubiis, egentibus conſilii, vt inopia abſolute pro inopia conſilii. Sic quoque ſup. VI, 91. et Homero ἀμηχανίῃ pro ἀπορίᾳ. — 368 Comparant Il. μ, 267. 268: λ, 232. 240.

369 Oratio Pallantis plena fiduciae et indignationis, ſed qualis iuuenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *deuicta bella* noue dixit: vt pugnata bella, depugnata. — 371 *ſubit*, ſuccedit, fit, *aemula laudi*, qua virtutem paternam aemulor. — 374

Numina nulla premunt; mortali vrguemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animaeque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos obiice pontus;
Deest iam terra fugae. Pelagus Troiamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obuius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.

Hinc

Hac vos. vt in patriam redeatis, et me incolumem reducatis, non fuga quaerendum est, sed hac turma perrupta. — 375 Comparant Il. φ, 568. 569 et ad v. 376. Il. ν, 814. — 377 *Ecce maris.* Nec mari nec terra fugae locus patet. Mari inclusi sumus; nec est quo tendere possimus, nisi vt aut in mare immittamus nos aut in castra ab hoste obsessa, qui ab aditu nos intercludit. Cf. egregia dicta Aiacis Il. ο, 504 sqq. et altera 734. — 378 Pelagus nean Troiam. *Troiam nouam,* castra Troianorum, quae adhuc pars copiarum Turni obsidebat, sup. v. 286. conf. IX, 130 sq. — 382. 383 verbo: vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit: quae interuallis inter se diremtae spinae adhaerent. — 384 *Hisbo* sperabat se Pallanti, ante quam *ille* hastam e Lagi corpore reciperet, vulnus illaturum esse. *super* aut est interea, super hoc, dum in eo occupatur, aut est desuper. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo: sed id anteuertit Pallas, et ex inferiore

Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercae.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in aruis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter

Traii-

riore loco ensem in eius corpore figit. — 388. 389 Praeclara hic Seruii nota est, qui ex Auieno et Alexandro Polyhistore, quem ille sequutus videtur, haec narrat: Rhoetus, Marrubiorum (Marsorum v. sup. VII, 750) rex, Anchemolo filio Caspariam nouercam superinduxerat, quam priuignus stuprauit, poenaeque et irae paternae metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. Quo exemplo probabile fit, alia quoque huius generis memorari a poeta ex antiqua fama et scriptoribus rerum Italiae seruata. — 390. 391 *Daucia proles.* Fuit ergo Daucus, cuius filii Larides et Thymber vel Thymbrus. 392 vt ne a suis quidem parentibus discerni possent. Imitationes notauit Cerda Silii lib. II, 636 — 639 et ad 649 Lucan. III, 603 — 608. Add. Statii Theb. VI, 340 — 345: IX, 292 — 295: Claudiani de IV Cons. Honor. 206 — 211. — 396 Bona Seruii et haec nota est: „Ennii esse versum: *Oscitat in campis caput a ceruice reuulsum, Semanimesque micant oculi lucemque requirunt.* Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus.“ Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. v. ap. Guell., Cerdam et Burm. Quanto simplicius Homerus Iliad. ε, 81. 82.

399 sq. Pallas Rhoeteum, *praeterfugientem* bigis, ne

Traiicit. Hoc spatium, tantumque morae, fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit semanimis Rutulorum calcibus arua.
Ac velut, optato ventis aestate coortis,
Dispersa inmittit siluis incendia pastor;
Conreptis subito mediis, extenditur vna

Horri-

a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta traiicit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat. — 400 *hoc spatium tantumque morae fuit Ilo.* Si interpungimus, vt feci, *spatium* est temporis, idemque quod mora, tantum spatium, tantumque morae fuit Ilo, donec et ipse interficeretur. Sin interpunctio tollitur, iunctura est: *hoc tantumque spatium fuit Ilo morae*, casu tertio, moratum est mortem. — 404 Sic et inf. 731 *calcibus atram Tundit humum exspirans.* σφαδάζω. λακτίζω. Quod *Rutulorum arua* pro solo Latino posuit, ornatus caussa fecit. — 405 sqq. Comparatio ad Homericum exemplum concinnata Il. λ, 155—157, forte quoque υ, 490 sqq. Supra similem locum vidimus lib. II, 304 et Ge. II, 303 sq., in quibus vel incauto vel ignaro pastore incendium exoritur. Hoc autem loco pastor volens lubensque siluam incendit et flamma laetatur: quod aut stultum aut facinorosum hominem prodit; et quorsum omnino hoc pertinet, vt quis in media aestate incendat siluas? hoc quidem quomodo placere aut quomodo poetae excidere potuerit non video. Verum nec poetae culpa ea est, sed interpretum, qui siluam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *siluam* dixit Maro de leguminum calamis Ge. I, 76 et de herbis lib. I, 152. Et hoc sensu expressit quoque locum Lucan. IX, 182 sq. — Iam v. 405 *optato* est ex voto. — 406 *dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispergit incendium: non quod diuersis locis pastor fecit.

Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ouantis:
Non aliter socium virtus coit omnis in vnum,
Teque iuuat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in aduersos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in iugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens siluis genitor celarat Halesum;
Vt senior leto canentia lumina soluit:
Iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Euandri.

cit. — 407 *correptis mediis:* eleganter ad interiora penetrare ignem dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta: vnde et mox *flammas ouantes*, quasi successu exsultantes, dicere ausus est. — 409 *victor:* bene Seru. voti compos, ἐπιτυχών. Est autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in stipula flamma vno loco exorta confestim late spargitur, et nunc pugna semel a Pallante incepta extemplo ab Arcadibus collectis late per hostiles turmas propagatur. — Nunc 410 *in vnum* locum conglobant se pugnantes Arcades. — 411 Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine v. paullo ante v. 352. — 412 *seque in sua colligit arma:* „post scutum se clausit: (se tegit scuto, quo tela excipiat) sic et XII, 491 *Subsistit Aeneas seque in sua colligit arma.*" *Seru.* Est Homericum συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι vel ὑπ' ἀσπίδος. — 415 *Elatam in iugulum:* iugulo suo vulnus minantem. *Seru.* petebat Strymonius ense vel hasta iugulum Halesi. Sunt hi Troiani. — 417 Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cuius fata praeuidebat, eduxit, quoad viueret, in siluis. Similis locus Il. β, 830 sqq. At vix ille e viuis excesserat, cum filius in bellum procedit. — 418 *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; sed

Euandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Haec arma exuuiasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque,
Sternitur Arcadiae proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
Extremi addensent acies; nec turba moueri

Tela

canent supercilia, tempora, ipsae genae. — 419 In altero iuris, in altero sacrorum, vocabulo vsum poetam obseruat Seruius: *Manus*, inquit, *iniectio, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba iuris. Alterum ductum ex eo, quod Diis inferis vel Manibus sacrati dicuntur quibus moriendum est. Obuium in primis in Tragicis cf. Macrob. III, 7. *tela Euandri* dixit Pallantis hastam, quia a patre acceptam attulerat. — 424 Halesus, clipeum praetendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, vt Pallantis hastae obnoxium esset.

426 Lausus, Mezentii filius (VII, 649), nunc prodit: amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis iuvenis: is *non sinit agmina* esse *perterrita* Halesi morte. — 427 *pars ingens belli*, h. pugnantium. *Abas* est is, de quo sup. X, 170 *vna toruus Abas.* — 428 *nodum pugnae* non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, *ἑτεραλκέα νίκην* sua virtute facit. Itaque adiectum *moram*. Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*, conf. sup. ad IX, 155. — 430 *Et vos.* versus affabre factus et verbis et vi sententiae ad miserationem com-

Tela manusque ſinit. Hinc Pallas inſtat et vrguet,
Hinc contra Lauſus, nec multum diſcrepat aetas,
Egregii formae; ſed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipſos concurrere paſſus
Haud tamen inter ſe magni regnator Olympi:
Mox illos ſua fata manent maiore ſub hoſte.
Interea ſoror alma monet ſuccurrere Lauſo
Turnum, qui volucri curru medium ſecat agmen.
Vt vidit ſocios: Tempus deſiſtere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; ſoli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipſe parens ſpectator adeſſet.
Haec ait; et ſocii ceſſerunt aequore iuſſo.
At, Rutulum abſceſſu, iuuenis tum, iuſſa ſuperba
Miratus, ſtupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina voluit, obitque truci procul omnia viſu;

Talibus

compoſitae. — 432 Qui in extremis ordinibus collocati ſunt, vrgent priores ordines, adeoque condenſant aciem, vt arma vix moueri poſſent.

439 Vt Pallanti dignus aduerſarius obiiciatur, euocatur Turnus. *ſoror alma.* Iuturna nympha: de qua tamen nondum mentio facta: ſed v. inf. XII, 139 ſq. In memoriam reuocandum eſt binis cum maxime locis impugnari, primo qua parte Aeneae claſſis appulerat: hic Turnus pugnabat; altero loco, vbi Pallas cum equeſtri turma pugnabat equis relictis 362 ſq. Ad hanc igitur pugnam aduolat Turnus vt ſuccurrat; itaque *vt vidit ſocios*, ſuos qui hac parte pugnabant, iubet eos pugnam cum Pallante ſoli ſibi ſeruare. — 443 cf. II, 538. 539. — 444 *ceſſerunt aequore iuſſo* doctius dictum quam *iuſſi* ipſi: vt XII, 696. Sed nunc iuſſum, quo ipſi cedere iuſſi erant. — 445 ſqq. Pallantis perſonam egregie tuitus eſt poeta; immota iuueni mens in tanto discrimine etc. Iunge: *at tum iuuenis, R. diſceſſu, miratus, ſtupet in Turno*, in Turni obtutu fixus. — 447

Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. Sorti pater aequus vtrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis; pedes adparat ire
Comminus. Vtque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum,
Aduolat; haud alia est Turni venientis imago.

Hunc

omnia dixit pro: totum Turnum. — 449. 450 ornatius quam Homericum *ἕλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην* (h. *ἁλῴην*) Il. χ, 253. Sententiam alibi aliter variauit Homerus: Il. N, 486. O, 502. 511. Macrobius lib. VI, 1 ex Attii Armorum iudicio ductum esse versum dixit: *Nam tropaeum ferre me a forti viro pulcrum est; Si autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.* — 450 *Sorti pater aequus vtrique*, scil. ferendae par est: is est pater, qui vtramque fortunam, et victoriae et mortis gloriosae, aequo animo ferat, vt fere Seru. Respicit enim ad verba Turni v. 443: *cuperem ipse parens Euander adesset.* — 453 *Desiluit* vt par pari congrederetur: ita enim heroicae vitae lex fert. — 454 Comparationes a leone sumtae multae similes sunt ap. Homerum Il. O, 630. Π, 487. 823. Y, 164. K, 485. Λ, 113. E, 161. cf. inf. ad v. 729; sed nouum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, *ἐκ σκοπιᾶς*, prospicit, et quod taurum *meditantem in praelia* videt. Imitatorem Silium cf. lib. V, 309-315: Statium VII Theb. 670 sqq. — *meditantem in praelia*, h. parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando, docte dixit; vt *praeludere in pugnam*, *audere in praelia* sup. lib. II, 347, *irasci in cornua* Ge. III, 232, et inf. XII, 104, *praeludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquisitiorem formam sic processit poeta: *meditari*, exercere se, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit,

Hunc vbi contiguum missae fore credidit hastae,
Ire prior Pallas, si qua fors adiuuet ausum
Viribus inparibus; magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hospitium, et mensas, quas aduena adisti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta;
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides iuuenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
Stat sua cuique dies; breue et inreparabile tempus
Omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
Tot gnati cecidere deum; quin occidit vna
Sarpe-

tulit', *in rem.* — 457. 458 Vbi intra teli iactum venisse Turnum videt, praeuertere et occupare decreuit Pallas, si qua ratione fortuna adiuuet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460 De hoc sup. VIII, 362. 363. — 462. 463 Ornate. *Cernat Turnus* se spoliari et ferat, sustineat, videre me victorem. — 465 sqq. Variauit et ornauit Maro ea, quae in Sarpedonis morte Homerus praeclare memorauerat Il. π, 431 sqq. et in Hectore Il. χ, 168 sqq. Alios imitatores passim Maro habuit. Vnum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 114 sqq. — 467 *Stat*, est, praefinita, constituta est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. — 468 *famam extendere factis*, τὸ κλέος. Sup. VI, 807 erat, *virtutem extendere factis.* Est idem quod alias: *vitam extendere factis*, *meritis*. Sententia autem verss. 467. 468. 469 ex Homero inhaerere debuit poetae animo Odyss. τ, 328 — 334, sed multo suauius ea reddita verbis numerisque. — *irreparabile* h. l. quod renouari, iterari, nequit. — 469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paullo diuersis Odyss. γ, 108 sqq. Alii comparant ex Il. σ,

 117.

Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati peruenit ad aeui.
Sic ait, atque oculos Rutulorum reiicit aruis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque caua fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.

Hic

117. 118. 119 Achillis verba. — 473 *reiicit* quasi retro iacit, *πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ*, pro vulgari: retorquet, auertit: tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Grammaticorum argutiae super caussa, cur dii vultum auertant, alienae sunt. Conf. inf. XII, 151 et 841.

476. 477 Variant codd. et edd. inter *humeri* et *humeris*. Si, vt vulgo faciunt, accipimus de thorace, nil refert vtro modo legamus. Sed vt de thorace accipi possit vereor; ita enim *hasta, quae in humerum inciderat*, mox per clipei oram, *ἄντυγα*, adacta tandem corpus strinxit: quod, quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clipeus*: vt eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clipei*. In hac interpretatione praestat *humeris* legere: Hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris praetenditur, in summa clipei parte: *ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκὸς*, vt Iliad. *υ*, 275, atque eo traiecto (*viam molita per clipei oras*) etiam Turni humerum stringit: *ἀκρότατον — ἐπέγραψε χρόα φωτός* Il. *δ*, 139, quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter inf. 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clipei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clipei traiecta) hasta *perforat inguen laeuum*, imam ventris partem in sinistro latere. — 478 *strinxit de corpore*. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret *τὸ strinxit de*, et coni. *strinxit se*; at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur, dictum accipit; non video quo sensu. Non veniebat in mentem viris do-

ctis

Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
Adſpice, num mage ſit noſtrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris
Cum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuſpis transuerberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum fruſtra de volnere telum:
Vna eademque via ſanguis animusque ſequuntur.
Conruit in vulnus; ſonitum ſuper arma dedere;
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento.

Quem

ctis eſſe hoc graecum: τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, ſc. μέρος τι. Sic *ſtrinxit de corpore* ſc. partem. — 479 *robur ferro praefixum* eſt Homericum ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Pallas, exiguarum virium conſcius, corporis partem nudatam in Turno petierat; Turnus, viribus confiſus, medium Pallantis clipeum traiicit. Miramur ſic animum alterius, alterius robur. — 481 Color orationis ex Il. λ, 384. 391. 392. *penetrabile t.* actiue, vt Ge. I, 93: *penetrabile frigus.* — 483 Variauit ſtructuram, ne eodem tenore ſequeretur: tot laminas ferri et aeris, (πτύχας Homerus dixit), *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipſam loricam ac pectus perforat telum. — 485 *pectus ingens* Pallantis tamquam fortis et magnanimi iuuenis. Male argutatur Seruius et alii, *vt cuſpis ingens* iungatur. — 487 *animus* pro anima. θυμὸς pro ψυχή. — 488 *in vulnus*, haſtae graui pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042: *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus.* Reliqua ſunt Homericum notiſſimum: ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Monenda haec ſunt, ne praeteriiſſe videar. Expreſſerant Homerum iam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1 et Vrſin. — 489 Sic Silius V, 526 et IX, 383, vbi *appetere ore, morſu, terram* in ſimili re occurit: *mordere* et *mandere*

Quem Turnus super adſiſtens:
Arcades, haec, inquit, memores mea dicta referte
Euandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid ſolamen humandi
Largior. Haud illi ſtabunt Aeneia paruo [eſt,
Hoſpitia. Et laeuo preſſit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
Inpreſſumque nefas: vna ſub nocte iugali
Caeſa manus iuuenum foede, thalamique cruenti;
Quae

dere humum inf. XI, 418. 669. Homericum ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας, quid hoc aliud quam capere, petere? Simpliciter autem accipiendum: eum pronum terram ore petiiſſe, concidiſſe; ore *cruento:* nam vulnere tali accepto, ore et naribus ſanguis erumpit. — 490 Ferocitas veteris aeui ex Homero adumbrata, vt inſultet caeſo victor; at non in hoc verſu; nam *ſuper adſiſtens* eſt ſimpl. adſtans, ſed inf. v. 495: *laeuo preſſit pede*, λὰξ προσβὰς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, vt balteum exueret. In hoc tamen generoſa Turni indoles ad amorem ſui pellicit, quod corpus humandum concedit Arcadibus. — 492 *Qualem meruit*, l. qualem Euander meruit vt ſibi remitterem filium, l. hocque melius, qualem Pallas meruit vt ſe remitterem, h. vt dignus erat audax adoleſcens. Prius ſequuntur fere Intpp. idque ex ſqq. adſtruunt. At male cum irriſione dictum putant: Sic par erat te ex pugna dimitti. *qualem:* ſen pro ὡς.

497. 498 Breuitatis et varietatis adeoque et ſuauitatis ſtudio ſtructuram orationis, quam orſus erat, deſerit poeta, et a quarto ad primum caſum tranſit. Erat enim impreſſa *manus iuuenum caeſa nocte iugali*, h. e. caelatum balteo nefas Danaidum, nocte nuptiali ſuos ſponſos interimentium. Sup. V, 536: *Cratera impreſſum ſignis:* cui ſigna impreſſa, h. exſculpta erant. Et illuſtrandus hinc verſus VIII, 731 *attollens humero famamque et fata nepotum* h. clipeum exſculptis rebus a poſteris geſtis inſignem. Idem Danaidum argumentum

Quae Clonus Eurytides multo caelauerat auro:
Quo nunc Turnus ouat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et seruare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optauerit emtum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert!
Cum tamen ingentis Rutulorum linquis aceruos!

Nec

tum in clipeo copiosius exsculpsit Statius Theb. IV, 132 — 135. Quid induxerit, vt in hoc argumentum incideret artifex in tali opere, haud dixeris. Conuenit ergo hoc cum obseruatione aliorum operum antiquorum, in quibus ornatum ex arte tantum petitum esse videmus, non ex argumento consensum rei expressae; vt in sarcophagis et vrnis res arte redditae haud facile respondent vsui, cui illae res inseruiunt. — 499 Quod artificis nomen adiicit, vt poeta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim praestantiae fidem hoc facit. — 501 Quae hic, etiam vs. 507 — 509 de suo adiicit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum erigunt. v. inf. XII, 940 sqq. Hinc poetae certatim hoc artificio vsi sunt. — 502 *sublata* poetae est, quod vulgo *elata*. — 503 vt lib. II, 104: *magno mercentur Achiui*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ouante locus Il. ρ, 193—201 sq. — 507 *dolor atque decus*. Sumserunt hinc alii passim. Inprimis Martialis XI, 14 *Romani decus et dolor theatri*. Sup. V, 49. 50: *quem semper acerbum, semper honoratum* etc. — 509 Dicta haec ad vulgarem hominum sensum. Meliora supra praemiserat: *Stat sua cuique dies*. Ita poetae assuefaciunt animos nostros, vt, quae in vtramque partem disputari possint, videamus et reputemus; non autem,

vt

Nec iam fama mali tanti, ſed certior auctor
Aduolat Aeneae, tenui diſcrimine leti
Eſſe ſuos; tempus, verſis ſuccurrere Teucris.
Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, ſuperbum
Caede noua quaerens. Pallas, Euander, in ipſis
Omnia ſunt oculis; menſae, quas aduena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quatuor hic iuuenes, totidem, quos educat Vfens,
Viuentis rapit, inferias quos inmolet vmbris,
Captiuoque rogi perfundat ſanguine flammas.

Inde

vt ſubtiliter doceant, quid ex iis verius ſit. Res obſeruationis eſt: eripi ſaepe rebus humanis morte immatura, eos qui longiſſima vita digni erant, relinqui ſuperſtites homines inutiles, inertes et malos. Ad quam legem haec fiant, non magis philoſophi exputarunt, quam poeta decernere poſſit ac velit.

510 Pugnabat Aeneas in altero agmine 310 — 361, vt interea locus eſſet pugnae Etruſcorum et Pallantis a poeta exponendae. Nunc autem Aeneae virtute res indigent. *tenui diſcrimine leti*, modico mortis interſtitio Seru. h. e. parum abeſſe ſuos ab extrema clade. — *letum* pro exitio, ſtrage copiarum. — 513 *latum limitem agit*. Elegans translatio a vacuo ſpatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita: cf. ſup. IX, 323. A Marone mutuatus eſt Silius lib. IV, 463. 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. v. Gronou. ad Taciti German. 29. — 516 *menſae quas*. Reſpicit ſup. lib. VIII, 102. 175 ſq.

518 *Vfens*: is ſcilicet, de quo ſup. VII, 745: VIII, 6; vt Sulmonem hominem ſupra vidimus IX, 412. Malim tamen de hominibus e Volſcorum gente Vfentis fluuii accolis accipere: vt *Sulmonem* de Pelignorum oppido. — 520 *captiuoque* h. captiuorum, pro: et quorum ſanguine etc. In vlciſcendo Pallante et mox in eo ſepeliendo Achillem, qui Patrocli caedem vlciſcitur eique inferias facit, Maroni ante

oculos

Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
Ille astu subit; at tremebunda superuolat hasta;
Et genuā amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manis, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serues natoque patrique.
Est domus alta; iacent penitus defossa talenta
Caelati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima vna dabit discrimina tanta.
Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:

Argenti

oculos fuisse, nemo non animaduertit, qui Homeri lectione imbutum habet animum. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos iuuenes inferias Pallanti destinat et inf. lib. XI, 81. 82 immolat Aeneas. Nondum igitur ea aetate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec Aeneas, vbi ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaueri insultat v. 555 sq., ad Romanorum sensus videri debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri Il. φ, 26 sqq.: ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum aperta, sed ornata, imitatio loci Homerici Iliad. φ, 67 sqq. — *Mago*, in Magum, vt toties. *subit*, ὑπέδραμε. *superuolat*, ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens*: apud Homerum plus miserationis: altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet. — 526 Duxit haec ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 sqq.: adde Iliad. κ, 378 sqq. — *dabit* pro faciet, vt et alibi, et δοῦναι. Male vero poetam ad grammaticam subtilitatem reuocant Interp. post Seruium, vt tria genera auri, argenti aerisque: *signatum* (in nummis) *factum* (in vasis et signis) *infectumque* (rude, graue, in massis) exprimere debuerit. *Argentum caelatum* est in vasis opere caelato, ectypo, elaboratis, vt *aurum* factum quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus

Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam laeua tenet, atque reflexa
Ceruice orantis capulo tenus adplicat ensem.
Nec procul Haemonides, Phoebi Triuiaeque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Inmolat, ingentique vmbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradiue, tropaeum.

Instau-

deribus dixit. — 531 Sententiam versus ornauit Claudian. de B. Getic. 604—615. — In vss. 532. 533 ornauit Homerica l. c. Il. φ, 99 sqq., et in vss. 534. 535 ibidem 115 sqq. *parce gnatis tuis* pro serua, vt apud Lucilium et Ennium inuenitur: Seruio monente. *belli commercia* redemtionem captiuorum. — 534 Eandem Anchisae Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces v. 524. 525.

537 Haemonides et ipse e Latinis, Apollinis et Dianae sacerdos, inter pugnantes tamen: e more veterum aetatum: non in ordinem aliquem conscripto hoc hominum genere, qui ab armis [illegible]raeliis vacaret. Est autem extra regimen positum: *nec procul Haemonides*, sequente: *Quem congressus agit*, pro vulgari: Nec procul cum Haemonide congreditur, et eum agit. Faciunt haec ad variandam orationem; variata autem oratione tollitur taedium, nascitur voluptas. — 541 *ingentique vmbra tegit*, sc. super adstans ipse vir ingens clipeum manu tenens, et inclinans se, vt spolia legat. Ita accipio, nec aliter accipi posse puto. Ordo verborum simplicior erat: *lapsum immolat*, *superstansque ingenti vmbra tegit.* Sane de morte alii accipiunt, vt sit *σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν*, et quae similia alia apud Homerum occurrunt. At enim *noctem*, *vmbram*,

Instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Vmbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro deiecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.

Tarqui-

vmbram, *tegere oculos* recte dixeris: quis vero ferat: *tegere aliquem vmbra?* et tum *vmbra ingenti?* Arma detracta dat Seresto absportanda: ex more v. c. Iliad. π, 663—665.

543 *Instaurant acies* puto simpl. succedunt in pugnam cum Aenea. *Caeculus* sup. VII, 678. 681.—*Vmbro* ibid. 750. 752. Cudunt vero h. l. sibi difficultates et molestias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem sed ad Vmbronem sqq. referunt. Perperam. Breuitati studens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Caeculum et Vmbronem fuisse caesum: latet tamen hoc in *Dardanides contra furit*; pergit ad Anxurem, sed variata oratione, vt eum iam ante caesum dicat, et narrationem de eo subiungat, nam *deiecerat* sc. *Dardanides*, Aeneas, sinistram cum clipeo, quem sinistra tenebat. *Dixerat ille* sc. Anxur.

— 548 *coeloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre coelo*, pro ad coelum efferre, alias vidimus iam poetae frequentatum de superbia et arrogantia: Et fortasse ille arrogantiorem se gesserat; dum de Aenea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbrauit h. l. Silius lib. II, 403 sqq. et ibid. 412, vt mox noster 550. Vt vniverse rem enucleem: Ex sollenni poetarum vsu, et hominum sensu, quem in rudi quoque ingenio deprehendes, quae *alta* sunt, *caelum attingere* dicuntur. Sup. I, 162 *gemini minantur in caelum scopuli*. III, 678 Cyclopes *caelo capita alta ferentes* et sic centena. Nec aliter Graeci, inprimis tragici ac lyrici. Res vulgo nota. Iam tropice hoc transfertur modo *ad gloriam*, vt Horat. *sublimi feriam sidera vertice*, modo ad gloriae opinionem ac persuasionem,

Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Siluicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obuius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terrae; truncumque tepentem
Prouoluens, super haec inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, iace. Non te optima mater
Condet humi, patrioue onerabit membra sepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum

Vnda

hoc est, *ad superbiam, iactantiam, ostentationem,* vt h. l. modo *ad laudes,* quibus quis aliquem supra vulgus effert, aut quis se elatum credit, vt in eod. Horat. *quos palma nobilis terrarum dominos euehit ad deos.*

550 Tarquito primo statim congressu thoracem cum clipeo hasta Aeneae perforat. *exsultans* simpl. prosiliens, prodiens, vt solent οἱ πρόμαχοι. — 552. 553 *Ille,* Aeneas (non Tarquitus), *hasta reducta,* quam reduxerat (conf. sup. ad IX, 423) adeoque magna cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus,* transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic vt infixa hasta haereret nec retrahi facile posset; hinc Aeneas arrepto statim ense caput deiicit. (Seruius *impedit:* non permisit, vsui esse ad protegendum Tarquitum. Nec aliter Cerda.) Est autem exquisite dictum: Tarquiti *loricam et clipeum impedit* Aeneas *hasta,* pro vulgari: *hastam impedit lorica:* nam hasta impedita et fixa tenetur; sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moueri potest: cf. inf. 794. 795. Sed in his, quae reciproca sunt, poetae illud sequuntur, quod minus vulgare est. — 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq.; quod quidem hic factum nolimus: cf. sup. ad v. 520. 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦ γε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, in primis de Dolone Il. κ, 457: vbi vide ante 454 sq. Reliqua autem ex Il. φ, 120—127 petita sunt. cf. Il. λ, 452 sqq. — 558 *onerabit.* Scilicet *sepulcrum*

Vnda feret, piſceſque inpaſti volnera lambent.
Protenus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Perſequitur, fortemque Numam, fuluumque Camertem,
Magnanimo Volſcente ſatum; ditiſſimus agri
Qui fuit Auſonidum, et tacitis regnauit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenaſque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectori-

pulcrum h. l. eſt tumulus, corpori ſepulto quaſi impoſitus, quo alias mortuus dicitur *premi*, cum ſub eo conditus iacet. — 560 *piſces lambent*, vt Homer. l. c. ἀπολιχμήσονται, ſanguinem haurient.

561 — 4 Poſt alios Camertem ſternit Aeneas. *prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant, ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστῆες. — 564 *Auſonidum*. Auſonidarum, vt bene Seru. exponit. *Auſonidas* autem pro Auſonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, ſedes a Circeiis ad Lirin vſque etiam ſerioribus aetatibus manſere. Iam in his locis inter Tarracinam et Caietam iuxta mare *Amuclae* vel *Amyclae* fuerunt, a ſerpentibus deletae, ſeu viperae ſeu hydri illi fuere, incolis vrbe excedere coactis. v. Seru. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. p. 1093. Nomen oppidi ſeruauit ſinus, *mare Amyclaeum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicae, quae ab Achaeis habitatae ac diu fortiter propugnatae, tandem a Dorienſibus expugnatae ſunt. Hoſtium enim adventu ſaepe temere nuntiato, cum vere hoſtis veniret, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, vrbs capta eſt. Nota res vel ex verſu Pervigilii; *Sic Amyclas, cum tacerent, perdidit ſilentium.*

565 ſqq. Splendida comparatio. Qui primum nunc deductus erat in praelium Aeneas, quanta virtute, quo furore fit conſpicuus! Aliter de Aegeone ſeu Briareo tradit Virgilius, quam Homerus Il. α, 402. 403, cum

Pectoribusque arsisse, Iouis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis:
Sic toto Aeneas desaeuit in aequore victor,
Vt semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
Quadriiuges in equos aduersaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Vt videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos; strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto feruore furentes:
Inruit, aduersaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut

inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, vt Cacus supra, vt Typhoeus, et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, vt non vnam manum putares, *toto* etc. Seru. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius II Theb. 595 sq.

572 *longe gradientem*, longis gradibus incedentem; non e longinquo *μακρὰ βιβῶντα*. Magnificum vero et hoc de Aenea et mox v. 579 *ingens apparuit*. — 575 sqq. Comparare solent Il. λ, 101 sqq. aut 122 sqq., vbi duo fratres eidem currui insistunt. — 579 simpl. accipe: venit, adstitit intenta cum hasta: sed ornatius. — 581 Congressus quidem est Aeneas cum Diomede Iliad. ε, 217. 275 sqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 sqq. Sed vtriusque pugnae exitus is fuit, vt incolumis et saluus inde discederet; at nunc Ligeris fortunam minus propitiam ominatur Aeneae; esse ipsi rem nunc cum viris, quos non tam facile effugiturus sit; vt supra Turnus lib. IX, 154. 155: *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga*

Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aeui
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri. Sed non et Troius heros
Dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus vt pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos; proiecto dum pede laeuo
Aptat se pugnae: subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum laeuum perforat inguen;
Excussus curru moribundus voluitur aruis.
Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit; aut vanae vertere ex hostibus vmbrae.
Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
Adripuit biiugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delabsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluri-

Pelasga Esse putent. — 586 *pendens in verbera*, cf. sup. lib. V, 146. 147: Ge. III, 106. 107; hic Lucagus gladio pro flagro vsus est. Notabile autem hoc, quod Lucago in curru stanti non hastam, ex perpetuo heroum vsu, sed ensem in manus dat. — 587 *proiecto pede.* Notissimus status pugnandi. — 588. 589 traiecta ima clipei ora, hasta ipsum bubonem transfigit. At sup. v. 476 per superiorem clipei oram hasta adacta erat. — 591 *pius* epitheton nullam vim habet. Super Aeneae inhumanitate cf. sup. ad v. 520. — 592 non proditus es hosti aut fuga equorum aut consternatis iis. *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitauerat v. 586 *pronus in verbera.* — 593 *aut vanae ex hostibus vmbrae*, verterunt in fugam, exemplo Niphaei v. 572. 573. 574. Sed sponte desiliisti de curru. — 594 Similis sarcasmus Il. *v*, 745 sqq. — 598 *sine hanc animam.* pro, parce vitam mihi

Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa iuuentus.
Iunonem interea conpellat Iuppiter vltro:
O germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
Vt rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes: non viuida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, o pulcerrime coniunx,
Solli-

mihi ne eripe, sed relinque. Sic ἐᾷν in Homero: Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν. — 603 Vides et hic Homerica: cf. Iliad. ε, 87. 88. — 604. 605 Artificium narrationis velim obseruari in iudicio et dilectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros: sed his nunc recte caremus: itaque satis erat binis versibus nos moneri de exitu oppugnationis.

606 sqq. — 688 Iuno, salutem Turni in tempus a Ioue impetrat; tum Turnum per εἴδωλον Aeneae elusum e pugna educit. Eo iam res erat adducta, vt Turnum Aeneas assequeretur adeoque pugna inter eos fieret. Haec ex rerum in Aeneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interuentu ad hoc vsus est, vt epicum poetam facere necesse erat, qui Homeri exemplo semel hoc institutum amplexus est. — 607. 608 Amare haec ad Iunonem. Non virtute Troianorum, sed Veneris scilicet artibus haec geruntur. Comparant locum Il. σ, 356 sqq. adde δ, 5 sq. — 609. 610 *non viuida virtus*; immo vero Aeneae virtus pugnam restituerat. — *dextra viris*, virorum: vt solet poeta.

611 *pulcerrime* h. l. notabile,

Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem seruare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Saepe manu multisque onerauit limina donis.
Cui rex aetherii breuiter sic fatur Olympi:

Si

tabile, inter blanditias. — 612 *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba. — 613 *Vis in amore mihi*, pro si amori meo esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: *si tantum valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem*, vt olim inter amoris nostri primordia. — 614 *namque* non vacat, sed asseverat: nempe, scilicet, vtique, γάρ τοι, γὰρ δή. — 617 *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat, pro: nunc vero ei pereundum est in Troianorum gratiam; etsi ille etc. — 618 *Ille tamen nostra deducit origine nomen* h. stirpem, genus. A Iunone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingere videri debet poeta, vt fortasse Pilumnus Iunonis filius habitus fuerit, quod nunc ignoratur. Potest tamen illud: *nostra origine*, ita sumi, vt siue Saturnia siue omnino diuina stirps et origo respiciatur. Si enim a Danae ductum Turni genus: debuit illud ad Iouem et Io referri; aut Pilumnus Iouis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc, cum veriora ignoremus, praestat simpliciter de diuina origine inde a Pilumno accipere; vnde etiam adiectum: *Pilumnusque illi quartus pater*. conf. sup. X, 76. — 619. 620 *Et tua larga saepe manu*. Frequens hoc ad exorandos deos et ad hominum, qui *sacris factis tamquam donis et muneribus numen placari* putant, rudia ingenia accommodatum argumentum; cuius prima exempla in Homero Iliad. θ, 238 — 241 et 203 sq.

Si mora praesentis leti tempusque caduco
Oratur iuueni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia vlla latet, totumque moueri
Mutariue putas bellum: spes pascis inanis.
Et Iuno adlacrimans: Quid si, quod voce grauaris,
Mente dares; atque haec Turno rata vita maneret!

621 Iuno hoc spectabat, vt Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Iupiter sic, vt in praesens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. sup. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus Il. π, 439 sqq., vbi Ioui Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Iuno, ac nunc Iunoni Iupiter. — 622 *caduco*, exquisite, cadenti seu mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum, est: vt VI, 481: *bello caduci*, cadentes. — 623 *meque hoc ita ponere sentis*: sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, vt in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. vt Turni fata differantur, non vt mutentur. *ponere*, docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. — 625 *vacat* exquisitius quam *licet*: nihil vltra. — 626 *venia*, concessio: quod concedam, indulgeam.

628 Belli exitum fatalem immutatum non iri Iupiter pronuntiauerat; de Turno nil meminerat. Iuno itaque Iouem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de caussa seu Veneris iurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, vtinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi grauaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, vt Turno (in hoc bello) vita sit incolumis! Ex Seruio et Cerda vix sapias. *quid si?* valet idem, quod; cur non? quid ni? τί οὖν; εἰ καὶ, quid mali inde futurum esset, si; reditque adeo sententia ad optatiuam; si, vtinam! *grauaris* sc. dare. *rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat: Enimvero,

Nunc manet insontem grauis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod vt o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Haec vbi dicta dedit: coelo se protenus alto
Misit, agens hiemem, nimbo succincta, per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petiuit.
Tum dea nube caua tenuem sine viribus vmbram

In

vero, *nunc, manet* etc. — 630. 631 *aut ego veri vana.* nisi admodum fallor, a vero oberro. — *vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* graece dictum, vt fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. Sic VII, 440 *veri effeta*, a vero vacans, verum haud afferens. — *Quod*, καθ' ὃ, qua in re tamen vtinam frustra metuam et vtinam tu consilium de Turno mutes! quatenus Iupiter fata non quidem tollere potest semel fixa, differre tamen et inflectere.

633 sqq. In simulacro Aeneae conflando habuit, quem sequeretur, Apollinem Homericum, qui Aeneae εἴδωλον, φάσμα, obiicit Diomedi Il. ε, 449 sq. Inuentum autem hoc Iunonis eo pertinet, quod, si ei aperte fugam illa suasisset, more viri fortis Turnus fugae mortem praetulisset. conf. Seru. ad 644. vid. inf. 666 sqq. Imitatus, sed sobrie, Silius X, 83 sq. et paullo pinguius, in fraude Annibali a Iunone facta lib. XVII, 528 sqq. 570 sq. In quo loco multa ex nostro expressa. Antiquissimum huius generis spectrum est nubes in Iunonis speciem mutata et Ixioni obiecta. Si a prisco poeta Homero, Hesiodo vel Pindaro, hic locus profectus esset: dici posset, Iunonem sagaciter esse adhibitam ad meteorum creandum, quippe quae aëris erat symbolum antiquae Graeciae, vnde Iris erat eius ministra. Sed a Marone haec aliena sunt; cui Iuno poetica persona est, qua caussam efficientem rei vulgari modo non tractandae exhibet: accommodate tamen ad mythorum fidem. *nimbo succincta*, nube. *hiemem agens*, turbinem, procellam. Notum hoc ad deae praesentiam designandam, sed in ἐπιφανείαις deorum intempestis non insolens: vide Cal-

In faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque iubasque
Diuini adsimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obita quales fama est volitare figuras;
Aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
At primas laeta ante acies exsultat imago,
Inritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Coniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aenean auersum vt cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
Hac dabitur dextra tellus quaesita per vndas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi

Expo-

Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Cerda laudat ex Valer. Fl. II, 115: *Cum dea* (Venus) *se piceo* per sudum *turbida nimbo Praecipitat.* — 636 *nube caua*, intra quam ipsa latet, qua est dea circumdata. — 638 *telis* pro armis paullo durius esset dictum; ergo malim de valida hasta Aeneae accipere. Mox *iubas* pro galea cum crista. — 639 *inania verba* ipse mox interpretatur: *dat sine mente sonum.* — 641 *figuras* εἴδωλα. Ante oculos erat Lucret. I, 133 sq. — 648 *turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Seru., perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. Mox *coruscare* ensem exquisitum voc. pro vibrare. — 652 nec sentit et intelligit, suam exsultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens, at h. l. proprie enunciata; spectrum enim aëreum, quo sibi oblato tantopere gaudebat, elabitur ipsi.

653 Stabat forte nauis ita admota littori saxoso, vt pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de littore, quatenus

tenus

Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Coniicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram adtigerat: rumpit Saturnia funem,
Auolsamque rapit reuoluta per aequora nauem.
Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
Obuia multa virum demittit corpora morti.
Tum leuis haud vltra latebras iam quaerit imago;
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae:
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere poenas?
Quo feror? vnde abii? quae me fuga, quemue reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?

Quid

tenus eminet. *rex*, ex more veteris aeui pro viro ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis; cf. v. 166 huius libri. — 660 *aequora reuoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a littore accipio.

666 *ingratus salutis* exquisite ad Graecorum poetarum morem, ἀχάριστος σωτηρίας sc. ἕνεκα. quod ad salutem, vitam seruatam, attinet. Sic paullo ante: *veri vana*. — 668 Vir fortis fugae flagitium appellat *crimen* et *poenam*. Tota oratio grauissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem praeterquam Horatianae Europae querelas tantum miserationis facientes: *Vnde? quo veni? leuis vna mors est*, Carm. III, 27, 36. — 670 *quemue*. qualem. IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adspicio?* quomodo et

Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, saeuisque vadis inmittite Syrtis:
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
Curua petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.

Ter

et qua cum existimatione redibo? — 673 *Quosne* docte pro eosne? — 675. 676 In pudore sollemne hoc iam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, nec argutandum in eo, quod nunc mari fertur. cf. sup. ad IV, 24. — 677 Comparant Helenae illa Il. 3, 343 sqq. — 678 *Syrtis*. Est enim et vna Syrtis; et sic *vada Syrtis*, Syrtis vadosa. — 679 *conscia fama esse potest*, *cuius Turnus* ipse *conscius* est, sic *conscia virtus* sup. V, 455. pro vulgari, virtutis conscientia. item XII, 668. Haec tamen conscientia Turnum nec in Syrti deseret. Tum antecedunt *Rutuli*; Vult se abscondi in loco remoto, quo nec Rutuli eum sequantur, nec fama de eo perueniat, ita vt a nemine agnoscatur. Ergo praeferendum alterum, vt *conscia* sit epitheton famae simpliciter ornans; omnis fama eius rei, facti, hominis, de quo aliquid nuntiat et spargit, est *conscia*, ita h. l. Turni. Sic *conscia sidera* supra IX, 429. *agmina conscia* scil. doli II, 267. — 681 Sollenne est poetis: *induere se telo* et *in telum*: mucrone infixo, qui a visceribus et corpore receptus conditur et tegitur. — 683 an in fluctus, medium h.

altum

Ter conatus vtramque viam: ter maxima Iuno
Continuit; iuuenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad vrbem.
At Iouis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque inuadit ouantis.
Con-

altum mare, se proiiciat. — 686 *animi miserata* Seru. „pro: animo m., sicut XII, 19 *O praestans animi iuuenis.*" Immo vero est; miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *iuuenem repressit, miserata* (eum) *animi*. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi obiectam denotare solet, vt in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. prouocat lib. XI, 381 *ni* poenae iuuenem indignae miseratus *ab alto Iupiter*; et sic in omnibus exemplis, quae vidi. — 687 *aestu*, putes, vento, quod alterum est post *fluctum*, qui memoratur. Vsu tamen grammatico *aestus* est maris, *fluctus* sunt ex vento. Ergo *aestus secundus* h. l. maris motus qui non in altum abripiebat, sed littori nauem admouebat. — 688 *vrbem*, Ardeam.

689—754 Turno ex acie educto relinquitur Mezentius, cum quo Aeneas congrediatur; antea tamen strenue ab eo facta narrantur. *Iouis monitis*, impulsu, conf. sup. IX, 184. 185. Adde Seruium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Ioue monito. Atqui poetae, si deorum ministeriis vtuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poetae curarunt, qui multa impia et scelesta diis intercedentibus facta narrant. Nec enim rudes homines, ad quos deorum interuentus refertur, et inter quos ille fidem habere potuit, exquisitam animi virtutem in iis requirunt; non magis quam antiquiores aetates, de quibus in libris sacris narratur: quandoquidem saepe excitati a numine memorantur homines atrocia facinora perpetrantes; poetae autem epici nihil in iis requirunt, quam vt rei mirae et insolitae caussa et auctor inuentus sit.

Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus vni,
Vni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obuia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique marisque,
Ipsa inmota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque aduersam; poplite Palmum
Succiso volui segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem comitemque: vna quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseis

sit. — 691 Tyrrheni in Aeneae acie, qui sub Tarchonte tenebantur (conf. VIII, 494. 495 et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696 — 699 occiduntur: qui 702 sqq. sunt Troiani. — 693 *velut rupes* Iliad. ο, 618 — 622, sed maiore cum ornatu, cf. sup. VII, 586 sqq.

702 — 706 Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba. Commentum poetae ad variandam narrationem: quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante Il. σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tamquam Antenoris vxor et Cissei filia Il. ζ, 298. 299: λ, 223. 224, contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718. Sed poeta potuit alios, forte tragicos, sequi, qui haec variauerant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba v. 3 monente Seruio. Potest quoque haec Theano haberi diuersa ab illa Homeri. — 704 *face praegnans Cisseis* v. sup. VII, 319.

Cisseis regina Parin: Paris vrbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, silua
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusue accedere virtus;
Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem inpauidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non vlli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.

Venerat

319. 320. De *Cisseo* v. ad lib. V, 537. — 705 *Parin creat: vrbe* praue antea lectum nunc mutare non dubitaui. Quorsum enim meliora reperta sunt, si iis vti non licet! — 706 *ignarum* h. l. pro ignotum, passiue, vt et alibi in poetis, v. c. Ouid. Met. VII, 404: *Iamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato, nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus iacet. cf. Gell. IX, 12 f. Quod si vetus haec auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, vti quoque Seru. — 707—718 Exquisite ornatus locus: quem iam Homerus tractauerat Il. λ, 414-419 tam praeclare, vt vix contendere cum eo quenquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum haec attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto *εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο*, accurate ipse loca descripsit, aprorum frequentia et praestantia notabilia, in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Piedmontii extremis versus Delphina-

Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenaeos:
Hunc vbi miscentem longe media agmina vidit,
Purpu-

phinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et siluosus, de quo v. Cluuer. Ital. ant. p. 886. 887: hinc *silua pastus arundinea*. Horat. II Serm. 4, 42 *aper Laurens vluis et arundine pinguis*. Adde loca ap. Bentlei. ad Horat. Epod. 5, 28. In verbis iung. *velut aper — pastus — substitit* h. subsistit. Porro nonnulla a Marone egregie adornata sunt: v. 710 *inter retia ventum est*; et *Substitit infremuitque ferox*, et *inhorruit armos*; quod Hesiodus in simili loco non neglexit: Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν, in Scuto Herc. 386. 391: nec ipse Homerus alio in loco, qui comparandus est studiosis Il. ν, 471–476. Ornatiora quoque sunt, quam apud Homerum, vss. 712. 713: *irasci* de virtute et audacia pugnantium, quae facit, vt cominus congrediantur vel cum vitae periculo; tum illa vs. 715: *partes cunctatur in omnes* et *tergo decutit hastas*.

Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores: Illorum partem apud Cerdam videre licet: Primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 sqq. — In 716 *est irae* poeta primus nouauit, pro vulgari; esse odio. cf. Macrob. VI, 6. Ceterum versuum ordinem antea perturbatum nunc mutatum vides.

719 Etiam in Acrone aliquid comminiscitur, quod ad variandam narrationem faciat. *Corythi fines*, Cortona, cf. ad lib. III, 167. *Graius homo*. In hoc aut eandem fabulosam Dardani a Corytho Cortonae originem respexit poeta, aut id, quod a Dionysio nobis seruatum est, Cortonam Vmbrorum vrbem esse captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam vsque ad paucos ante eam aetatem annos seruasse. v. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenaeos*: ornauit Homerica Il. λ, 241 sqq. Disertius autem dictum hoc quam δόμος ἡμι-
τελής

Purpureum pennis et pactae coniugis ostro:
Inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans;
Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum:
Gaudet, hians inmane, comasque adrexit, et haeret
Visceribus super incumbens; lauit inproba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes;
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.

Atque

τελής Il. β, 701. — 721 *miscentem*, perturbantem: non aliter; κλονέοντα redditum puta. Comparat Vrsinus Il. ε, 166, vbi ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν simili sensu. — 722 quaesito artificio omnia dicta sunt, pro: gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam. sup. IX, 163: *Purpurei cristis iuuenes.*

723—729 Egregie variata comparatio, cui similem iam sup. IX, 339 sqq. vidimus, et quacum comparanda in primis sunt loca Il. μ, 299-306 et γ, 23 sq. Imitati sunt multi, vt Statius VI Theb. 675 sq., alia Cerda dabit. *peragrans stabula impastus*, circumiens ieiunus, qui frustra stabula lustrauit. *stabula alta:* epitheton parietes nimis altos declarat, quam vt saltu leo superare possit. *surgentem in cornua ceruum.* Notio per se obuia est; ferentem cornua ardua, vt fere lib. I, 189 190. Dictum arbitror pro: assurgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua: vt arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Cognatum quod erat Ge. III, 232 et XII, 104 *irasci in cornua.* — 726 *haeret incumbens*, ἐμφύς. — 727. 728 *lauit ora cruor.* hoc latius persequutus est alio loco Homerus Odyss. χ, 402. 405. *improba*, inmodicae voracitatis. v. ad Ge. I, 119 — 730 *calcibus tundit humum* v. sup. ad 404. — 731 *infracta tela:* sunt fracta. Sic *tendere, intendere: frendere, infrendere.* Nota nunc res. Saepe autem hasta in vulnus adacta, in primis ossi

 illisa,

Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta caecum dare cuspide volnus:
Obuius aduersoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.
Conclamant socii laetum paeana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arua tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me diuom pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus vrguet
Somnus;

illisa, in ipso ferro, qua illud ligno vinctum est, ipso hastilis pondere fracta legitur. — 732 sq. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem caedere, eum cursu anteuertit, tunc conuersus aduerso ore in eum processit. — *caecum vulnus*, quod auerso infligitur, adeoque non praeuisum. *furto:* non dolo ac fraude praestantior vir. — 736 *abiectum* h. l. prostratum. — 737 Sic apud Homerum passim exsultabundi exclamant victores, v. c. Il. ε, 102 sq. χ, 391 sqq., vbi et ἀείδοντες παιήονα. — 738 *conclamant sequuti* iung., non, vt faciunt, *sequuti paeana*. — 739 affectus plena haec morientis verba et quanta ferocia Mezentii! sed viro forti digna. In vtroque Homerus praeiuit in Hectore et Achille Il. χ, 358 — 366 et in Patroclo et Hectore Il. π, 851 — 861. — 741 hoc eodem solo prostrabere, quod paullo post factum videbimus sub fin. libri X. — 743 *Ast de me diuum.* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis haec permissa sunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam

Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen:
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi labsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis auitae
Deiicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis iaculo et longe fallente sagitta.
Iam grauis aequabat luctus et mutua Mauors
Funera; caedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
DI Iouis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida

ironiam in Iouem dictum: scilicet vt constet sibi Mezentius, *deorum contemtor* (sup. VII, 648) et *cui dextra deus est* paullo post v. 773. Sed idem inf. v. 845: *Ad coelum tendit palmas*. Videntur Intpp. in *athei* notione argutari. — 745 ornauit id quod ap. Homerum erat: *Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον* Il. λ, 241. — 747 sq. Latina nomina Latinos, Graeca Troianos, designare videntur. *Lycaonium*, Lycaonis filium. — 754 *longe fallente sagitta*, feriente e longinquo incautum, v. sup. IX, 572.

755—832 Sequitur pugna Aeneae cum Mezentio interuentu Lausi filii intercepta, et Lausi mors. Ad 755 comparant Il. λ, 70 sq. — 758 *iram inanem* qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. — 760 Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnae exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc: Ἔρις, Ἐνυώ, Κήρ, inter acies pugnantium volitans. Vt vnum exemplum memo-

Pallida Tisiphone media inter millia saeuit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet vndas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obuius ire parat. Manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! voueo praedonis corpore raptis

Indu,

rem conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763 *Turbidus:* quod alias saeuiens, furens: *ingreditur* tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet vndas.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus, v. Apollodor. I, 4, 3; vbi cf. Not. nata fabula a sidere huius nominis eiusque ortu. Orion oriens Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, vt rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. III, 664. 665. *Nerei stagna:* sup. lib. I, 126 *imis stagna refusa vadis.* — 766. 767 *Aut,* (cum) *ingreditur.* Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571. — 771 *mole sua stat* sumtum a rupe, quae suo pondere librata firmum situm habet. De magnae molis homine stante nescio quam bene dicatur; nisi ad confidentiam sui in magnis corporis viribus referas. Aliter res se habeat, si in conflictu, in pugna, statum tenet, nec impelli potest. Seruius explicat: in sua mole, vt dicitur: in vestigio; quod parum placet. — 773 Sic inf. XII, 95. 96: *Nunc o nunquam frustrata vocatus hasta meos, nunc tempus adest.*

Indutum ſpoliis ipſum te, Lauſe, tropaeum
Aeneae. Dixit, ſtridentemque eminus haſtam
Iniicit; illa volans clipeo eſt excuſſa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui miſſus ab Argis
Haeſerat Euandro, atque Itala conſederat vrbe.
Sternitur infelix alieno volnere, coelumque
Adſpicit, et dulcis moriens reminiſcitur Argos.
Tum pius Aeneas haſtam iacit: illa per orbem
Aere cauum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque ſedit
Inguine; ſed vires haud pertulit. Ocius enſem
Aeneas, viſo Tyrrheni ſanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti feruidus inſtat.
Ingemuit cari grauiter genitoris amore,

Vt

eſt. Similis locus eſt Apollonii I, 466 ſq. — 774 Cum alii tropaea in deorum honorem conſecrent: Mezentius vouet, ſe armis induturum eſſe Lauſum filium, vt adeo ille tamquam tropaeum adſtet. — 777. 778 Intelligo haſtam, ſuperficiem conuexam clipei Aeneae quem Ἡφαιστότευκτον eſſe memineris, tantum ſtrinxiſſe, hinc reſiliiſſe transverſum actam et in Antoren adſtantem aberraſſe, ὀλισθεῖν. — 779 *miſſus*, profectus, vt bene Seru. cf. VI, 812. 813 ſic στέλλεσθαι, σταλῆναι. σταλείς. — 781. 2 verſus dulciſſimi! *alieno vulnere*; quod Silius VIII, 630: *telo non in ſua vulnera miſſo.* — 783 ſq. Homeri veſtigia iam veteres hic agnouerunt Il. γ, 355 ſqq. 361 ſq. Clipeus Mezentii ſeptemplex fuit; ex triplici aere, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus. *tribus tauris*, coriis taurinis, vt Homericum βοῦς.

789 ſqq. In loco ſq. de Lauſi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Neſtoris f., ante oculos habuiſſe videri poteſt poeta, quippe cuius ſimilis pietas apud Graecos poetas inde a cycli-

 cis

Vt vidit, Lausus; lacrimaeque per ora volutae. 790
Hic mortis durae casum, tuaque optuma facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, iuuenis memorande, silebo.
Ille

cis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiunt. In hoc vero poetae acumen obseruari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis saeui et iniusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturae affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: vt enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis mouemur pietatis hoc affectu in homine, qui adhuc nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. —791 Obseruandus locus etiam propterea, quod poeta epicus nunc ipse prodit suamque personam interponit, quod, si cum iudicio fit, animum lectoris aduertit, nunc multo magis, cum ipse is, qui narrat, poeta miseratione se contactum significet. —792 *Si qua vetustas*: pro posteritate dicta esse debet; aliter *si qua* non expediri potest: Si qua serior aetas fidem *feret*, habebit, tantae Lausi pietati et virtuti. *opus* vt ἔργον pro facinore. Simile illud Ciceronis pro Milone 35: *de me nulla vnquam obmutescet vetustas.* Est autem quaeuis *posteritas* alio respectu *vetustas*, vt *noua* aliquando erunt *praeterita* et *antiqua.* Ita locum expediendum esse putaui, nec meliora vidi. Vide tamen, an rationem sequentem amplectendam esse putes: Vetustas sane fidem narratis vix adstruit; nisi dixeris, credi aliquid, quia a remotissimis inde temporibus creditum illud est; hactenus dici possit: si qua vetustas fidem facto est allatura, vt credatur propterea, quia per multa saecula propagata narratio cum fide est, hoc est, vt fides ei haberetur a maioribus, qui propiores vetustis aetatibus erant. Hoc enim est fundamentum persuasionis, antiquitus aliquid euenisse, quia antiquiores, qui hoc tradiderunt, hoc ita euenisse crediderant. Lubrica sane sic est omnis fides historica,
maxi-

Ille pedem referens, et inutilis inque ligatus,
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit iuuenis, seseque inmiscuit armis;
Iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque coniiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; vt possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus vndique telis

maxime antiquior; frustra tamen desideramus certiorem. — 794 *inutilis*, vulnere debilitatus; vt Seru. *illigatus* sc. hastae, quae clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Il. ε, 664. 665. At Aeneas v. 797 *adsurgit* dextra, ad ictum inferendum insurgit manu eleuata ac reducta.

802 *tectus tenet se*: sub clipeo, quo missilia excipit. Sic sup. X, 412 *seque in sua colligit arma*. cf. Il. ν, 405. 803 sqq. praeclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius; etsi laudari solet Il. μ, 156 sqq. nam in illo loco diuersa res geritur. Sed simillimus locus est in Quincto VIII, 379 - 385, qui poeta omnino ditissimus est his ornamentorum copiis. *diffugit*, aoristo modo, vt toties. — 805. 806 *tuta arce*, latebris, refugio, cauo ripae vel antro. — 807 *Dum pluit in terris*, Lucret. VI, 630 *Cum pluit in terris, et venti nubila portant.* — 808 *exercere diem* opere faciendo: exquisite, pro: exercendo opere transigere diem: vt, noctem producere coena, extendere sermone; diem fatigare remigio sup. VIII,

Aeneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens. Saeuae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Aeneas iuuenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, leuia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neuerat auro;
Inpleuitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit maesta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero vt voltum vidit morientis et ora,

Ora

94, vbi v. not. — 809 *nubem belli*, vt πολέμοιο νέφος, de pugnae mole tamquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Seruius: „Bellantium impetum sustinet donec deferbeat."

810 sqq. Vt ingenium, sic oratio Aeneae diuersa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante vtebatur Turnus paullo ille ferocior, sup. 442 sq. 490 sq. — 814. 815 *Parcae fila legunt*. „Proprium, inquit Seruius, fuerat, *rumpunt*: tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt aut etiam transeunt." Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana de colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcae *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, vt penso iam absoluto ea rumpant. — 817 *minacis* pro: eius sc. Lausi. — 818 *Decens* in Etrusco iuuene *vestis* auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornauit Maro Homerica Il. υ, 470. — 819. 820 *per auras* — *Manes* — Sunt Homerica: Iliad. π, 856. 857, nihil amplius; nec in his appositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 sq. Ad miserationem egregie facit ipsa Aeneae miseratio, et respectus Ascanii,

Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans grauiter, dextramque tetendit;
Et mentem patriae strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;

Aeneae

nii, et in alterius fortuna cogitatio de casu, qui sibi accidere posset. — 824 *patriae pietatis imago.* Non Aeneae pietatem in patrem Anchisen nunc memorari, sed cum respectu ad Ascanium haec dicta esse nemo dubitet: sed quaeritur: *patria pietas*, sitne pietas Ascanii in patrem, vt sup. IX, 294. vbi animum Iuli *patriae strinxit pietatis imago*, exemplo amoris quo Euryalus matrem prosequitur; vt comparata nunc ea sit cum pietate Lausi in patrem Mezentium, et infausto huius pietatis euentu; an sit *patria pietas* Aeneae in Ascanium, et *patriae pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Ea, *quae recordamur*, poeta per *imaginem* effert animo obiectam. Sic sup. I, 643 *neque enim patrius consistere mentem passus amor. pietas* autem vtroque modo dicitur, et filii in patrem et patris in filium; sic et pietas in deos, et deorum in homines, vt V, 688. II, 536. Inter haec fatendum est, insidere animo notionem priorem pietatis Lausi in patrem, vel ex vs. 812 *Fallit te incautum pietas tua*, et adsueuimus ei notioni per totum carmen. — 825 *pro laudibus istis*, ista virtute, vt iam aliquoties vidimus, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus, qua, vt patrem seruaret, ipse vitae discrimen adiit. 827 *Arma habe tua.* Magnus scilicet honos in illo aeuo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Il. ζ, 417. — 827. 828 *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, *si qua est ea cura*, sc. tibi, si modo sensum huius rei habes. Fere sic vt IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis* cura-

Nunc viuo; neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam. Simul hoc dicens adtollit in aegrum
Se femur; et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud deiectus, equum duci iubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Adloquitur maerentem, et talibus infit:
Rhoebe,

Debueram p. omisso *si*, inversa oratio. Si debebam poenas ciuibus meis; si merebar mortem: vtinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem, superstite te! At nunc viuo, te erepto. — 857 *tardat* Heins. interpretatur: tardat se, tardatur; cf. sup. ad Aen. II, 208. Enimuero *vis alto vulnere tardat* accipio solito poetarum more, pro, vis ademta, h. e. virium defectus ex alto vulnere tardat. Seruius aliter reddidit: *alti vulneris violentia:* vt adeo pro, vis vulneris, dictum, et doloris notio adiuncta sit. — 858 *Haud deiectus*, animo haud deiecto. — 860 sqq. Displicuit haec ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra aetate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis, Il. Θ, 184 sqq.: Τ, 399 sq., aut Statii imitatione vel Silii; quae ad alias aetates pertinere videri potest; Nec omnino exempli auctoritas iuuat, vbi ratio desit. Sed in naturae humanae indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, vt in magna calamitate, in solitudine, alloquamur et inclamemus etiam inanimata, tectum, caelum, vrbem; quidni igitur equo adducto, equum? Quidni cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsueuimus, tamquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur? Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Nec vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore, multo minus, si ex heroici aeui sensibus haec dicta reputes. Nihil enim sollennius inter istos homines rudes, quam animantia in sodalitio et contubernio habere. Sunt haec nunc in vulgus nota, quae ante hos triginta

Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus vlla est)
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Vltor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locauit
Membra, manusque ambas iaculis onerauit acutis;
Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens
Vno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus;
Atque hic Aenean magna ter voce vocauit.
Aeneas adgnouit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Inci-

triginta annos a paucis tenebantur. In Mezentio tandem commentum erat vel propterea accommodatum, quia mox equi vulnere ipsi sessori mors arcessitur; multo vero magis ea de caussa, quoniam erepto filio nihil habebat, quod carius haberi et familiarius esse posset. Facit igitur et hoc ad maiorem miserationis sensum. — 861 *res si qua diu mortalibus vlla est:* scilicet in fluxa hoc rerum humanarum conditione. Grauis sententia et h. l. affectus plena. — 863 *Lausi dolorum,* ex Lausi caede: vt tot alia. II, 7: *lacrimae Creusae.* — 867 sq. Non haec inutiliter memorata, verum ad *ἐνάργειαν,* vt Mezentii imago sensibus nostris alte insideat; vtque adeo eius fortuna affectum animi moueat.

871 *Vno in corde pudor.* pudor, furor, luctus, vna et coniunctim eum inflammant. *pudor* quidem ex eo, quod filium pro se cadere passus erat. — 874 *agnouit enim* est vtique. *δή, γάρ τοι. δή γάρ τοι. enimuero.* — 875 Vt nunc interpungitur, iungendo

Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obuius hasta.
Ille autem: Quid me, erepto, saeuissime, nato
Terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec diuom parcimus vlli.
Desine. Iam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus vmbo.
Ter circum adstantem laeuos equitauit in orbis,
Tela manu iaciens; ter secum Troius heros
Inmanem aerato circumfert tegmine siluam.
Inde vbi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et vrguetur pugna congressus iniqua:
Multa mouens animo, iam tandem erumpit, et inter
Bellato-

genda sunt: *Sic — faciat* — (vt) *incipias*. Potest tamen oratio iuuari: *Sic — Apollo!* (sc. vt tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias conferre manum. altus* Apollo est magnus, vt iam aliquoties nouauit Maro. — 876 *Incipe*. vt IX, 741. — 877 *subit* h. l. simpl. it, occurrit: aliter ac modo v. 798. — 879 *haec via sola*, nato erepto, filii morte. — 880 *nec diuum parcimus vlli*, curo, vt ab eo auxilium exspectem. Alio loco (XI, 52) *nihil diis debentem* eodem sensu dixerat. *parcere* h. l. pro vereri, metuere, adeoque omnino *curare*. Sic Gr. φείδεσθαι. φειδώ pro cura. — 881 *Desine* terrere. — 883 *volatque*, de equitantis in orbem velocitate. — 885 Laeuam in partem non modo ob naturalem equi flexum in laeuum, sed ideo maxime equitabat, vt, ipse laeua clipeo tectus, et dextra expedita, Aeneae, qui ei semper a laeua in interiore gyri orbe stabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Aeneas

Bellatoris equi caua tempora coniicit hastam.
Tollit se adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Inplicat, eiectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt coelum Troesque Latinique.
Aduolat

neas clipeum circumfert, et hunc quidem v. 887 oneratum infixis hastis.

889 *pugna iniqua*, contra equitem ipse pedes. — 891 *inter tempora coniicit hastam:* traiicit tempora: Comparant similem locum Il. Θ, 81; vbi Nestoris equus *παρήορος* (tertius adiectus bigis, *συναορίδι*, idem qui et *σειραῖος*, *σειραφόρος*, nobis funalis, *an der Leine*) percutitur ἄκρην *κακκεφαλὴν* etc., ibi equus primum exsultat (*ἀνέπαλτο*) tum caput in terra voluтat, vt telo se liberet (*κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ*, vt h. l. *cernuus*). — 892-894 Quod natura in tali vulnere fert, poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus eleuatus se erigit: simul prae dolore calcibus calcitrat; Sic eques effunditur et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, vt locus expediatur. *tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie, cf. inf. XI, 637. 638. 639, et bene inter multa inania Cerda laudauit Liuii locum VIII, 7. *Circumactis deinde equis — spiculum inter aures equi fixit; ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem.* Adde Silium lib. IX, 595 sqq., vbi res ad elephantum traducta: Spiculum inter aures equi fixit. Tum: *Exstimulata graui sese fera tollit in auras Vulnere et erectis excussam cruribus alte Pone iacit voluens reflexo pondere turrim. calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, vt prae dolore calcitret? — *Implicat:* hoc ipse poeta dilucidat: *cernuus incumbit armo*, suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *eiecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *cernuus* proprie de praecipitato, *κυβιστῷ*. — 895 *Clamore*

Aduolat Aeneas, vaginaque eripit ensem,
Et super haec: Vbi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, vt auras
Suspiciens hausit coelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in caede nefas; nec sic ad proelia veni;
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
Vnum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circum-

more incendunt coelum, vti et mox XI, 147: *incendunt clamoribus vrbem*. Esse pro *implent*, facile vnusquisque et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit: quarum neutra satis facit. Mihi sic videtur expedienda forma haec. Poetis *incendere* est augere, tum magnum facere quid: simili modo, quo *adolere* adhibetur: v. ad Ge. IV, 379. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, coelo*, h. magnum clamorem mouere. Sic *incendere luctum* sup. IX, 500, vbi v. not. *vires* V, 455, et quot non alia. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν. v. c. Soph. Ai. 196. Iam poeta hoc ipsum doctius transfert ad coelum, quod hactenus proprie adeo incendi dici potest, quatenus res magno motu accepto omnino *incalescunt, feruent*. Hinc *fora feruent clamoribus, theatra strepitu*.

899 *hausit coelum* s. hausit oculis, quod malim; seu coelum pro aura; simulque animam recepit, e deliquio. — 901. 902 Interfice me: mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta: Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in caede nefas* (Seru. et Cerda: „Mori viro forti nefas non est:" quod est remotius) — *nec sic*. Lausus meus pugnaturus non ita tecum pactus erat, vt ne me interficeres, aut vt ego mortem deprecarer; *nec sic ad proelia veni*, h. e. nec Lauso a te caeso pugnae haec conditio nobis proposita est. Immo vero, dum Lausus super-

Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulcro.
Haec loquitur, iuguloque haud inscius adcipit ensem,
Vndantique animam diffundit in arma cruore.

superstes esse non sustineo, mori decreui. — 903 *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro: *per veniam, si qua est. venia,* gratia, beneficium, vt iam alibi vidimus. Similes morientium preces dederat Homerus Il. χ, 338 sq. et alibi. — 905 *defende furorem.* propulsa (vt iam toties sic ex ἀλεξεῖν) odia et iras, quominus corpus meum insepultum abiiciant et male mulcent. αἰκίζεσθαι. — 906 *consortem sepulcro nati* pro vulgari oratione *consortem sepulcri nati* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Macrob. VI, 6 monuit. — 908 Iungenda sunt: cum *cruore vndanti in arma,* thoracem seu clipeum. cf. sup. v. 487. Ceterum in toto hoc de Lausi et Mezentii morte loco se ipsum superasse poetam fatendum est, dignitate carminis epica affectuque et grauitate tragica felicissime coniuncta, cuius rei illum et primum et vnicum auctorem esse passim docuimus.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS

LIBER VNDECIMVS

ARGVMENTVM

Occiso Mezentio victor Aeneas Marti tropaeum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompae apparatu ad Euandri vrbem remittit: vbi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio vtrique suorum cadauera perquirunt, supremoque sepulturae honore prosequuntur — 224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens auxilia sibi denegata renunciat — 295. Ea spe destitutus Latinus, consilio conuocato de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet — 335. Ibi Drances et Turnus pro inueterato inter ipsos odio se mutuis conuiciis proscindunt — 444. Interim Aeneas, bipartito diuisis copiis, leuis armaturae equites planis itineribus ad vrbem praemittit: ipse cum reliquo exercitu per loca siluis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cuius rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quae ad vrbis defensionem putantur pertinere — 485. Turnus cognito per exploratores Aeneae consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam praeficit, eosque hostium equitibus opponit: ipse cum peditibus angustias, qua necessario Aeneae ad vrbem iter erat, breuiori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit — 531. Interponitur episodium de Camilla — 596. Interim equestre praelium committitur, diuque dubio vtrimque euentu pugnatur — 647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum,

Cybeles

Cybeles sacerdotem, armorum eius pulcritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta traiicitur — 835. Quam tamen sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianae ministra, sagitta traiectus offensi numinis poenas persoluit — 867. Camillae nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Troiani vrbis oppugnationem parant — 895. Eius calamitatis nuntio ab Acca, Camillae comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Aeneas; et, quoniam imminente iam nocte praelium committi non poterat, vtrique positis ante vrbem castris considunt — ad f.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est,
Vota

Ductus aduersus Latinorum vrbem Laurentum Aeneae exercitus merito, vt partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Aeneidis constituit. Hoc, quod per se parum fecundum erat et ieiunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia, ornauit poeta: funere Pallantis, sepultura caesorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Aeneam mittendis, et, in ipso accessu ad vrbem, Camillae pugna ac caede. Inprimis autem insignis hic liber orationibus insertis, in quibus ῥητορικεύειν videri potest poeta et affectare laudem Homeri, qui simili more rhapsodiam ῥητορικὴν, quae nona est, J, inseruit Iliadi, hoc tamen superior noster, quod ad tragicas ῥητορείας haec accommodauit, per vim sententiarum et vocum, δεινότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν.

1 Altero mane post superioris diei pugnam, cuius exitum non diserte memorauit, sed Mezentii caede territos Rutulos in fugam se dedisse facile assequeris. Breuitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad euentum festinat, et, quae ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reseruarit,

Vota deum primo victor soluebat Eoo.
Ingentem quercum decisis vndique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuuias; tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens. Aptat rorantis sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clipeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ouantis:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; haec sunt spolia, et de rege superbo

Primi-

quis pro certo affirmet? 2. 3 *curae praecipitant*, potentius, quam: vrget, premit cura, vt impendat tempus humationi caesorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, in primis Pallantis, — 4 *Eoo*, Lucifero, vt sup. III, 588. Ἑῷος. Ad Aeneae autem religionem hoc spectat, quod ante omnia persoluit diis vota (*vota deorum*); et nunc quidem tropaeo in Martis honorem erecto; re a Graecis petita, et ad Troianos traducta. Nam Italorum non erat tropaeum statuere; nisi quod tentata res est a Pompeio tum ab aliis. — 5 Locus de tropaeo erigendo luculentus: quem aemulatus est Stat. Theb. II, 704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Aliud tropaei genus humeris gestatum v. inf. 83. 84. Truncum quercus amputatum statuit Aeneas in *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. — *tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas, sup. X, 881 sqq. *bis sex.* Statius ibid.: *perfossaque volnere crebro arma.* Ad fastidium argutantur Intpp. Illata fuerant vulnera per totam pugnam. v. sup. X, 691. 692. 715. 716.

14. 15 Mutaui hic Heinsianae recensionis interpunctionem, quae manifeste sententiam vitiabat: *Maxima res effecta viri. Timor omnis*

Primitiae; manibusque meis Mezentius hic eſt.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et ſpe praeſumite bellum;
Ne qua mora ignaros, vbi primum vellere ſigna
Adnuerint ſuperi, pubemque educere caſtris,
Inpediat, ſegnisue metu ſententia tardet.

Interea

nis abeſto. Quod ſupereſt: haec ſunt etc. Imo vero iungenda: *timor omnis abeſto*, quod ad id attinet, *quod ſupereſt*, (*κατὰ*) *τὸ λοιπὸν τοῦ πολέμου*. Quae ſequuntur: *haec ſunt ſpolia*, illuſtrant illa: *maxima res effecta*. Similis oratio Achillis victo Hectore Il. χ, 391-394: vbi *Ἠράμεθα μέγα κῦδος*, quod hic *Maxima res effecta*, ſimpl. pro magna res peracta. *primitiae* ſc. vel belli, vel ſpoliorum, *τὰ ἀκροθίνια*: vt poetice ornauerit rem et propria et exquiſita voce. *de rege ſuperbo* Mezentio, non Turno, vt Seru. et alii. — 16 et, mea virtute, de Mezentio nihil ſupereſt quam hoc tropaeum, haec eius arma trunco impoſita. Paullo durior eſt oratio verborum iunctura: *meis manibus Mezentius hic eſt*, talis eſt; mea virtute effectum eſt, vt nihil de eo ſuperſit quam hoc; quod de eo ſupereſt, hoc *eſt*. Dictum puta cum geſtu: *οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος*. Supra IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adſpicio*. Si *cadauer* oſtenderetur, expeditior res eſſet: nunc *tropaeum* oſtenditur, quod Mezentium eſſe ait. Hoc tamen acumen veteribus, ſaltem Maroni, placuiſſe, praeter vſ. 775 lib. X: *voueo Indutum ſpoliis ipſum te, Lauſe, tropaeum*, inf. v. 173 docet: *Tu quoque* (Turne) *nunc ſtares immanis truncus in armis*: tu quoque nunc eſſes tropaeum. Pro aduerbio *hic* accipiunt nonnulli, minus bene: nec melius ſuccedit, ſi quis cum Cerda titulum imaginis animo cogitet. — 19 *vbi primum*, cum primum, *vellere ſigna annuerint ſuperi*. Verba Romana; et captis auguriis id fieri ſolitum: ſed hic poeta ornatus cauſſa tantum potuiſſe videri debet: quamprimum licebit agmen ducere. — 21 *ſententia*, conſilium, ſenſus animi, *ſegnis* pro ſegnitie, cunctatione; quod

Interea socios inhumataque corpora terrae
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quae sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; maestamque Euandri primus ad vrbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina gressum:
Corpus vbi exanimi positum Pallantis Acoetes
Seruabat senior, qui Parrhasio Euandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus aeque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Troianaque turba
Et maestum Iliades crinem de more solutae.
Vt vero Aeneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt

Pecto-

quod adiuncta efficiunt: *segnis metu*, et *tardet*. — 23 *qui solus:* notissimum illud Homericum *τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων* Il. π, 675 et alibi. — 24. 25 26 Egregia et in laudationibus (*λόγοις ἐπιταφίοις*) pro patria mortuorum frequentata oratio. Illud proprium attexuit, quod *hanc patriam* dixit, nouas sedes in Latio. — 27 *quem non virtutis egentem* Ennii versum esse, Seruius notauit. Homericum: *οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον*.

29 — 99 Corpus Pallantis pompa funebri ad patrem Euandrum ducitur. *ad limina*, in receptis castris seu noua Troia. *vbi*, in vestibulo ex more. *ἀνὰ πρόθυρον*, Il. τ, 212. — 31 *Παῤῥασίῳ Εὐάνδρῳ*. — 32 *armiger*, *ὀπάων*, vt iam supra, et *comes*, *θεράπων*. *auspiciis*, h. l. euenta. — 35 *Iliades*, matronae Troianae. cf. sup. ad IX, 217. Mos autem, quod mireris, perpetuus cum veteris aeui, ex Homero notus, tum barbarorum ac ferorum populorum, vt lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminae, et plerumque ad certam formulam

Pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
Ipse, caput niuei fultum Pallantis et ora
Vt vidit, laeuique patens in pectore volnus
Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum laeta veniret,
Inuidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cum me conplexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acris esse viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos iuuenem exanimum, et nil iam coelestibus vllis
Debentem, vano maesti comitamur honore.
Infelix,

mulam ac ritum. — 36 sqq. Ad naturae veritatem hoc, quod Aeneae aduentu renouatur luctus. Comparat Seruius Statii locum VI Theb. 37 sqq. multo magis conuenit Valer. Fl. in funere Cyzici, III, 289 sqq. — 40 *laeui*, pulcro, puerili: nondum setoso, ait Seru. Malim de loto et a cruore purgato accipere. — 47 *in magnum imperium.* De Etruria accipi non potest, cf. VIII, 475. 511; ita aliena esset ab h. l. declaratio Etruriae per *imperium magnum.* Verum de ipso Latio accipiendum et de nouis in eo sedibus parandis. Aucta res magnifice a poeta; respectu fatorum ac vaticiniorum, quibus Aeneae eiusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Vide lib. III, 96. 97. 98 et cf. To. I. Prooem. in Aeneidem s. II, 2. p. 409 sq. Hinc ducta plura loca: IX, 267. IV, 267. 275. Ducendus porro exercitus aduersus populum potentem et copias numerosas: et esse *acres viros — dura gente.* — 49. 50 Color sententiae similis apud Sophocl. Aiac. 509-

Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi noſtri reditus, exſpectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Euandre, pudendis
Volneribus pulſum adſpicies; nec ſoſpite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Praeſidium Auſonia, et quantum tu perdis, Iule!
Haec vbi defleuit, tolli miſerabile corpus
Imperat,

509-511. — 51 *nil iam coeleſtibus vllis Debentem.* Animoſe dictum! Referendum autem ad v. 50: *vota facit cumulatque altaria donis*, atque hinc illuſtrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, ſi rata ſunt; ſin irrita ſunt, nihil debet. Adeo iuueni iuſta perſoluimus, pro quo vota ab Euandro patre fruſtra ſuſcepta fuere, et quem dii ſaluum et incolumem eſſe noluere. Manifeſte hoc mutuatus eſt poeta a Sophocle: etſi paullulum inflexit. Ibi Aiax, cum per deos obſecraſſet Tecmeſſa, vt vitae parceret, vſ. 592. 593: Ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κάτοισθ' ἐγὼ θεοῖς Ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι; *annon vides, nihil me debere diis quod quidem iis praeſtem?* ſalute ſcilicet ſua deſperata, nihil amplius debebat diis ἀντιφέρει. Sic equidem loca accipio. cf. ſup. ad X, 880. Plerique in Marone eo referunt ſententiam, quod Pallas iam ſub deorum inferorum poteſtatem venit. Alia commenta Seruii aliorumque Intpp. repetere nil refert. — *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non reuocatur. Sic VI, 886 *inane munus.* — 54 *Hi noſtri reditus. noſtri*, a nobis promiſſi; alias friget. Et ſequitur: *haec mea magna fides?* — *at non pudendis* (ſed pulcris, et honeſtis, aduerſo corpore, cf. Il. ν, 288-291) *vulneribus pulſum.* πληγέντα, percuſſum. — 56 *ſoſpite — nato* ſc. cum infamia, turpi fuga e pugna ſeruato: cuius dedecoris dolore exardeſcens pater infauſtus ſibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Seruii exemplo Interpretes trepidant et *ſoſpite* pro ſoſpiti dictum volunt.

59 *defleuit*, flendo finem fecit, vt Cannegieter ad Auian. fab. pr. exemplis illuſtrat:

Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis: solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi:
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non iam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestis auroque ostroque rigentis
Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreuerat auro.
Harum vnam iuueni supremum maestus honorem
Induit,

lustrat: quem iam Burm. laudauit: nec tamen video, an omnino hoc necesse sit. — 66 *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui vmbram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta. — 68—71 Obuia comparatio et multis frequentata ac variata (cf. sup. IX, 435—437), sed h. l. suauissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo pollice*, — florem *seu* — *seu* —, et qui nondum marcidus elanguit: *cui neque — recessit:* nec tamen pristino vigore nitet: *nec iam mater*. — 73—75 Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *laeta laborum* (cf. ad lib. I, 441 *laetissimus vmbrae*): adeoque illa sibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur praeclari fuisse artificii opus. Nec

 dicas

Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliauerat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret vmbris
Inferias, caeso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix aeuo confectus Acoetes:
Pectora nunc foedans pugnis, nunc vnguibus ora;
Sternitur et toto proiectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor

dicas delectatam opere, quod in amantis Aeneae gratiam parabat. — 77 *obnubit:* sc. altera veste caput velauit. — 81 De iuuenibus his, quos inferiis destinauerat, v. sup. ad X, 518 — 520. *caeso sanguine* adsperturos audacter pro caesorum, vt ibidem: *captiuo sanguine.* — 83. 84 Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma caesorum truncis infixa vel perticis cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant, quo exemplo ipse Mars in monumentis in primis in numis exhibetur τροπαιοῦχος. — 87 *Sternitur et:* Inuersa oratio pro: nunc sternens; h. e. stratus et proiectus humi quod bene fieri potuit, in doloris impatientia: nolim itaque versum damnare, etsi abesse ille poterat. — 88 *currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna vsus erat, nisi nauibus venisset et statim vnus equus subiiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi, cf. lib. X, 399 etc. — 89. 90 Homerico exemplo, Il. ρ, 426 sq.: 437 sq. Quod Maronis aeuo forte ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos

Victor habet. Tum maesta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salue aeternum mihi, maxume Palla,
Aeternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Iamque oratores aderant ex vrbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terrae;

Nullum

oculos incurrit. Res per se heroicae vitae sensibus et studiis accommodata. — 91 *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum subticuit. — 92 sq. Comparant Il. ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *versis armis*, h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poeta. — 96 *Nos alias hinc — vocant.* Egregie haec ad affectus et ad rerum veritatem. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis verss. *I decus Ausoniae, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas. Tibi gloria leto Iam parta insigni: nostros Fortuna labores Versat adhuc casusque iubet nescire futuros.* lib. X, 573 sqq. Burmannus Statii versus laudat IV. Theb. 600. 601. 602. *Existis casus; bella horrida nobis Atque iterum Tydeus.* — 97 Il. ψ, 19. *χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι.*

100 sqq. Similis legatio Il. η, 381 sqq. Troianorum ad Achiuos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea vsus est poeta ad illustrandum Aeneae nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Troianis. — 101 *Velati*, ἐστεμμένοι, gestantes ramos vittatos manibus. v. ad lib. II, 249: V, 72.

Nullum cum victis certamen, et aethere cassis:
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis haec insuper addit:
Quaenam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis
Oratis? equidem et viuis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Adparat: his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris subponite ciuibus ignem.
Dixerat Aeneas. Olli obstupuere silentes;
Conuersique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus iuueni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,

Vir

72. 366: VII, 154. 237. — 101. 102 *veniam* sc. hanc, corpora vt redderet: eandem mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. — 104 *aethere cassis* sup. II, 85 *lumine cassum*, vita. — 112 *Nec veni*, pro venissem. οὐδ' ἤλθον ἄν, εἰ μή. — 115 Aequius erat, Turnum *huic se opponere morti*, se obiicere, periculum mortis subire. *huic*: qua hi caesi occubuerunt. — 118 *Vixet*, vixisset. Iam autem Turnus videri poterat naui aufugisse: sup. X, 665 sq.

121 *conuersi — tenebant*: pro vulgari conuersos oculos, h. e. conuerterant oculos alter in alterum. — 122 *et crimine*, crimen pro crimina.

Vir Troiane, quibus coelo te laudibus aequem?
Iuſtitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad vrbem;
Et te, ſi qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi. Quaerat ſibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum adtollere moles,
Saxaque ſubuectare humeris Troiana iuuabit.
Dixerat haec, vnoque omnes eadem ore fremebant.
Bis ſenos pepigere dies, et, pace ſequeſtra,
Per ſiluas Teucri, mixtique inpune Latini,
Errauere iugis. Ferro ſonat icta bipenni
Fraxinus; euertunt actas ad ſidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem ſcindere cedrum,

Nec

minatione; vt ſaepe. —124 *armis* pro factis, rebus geſtis; vt in illo Ciceronis, quod e Cat. mai. Macrob. VI Sat. 2 laudat; *contingebat in eo, quod plerisque contra ſolet, vt maiora omnia re quam fama viderentur.* Sed, vt Maronem a Cicerone petiiſſe credat, nemo in animum inducat. — 126 *Iuſtitiae mirer* ad notum graeciſmum θαυμάζειν τινά τινος (χάριν, ἕνεκα). — 130. 131 Quin nos parati ſumus in exſtruenda vrbe, fatis tibi in Latio deſtinata, ipſi operas noſtras adiungere. —133 *pace ſequeſtra* h. e. induciarum fide et auctoritate. *Sequeſter*, ſeu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit eius, de quo conuenitur, vel eius arbitrio conſtituitur. *pax*, pactio, tutos praeſtabat h. l. et Latinos et Troianos, vt permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. ω, nec aliud quid quaerendum. — 134 *Per ſiluas*: itidem, vt Il. η, 419. — 135 ſqq. Similia ſup. lib. VI, 180 not. — 136 *actas ad ſidera pinus.* Ge. II, 364 *agit ſe palmes ad auras.* — 137 *olentem cedrum*, odoratam. De hac ſatis dictum ſup. ad lib. VII, 13 et Ge. II, 443. Qui cedrum in Italia non naſci contendunt, perperam de cedro Libani cogitant, quae ex abietum genere eſt. Immo vero eſt

ex

Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia conplet,
Quae, modo victorem Latio, Pallanta ferebat. [140
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia iungunt
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, maestam incendunt clamoribus vrbem.
At non Euandrum potis est vis vlla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque haeret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti! —
Cautius vt saeuo velles te credere Marti! —

ex iuniperorum genere omnis Graecorum et Latinorum cedrus.

139—181 Pallantis corpus adductum a patre Euandro cum planctibus excipitur. Redit narratio ad sup. vs. 29—98. — Ad 142. 3 Seruius multa nugatur tamquam ex antiquitate Romana. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, vt facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat: quod tamen in nobilium funeribus non aeque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, vt obuiam progrederentur mortuis, qui ex praeliis reportabantur. — 145 Comparant Il. ω, 707 sqq. — 146 *succedere tectis* h. l. ingredi vrbem. — 147 *incendunt clamoribus vrbem*

Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis,
Et praedulce decus primo certamine posset. —
Primitiae iuuenis miserae! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
Felix morte tua, neque in hunc seruata dolorem!
Contra ego viuendo vici mea fata, superstes
Restarem vt genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec, quas
Iunximus hospitio, dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si immatura manebat
Mors natum: caesis Volscorum millibus ante,

Ducen-

clamores per vrbem magnos faciunt. v. ad X. 895.

152. 153 Turbata oratio dolore loquentis. Si vera est lectio, ita vt fecimus interpungenda et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! (contra promiserat, discrimini se committere nolle) *vt velles*, vtinam voluisses, *credere te Marti*, pugnae, periculo, *cautius!* Etiam in sqq. sententiae abruptae dolorem arguunt. — 156 *Primitiae iuuenis*, iuuenilis virtutis, factorum. *belli propinqui*, finitimi: ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; vt Seru. — 160 *viuendo vici mea fata.* Simpl. accipio: vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur; mihique adeo ipse superuixi, vt pater superstes essem nato. *fata* pro morte, quam ex naturae lege maturius, et ante filium parens, subire debuisset. — 162 *Obruerent:* vtinam me ipsum obruissent! — 166 *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit. — 167 *Volscorum*: vt poeta, omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *iuuabit*, iuuet, iuuato: solatio esto;

filium

Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis:
Esset par aetas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror inuisam, Pallante peremto,
Dextera caussa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero,

Nec

filium non cecidisse, nisi aditu iam Troianis in Latium patefacto, per praelium secundum. — 172 Ferunt illi (Tyrrheni et Troiani incedentes gestant) tropaea (v. sup. 83. 84) h. e. spolia eorum, *quos dat*, pro dedit, *tua dextera leto*. Paullo durior versus et vix a Virgilio profectus. Insignius igitur, quam hoc ipsum, funus ducere se filio non posse profitetur Euander. — 173 esses tropaeum, Turne pro: tropaeum de te esset factum. v. sup. ad v. 16. — truncus *in armis* est armis indutus: docte, vt multa huius formae. sup. IX, 581 *stabat in armis* pro armatus. — *equitem in armis* inf. 164. cf. ad V, 37. — 174 Si fuisset par aetas et robur Pallanti. — 175 quid vos retineo ab armis, a bello prosequendo? — 177 Vitam mihi adeo inuisam esse necesse est, vt eam quocunque modo abrumpam. Vt tamen eam tolerem, caussa est *dextera tua*: spes de virtute tua, qua Turni caede Pallantis mei mortem es vlturus. Hanc *dextram*, hanc vltionem debes patri filioque. — 179. 180 *hic solus locus vacat*, relictus est, *tibi meritis*, ad merita, vt de me merearis, *et fortunae*: haec

Nec fas: sed nato Manis perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Iam pater Aeneas, iam curuo in litore Tarcho
Constituere pyras: Huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.
Ter circum adcensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter maestum funeris ignem
Lustrauere in equis; vlulatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It coelo clamorque virum clangorque tubarum.

Hinc

haec vna ratio est, qua et tu mereri de me et fortunae ego aliquid debere possim. — 181 *sed quaero*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare, (sc. hoc, de Turno sumtam esse poenam) *Manes sub imos*: in morte, quam sibi breui obeundam esse auguratur. Vnum illud paullo durius est, quod *perferre* absolute pro *perferre nuntium* dictum est.

182—202 Tolluntur vtrinque caesi et comburuntur; primoque loco Troiani. *miseris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, sc. propter hoc quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores*. — 184 In sqq. ritus funebres aeui heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Iliad. η, 420—432: ψ, pr. ad 27; 110 ad 257: ω, 777 sqq.: Od. ω, 57. Alios Auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam singulos versus comparant Intpp., qui tamen illustratione hac non indigere videntur. — 186 *ignibus atris*. propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, vbi *caliginem* vocat. — 188 Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur. Praeiuit in hoc decursu Apollon. I, 1059. IV, 1535. — 191 Ex Il. ψ, 15. nec fidem excedere visa est res veteribus *humum humectari* lacrimis, nam prono ac demisso vultu incedentium lacrimae in solum cadunt. — 192 *clangor tubarum*. Tubas ex suo aeuo ad-

Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Coniiciunt igni; galeas, ensisque decoros,
Frenaque, feruentisque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque seruant
Busta; neque auelli possunt: nox humida donec
Inuertit coelum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diuersa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terrae infodiunt, auectaque partim
Finitimos tollunt in agros, vrbique remittunt.

Cetera

sciuit Maro. — 195, 196 alii arma *nota*, h. e. quibus populares, Troiani, mortui vsi erant, in ignem coniiciunt: ea sunt *munera*, quia proprie sic dicuntur omnia, quae ad honorem funebrem spectant: *non felicia*, quibus se defendere nequiuerunt, vt Seru. — 197 *Morti* tamquam deae. Sic Seruius quoque, qui laudat similia loca Statii IV Theb. 528: Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimae hae mactari solent. — 202 vsque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem coelum circumagatur ab occidente versus orientem: cf. II, 250. 251. Sicque Il. ψ, 154. 226 sq.: ω, 788 sq. Interdiu struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, vt h. l. v. 210, vbi rogus refrixerat, legebantur cineres. — De v. 202 *coelum stellis aptum*, h. stellas habens caelo aptas, insertas, vidimus iam IV, 482.

204. 205 De industria haec memorasse videtur, quoniam in Italia semper variauit sepultura, modo crematione modo humatione in vsum recepta. Sic apud Romanos; sic apud Etruscos.

Testan-

Cetera, confusaeque ingentem caedis aceruum,
Nec numero nec honore, cremant; tunc vndique vasti
Certatim crebris conlucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam coelo dimouerat vmbram:
Maerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Iam vero in tectis, praediuitis vrbe Latini,
Praecipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora maerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
Ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.

Ingra-

Testantur hoc sepulcra per totam Italiam nostra quoque aetate aperta. Potuit hoc ipsa siluarum copia vel inopia suadere, vt humarent alii cadauera, alii comburerent. *auecta tollunt*, ornate, auehunt: sc. sublatos in currum. *vrbi*, Laurento. — 207 *caedis*, caesorum. — 208 *nec* cum *numero*, numero non inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset. Nisi expeditius est substituere: caesorum, *qui* nec numero *erant*, nec *in* honore. *In numero habentur*, *in numero sunt*, qui vulgo in *numero aliquo* esse vel haberi dicuntur. — 210 sq. v. modo ad v. 202. — *ruebant*, de cineribus eruebant, pro: legebant. *focis:* audacter pro pyris. — 212 *tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

213 Impeditus locus, et mendo laborare visus. Et sane *in tectis — vrbe Latini* scabra videtur esse oratio: vt Latinus praediues in vrbe sit, multo minus placet. Potest tamen locus aliquanto iuuari distinctione et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in vrbe: dicendum erat *in tectis*, h. e. domibus, *vrbis*; hoc sic extulit: *in tectis*, *praediuitis — vrbe Latini*, 215 sqq. Enumeratio miserationi apta et multis poetis

Victor Gargani condebat Iapygis aruis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae caussa adtraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido sic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violauimus agros,
(Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel

regno Argiuorum successerat. cf. v. 269. — *Victor*, armis cum Dauno aduersus Messapios iunctis, conditione proposita, vt pro auxiliis latis agri partem acciperet. v. Antonin. Liberal. Met. c. 37. — *Gargani Iapygis*, Iapyx pro Iapygius, vt tot alia. Etiam in Ouidio, qui h. l. expressit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiae nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit. *aruis Gargani:* paullo latius, in tractu terrarum, quae ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertingunt. — 252. 253 *Saturnia regna*, quibus olim Saturnus regnauit; et hoc respectu *fortunatae*. cf. VIII, 324. 325. *Antiqui Ausonii:* ab Ausonibus enim oriundi sunt Latini, et ipsi Ausonum pars. *Ausonios* autem sc. viros, populos, dixit vt poeta, pro Ausonibus. Sic *Phrygii viri* XI, 677. cf. VII, 391 — 254 *lacessere bella:* vt: mouere bellum, monitum iam ad X, 10. *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus, nisi dixeris, cum ignota gente. — 256. 257 Ne memorem, vt omittam, ea, quae vrbe expugnanda ab Achiuis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille*, cum exsecratione, *premit* sc. mersos. Similiter sup. I, 100: *vbi tot Simois correpta sub vndis Scuta virum galeasque* et

Vel Priamo miseranda manus: scit triste Mineruae
Sidus, et Euboicae cautes, vltorque Caphereus.
Militia ex illa diuersum ad litus adacti,

Atrides

et fortia corpora torquet. Vbi iam laudatus locus, quem respexit poeta, Iliad. μ, 22 sq. Adde Od. γ, 107—117. — 258 *Supplicia et poenas:* atrocibus vocabulis vtitur, pro malis et aerumnis, quasi hae pro poena excisi Ilii fuerint: et ante *violauimus* dixerat, tamquam in sacrilegio. — 259 Seruius laudat Pacuuii illud: *Si Priamus adesset, et ipse eius commiseresceret.* Vides, qua breuitate sententiam complexus Maro vibrauerit! Color alioqui orationis multis frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ouidius XIV Met. 474, vbi totum hunc locum ante oculos habet: *Graecia tum potuit Priamo quoque flenda videri.* Et ipse Maro sup. II, 6. 7: *Quis talia fando Temperet a lacrimis.*— *triste Mineruae sidus.* Ineptit Seruius aut quisquis eius nomen mentitur, quando arietem et manubias Minervales, hoc est fulmina, memorat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Graecorum elata accipit *sidus Mineruae:* non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum vsus est. Tempestas, qua Achiuorum classis disiecta est, Mineruae ira (cf. sup. lib. II, 163 sqq.: I, 39 sq.) fuit concitata. v. Od. α, 326. 327, in primis γ, 134. 135 sqq. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem, a Minerua commotam, *sidus Mineruae* appellari, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11: *Caphereus prominet in Hellespontum, vbi post Ilii excidium Argiuam classem vel Mineruae ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi grauibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achiuorum nauigatio, quippe aestate facta: verum sub etesiarum aquilonum ortum: vt alio loco docuimus. *vltorque Caphereus:* promontorium Euboeae versus orientem, ὁ Καφαρεὺς et Καφηρεὺς, propter latentia sub vnda saxa et vortices, marisque aestum, in primis propter

 nau-

Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exſulat; Aetnaeos vidit Cyclopas Vlixes.
Regna Neoptolemi referam, verſosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipſe Mycenaeus magnorum ductor Achiuom
Coniugis infandae prima intra limina dextra
Oppetiit; deuictam Aſiam ſubſedit adulter.

Inuidiſſe

naufragia Graecorum a Troia redeuntium, infame. *vltor* omnino ornat, tamquam calamitoſum ſaxum; niſi placeat ad Aiacis Oilei naufragium referre, quo Minerua eum vlta eſt: ſup. I, 39 ſq. cf. Propert. IV, 1, 14 ſq. Multa congeſſit Lennep. ad Phalar. Epp. p. 89.

262 *Atrides* Menelaus: de cuius erroribus v. Odyſſ. δ, 81 ſqq. 351 ſqq. *ad vsque Protei columnas:* nouauit paullo audacius poeta pro finibus Aegypti. nam Proteus ad Pharum inſulam ſedem habebat, vt ex Od. l. c. 351. 354 ſatis conſtat: ſed, vt maiore animum phantaſmate percuteret, *columnas* dixit *Protei*, vt extremas terrae plagas ſignificaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas verſus occidentem terras dicere mos eſt. *exſulat:* ſimpl. errat. Male aliter Seru., Cerda. — 264 *Regna Neoptolemi.* Nouum regnum Pyrrhi in Epiro v. ſup. III, 296. 319. — *verſos Penates Idomenei*, euerſam domum et regnum. v. ſup. lib. III, 121 ſqq. ibique notam. — 265 *Libycone habitantes litore Locros*. Memorari hoc alio loco non memini; ſed Maro habere potuit ex Νόστοις, ſeu epicis illis carminibus, quae in Achiuorum redeuntium a Troia caſibus verſabantur. Certe Aiacis Oilei comites Locros, delatos in littora Africae, in his locis conſediſſe tradere olim debuerunt nonnulli, quos poeta h. l. ſequitur. Ita ap. Pindar. P. 5, 110 Antenoridae cum Helena, et a Lyſimacho Menelaus cum Helena Cyrenes loca adiiſſe narrati erant Sch. Lycophr. 874. Variae in Seruianis partes Africae a variis memorantur, ſed incerta fide. Alii ex Locris his in Bruttiis conſederant. v. ſup. lib. III, 399. cf. ibi Seru. — 266 — 268 De Agamemnone, qui Cly-

Inuidisse deos, patriis vt redditus aris
Coniugium optatum et pulcram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur aues (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro coelestia corpora demens
Adpetii, et Veneris violaui volnere dextram.

Ne

Clytaemnestrae et Aegisthi insidiis periit. *prima intra limina*, puto dictum, pro: in primo statim limine, h. e. primo aedium ingressu, cum vix domum intrasset. Seruius: in ipso limine imperii, id est, in littore: quod non placet. Sed nec ad locum aedium referre licet, vt in atrio occisus sit; etsi conuiuia in celebriore aedium loco habebantur, inter quae caesus ille fuit. v. Odyss. λ, 408 sqq. — 268 victorem Troiae excepit insidiis adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis elegans vocabulum; ex quibus ex improuiso adoritur quis, inuadit et intercipit rem. — 269. 270 *Inuidisse deos* sc. an referam! — *Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, vnde copias eduxerat, et vbi Aegialea vxor degebat, non Aetoliam, vnde genus ducebat: in primis cum sup. v. 243 *Argiua castra* memorasset. Etiam Homerus Od. γ, 180. 181. 182 reditum ad Argos diserte memorat. Rectius Ouidius, quem haec ante oculos habuisse iam supra monuimus, XIV Met. 470: *patriis sed rursus ab Argis Pellor.*

271—274 Aues Diomedeae, certum auium genus in insulis Diomedeis conspici solitum, quae littori Apuliae, contra montem Garganum, obiacent. Aues has in iis locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellariam Puffinum* Linn. esse aiunt. — 275 *speranda*, metuenda, vt toties, vel simpl. cogitatione praeci-

 pienda,

Ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris vllum poſt eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorue malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aſpera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum adſurgat, quo turbine torqueat haſtam.
Si duo praeterea tales Idaea tuliſſet
Terra viros: vltro Inachias veniſſet ad vrbes
Dardanus, et verſis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae ceſſatum eſt moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
Haeſit, et in decumum veſtigia retulit annum.

Ambo

pienda, exſpectanda. conf. ſup. IV, 419. — 276. 277 Ingenioſe repetiit ex Il. ε, 330 ſqq. cf. ſup. X, 29. Adde Ouid. XIV Met. 477. 478. — 282. 283 Congreſſi Diomedes et Aeneas (Il. ε, 239 ſqq. cf. ad Aen. I, 96) ſingulari certamine; ſed in praeliis hoc ſaepius factum ponere licet poetae. — 283. 284 *quantus in clipeum aſſurgat*. De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *aſſurgere* vel *inſurgere*, erigi, *in ictum*, *in haſtam*, *in enſem*; At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo haſtam rotatam ..rat: namque is naturalis motus eſt, et ad corpus tuendum valet; idem motus ſpeciem corporis et virium ad phantaſiam reuocat. Nil expediunt Seru. et Cerda. — 285 Color idem qui in pulcerrimis verſſ. Il. β, 371 — 374. — 287 *Dardanus* pro Dardanius: vt ſup. IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Troianis; vtrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. γ, 106 Δαρδάνων. et Il. β, 701 Δάρδανος ἀνήρ. — 288 *quicquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *ceſſatum eſt*, quae mora excidii facta: *haeſit*, retardata eſt, ſubſtitit victoria Achiuorum et

Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cauete.
Et responsa simul quae sint, rex optume, regis
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus vndis.
Vt primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Praefatus diuos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
Bellum

et *retulit vestigia*, relapsa est, adeoque dubia et incerta fuit, Hectoris et Aeneae opera: cf. sup. IX, 155 et ibi not. Hectorem autem et Aeneam Troianorum fortissimos ipse Homerus pronuntiauit Il. ρ, 513. cf. Il. ε, 467. 468. — 295 *quae sit magno sententia bello. bello* paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro de bello.

296 sqq. Sollennis haec comparario: praeeunte Homero Il. β, 144 sqq., vbi non minus est ornata; sed Maro phantasma variauit! pro mari flumen posuit. Aliter tractauerat sup. lib. X, 96—99. *clauso gurgite*, praecluso aquarum cursu saxorum obiectione. — 301 *Praefatus diuos*, praeclare, more antiquo (cf. Seru.), etiam a Romanis seruato in Senatu et Comitiorum habendorum caussa factis verbis.

302 Ingenium placidum et mite cum prudentia senili praeclare hac oratione elucescit. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunae deiectus, pacem suadet cum Aenea ineundam. *statuisse*, pro velim nos deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus,

Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob auſpicium infauſtum moresque ſiniſtros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidiſſe ducum, totamque videmus
Conſediſſe vrbem luctu: dum Troïa tentat
Caſtra, fugae fidens, et coelum territat armis.
Vnum etiam donis iſtis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, vnum, optime regum,
Adiicias; nec te vllius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
Des pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
Quod ſi tantus habet mentis et pectora terror:
Ipſum obteſtemur, veniamque oremus ab ipſo;
Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.

Quid

fieri poteſt metus cauſſa. — 346 *flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem et obſtinatum Turni animum refero *mores ſiniſtros*. *ob auſpicium*: auſpicia et ductus belli. — 350 *Conſediſſe*, in luctum eſſe demerſam, vt bene Seru.; vt συνιζάνειν. proprie de flamma et cinere. Sic ſup. II, 624 *conſidere in ignem Ilium*. it. IX, 145. Iam ad fortunae caſus translata: quati, labefactari, ruere, collabi, concidere, iacere, calamitate et dolore ex ea. Alii accipiunt, quaſi eſſet: totam vrbem ſedere lugentem: quod tenue eſt. — 351 *fugae fidens*, reſpicit caſum Turni, quo e pugna naui auectus erat, ſup. lib. X, 665 ſq. — *et coelum territat armis*: tamquam qui prouocat. Seruius obſeruat, hoc nimis tumidum eſſe, nec, niſi e Drancis perſona dictum, grauitati Virgilii conuenire. cf. ſup. ad X, 548. — 352 *Vnum etiam*. *etiam* h. l. pro *adhuc* eſſe, Seruius vult: vt Terent. paſſim. — 353 *dici*, deſtinari, promitti. — 357 Quod ſi, quominus hoc facias, Turni metu teneris. — 359 inuidioſe; *regi*, Latino, *patriaeque*, populo Latinorum, *remit-*

Quid miseros toties in aperta pericula ciuis
Proiicis, o Latio caput horum et caussa malorum?
Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inuiolabile pignus.
Primus ego, inuisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolauimus agros.
Aut, si fama mouet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est:
Aude, atque aduersum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, vt Turno contingat regia coniunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et iam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
Qui vocat.

Tali-

emittat ius proprium, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, vt possint matrimonio iungere cui velint. — 363 *pacis pignus*, Lauiniae coniugium cum Aenea: idque *vnum inuiolabile*, certum, ad pacem stabiliendam, quippe iam promissum a patre sup. VII, 268 sq. quod iam vs. 356 *pacem hanc aeterno pignore firmes.* — 364 *inuisum:* haud dubie pro: inimicum, hostiue. — 366 *pulsus abi:* ex proxime praecedentibus pulso esse: patere te repulsam ferre. Sin sqq. respicias, et v. 392 animo teneas: *Pulsus ego?* erit: pugna victum te fatere ac cede. — 369 *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi. — 372 Expressit vulgare Graecorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος, quasi tam viles habiti, vt proiiciantur vel insepulti Minus bene Seru. et alii aliter. — 374 *Martis:* patriae virtutis. *adspice contra.* Homericum ἄντα et ἄντην, vt ἄντην εἰσιδέειν Il. τ, 15.

Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocati
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis
Insignis agros. Possit quid viuida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis; circumstant vndique muros.
Imus in aduersos! quid cessas? an tibi Mauors

Venti

376 Ad verba comparant Iliad. α, 188 et sup. lib. VII, 445, et ad vs. 378 Il. β, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, saeculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declarauit Maro. Nec quicquam in Graecis, multo minus in Homero, reperiri arbitror quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, fortasse et alios tragicos, qui in rhethoricis his dialogis ad dramaticam formam compositis praeibant. — 380 sed nunc non tempus est orationi in curia faciendae. — 381. 382 Magna loqueris, dum intra moenia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatio facta. *agger moerorum:* muri. cf. X, 24. 144. *nec*, et dum nondum, *inundant sanguine fossae*. Vulgari modo *sanguis inundat fossas*, exquisitius *fossae inundant*, absolute, implentur, *sanguine*. — 383 Cum itaque muris adhuc hostis distineatur. *proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα: quae cum ita sint. *solitum tibi* eleganter variata oratione, pro: vt soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. Mox *quando* pro quandoquidem. — *stragis* aceruos, vt *caedis* sup.

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Euandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere saeptus.
Nulla salus bello. Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides, et Larissaeus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus vndas.

Vel

sup. X, 245: XI, 207 pro caesorum. — 389 sq. Comparant Il. α, 226. 227. *Imus.* Quin imus. Age eamus. — 393—395 Omnia in maius aucta. Arcadas dixit, cum de vno duce Euandro cogitaret. Ante oculos esse potuit locus Il. ϑ, 153—156. Ad 396 cf. sup. IX, 672 sq.

399 Pergit in refellendis Drancis verbis et nunc ad v. 362 *Nulla salus bello.* *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando saluos esse nos non posse, Aeneae et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. β, 178. 179. — 400 Perge itaque, quod facis, metum de Troianis ingrauare, etc. *gentis bis victae*, ab Hercule primum (cf. sup. ad IX, 599 *Bis capti Phryges.* Adde II, 295 et II, 642. 643); contra deprimere res Latinorum. — 403—405 ἐντρεχῶς haec vel maxime, plus forte quam in poeta epico feras. Auget scilicet per ironiam, quod Diomedes belli societatem detre-

Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta reuertor.
Si nullam nostris vltra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum:
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam, o, si solitae quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,

Procu-

detrectauerat: erat is inter Graecorum principes, pro quibus *Myrmidonum* posuit, quibus solus Achilles imperabat. *Larissaeus Achilles* v. sup. ad lib. II, 197. — 405 h. e. et terrorem, quo Diomedes audito Aeneae nomine percussus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id, quod populis vel regibus proprium est, terris, tandem et fluuiis, tribuere, notum est: itaque h. l. terror ad fluuium Apuliae Aufidum translatus: phantasmate poetico. — 406 *Vel cum se.* Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis transeuntis ad alia: Et ei accommodatum hoc *vel*, pro: Et vero etiam. Annon indigna sunt, vel cum; pro, quid? quod cum. Horat. Epod. XII, 13 *Vel mea cum saeuis agitat fastidia verbis.* — *artificis scelus* pro: artifex scelestissimus ille! *contra mea iurgia*, contra me obiurgantem, minantem vs. 348. — 410 sqq. Vtitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare, vt bene obseruauit Seruius. — *tam deserti*: propter Diomedem, qui solus negauit auxilia; vt idem Seru. — 415—418 Seu turbauit affectus seu calliditas inflexit orationem, quae sic procedere debebat: *quamquam*, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere

Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta iuuentus,
Auxilioque vrbes Italae populique supersunt;
Sin et Troianis cum multo gloria venit
Sanguine: (sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas) cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis aeui
Retulit in melius; multos alterna reuisens
Lusit, et in solido rursus Fortuna locauit.

Non

bere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. etsi deberemus mortem praeferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (vt *laetus laborum* sup. v. 73) felix in malis suis et calamitatibus. — Nec tamen male, puto, aliquis aposiopesin statueret, et distingueret: *Quamquam o! si solitae quicquam virtutis adesset* — (sc. quisquamne sustineret hoc facere). Tum pergit: *Ille mihi.* Sic sup. lib. V, 195: *Quamquam o! — sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.* — 418 *humum ore momordit.* Homericum: conf. lib. X, 489. 419. 420 Respicit verba Latini sup. 309. 310. 311. — 420 *vrbes Italae:* iterum respectu Diomedis, tamquam aduenae. *Graeci* et exteri hominis. *supersunt,* superabundant, ait Seru.; quod Burm. adstruit. — 421 *gloria* pro victoria, vt κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos Il. ρ, 361—363, et ad v. 425 laudatur tritum illud: νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Il. χ, 339. Sententiam autem tritissimam tamen habuit, quomodo verbis ornaret: *Multa dies — Fortuna locauit.* Enniani versus sunt apud Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuisse Maroni ille putat: *Multa dies in bello conficit vnus; Et multi rursus fortunae forte recumbunt. Haudquaquam quemdam semper fortuna sequuta est.* In Marone dies et *labor aeui*, h. e. aeuum, in quo labores tolerantur, multa in melius mutat. Adiecta spectant ad ornatum:

 aeuum

Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis aere cateruas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Vt tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra: vel magnum praestet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud vlli veterum virtute secundus,
Deuoui. Solum Aeneas vocat: Et, vocet, oro.

Nec

aeuum varium, in quo varia fortuna iactamur. *labor*, πόνος, *mutabilis*, aerumna in meliorem fortunam mutari solita. *alterna* (κατὰ) *lusit*, illusit, spe meliore deiectos, *et rursus* in solido, ἐν σταθερῷ, in firmo, antea in lubrico labantes, locauit, h. e. in integro; in incolumem statum, in integrum restituit. *ludere* omnino praeter expectationem aliquid inferre, mutare, facere: quo ipso alteri illuditur; in deterius tamen, etiam h. l. contra quam olim statuebam.

428. 429 Comparant Homericum παρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι Οἵ κέ με τιμήσουσι. *Aetolus et Arpi:* sup. 239 sq. — *Messapus*, de quo lib. VII, 691 sqq. et alibi. — *Tolumnius* cf. inf. XII, 258. — *felix* autem, potens, opibus florens, videtur infelicitatem Diomedis respicere. — 430 parata erit gloria ipsis Latinis. — 432 De Camilla lib. VII, f. — 433 *florentes aere*, fulgentes. v. sup. VII, 804. — *tantumque bonis communibus obsto:* et in tantum obsum bono communi, commodis publicis, vt, nisi solus dimicauero, concidat vniuersa resp. — 437 *tanta pro spe*, vt solus dicar seruasse

remp.

Nec Drances potius, siue est haec ira deorum,
Morte luat; siue est virtus et gloria, tollat.
Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Aeneas aciemque mouebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque vrbem terroribus inplet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum, totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque volgi
Pecto-

remp. — 442 *Solum Aeneas vocet?* Aisne Aeneam me prouocare solum! vocet vtique! — 443. 444 Sententiae forte nimis acutae ad sensum nostrum. Tres habet Seruius interpretationes, quarum nulla satis commoda, etsi ad veram quodammodo ducere possunt. Solus cum Aenea vult congredi Turnus, etiam ea de caussa, ne cum Drance quicquam siue secundae siue adversae rei communicet, vtque is et a calamitate et a felicitate sua absit. Et *vocet* Aeneas, vt ego solus cum eo congressus de summa belli transigam: *Nec potius, siue haec ira deorum est* (vt euentus belli huius sit infaustus), *Drances morte luat*, communi clade occidat, nec, *siue est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (vt ἄρεσθαι κῦδος); omninoque adeo nihil ille commune cum tota re habeat, sed exclusus sit a bona aeque et mala fortuna.

445 sq. Sollerter et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque consiliorum exitum facit non praeuisum; partim instruxit et praeparauit inde a 434 sq. pugnam inter Aeneam et Turnum, in qua carminis et narrationis tela erit detexta. Ad 445 et 446 comparari solent vs. 304. 305 Il. α. Saltem aliqua ex parte conuenit β, 786 sq. 807 sq. Praestat monere, vt artem poetae obseruet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedestri rerum narrandarum structura auocato.

Pectora, et adrectae ſtimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poſcunt; fremit arma iuuentus.
Flent maeſti muſſantque patres. Hic vndique clamor
Disſenſu vario magnus ſe tollit in auras.
Haud ſecus, atque alto in luco cum forte cateruae
Conſedere auium, piſcoſoue amne Paduſae
Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cycni.
Immo, ait, o ciues, adrepto tempore, Turnus,

Cogite

cato. Nam ſecundum hanc res ſic erat exponenda: Aeneam interea caſtris motis duplici agmine aduerſus vrbem Laurentum inceſſiſſe, pedeſtri per ſaltus montium, equeſtri per planitiem camporum. Poeta vero ſingula ſingulis locis commode dicenda ſeruauit. Vide inf. v. 511 ſqq. 522 ſqq. — 452 *et arrectae ſtimulis irae*: de virtute bellica; exaſperati ſunt animi: vt inf. 727. 728. — *ſtimulis haud mollibus*, duris, qui penetrant, infixi haerent. *fremit arma*, pro vulgari: cum fremitu poſtulat. — 454 *muſſant*, in occulto lamentantur, μύζουσι. ἐπιμύζουσι. στενάζουσι. vid. ſup. 345.

456. 458 *Haud ſecus atque* clamor ſe tollit, *cum*: — *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus: in ſeptem oſtia cum tempore diductus, binis primum oſtiis in mare delatus eſt, quorum alterum ſeptentrionem verſus erat *Volana*, alterum a meridie *Paduſa* (nunc *il Po d' Argenta*) prope Spinam a mari exceptum. Cui volupe eſt haec accuratius cognoſcere, adeat Comment. Acad. Bonon. To. VII. vbi tabula geograph. inſerta eſt ad p. 470. Oſtium hoc *amnem* dixit et quidem *piſcoſum*, vt Homerus ἰχθυόεντα Hyllum Il. η 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *ſtagna*, quae *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cygnis, vt inf. XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis. Hos *raucos* vocauit, ſimpliciter, a clamore vel cantu. Tranſtulit hoc Claudian. XXXI, 109. 110. De Paduſa accurate egit Cluuer. Ital. ant. lib. I, c. 35. Seru.

459 Concilium habete *arrepto tempore*, ἐφάλεως, ἐν καιρῷ, cum irriſione.

462

Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus vrbis firment, turresque capessant;
Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur vrbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non adceperit vltro
Dardanium Aenean, generumque adsciuerit, vrbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subuectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae puerique; vocat labor vltimus omnis.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces

Subue-

— 462 *sese corripuit*, pro vulgari se proripuit, ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυται. Vidimus iam VI, 472. 473 *rapere*, *corripere*, pro mouere, passim vidimus. — 463 Festinationem Turni bene assequitur oratio abrupta, dum Turnum esse loquuturum non praedictum est. — 464 *equitem in armis*, pro armatum, vt saepe alibi, et sup. vs. 173. *Messapus*, graece, pro Messape, et *Coras*, pro Cora, *tum fratre* Catillo. v. sup. VII, 672. — 467 *qua iusso*, pro iussero: vt leuasso, declarasso, amasso et al. sequutus est Silius XII, 175. — 468. 469 Comparant Il. β, 808. — 472 *vrbi* erit: in vrbis, regni, vtilitatem.

473 Ante portas fossas faciunt, vt bene Seru., et vallum ducunt, saxis stipitibusque et humo aggesta. — 476 *vocat labor vltimus omnes*. re ad summum discrimen adducta. Procurritur autem in muros, vti

Subuehitur magna matrum regina caterua,
Dona ferens; iuxtaque comes Lauinia virgo,
Cauſſa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et maeſtas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, praeſes belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipſum
Pronum ſterne ſolo, portisque effunde ſub altis.
Cingitur ipſe furens certatim in proelia Turnus.
Iamque adeo Rutulum thoraca indutus aenis
Horrebat ſquamis, ſurasque incluſerat auro,

Tempora

factum eſſe. Troiae narrat Homerus praelio cum Achiuis propius vrbi admoto. — 477 Manifeſta veſtigia Il. ζ, 86 ſqq. 269 ſqq. Illud autem miror, quod Palladem iam tum coli a Laurentibus tradidit, quam Troianos primum intuliſſe communis fama obtinebat. — 478 *Subvehitur* pro vulgari; inuehitur. Nam curru vectae matronae ſacra adeunt: ſup. VIII, 666: *caſtae ducebant ſacra per vrbem* Pilentis *matres in mollibus*. — 479 *Dona*. Perperam peplum ex Homero huc vocant. Poetae placuit genus ponere. — 480 κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα. — 481 *Succedunt* ſc. templum, intrant, vt bene Seru. Alias languet verſus poſt illa: *Subuehitur magna matrum regina caterua*. — 482 *de limine*. Nil argutandum; eſt pro: ingreſſae templum. Nam ex more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec intrant interiora, vt nos. — 483 — 485 Preces fere ad verbum conuerſae ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapſo, proſtrato ante vrbis obſeſſae muros.

486 ſqq. Aemulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes ſe armantes inducit Il. γ, 330 ſqq. Paridem; λ, 15 ſqq. Agamemnonem; π, 130 ſqq. Patroclum; τ, 369 ſqq. Achillem. Conuertuntur tali enumeratione animi ad heroem et tenentur in eo contemplando, diutius quam ſi narratum legas: armatur Turnus.

Tempora nudus adhuc; laterique adcinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe iam praecipit hostem.
Qualis, vbi abruptis fugit praesepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, adrectisque fremit ceruicibus, alte
Luxurians; luduntque iubae per colla, per armos.

Obuia

Turnus. Sed orationem egregie ornauit et variauit Maro: *thoraca indutus aenis Horrebat squamis*, pro: thoracem induerat ex aere in squamarum speciem contextum, et horrentem, aspera superficie, *surasque incluserat auro*, ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora sunt sequentia: v. 492—497, quae ex Homero Il. ζ, 506—511 conuersa esse, iam veteres notarunt. Ad Turnum tamen conuenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: contra quam Popio visum. Nam in Turno summa alacritas et festinatio ac discursatio. Virgilio tamen in verbis Ennius iam praeiuerat, Macrobio monente VI. Sat. 3: *Et tunc, sicut equus, qui de praesepibus actus* (ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ) *Vincla sueis magneis animeis abrumpit et inde Fert se se campi per caerula, laetaque prata, Celso pectore:* (θείει (διὰ) πεδίοιο κροαίνων, pulsando solum vngulis) *saepe iubam quassat simul altam;* (ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται) *Spiritus ex anima calida spumas agit albas:* — *Luxurians;* reddidit feliciter ex Homerico loco κυδιόων, quod ibi est pro γαυριῶν, de equo exsultante, ferociente. *alte* autem vs. 496 possis quidem iungere: *arrectis alte;* vt sit Homericum ὑψοῦ κάρη ἔχει, ita tamen languescit versus; sed *alte luxurians*, aut, si hoc insolentius dictum videri possit, est alte exsultans. ludunt *iubae per colla* ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται. Adde locum alterum Homeri, expressum ab Apollonio III, 1259 sq.

498

Obuia cui, Volſcorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, ſui merito ſi qua eſt fiducia forti,
Audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae,
Solaque Tyrrhenos equites ire obuia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte, et moenia ſerua.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiae, virgo, quas dicere gratis,
Quasuc referre parem? ſed nunc, eſt omnia quando
Iſte animus ſupra, mecum partire laborem.
Aeneas, vt fama fidem miſſique reportant
Exploratores, equitum leuia inprobus arma
Praemiſit, quaterent campos; ipſe ardua montis
Per

498 De Camilla modo ad 432. *Deſiluit*, honoris cauſſa factum volunt. *cohors* pro turma: nam equitum h. l. eſt. — 501 *defluxit*. Furius Annal. I ap. Macrob. VI, 4. *Ille, graui ſubito deuinctus vulnere, habenas Miſit equi, lapſusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis ſonitum.* — 503 Comparant Il. *v*, 73 ſqq. — 507 *horrenda in virgine* h. l. admiranda Nam, quae *admirationem*, *ſtuporem*, *horrorem*, faciunt, ad idem fere genus referri ſolent et poſſunt. Sic ἔκπαγλος Homericum. — 510 *partire*, reſpicit illud *ſolaque Tyrrhenos* v. 504. In illis: *quando animus eſt ſupra omnia*, expreſſit magnanimam: adeoque int. ſupra pericula, fortunae caſus et ſic porro; non aliter.

511 *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quae nuntiantur, fidem facti faciunt. — 512 *improbus* accipio pro audax; proprie, qui nimium audet. Sic alia ſupra paſſim. — 513 *quaterent campos*, ad inceſſum equorum referri praeſtat; Seruius ad perturbationem agrorum, h. e. agreſtium, reuocat. — 513 *ardua*

Per deserta iugo superans aduentat ad vrbem:
Furta paro belli conuexo in tramite siluae;
Vt biuias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburnique manus; ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
Hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curuo anfractu valles, adcommoda fraudi

Armo-

ardua montis deserta: necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. — 514 *iugo superans*, superior euadens, conf. II, 207, pro vulgari: *superans iugum*, vt v. 905. — 515 *Furta*, solenni poetarum voce, pro insidiis, quas Turnus collocat in faucibus saltus *biuiis*, seu per quas duae viae ducunt, seu ad quas duae viae ducunt v. mox ad 522. — 519 *Tiburni manus*, copiae Tiburtinae, a Tiburno heroe ac conditore designatae, fratribus eius Catillo et Cora ducibus, sup. VII, 670 sqq. Aduersus equitatum Aeneae, in quo turmae erant Arcadum ab Euandro missae, VIII, 518 et Etruscae, X, 238. 239, per planitiem camporum incedentem, mittitur Messapus: qui nunc non suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, cumque eo Camilla. — 522 sqq. Insidiarum locus et ratio huiusmodi animo repraesentanda. Via Troianorum agmini pedestri, quod Aeneas ipse ducebat (conf. ad 446), erat facienda per montium iuga et saltus: in his erat vallis, *curuo anfractu*, sinuoso flexu, quae, ex aduersa venienti Aeneae parte, in cliuum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab vtraque vallis parte siluae. Has insedit Turnus: Equitatum autem Messapo et Camilla duce praemittit, vt manus cum praemisso ab Aenea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua, Camilla caesa, equites Latini fugiunt ad vrbem. Audita Camillae

caede

Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
Vrguet vtrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota iacet, tutique receptus:
Seu dextra laeuaque velis occurrere pugnae;
Siue instare iugis, et grandia voluere saxa.
Huc iuuenis nota fertur regione viarum;
Adripuitque locum, et siluis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,

Vnam

caede equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abiecto ex saltibus obsessis in campum procedit, vt fugam Latinorum equitum sistat vrbemque, ne primo incursu capiatur, praesidio firmet. Quo facto Aeneas liberas saltus angustias superat; vs. 896 sqq. Assequutus est hac oeconomia poeta hoc, vt absentibus Aenea et Turno geri res posset virtute Camillae et Tarchontis.

523 *valles* antique pro vallis, *quam — atrum* h. silva densa, per quam (*quo*, potius, *qua*) angusta semita est. — 525 *aditus maligni* angusti, exigui: non obscuri, vt Seru.; at lib. VI, 270 adiunctum est: *lux sub luce maligna*. — 526 *in speculis*, in specula, in collis vertice, vt σκοπιά. Erat is collis planus, ideoque ex *omni* parte opportunus, seu *ad* procurrendum; (528 *seu dextra laeuaque velis occurrere pugnae*) seu ad hostem propulsandum, si collem superare vellet; (529 *siue instare iugis*, desuper de iugo vrgere hostem assultantem). — 527 *ignota* Troianis. Similis insidiarum collocandarum descriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 sqq.

532—596 Episodium de Camilla ad variandam narrationem egregie accommodatum; suo quidem illud loco interpositum, cum mox puellae virtus sui experimentum erat datura; vix tamen bene a narratione Dianae repetitum, nec iunctura felici et ingeniosa. Recte Seruius transitum tamquam abruptum et nimis

tritum

Vnam ex virginibus sociis sacraque caterua,
Conpellabat, et has tristis Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis;
Cara mihi ante alias; Neque enim nouus iste Dianae
Venit amor, subitaque animum dulcedine mouit.
Pulsus ob inuidiam regno viresque superbas

Priuer-

tritum reprehendit. cf. sup. not. ad IX, 638. *Opim*, Ὦπιν, autem h. l. nympham edidit in Dianae consortio; cum alias ipsius Dianae nomen esset: quod ex Callimacho quoque constat in Dian. 204 et 240, vbi v. Spanhem. Mirum id visum Seruio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium fecisse suspicabatur. Perperam vtique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis est inter puellas Hyperboreas, quae frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt. cf. Apollod. I, 4, 4. Recte adeo a Marone nympha Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Iuuat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus siluae solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, vnde v. 595. 596 Opis deuolat in terram. — 536 *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianae et Nympharum vtitur. cf. inf. 844.

439 Quae sequitur narratio de Camilla et patre Metabo, Priuernatum tyranno, ex antiquis Italorum annalibus petita, et egregie ad poesin epicam accommodata, cum ea τὸ τερατῶδες habeat, reprehensionem tamen admittit in hoc, quod Dianae illa sermoni, quo ad Opin mandata dat, inserta est non satis commodo loco. Priuernum, olim Volscorum, postea Latii, vna e XXX coloniis, haud longe ab Amaseno amne aberat: Mirationem autem facit nunc idem, quod in Mezentii amore in filium, filiique pietate in patrem, mirabamur X, 839. 841. quod tyrannus saeuus tanto filiae suae amore tenetur. *vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati ciuium infestam; vnde odia in eum: *Pulsus ob*

Priuerno antiqua Metabus cum excederet vrbe,
Infantem, fugiens media inter proelia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocauit
Nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu prae se portans, iuga longa petebat
Solorum nemorum; tela vndique saeua premebant
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugae medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
Versanti

ob inuidiam. At Seruius *vires superbas*, quibus superbe vtebatur, interpretatur. Vt semel de hac voce ac re dicam: cum *superbia* sit animi efferentis se iis, quibus aliis praestare se putat, transfertur *superbus* modo ad effectus modo ad caussas, vnde quis superbit; est itaque: ornatus, splendidus, diues, potens modo in meliorem, modo in deteriorem partem. Ita *honores superbi*, *coniugium superbum* Aen. III, 475 *Ilium superbum* III, 2 *astrum superbum* I, 639 vbi cf. Not. Ab effectis autem ductae sunt notiones, durus, saeuus, immanis: vt VIII, 481 *superbo imperio et saeuis armis*. tum est rebellis, asper, iugi impatiens, ferox, vt Brutus, libertatis studio VI, 818. amantes, qui aemulos haud ferunt Ge. III, 217. *debellare superbos* Aen. VI, 854 vbi opp. *parcere subiectis*. Ex priore itaque ordine *vires superbae* sunt, vt *opes superbae*, omnino ingentes, nimiae. Cum Seruii interpretatione conveniunt vss. 539-541. 545. — 543 Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus aetatibus attulit, vt pro *Casmilo Camillus*, pro *Casmila Camilla*, diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tamquam *ministrum* deorum. v. Schol. Apollonii ad I, 917: Macrob. III Sat. 18 et Seru. ad h. l. — 544 *iuga longa*, non longinqua et remota,

Verſanti ſubito vix haec ſententia ſedit:
Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, ſolidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et ſilueſtri ſubere clauſam,
Inplicat, atque habilem mediae circumligat haſtae;
Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipſe pater famulam voueo; tua prima per auras
Tela tenens ſupplex hoſtem fugit. Adcipe, teſtor,
Diua tuam, quae nunc dubiis conmittitur auris.
Dixit, et adducto contortum haſtile lacerto
Inmittit: ſonuere vndae; rapidum ſuper amnem
Infelix

mota, ſed longo tractu continuata. — 549 *Ruperat*, eruperat ſe, vt iam alibi vidimus: *ἐῤῥάγη*. — 551 Cum omnia ſecum verſaſſet, *vix* tandem *haec ſententia ſedit*, menti infixa, probata, *ſubito* ſubnata. — 553 *robore cocto*, igni durato, praeuſto. — 554 *Telum immane* — *Huic:* nota ſtructurae immutationem, quae vel ob negligentiae ſpeciem ſuauitate non caret. *clauſam*, inuolutam cortice. Suberis copiam in Priuerni agris naſci obſeruauit Sponius. — *habilem*, ita vt haberi, tractari, pro iaculo emitti cum haſta poſſet puella; *ἀραρυῖαν*. Sic I, 318 *habilem arcum* vidimus, *enſem* IX, 305, *galeam* ib. 365. — De alligata porro puella ingenioſe v. 558. 559 *tua tela tenens ſupplex*. Haſtae illigatum pondus in alteram ripam transmittit, vt ipſe liberis manibus transnatare poſſit, haſta autem ſic miſſa alteri ripae infixa haereret. *famulam* autem dixit conſecratam: quia miniſtri deorum *ὑπηρέται*, *δοῦλοι*, diis ſe conſecrant. — 560 *dubiis auris*, per quas ipſa infans dubia ſalute fertur. — 562 Quomodo, inquis, vndae *ſonuere?* Scilicet grauiter commotus aer aquae ſuperficiem impellit et vndae fremitum mouet: quid? quod transuolans cum infante iaculum ſibilum vel ſtrepitum facit

Inſpoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa leuis coeli delapſa per auras
Inſonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat,
Etruſcique duces, equitumque exercitus omnis:
Conpoſiti numero in turmas. Fremit aequore toto
Inſultans ſonipes, et preſſis pugnat habenis
Huc obuerſus et huc; tum late ferreus haſtis
Horret ager, campique armis ſublimibus ardent.

Nec

illa impune necetur, cum ſeruari a dea non poſſet. — 592. 593 Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453 conf. ſup. ad v. 432. —. 594 *patriae*, graece: in patriam vel in patria terra. Videtur in Volſcis ſepulcrum antiquum Camillae monſtratum eſſe. — 595. 596 Volatus velocitatem bene declarauit per *inſonuit*: inuoluta *turbine*, nigra nube. Proprie aer inſonuerat ex motu. Fere ſic ſup. 562 *ſonuere vndae*, aes ſuper vndis.

597—895 Fit primo pugna equeſtris. *manus Troiana*: de pedeſtri agmine, quod Aeneas ducebat, accipe, vt ſequentia, v. 598 de equitatu. v. ſup. 449. 450. 511-513. cf. ad 522. Conſtabat autem equitatus maxime ex Etruſcis: ſup. v. 450. 517 Not. ad 519; isque per campos incedebat: hinc *aequore toto*. — 599 *numero*: ad numerum ſuum militum, quos quaeque turma habere debebat: vnde etiam *numeri*, ipſae cohortes, turmae. Non audiendus Serv. — 599. 600. 601 ἐναργεστάτη deſcriptio equorum generoſiorum incedentium: *Inſultans* v. Ge. III, 117. — *pugnat habenis*, contra habenas, vt μάχεσθαί τινι, ſpectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi ſe vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obuerſus et huc*. Prudent. Pſychom. 194: *Huc illuc frendens obuertit terga* etc. — 601. 602 Poeticum hoc phantaſma ſatis notum; et iam alibi obſeruatum eſt, Ennium in eo praeceſſiſſe, Ennio autem Graecos et ipſum Homerum Il. ν, 339. De hoc igitur nil nunc monemus. Sed *ferreus*

Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
Aduersi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Aduentusque virum fremitusque ardescit equorum.
Iamque intra iactum teli progressus vterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt simul vndique tela
Crebra niuis ritu, coelumque obtexitur vmbra.

Conti-

reus ager, audacius etiam quam sup. VII, 525—527: *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis:* vt alias segete, aristis, arbustis; atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens; hinc subiicitur: *campique armis sublimibus ardent.* Quae si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine iudicio poetam hunc versum ab Ennio (Annal. I. pag. 33 ed. Columm.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Seruius: add. Macrob. VI, 4 pr. — *ardent* exquisitius quam refulgent. Sic tamen et *αἴθεσθαι, αἴθειν, φλέγειν*, et alia.

603. 604 vt praedixerat v. 518. 519. — 606 *Protendunt. προτείνουσι*, prominent tamen illae vel sic cuspidibus. Aliae autem sunt *hastae*, alia *spicula* h. e. iacula: his eminus, illis cominus pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, vt cum impetu immittant, iacula *vibrant*, rotant. — 607 *aduentus virum ardescit*, h. e. strepitus ex aduentu, seu strepitus aduenientium, maior maiorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores inuicem sibi turmae fiunt. cf. inf. 911. Etenim quae augentur, inprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere dicuntur vt incendi. v. ad X, 895. — 608 Progressus vtriusque exercitus eo iam factus erat, vt intra teli iactum ventum esset: quando vtraque acies substitit. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Il. δ, 446 sqq., et ad v. 610. 611 vid. Il. μ, 156 sqq. 278 sqq. — *coelum obtexitur vmbra* cf. inf. XII,

578:

Continuo aduersis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatae acies, versique Latini
Reiiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt.
Troes agunt; princeps turmas inducit Asylas.
Iamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis vbi alterno procurrens gurgite pontus

Nunc

578: *et obumbrant aethera telis.* Etiam vulgari sermone tritum. Vnde illud Laconis, se sub vmbra telorum esse pugnaturum. At Il. ρ, 366 sqq., quem non cum nostro contendere debebant, puluere caligo obducitur pugnae, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad v. 608 habet: „Et „Enniana est ista omnis ambitiosa descriptio:“ hoc ad ea spectat, quae supra ad IX, 806 sqq. vidimus.

612 *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis. — 613 *ruinam dant*, ruunt, irruunt, mutuo impetu, *perfractaque — rumpunt*, frangendo rumpunt, pro, perfringunt: scilicet equi concitati summo impetu pectoribus obnixi et illisi inuicem confligunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo deiicitur: forte simul hastae ictu percussus. — 620 *Troes* nunc: mox *Tusci* 629, quoniam ex vtraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, vt sup. V, 265. *Asylas*, qui Pisa Etruriae copias adduxerat: sup. X, 175 sqq. — 621 Ante vrbem subsistunt Latini, contra fugiunt Troiani et Etrusci. *colla* equorum: qui quoniam domiti, vt facile flecti queant, hinc colla *mollia:* vt Ge. III, 204: *molli collo*, et *mollia crura* ibid. v. 76. — 624 sqq. Comparatio

Nunc ruit ad terras, ſcopuloſque ſuperiacit vndam
Spumeus, extremamque ſinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque aeſtu reuoluta reſorbens
Saxa, fugit, lituſque vado labente relinquit.
Bis Tuſci Rutulos egere ad moenia verſos:
Bis reiecti armis reſpectant terga tegentes.
Tertia ſed poſtquam congreſſi in proelia, totas
Inplicuere inter ſe acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et ſanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti caede virorum
Semanimes voluuntur equi; pugna aſpera ſurgit.

Orſilo-

paratio praeclara et ornatiſſima: cui ex parte ſimilem ex Quinto Calabro excitauit Guellius (lib. XI, 226 ſqq.); accedit tamen haec propius ad locum Homeri Il. λ, 305 ſqq. Non autem ad aeſtum maris creſcentis et decreſcentis trahendum eſt, ſed de motu maris littus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Fugiunt et redeunt equites, quemadmodum mare littus modo alluens modo fluctu recedens. Ornatum obſerua in ſingulis. *alterno gurgite*, vnda, fluctu. Nunc *pontus*, fluctus, ad littus aduoluitur, idque adeo exſuperat. *ſuperiacit vndam*, iacit vndam ſuper ſcopulos ſ. littus: praepoſitione ad verbum retracta: vt fere Graece: *σκοπέλους τ' ὑπερέβαλε κῦμα*. *arenam extremam*, in interiore littore, *perfundit ſinu*, fluctu vndas iam languentes in ſinum curuante. Nunc *pontus*, vnda, *aeſtu*, viciſſitudine maris aeſtuantis, grauiter commoti, *rapidus retro* (*παλιῤῥόθιον κῦμα* v. c. Od. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque reſorbens* (ſc. *ἀναῤῥοιβδῶν*) *fugit ſaxa reuoluta*, h. per quae vnda reuoluitur, *ἀνακυλίνδεται*, *et relinquit* pontus *littus vado labente*, fluctu recedente ac decreſcente; donec nouus fluctus iterum alluat.

631 *in tertia praelia*: eleganter pro tertio. — 632 *legitque virum vir* Homericum:

Orſilochus Remuli, quando ipſum horrebat adire,
Haſtam intorſit equo, ferrumque ſub aure reliquit.
Quo ſonipes ictu furit arduus, altaque iactat
Volneris inpatiens adrecto pectore crura.
Voluitur ille excuſſus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Deiicit Herminium: nudo cui vertice fulua
Caeſaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic haſta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater vbique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulcramque petunt per volnera mortem.
At medias inter caedes exſultat Amazon,
Vnum exſerta latus pugnae, pharetrata Camilla;

Et

cum: ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν Il. δ, 472, h. e. percuſſit. — 633 *Tum vero.* v. Il. δ. 450 ſqq. Loca alia ſimilia obſeruabit quisque pro ſe. Vnum excitabo Eurip. Phoeniſſ. 1196 ſqq.

636 *Orſilochus* ex Troianis eſt. v. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diuerſus ab eo, qui ſupra X, 592. 593 memoratus. Ad reliqua v. 637—640 cf. ſup. X, 890—894 de ſimili vulnere. — 640 *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. ſup. 519 et lib. VII. 672; adeoque Iolas et Herminii inter Troianos et Etruſcos referendi. — 643. 644 *nec vulnera terrent: tantus in arma patet*: arte cohaerent cum illis: *nudo cui — nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, vt ſatis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta ſui parte, patebat in vulnera ſ. in tela hoſtilia. *duplicat virum*: incuruat, vt reddatur Homericum ἰδνῶν. Ἰδνώθη τε πεσὼν Iliad. ν, 618; hinc adiectum: cum, ſeu prae, *dolore.* Et ſic *duplicatus poples* inf. XII, 927. Niobes filia collapſa dicitur *duplicata vulnere caeco* ap. Ouid. Met. VI, 293, vbi v. Burm. et ad Val. Fl VI, 509. Ap. Graecos πτύσσεσθαι ſic occurrere memi-

Et nunc lenta manu ſpargens haſtilia denſet,
Nunc validam dextra rapit indefeſſa bipennem.
Aureus ex humero ſonat arcus, et arma Dianae.
Illa etiam, ſi quando in tergum pulſa receſſit,
Spicula conuerſo fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et aeratam quatiens Tarpeia ſecurem,
Italides; quas ipſa decus ſibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique miniſtras.
Quales Threiciae cum flumina Thermodontis
Pulſant,

memini. — 646. 647 Haec ad reliquos pugnantes ſpectant, mortem dant et accipiunt.

648 De Camilla episodium inter elaboratiores eſt carminis partes. *Vnum exerta latus*, mammam; inf. 893 *ſub exertam papillam.* v. ſup. I, 492. Disputant Interpp., vtram exſeruerit, nudauerit. Cerda ait laeuam, nam dextra in Amazonibus erat exuſta. Verum comparatio inſtituitur tantum ad nudationem mammae: in venatricibus autem et bellatricibus, vt Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in nummis ac ſtatuis: ſicque Callimachus in Dian. 213. 214. — *pugnae*, ad pugnam, vt expeditior eſſet ad pugnandum, in primis arcu ſagittam emiſſura. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vſſ. 659 ſqq. — 650 *ſpargens denſet:* id eſt, denſe ſpargit, iacit; alias fundere, *χέειν.* — 651 *indefeſſa* eſt *ἄτρυτος.* — 653 *in tergum receſſit:* etiam hoc a vulgari ratione deflexit. nam vulgare eſt: ſi tergum vertit, dat, tum illa redit tergo verſo; verſa tergo, et in tergum. — 654 *ſpicula fugientia*, ipſa fugiens, vt recte Seruius. — 658 *miniſtras*, comites: Sic *δμωΐδας* Pentheſileae dat Quintus Calaber lib. I, 33: vt *θεράποντες* heroum ſunt. Totum illum locum de Pentheſilea et partem libri contuliſſe non poenitebit: vt omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto eſt; nec dubito antiquiores opes in eo poeta latere. — 659 *Threi-*

Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis: 660
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque vlulante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.

Quem

ciae Amazones: pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, vt Threissam Harpalycen sup. lib. I, 316, quod, tamquam poeta, iure suo fecit. Sic *Strymonis* est Propert. IV, 4, 69. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu Amazonibus tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fluvium eas traduxit. v. loc. class. Iustin. II, 4. cf. Apollon. II, 370—966 sqq. et Schol. — 659 *cum flumina Thermodontis pulsant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, vt v. c. Ge. II, 11. 12: aliae arbores — *campos et flumina late Curua tenent.* Mihi tamen cum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: adscribam totum locum Pros. rapt. II, 62—66: *Qualis Amazonidum peltis exsultat aduncis* (ex nostro v. 663) *Pulcra cohors, quoties Arcton populata virago Hippolyte niueas ducit post praelia turmas* (hoc illustrat vs. 661. 662: *seu cum se Martia curru Penthesilea refert*, redit ex pugna et quidem victrix; hinc *exsultant* et *magno tumultu*); *Seu flauos strauere Getas, seu forte rigentem* (glacie) *Thermodontiaca Tanaim fregere securi.* Transtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memoraverat. Et Silius II, 73 *Quales Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant Saxosis nemora alta iugis, cursuque fatigant Hebrum, innupta manus.* Vides Hebrum glacie obductum; et Amazones ad Thraciam reuocatas. — 660 *bellantur* pro bellant, vt alia, v. Seru. Sic *nutritor* pro *nutrito* Ge. II, 425. *pictis armis* auro argentoque distinctis, maxime pelta. cf. sup. ad VIII, 588. *se refert*, redit (v. paullo ante); non vt Seru. pro se fert, infert. — *tumultu vlulante*, inuertit, cum ipsae vlulent cum tumultu: cum tumultu vlulantium. *Martia Penthesilea*, proprie. Iustin. II. 4, 13 duae reginae — *ne successibus deesset auctoritas*

Quem telo primum, quem poſtremum aſpera virgo
Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunaeum Clytio primum patre: cuius apertum
Aduerſi longa transuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens riuos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque ſuo ſe in volnere verſat.
Tum Lirim, Pagaſumque ſuper: quorum alter habenas
Suffoſſo reuolutus equo dum colligit, alter
Dum ſubit, ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. His addit Amaſtrum
Hippotaden; ſequiturque incumbens eminus haſta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque;
Quotque emiſſa manu contorſit ſpicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis

tas, genitas ſe Marte praedicabant.

664. 665 Variatus orationis color, Homeri exemplo Il. ε, 703: π, 692. — *Eunaeum* int. e Troianis, *Lirim Pagaſumque* ex Etruſcis: reliquos vi. 673 ſqq. iterum Troianos: e quibus *Amaſtrus* Hippotae f. *Mandit humum*: quod alias *mordere*. v. ſup. 418 et ad X, 489. — 671 *habenas dum colligit*: vt equum ex vulnere cernuum retrahat *ſuffoſus* equus, vulnere ſubtus iaculo vel haſta accepto: vt Tac. I, 65 Nolim de calcarium ictu accipi. — 674 *ſequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐπερειδομένη puella: hoc refertur ad niſum emittentis haſtam, qua illa inſequitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677 *Ornytus* ex Etruſcis. cf. 686. *armis ignotis*, nouis h. l., vt Seru., inconſuetis, inſolentiore ſpecie: nam habebat exuuias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea: vt VII, 666. 667 Auentinus. Talis Argus apud

Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malae texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse cateruis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Traiicit, et super haec inimico pectore fatur:
Siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Aduenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueerit. Nomen tamen haud leue patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten auersum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et laeuo dependet parma lacerto;

Orsilo-

apud Apollon. I, 324. 325. Perperam loricam ex corio factam intelligit Seru. h. l. — *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. v. sup. v. 247. — 679 *tauro pugnatori*, siluestri, cum quo pugnauerat: Nam *cui pugnatori* langueret otiose. — 682 *Sparus:* rusticum telum in modum pedi recuruum, inquit Seru. cf. ad Sallust. Catil. 56 (59) et Nepot. Epaminond. 9. — 683 *Vertitur*, versatur, ἀναστρέφεται. — 684 *exceptum*, insidiis circumuentum, ait Seruius, vt sup. VI, 173; enimvero est: assequuta fugientem; nam adiectum, *agmine verso*. *Excipere* a venatione ductum h. l.: vt bene Burm. monuit. — *et super*, insuper, *fatur haec*. — 689 Eadem sup. X, 829. Imitati sunt alii apud Cerdam.

690 *Butes* diuersus forte ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero vtique V, 372. *Orsilochus* e Troianis sup. 636. — 692 *sedentis* in equo. Non enim inter haec omnia animo dimitten-

Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem,
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus haesit,
Appenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant;
Isque, vbi se nullo iam cursu euadere pugnae
Posse, neque instantem reginam auertere, cernit;

Consilio

mittendum, nos in pugna equestri versari. *lucent*, eleganter pro: apparent nuda, et quidem in *laeuo humero*. Buten enim fugientem, at Orsilochum ipsa fugiens obtruncauit Camilla. Etiam vulneris locus vss. 692, 693 auersam corporis partem satis declarat. Vulnus infertur supra sinistrum humerum, in ipsam ceruicis vertebram, quae attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus sedentis est. Variasse adeo poeta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. χ, 324 sqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Hesiod. Sc. Herc. 416 — 420. Vtraque loca sedulo comparanda. Ex his ipsi poetae mentem assequuti sumus. cf. inf. XII, 381. 382. — 694. 695 *gyro interior*, adeoque ab laeua Orsilochi; (cf. sup. V, 170) quo facto cursu aequato illa eius lateri iuncta, dextra sublata, capiti ictum bipenni infligit: *securim congeminat*, ictum, vulnus.

699 sqq. Quod sequitur episodium nouitate et varietate praeclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: forte quia montium latebris hostium incursus eludere eosque inter siluarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II excitat Seru. ad h. l. Eundem vid. ad v. 715. Liguriae autem magna pars per ipsa Appennini iuga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, graece. — 701 *Haud Ligurum extremus.*

Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque inſtigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in proelia pulſos.
Quis metus, o numquam dolituri, o ſemper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignauia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidue haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem ſegnes, nocturnaque bella,
Aut

σεν, ὤτρυνεν. — 731 Praeiviſſe Furium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI: *Nomine quemque ciet: dictorum tempus adeſſe Commemorat. — Confirmat dictis: ſimul atque exſuſcitat acres Ad bellandum animos reficitque ad praelia mentes*, notauit Macrob. VI, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. κ, 67 πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον. In ſqq. verbis Tarchonis a v. 732 neminem fugere poſſunt veſtigia Homeri Il. δ, 340 ſq. — 732 *O nunquam dolituri*, dedecoris, infamiae, ſenſum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neaera:* Epod. 15, 11. — 736 Egregie in rem ſuam vertit poeta famam de veterum Etruſcorum luxurie: etſi in ſingulis ornamentis Homerum reſpicere potuit. Alacriter dicit eos ruere *ad epulas* et quidem ſacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem vtebatur Homerus in Meneſtheum et Vlyſſem, ſed quod primi vocantur ad coenam et maiore carnium vinique copia honorantur Iliad. δ, 340 ſqq. quem locum reſpexit Maro; vnde patet in eius codice verſus lectos fuiſſe. In his *vbi tibia Bacchi curua indixit choros*; putatur reſpexiſſe Maro Priami vocem, qui filios increpans ὀρχηστὰς χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους appellat Iliad. ω, 261. Locum de Phaeacibus huc vocant alii Odyſſ. θ, 248. 249, quo tamen vix quicquam in poetae verbis illuſtratur: in quibus plura ſunt notabilia ad morem ſacrorum apud Etruſcos. De tibia in ſacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi,

Aut, vbi curua choros indixit tibia Bacchi,
Exſpectare dapes, et plenae pocula menſae,
(Hic amor, hoc ſtudium) dum ſacra ſecundus haruſpex
Nuntiet, ac lucos vocet hoſtia pinguis in altos.
Haec effatus, equum in medios, moriturus et ipſe,
Concitat, et Venulo aduerſum ſe turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra conplectitur hoſtem,
Et gremium ante ſuum multa vi concitus aufert.
Tollitur in coelum clamor; cunctique Latini
Conuertere oculos. Volat igneus aequore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum ſumma ipſius ab haſta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
Suſti-

Bacchi, ad choros nil monere opus eſt; Sed Bacchum cum iudicio videtur nominaſſe, nam Bacchi ſacra et initia inter Etruſcos et in reliqua Italia vel maxime viguiſſe, iam olim ex tanto vaſorum et ſarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, ſuſpicati ſumus; nunc res a poeta firmatur. — 736 Amaritudo dicti ſic ſatis intelligitur, ſi cogites eos fugere in praelio cum femina. — 738 *plenae menſae*, *πληθούσης τραπέζης*. — 739 *haruſpex ſecundus*, qui ſecunda nuntiat ex extis inſpectis; fit autem extiſpicium interea dum victimae pars crematur in ara; interea carnes epulis apponendae curantur; vbi autem litatum eſt, epulae ſacrae ſubſequuntur. Et h. l. quidem ſacra fiunt in luco: adeoque et epulae; etiam hoc ex veterum more; quod ſeruatum in primis in ſacris ruſticis: v. c. Tibull. I, 10, 51.

741 *moriturus et ipſe*: animo, vt bene Seruius, h. animi propoſito. *turbidus* h. l. ira; vt et alibi. — 742 *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem miſſus fuerat VIII, 9 et XI, 242. — 745 Ennius: *Tollitur in coelum clamor exortus vtrisque* ap. Macrob. VI, 1. — 748 *partes aper-*

Suſtinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
Vtque volans alte raptum cum fulua draconem
Fert aquila, inplicuitque pedes, atque vnguibus haeſit:
Saucius at ſerpens ſinuoſa volumina verſat,
Adrectisque horret ſquamis, et ſibilat ore,
Arduus inſurgens; illa haud minus vrguet obunco
Luctantem roſtro; ſimul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ouans. Ducis exemplum euentumque ſecuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velo-

apertas in iugulo, vt e ſqq. apparet. cf. Il. χ, 321 ſqq. cf. ſup. v. 692. 693. — *rimatur*. De voce cf. ſup. VI, 598. 599: Ge. I, 384. — 750 *vim viribus exit:* fallit, euitat, auertit. *corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit* ſup. V, 438. — 751 Comparationem ex Homero petitam clamant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Il. μ, 200 ſqq. et laudant temere aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum: ornatam ac variatam rem eſſe a poeta egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutauit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferat, qui volet, congeſta apud Cerdam, ſaltem Ouid. Met. IV, 361. Claudian. XV, 467 ſq. *volans alte* iungendum, eſt *ὑψιπέτης αἰετός*. — *vnguibus haeſit* eſt, ex *ἐμφῦναι* vel *ἐμφύεσθαι*, inhaeret draconi, vnguibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter conuerterat Homerica de Diu. I, 47: *transfigens vnguibus anguem*. — Ornatiora etiam 753 — 756 quam quae apud Nicandr. Theriac. 456. 457. — 755 *vrget*, inſtat tundendo draconem et percutiendo, roſtro. — 759 *Maeonidae:* vt VIII, 499, et 479 a credita vulgo Etruſcorum e Lydia origine, et *euentus* eſt ſucceſſus, fortuna.

759 *fatis debitus:* v. inf. 864. Eſt autem Arruns ex Etruſcis,

Velocem iaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae ſit fortuna facillima, tentat.
Qua ſe cumque furens medio tulit agmine virgo:
Hac Aruns ſubit, et tacitus veſtigia luſtrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoſte reportat:
Hac iuuenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
Vndique circuitum; et certam quatit inprobus haſtam.
Forte ſacer Cybelae Chloreus, olimque ſacerdos,
Inſignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum: quem pellis aenis
In plumam ſquamis auro conſerta tegebat.

Ipſe,

Etruſcis, quos Tarchon Aeneae adduxerat. Mirum eſt, Grammaticos de hoc dubitare. *iaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum. v. mox v. 767) et *multa* cum *arte circuit* Camillam Arruns *prior*: quod ad *velocem* ſpectat; praeuertens eam, dum lateri ſemper adhaeret. *quae ſit fortuna facillima*, eleganter, qua facillime haſta peti ea poterat; omnis autem iactus aliquo fortunae munere ſucceſſum ſuum habet. — *furens*, vtpote in pugna: ardens, et Camilla inf. 781 *caeca* et *incauta*. — 767 *certam*, cuius ictum certum deſtinauerat.

768 Sacerdotes inter pugnantes iam Homerus induxerat Iliad. ε, 9 varietatis ſtudio; nec ille hominum ordo olim diſcretus a ceteris popularibus ac ciuibus, quin munera communia, λειτουργίας, praeſtaret, adeoque et militiam obiret. Hic Cybeles ſacerdos, quippe inter Troianos, et quidem *olim*, ſc. in patria. Tamquam Phryx autem ornatui ſtudet: vnde poetae locus factus ornamentorum commemorandorum. — 770. 771 Haerent in his Intpp. Mihi ſic iungenda videntur: *pellis* ferina *auro conſerta*, h. aureis fibulis, ſubter aluum equi oras pellis conſtringentibus, collecta et firmata; ſed *pellis aenis in plumam*

 ſqua-

Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
Carbaseos fuluo in nodum conlegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc

squamis, h. cum squamis, habens squamas, in plumae modum ex aere factas (puta laminam aeream in squamas elaboratam) pelli, ne corpus rigore aeris laederetur, pro stragula substratae, iniectas vel innexas. Cataphractum equitem ostendi, bene notat Seruius, qui et Sallustii fragm. incert. laudat: *Equis paria operimenta erant, quae lintea ferreis laminis in modum plumae annexuerant.* Plumae igitur eae ipsae squamae sunt, a forma dictae. Occurrunt eae etiam alibi. v. Auctores de re mi- litari, et ad Iustin. XLI, 2 f., vbi *loricae plumatae* Parthorum memoratae. *in plumam:* vt VI, 42 *Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum.* — *peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea. vt, *ferrugine clarus Ibera* sup. IX, 582. *clarus* h. l. conspicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et iam alibi vidimus. — 775 *Cassida:* forma vocis etiam apud Propertium III, 9, 15. occurrit. cf. Cerda. — 775 Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, vt adeo ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc vt crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextae faciunt laminae aureae: iungendum enim: *sinus crepantes fuluo auro.* Sic sup. VI, 206: *crepitabat bractea auri:* et hinc similia apud Statium VI Theb. 62: VII, 682; vbi cf. Barth. — *nodum* in v. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde, quae non in nodum colligitur vt toga forte. Tandem interior vestis seu tunica vs. 777 erat opere Phrygio. cf. sup. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequi-

Hunc virgo, siue vt templis praefigeret arma
Troia, captiuo siue vt se ferret in auro,
Venatrix, vnum ex omni certamine pugnae
Caeca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;

Da,

sequitur (non ad colorem croceum, vt Cerda facit post Seruium): *et erant barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum*. Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Seruius: „Sane armorum longa descriptio eo spectat, vt in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa.“ Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. — Hinc v. 782 *femineo ardore*, impatienti, vt Seru. Sic VII, 345: *femineae curae iraeque*.

785 De Soracte monte (*Monte di S. Siluestro*) agri Falisci, et Hirporum familiis, quae Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii VII, 2 et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Eosdem Hirpos attigerat lib. VII, 696. *Qui Soractis habent arces*. Imitator huius loci Silius lib. V, 175 sqq. Sacrum id in luco Feroniae fieri solitum narrat Strabo V. p. 364 A. Potuit scilicet sub monte Soracte, Apollini sacro, lucus ille esse. — 786 *primi* praecipue inter ceteros, quod vulgo: in primis. *aceruum* pro strue lignorum dixit: et, quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem: *pineus ardor*. — 788 *premimus vestigia*, plantas: vt *ponere*, *imprimere*. h. incedere pedibus. *multa pruna*, in multis prunis. Fieri hoc plantis

Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuuias, pulsaeue tropaeum
Virginis, aut spolia vlla peto. Mihi cetera laudem
Facta ferent. Haec dira meo dum volnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius vrbis.
Audiit, et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit: partem volucris dispersit in auras.
Sterneret vt subita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti: reducem vt patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellae.
Ergo, vt missa manu sonitum dedit hasta per auras,

Conuer-

tis medicamento tinctis, non ignorauit Varro, cuius verba Seruius seruauit. Cum autem Soracte et Falisci supra, VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinis Etruriae locis oriundum; non vnum ex Hirpis; saltem diuersas sequitur ab istis partes. — 790 *Armipotens* coni. Burm. quod nesciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Iunonem omnipotentem* ipse Maro dixit sup. IV, 693 et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *summum* deum eundem Apollinem appellarat, adiecto: *Quem primi colimus.* Non male igitur Servius ex affectu colentis haec dicta ait. *pulsae*, aut impulsae, prostratae, aut fugatae; et h. l. victae; ne cum Servio arguteris: vt sint exuuiae Camillae occisae, de fugata autem tropaeum. cf. statim v. 793 *pulsa cadat*. *inglorius*, vt *δυσκλεής*, vt de Agamemnone Iliad. β, 115. — 794. 795 ad Homericum Il. π, 249 sqq. *dedit*, annuit, *mente*, *γνώμῃ*, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato. — 797 *patria alta*. Ornans epitheton satis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo obuersari obscuram notionem magnae alicuius et praeclarae rei.

799 Egregie animus Camillae

Conuertere animos, acris oculosque tulere,
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque aurae,
Nec sonitus memor, aut venientis ab aethere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
Laetitia mixtoque metu; nec iam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese auius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnoue iuuenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subiecit pauitantem vtero, siluasque petiuit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Con-

millae imperterritus describitur: in primis vs. 801. 802. — In 803 *exserta papilla* humero dextro nudato, vt supra vs. 649 vidimus. — 804 Homericum *λιλαιομένη χροὸς ἆσαι* exprimi iam Macrobius VI, 6 putauit: quod tamen paullo diuersum est. — 806 Arruntis miserum pauorem ex Homero duxit Il. π, 813, vbi Patroclo caeso Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem vs. 809 subiecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Il. ο, 586—589, tam egregie ornata et ad naturam animantis propius adducta (in primis vss. 812. 813) est, vt inter praestantiores numeranda sit. Statii imitationem indicauit Burm. IV Theb. 363 sqq.; sed ea friget ad Maronis locum comparata. *ille lupus:* vt *ille aper* X, 707: XII, 5. *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex gr. aoristo. *conscius audacis facti*, quem *θῆρα κακὸν ῥέξαντα* dixerat. *caudam pauitantem*, quae est ferae pauitantis, *remulcens*, reflectens, *ὀρέγων*; sed exquisite: vt *mulcere* sit mulcendo inflectere, vti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Εργ. 512, sed de frigore:

Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex aequalibus vnam,
Adloquitur; fida ante alias quae sola Camillae,
Quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc volnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et haec Turno mandata nouissima perfer:
Succedat pugnae Troianosque arceat vrbe.
Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exsoluit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub vmbras.

Tum

gore: Θῆρες δὲ φρίσσουσ', οὐρῆς δ' ὑπὸ μέζε' ἔθεντο. — 815 *μίκτο δ' ὁμίλῳ.* — 818 *labitur*; nunc de ipso conatu: nam v. 828 demum de equo defluit.

821 *ante alias sola fida* quae erat: quod communius solet dici: *vna ante alias fidissima.* — 823 *Hactenus potui*, viribus valui, vt recte Cerda. Pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio iam. — 825 Animum generosum Camillae facile mirabere, quae in ipsa morte non de sua sed de reip. salute cogitat. — 827 Ex Furii Annal. I laudat versus Macrob. VI: *Ille graui subita deuinctus vulnere habenas Misit equi lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis sonitum.* — 829 *exsoluit se.* Proprie anima corpore exsolui dicitur. Tamen et sup. IV, 703: *teque isto corpore soluo:* Iris allocuta Didonem moribundam. — 830 *captum leto caput*, h. victum, adeoque languens. — 831 Notum illud Homericum:

Tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Euandrique Arcades alae.
At Triuiae custos iam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Vtque procul medio iuuenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema iam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
Nam

cum: ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων sq. Il. π, 855. 856. — 834 *omnis copia*, h. copiae, totus exercitus, vt bene Seru., vti sup. II, 564.

836 Exsequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana sup. vss. 587 sq. vt mortem Camillae vlciscatur morte Arruntis. — *custos*, Dianae comes, famula, vt V, 546: Epytides *custos comesque* Iuli. — *interrita*: cum alias vel solo armorum strepitu et pugnae adspectu terreri soleant puellares animi. Ita forte exponendum epitheton non valde accommodatum huic loco. — 843 *desertae in dumis*; venustius ex poetica ratione, quam in dumis desertis, h. siluis. *nostras*, vt sup. 536: *nostris nequicquam cingitur armis*. — 846 non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultae*, ignominiam, h. non morieris inulta: non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianae mandato sup. 590-593.

Nam quicumque tuum violauit volnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcerrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Vt vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diuersus abis? huc dirige gressum;
Huc periture veni: capias vt digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?
Dixit,

849. Deuolat Opis in antiquum tumulum. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exempla etiam apud Homerum, Il. η, 86 sqq.: β, 603: ψ, 245—248. Nunc illud obseruandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non nouimus. Ex Seruio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuisse. Iulius Sabinus, qui pleniorem Seruium habuit, haec affert: „Dercenus, rex vnus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerunt, vt Iginus.„ Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis. — 854 *vana tumentem* (κατ') *κενέα οἰδαίνοντα. diversus*, in diuersa, ἑτέρωσε, iam lib. V, 166; vt toties *aduersus*, *auersus*: v. c. mox 871. — 856 *digna Camillae praemia*, poenam meritam Camillae morte. vt sup. II, 537 *et praemia reddant debita*. — 857 In *Tune etiam* latet difficultas aliqua, quae interpretes passim tenuit, etsi ab Heinsio et Burmanno nil notatum. Videamus rationes, quibus expediri potest, sigillatim. Aut iungi debet: *tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianae telis periere. Sic fere Seru. et Donat.; aut: *etiam Dianae telis*, sc. nec meis; exspectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Neutrum placet. Erant ipsius Dianae sagittae, quibus Opis vtebatur. Possit alterum distinctione iuuari: *Huc periture veni.*

Dixit; et aurata volucrem Threissa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curuata coirent
Inter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
Laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
Audiit vna Arruns, haesitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem

Obliti

veni. Capias vt digna Camillae Praemia, tune etiam telis moriere Dianae? Hoc friget. Ex Cerdae mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem: cum periturus sit Dianae telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guellius. Nisi, quod valde suspicor, pannus adsutus est purpurae hemistichium, vnum modum video paullo meliorem, vt ex affectu reliquorum etiam hoc cum cauillatione aliqua dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianae*; h. tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianae.* Vti in obiurgatione *etiam* sollenne est. Ceterum tota haec Opis oratio ad nostrum sensum parum habet grauitatis epicae.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias haec est sagittatio, qua dea vlciscebatur mortem Camillae, cuius admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poëta exemplo Homerico in Pandaro Il. δ, 116 sqq., etsi maiorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. X, 231—234. *Threissa* Opis, forte tamquam vna e puellis Hyperboreis. v. sup. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, vt supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. — 859 *infensa*, infenso animo, qui vires nouas adiiciebat. — 861 *aequis* pro aeque, aequaliter dextra pectus ac laeua sagittae cuspidem. Scilicet dextra neruum tetenderat, ita vt mammae admotus ille dextrae esset; laeua tenebat

arcum

(Monstrat amor verus patriae.
Tela manu trepidae iaciunt,
Stipitibus ferrum sudibusque
Praecipites, primaeque m

Interea Turnum in silvis
Nuntius, et iuveni ingentem
Deletas Volscorum acies,

nfensos hostis, et Marte secundo
ripuisse; metum iam ad moenia ferri.
(et saeua Iouis sic numina poscunt)
essos collis, nemora aspera linquit.
pectu exierat, campumque tenebat:
Aeneas, saltus ingressus apertos,
ue iugum, siluaque euadit opaca.
d muros rapidi totoque feruntur
ec longis inter se passibus absunt,
eneas fumantis puluere campos
onge, Laurentiaque agmina vidit;
Aenean adgnouit Turnus in armis,
que pedum flatusque audiuit equorum.
ae ineant pugnas, et proelia tentent:

Ni

t id, quod ad- at: *implet Tur- tumultu*, in bi- ones resoluisse: *et Turnum*, et *uueni ingentem* ertur bationem, , quae turbet . — *Marte se- corripuisse*, et na facta omnia se. arant illud Διὸς ουλὴ Il. α, 5. Per- hoc, vt toties l epicam oeco- e casu factum Iouis volunta- , vt alibi apud esta, aduersa: at mox *saeuum Aeneam* fortem, vt I, 99 et al. — 902 Locorum notationem v. sup. 522. 527 sqq. — 904 *saltus apertos*, non obsessos amplius, vacuos ab hoste. — 905 *exsuperat iugum*, cf. eod. l. 527. — 910 *Aenean in armis* iunge: armatum, cum agmine armatorum. — v. 911 aduenientem peditatum audiuit. cf. sup. ad v. 607. *flatus*, hinnitus. — 912 *καί νύ κεν — εἰ μή. ineant — tentent:* iniissent, tentassent, ni tinxisset h. e. mersisset equos Phoebus Oceano occiduo, qui vltra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Seruium: *tingat*, humiliter dictum esse,

(Monstrat amor verus patriae,) vt videre Camillam,
Tela manu trepidae iaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea Turnum in siluis saeuissimus inplet
Nuntius, et iuueni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,

Ingruere

ex acie corpore nihil adiecit narrationi; neque forte rem sic narrare potuit, cum sup. v. 593. 594 Diana praedixisset: *se nube caua corpus et arma inspoliatae Camillae tumulo esse illaturam.* Nec tamen commodior illa est ratio, vt ad tempus pugnae et prospectum de muris Camillae pugnantis et occumbentis haec retrahantur, sicque iunctim includantur; (*monstrat amor verus patriae, vt videre Camillam*) vt sit: *amor verus patriae monstrat*, docet ipsas hoc, vt tela iaciant, *vt videre Camillam*, Camillae exemplo. Sed vereor, ne, si non totus versus 892, at hemistichium tamen, *vt videre Camillam*, ad supplendum versum, quem poeta imperfectum reliquerat, illatum sit. — *summo certamine*, in extremo discrimine: vt sup. v. 476. *labor vltimus.* Seru. — 892 *Monstrat amor verus patriae* sc. Latinas matronas: earum animum ac virtutem declarat. Ita saltem accipio; etsi obscuriorem esse sententiam quam pro poetae ingenio ac more facile largiar. Nec tamen melius fecerit, qui *monstrat Camillam*, vel aut *se* aut *iacere tela*, vel *certamen* supplere vellet, vel *monstrat* pro *docet id facere* accipere. Sed, vt modo dixi, versus olet interpolatoriam operam. — 893. 894 Iunge *stipites robore duro*; vtuntur pro telis stipitibus sudibusque. — 895 *Praecipites*, vt *trepidae*, festinationem ac studium declarat.

896 *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile videas. Malim illud obseruatum: *Nuntius implet Turnum*, vt absolute: *implere aliquem*, dictum sit. Sed res sic expedienda: vsum esse poetam

more

Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia conripuisse; metum iam ad moenia ferri.
Ille furens (et saeua Iouis sic numina poscunt)
Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat:
Cum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque iugum, siluaque euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt,
Ac simul Aeneas fumantis puluere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et saeuum Aenean adgnouit Turnus in armis,
Aduentumque pedum flatusque audiuit equorum.
Continuoque ineant pugnas, et proelia tentent:

Ni

more suo, et id, quod adiiciendum erat: *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enunciationes resoluisse: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert iuueni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quae turbet eius animum. — *Marte secundo omnia corripuisse*, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901 Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Il. α, 5. Pertinet autem hoc, vt toties vidimus, ad epicam oeconomiam, ne casu factum videatur, sed Iouis voluntate. — *saeua*, vt alibi apud poetam, infesta, aduersa: at mox *saeuum Aeneam* fortem, vt I, 99 et al. — 902 Locorum notationem v. sup. 522. 527 sqq. — 904 *saltus apertos*, non obsessos amplius, vacuos ab hoste. — 905 *exsuperat iugum*, cf. eod. l. 527. — 910 *Aeneam in armis* iunge: armatum, cum agmine armatorum. — v. 911 aduenientem peditatum audiuit. cf. sup. ad v. 607. *flatus*, hinnitus. — 912 Καί νύ κεν — εἰ μή. *ineant — tentent*: iniissent, tentassent, ni tinxisset h. e. mersisset equos Phoebus Oceano occiduo, qui vltra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Seruium: *tingat*, humiliter dictum

esse,

Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante vrbem, et moenia vallant.

esse, nescio quam vere. Lucretius vtique non refugit *candenti lumine tinctum globum* dicere, V, 720 et similia alibi. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912: *ineant pugnas et praelia tentent*. Potest tamen defendi hoc, cum et discrimen habeant illa duo, et iungi fere sic soleant ab Homero: πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS
LIBER DVODECIMVS

ARGVMENTVM

Attritis duobus aduersis praeliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, vbi omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra disfuadente Latino, reginaque multis cum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit: eiusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem — 106. *Accipit conditionem Aeneas, sollennique vtrimque sacramento foedus sancitur* — 215. *Id Iunonis impulsu* 134 — 160, *a Iuturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conuersa, perturbatur* — 243: *primusque omnium Tolumnius augur, falso auguria certam suis victoriam promittens, vnum ex Gylippi filiis hasta traiicit* — 276. *Quo facto in conflictum armorum vtraque pars ruit* — 310. *Aeneas quoque, dum subiti tumultus caussam ignorans suos reuocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, praelio excedere cogitur* — 323. *Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit* — 383. *Interim Venus decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur* — 429. *Refectis viribus Aeneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit* — 445. *Verum, cum Turnus sui copiam non faceret (Iuturna enim, quae excusso Metisco auriga currum eius moderabatur, in diuersam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)* — 485, *caede multorum facta* — 553, *oppugnandae vrbis consilium capit: admotoque ad moenia exercitu, in pro-*

propugnacula proximaque aedificia ignem coniicit — 592. Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit — 613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, vt sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum vrbem, se inspiciente, in hostium potestatem peruenire, vltro Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen prouocat — 696. Ea pugna superior Aeneas, cum victi hostis precibus iam paene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris eius balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat. ad f.

Turnus vt infractos aduerso Marte Latinos
Defe-

Tela iam detexta, et rebus ad nouissimum momentum adductis: cum pugna altero die exspectanda sit, qua Turnum esse casurum facile pro se quisque praeuidet: noua tamen rerum momenta excitauit poeta variauitque narrationem mirifice. Pugnae vtriusque exercitus substituitur certamen inter Aeneam et Turnum singulare. Foederis conditiones ipsum Aeneidis argumentum ac finem continent, vt Troiani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato foedere. Ita noua rerum conuersio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Aeneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si vnquam, se iactantem videmus. Praeter spem Aeneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram exspectationem intercipit Iuturnae fraus. Ad vltima peruentum, cum Aeneas ad vrbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur: sed et in his multa deorum interuentu incidunt, quibus erigitur animus ac nouitate delectatur.

1—106 Turnus, nullo nec Latini, nec Amatae monitu auocatus, in pugnam cum Aenea ruit. *infractos:* „antea semper non fractos" interpretatur Seruius, quem mirum est nunc demum in hac voce haerere potuisse, quam

Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: vltro inplacabilis ardet,
Adtollitque animos. Poenorum qualis in aruis,
Saucius ille graui venantum vulnere pectus,
Tum demum mouet arma leo, gaudetque comantis

Excu-

quam iam aliquoties, vbique pro, fractus, poetae frequentatam vidimus, v. c. sup. IX, 499: *infractae ad praelia vires*. Monuerunt nunc satis multi, *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerdam; *in* in his habere vim Graecorum *α* intensiui, si modo vtrumque intendit, nec potius otiosum vacat. — 2 *sua nunc promissa* posci, exspectari, vt iis satisfaciat. Sunt promissa de pugna cum Aenea ineunda: sup. XI, 436 sqq. — 3 *vltro:* nullis adhuc probris et conuiciis a quopiam factis. — 4—9 Sumta comparatio ab Homero Il. *ε*, 136 sqq.: *υ*, 164 sqq., quae inter splendidissima Homeri loca sunt, translata passim in Scut. Herc. v. 426 sqq., sed ad aliam rerum speciem deflexa et praeclare variata: Vt leo vulnere accepto multo magis furit: sic Turnus aduerso rerum successu magis etiam quam ante irascitur; hoc enim est *attollit animos*, et *gliscit violentia Turno accenso:* quod Homero erat loco priore Iliad. *ε*, 135 Diomedem a vulnere recreatum, πρὶν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι, Δὴ τότε μὶν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος. (Illud vero, quod Il. *χ*, 96 legitur, vix huc commode trahi potest.) Ceterum, quae ad ornatum in his vff. spectent, facile obserues. Nec sine fructu ad ingenium fingendum (nam ad interpretationem poetae necessariae eae non sunt) similes comparationes aliquis conferat, quae notatae sunt iam ab aliis: in primis Statium Theb. II, 128—133: Lucan. I, 205—215. VI, 220 sqq.: Valer. III, 597 sqq.: Q. Calab. III, 142 sqq. cf. quoque sup. IX, 551 sqq. — v. 6 *mouet arma* a virorum pugna petitum; nihil amplius; ad pugnam se parat. conf. Ge. III, 236. Etsi Statius in tigride ornauit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat vngues*, lib. II Theb. 130. — *gaudet:* voluit *exsultare*, γαυριᾶν, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. — *fixumque*

que

Excutiens ceruice toros, fixumque latronis
Inpauidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignaui Aeneadae; nec, quae pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiae, (sedeant spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos; cedat Lauinia coniunx.

Olli

que sc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus erat: translate, ab iis, qui vias obsident praedandi caussa.

11 Repetit Turnus quae iam sup. XI, 434 sq. dicta, dum se pugnae singulari cum Aenea obtulerat. — 11 12 Respicit sup. XI, 115-188. Aeneae verba ad legatos Latinorum, sed in inuidiam Aeneae traducta. *retractent* non est, quod Seru. voluit, *repetant et reuoluant*, sed reuocent, recantent, recedendo ab iis, de quibus iam conuentum erat; nam sequitur *recusent*. — 13 *fer sacra* cf. inf. 118 sq. *concipe foedus*, fac verbis conceptis, vt Seru. — 15 *desertorem Asiae*, inuidiose, quasi transfugam; supra VII, 358: *exsules Teucros* dixerat Amata. *sedeant* ad ignauiam exprobrandam esse accommodatum vides. — 16 *crimen commune refellam*. crimen duplici modo accipi potest; aut criminationem Turni ab omnibus factam (cf. sup. lib. XI, 215 sqq.) confutare vult: Verba sunt forensia: aut *crimen commune* est, quod Latini vna cum Turno sustinent, quod non aliud esse posset quam fugae; hocque ille refellat ferro, vt inf. 644 *dextra Drancis dicta refellit*; Etsi Turnus fugisse dici nequit. Ita tamen Servius: commune fugae ac timoris dedecus solus meis virtutibus (mea virtute) comprimam. — 17 aut ille vincat me: *victos*, victum me.

18

Olli sedato respondit corde Latinus:
O praestans animi iuuenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores: Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes diuique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Coniu-

18 Decorum aetatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, h. prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrit. — 19 *quantum ipse* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2: *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.* ex Ismenes sororis, vt videtur, verbis. — 22 *Sunt tibi — Sine me:* haec iungenda ad absoluendam sententiam. Callide senex Latinus ea praemittit, quae dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cuius ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est; mihi aurum est, (vnde sup. XI, 213 *praediuitis vrbe Latini*) et animus largiendi tibi quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. *animus*, propensa voluntas); sunt aliae puellae tuis nuptiis non indignae; verbo adsunt omnia, quae moderatis votis satis facere possint; sed meae filiae coniugio potiri non potes. — 25 *οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος*, comparat Servius. Putant autem poetam in animo habuisse Il. ι, 399. 400. — 27 *veterum procorum:* respectu aduenae Ae-

Coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma inpia sumsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix vrbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum adscire paratus:
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia; ad mortem si te (Fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaeui, quem nunc maestum patria Ardea longe
Diuidit. Haudquaquam dictis violentia Turni

Flecti-

neae dicti *veteres*, indigenae illi. De re vid. sup. VII, 54 sqq. — 29 *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatae. cf. VII, 366: X, 76. — 30 *vincla* religionis et foederis; *Seru.*: quod sequens versus declarat. — 31 *Promissam eripui genero.* Nam Aeneae per legatos promiserat filiam. Vid. sup. VII, 267 sqq. — 35 *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *recalent* pro *calent* — aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Seru.* — 37. 38. 39 *Quo referor*, a consilio reuocor ad aliud, retrahor? Cur toties consilium muto, foedere cum Troianis semel sancito? Si, quod vides mihi faciendum esse exstincto te, ad societatem cum Troianis antea initam redeundum erit: cur idem non facio te viuo et incolumi? — 41 Auertat Fortuna omen, quod dictis inest! — 44 *longe diuidit*: ne dubita sic iungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo sed in poeta versamur: cui animus abducendus erat ab angustiis finibus

Flectitur: exsuperat magis, aegrescitque medendo.
Vt primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat vmbris.
At regina, noua pugnae conterrita sorte,
Flebat;

bus regni, in quo haec agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic sup. XI, 317 ager *Longus in occasum.*

46 *Exsuperat*, felix dilectu vocabulum pro vulgari crescit, praeualet; vt sup. II, 759: *flammae exsuperant*; est ex ὑπερέχειν. — *medendo* passiue, dum medicina ei affertur. — 49 *letum pro laude pacisci*, ἀντὶ κλέους, mortem recipere, non recusare; h. leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cuius saltem discrimen subibat pugna suscepta. cf. inf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; vtrumque *pacisci* designare potest: adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. — 51 *nostro vulnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem qui Il. υ, 435—437, at Il. δ, 510 non satis conuenit. — 52 *Longe illi erit*: formula minarum frequens in primis poetis: v. Cerdam, et ad Tibull. I, 5, 2, etiam Graecis exemplis illustranda. In vs. 52. 53 Homericam narrationem Il. ε, 311 sqq. respici, per se patet. — 53 Etsi dubitari potest de hemistichio, an Virgilii sit: distinximus tamen post *tegat*: quo facto loci difficultas saltem sublata est. *Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem Feminea tegat*; *et vanis sese occulat vmbris* sc. ille. Nec autumes sic scribendum fuisse *occulet*. Nam alterum non modo recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore: vt solet in primis Maro noster.

Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
Tangit honos animum: (spes tu nunc vna, senectae
Tu requies miserae; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
Vnum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul haec inuisa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiua videbo.
Adcepit vocem lacrimis Lauinia matris
Flagran-

54 *noua pugnae sorte*. Minus bene pro magna Seru. et alii. Immo: noua pugnae conditione, nouo genere: singulari sc. certamine. — 55 *moritura*, tamquam quae mori decreuisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et saepe. — 57 *honos*, αἰδώς, passiue, qui habetur, reuerentia; supra VII, 401. 402 *gratia*. Comparant Intpp. modo Hecubae Iliad. χ, 82, modo Andromachae exemplum Il. ζ; sed sunt haec paullo remotiora. — 58 *imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus*, dignitas, auctoritas. — *in te omnis domus inclinata recumbit*, nititur, ornate: tu columen es, tamquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρείσμη. — *Teucris* pro Teucro, Aenea, positum esse facile videas. Sed quorsum factum? vt a vulgari oratione eo magis recederet. Ita mox 62 *haec lumina* pro: hoc lumen, vitam. — 63 *captiua* ad inuidiam adiectum: satis erat victa, cuius propositum exitu caruit; vel obnoxia, quae, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64 — 69 Praeclare τὸ ἦθος in virgine seruatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem siue ex antiqui aeui more siue ex carminis oeconomia Lauiniae nullae praecipuae partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore puellae acquiescere debuit poeta. Sic supra quoque lib. XI, 479. 480. Erubuisse autem putanda est, cum praesente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Aenea, factas esse vellet. Nam de amore Laui-

Flagrantis perfusa genas: cui plurimus ignem
Subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violauerit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent vbi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrimis, neue omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud

Lauiniae, in vtrum illa animo inclinaret, nihil vsquam, si bene memini, poeta meminit. — 65. 66 Non est hypallage quod volunt, inepta figura; sed vtrumque dici et animo repraesentari potest: vt et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor ex concitato sanguine calorem.

67. 68 Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior. — *violauerit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino natiuum φθείρειν, *corrumpere*, dicitur, et Homerus μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixerat. — 68 *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem v. 69 qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores*: talis color erat in virginis ore.

70 Vt ipse rubor decebat puellam, Turnus Lauiniae amore magis incenditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam coniectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor*. Cerda bene laudat illud Liuii III, 47 de Appio: *Tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbauerat*. — 72 *omine tanto*: ipsis lacrimis ominosis (cf. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Il. ω, 218. 219. cf. Il. ζ, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 sqq. illustratur sententia ver-

Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae:
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat vnda.

Exin,

bum non esse, nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, vti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod iam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, 973, vbi cf. Schol. Winkelman. Monum. ined. T. II. p. 172 alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo eiusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi exstare narrat. Locus Plinii XXXIV, 2 accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex eo fit, veteres natiuum aliquod aes candidum notum habuisse. Nomen orichalci inde ad vulgare hoc nostrum metallum traductum, etiam ex Lexicis constat. — 88 *aptat habendo*, ad habendum, vt Seru., h. e. vt haberi commode manu ac tractari possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. — 89 capiti aptat galeam. *cornua cristae* noue dixisse videtur. Seruius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos. Ita comae, non *cristae*, dicendae fuissent cornua. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, τρυφάλεια, quae explicita et discriminata in ternas diuersas partes vergit ac nutat: Tales λόφοι, ex conis s. φάλοις suis prodeuntes, potuere cum *cornibus* comparari et per *cornua* designari. Homeri lectione imbutis obscura haec esse nequeunt. — 91 *tinxerat*, ad temperandum seu indurandum ferrum. v. sup. VIII, 450: *alii stridentia tingunt Aera lacu:* et similia Ge. IV, 172. *Stygia* autem *vnda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophocl. Ai. 1056 de ferro, quo is occubuit: Ἆρ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος; argute tamen et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer et horrendus; et, cum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam,

Exin, quae mediis ingenti adnixa columnae
Aedibus adstabat, validam vi conripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare reuolsam
Semiuiri Phrygis, et foedare in puluere crinis
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentis.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.

Mugi-

iam, quoniam Styx et ipse *ἄφθιτος* amnis erat et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quae in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (*φαρμάσσειν, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρουγε* (non *τε*) *κράτος ἐστὶ* Odyss. *ι*, 393) res est notissima, obseruata quoque Plinio XXXIV s. 41; ita isto quidem respectu Stygia aqua cum iudicio ac delectu posita videri potest.

92. 93 Ad veteris aeui morem omnia. v. Od. *α*, 127. — 94 *Actoris Aurunci spolium*, Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: vnde supra lib. VII, 795 in Turni copiis erant *Auruncae manus*. — Mox 95. 96, vt sup. X, 773. 774. — 99. 100 Perpetua in Troianos tamquam molles homines iacta probra: cf. sup. IV, 315 sqq. IX, 614 sqq. partim ex fama de Troianorum opulentia, partim ex permutatione Troianorum cum Phrygibus facta. An vero comas iam Phryges illi calamistro *vibrare*, crispare, soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim: videtur in hoc heroici saeculi more deserto sui aeui mores substituisse. — 101. 102 De ira nil frequentius his. Iam praeiuit Homerus Il. *α*, 104: *ε*, 607: *τ*, 365. 6. Od. *δ*, 662: Hesiod. Sc. Herc. 390; sed *scintillae* h. e. fulgores, *μαρμαρυγαὶ*, rem augent mirifice.

Mugitus veluti cum prima in proelia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis saeuus in armis
Aeneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi foedere bellum.
Tum socios maestique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique iubet responsa Latino

Certa

fice. Praetulit signa Apollon. I, 1296. 1297. In ceteris praeiuit Lucret. III, 290 de calore: — *Cum feruiscit, et ex oculis micat acribus ardor.* — 103 sq. Ornatum comparationis ex Ge. III, 232. 233. 234 petiit, vbi v. not. add. Catull. Epith. P. et Th. 111. Versum graecum in Epp. ad Attic. VIII, 5 adscripsit iam Guell. ἐίψας πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα: vt hic: *ventos lacessit ictibus.* Illud alterum: *et sparsa ad pugnam proludit arena* proprium taurorum naturae esse notum est, idque iam Plinius VIII, 45 s. 70 notauit. Add. Oppian. Cyneget. 56. 57. 58: Q. Calab. IV, 237 sqq.

107 *saeuus*, fortis: vt toties iam poetae dictum vidimus *saeuum*, *crudelem*, *atrocem*, *ferum.* — *acuit Martem*: vt *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poetae dicunt θήγειν, h. e. ὀξύνειν, παροξύνειν, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. Etiam pro: *acuere alicuius famem*, acuere aliquem, noster poeta ausus est dicere: *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. — 109 *foedere*, pugna singulari ex foedere. Idem v. 112 *pacem* dixit. — 111 *Fata docens.* Non veretur poeta hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim nouit fatale sibi esse, vt vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitae discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat

Il.

Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Poſtera vix ſummos ſpargebat lumine montis
Orta dies; cum primum alto ſe gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnae ſub moenibus vrbis
Dimenſi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et dIs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,

Velati

Il. η, 50. 52. — 112 *viros*, κατὰ τὸ σιωπώμενον, intelligitur miſſos eſſe legatos, vt Seru. monet: etſi ſup. v. 75 tantum vnus Idmon memoratus eſt.

113 Bene Seruius: „Et ſciendum, nunquam diem ſic potenter deſcripſiſſe Virgilium, ſicut in IV, 522 noctem, vbi Dido peruigilans deliberat.„ Oritur ſcilicet dies, *qui fatum rebus in aevum Conderet humanis*, quo que ſumma belli et carminis exitum ſuum inueniret. — Ordo: *Poſtera vix ſummos ſpargebat lumine montes Orta dies — Campum — Rutuli Teucrique parabant*; pro: cum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei — 115 *lucemque elatis naribus efflant.* De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. Exquiſitius vocabulum captauit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνέειν, commune eſt. Ouid. Met. II, 119. 154. 155. Praeiuerat autem etiam in vocis dilectu Ennius: *funduntque elateis naribus lucem*, vt Seruius monuit, et Luciſius apud Victorinum: *efflantque elatis naribus lucem.* — 116 In ſqq. potuit ante oculos verſari ſimile inter Troianos et Achiuos foedus de pugna ſingulari Il. γ, 314 ſqq. — *Campum parabant*, inſtruebant: aequando, purgando ab arbuſtis etc. cf. inf. 770. 771. — 118. 119 Argutantur Seruius, Iul. Sabinus et alii. In *ara*, quae h. l. e ceſpite fuit, puta eſſe *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii* autem *communes* ſunt, per quos vterque iuraturi erant Latinus et Aeneas; vt in loco Propertii I, 11, 16; vbi puella *perfida* non meminit *communes deos.* Sicque ſup. lib. VIII, 275 *communemque vocate deum.* cf. Valer. Fl. IV,

761

Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Vtque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Designunt

761 *Communesque vocant superos.* — 120 Antea legebatur: *Velati lino*: vitta linea cincti, cui frondes sacrae erant implicitae. Feciales descriptos volunt. Sed verior lectio est *limo*, subligari, περιζώματι, cincti: vt praecincti esse solebant ministri sacrorum. — 121 *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; vt supra Auentini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando πιλεῖν ductum, confertum, densum, esse vellent. Docta est Seruii nota ad h. l. super antiquo hoc verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod inf. v. 130 *hastae* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tamquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum: *hastatus*, *clipeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 vti vix licet, cum non satis liquido constet de lectione. — 127 Mnestheum, Asylam et Messapum, excitat nominatim, primum vt poeta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent quam summatim annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit praecipua. De Mnestheo Troiano v. sup. ad lib. V, 116. 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175 — 178, Messapus in Latinorum auxiliis

Defigunt tellure haſtas, et ſcuta reclinant.
Tum ſtudio effuſae matres, et volgus inermum,
Inualidique ſenes, turris et tecta domorum
Obſedere; alii portis ſublimibus adſtant,
At Iuno e ſummo, qui nunc Albanus habetur;
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti;
Proſpiciens tumulo campum adſpectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies vrbemque Latini.
Extemplo Turni ſic eſt adfata ſororem,
Diua deam, ſtagnis quae fluminibusque ſonoris
Praeſidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate ſacrauit:
Nympha, decus fluuiorum, animo gratiſſima noſtro,
Scis

auxiliis erat. conf. ſup. VII, 691. — 130 Vt ad v. 116 diximus, poſſunt in his nonnulla ex Il. γ eſſe adumbrata: vt hic ex vſſ. 134 ſqq. Sed *ἀσπίσι κεκλιμένοι* ibi diuerſum eſt ab hoc, quod *ſcuta reclinant:* ibi innixi ſunt ſcutis, vt ſup. lib. IX, 229: *Stant longis adnixi haſtis et ſcuta tenentes:* at h. l. reponunt in terra, *κατατίθενται*, *ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ* ſcuta. — 131 ſq. ornate haec dicta. Cupiditate ſpectandi egreſſae domibus feminae, pueri et ſenes, aedium tecta et muros adſcendunt.

134 *At Iuno*: de formula hac, qua deorum interuentum orditur poeta, cf. ad lib. IX, 638. Iuno Iuturnae Turni fata aperit nouiſſima. — 135 *neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi ſolitas acceſſit. — 139 *Iuturna* proprie vnius fontis Nympha eſt, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progreſſus, mox in lacum diffuſus et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diua deam* h. dea deam, nihil amplius: nec Grammatici audiendi, qui diſtinguunt. — 141 *ſacrauit:* cum dilectu poſitum verbum, pro *dedit*. — 142

Scis, vt te cunctis vnam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iouis ingratum adſcendere cubile,
Praetulerim, coelique lubens in parte locarim:
Diſce tuum, ne me incuſes, Iuturna, dolorem.
Qua viſa eſt fortuna pati, Parcaeque ſinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuuenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adſpicere hanc oculis, non foedera poſſum.
Tu, pro germano ſi quid praeſentius audes,
Perge; decet. Forſan miſeros meliora ſequentur.
Vix ea: quum lacrimas oculis Iuturna profudit.
Terque quaterque manu pectus percuſſit honeſtum;
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno;
Adcelera, et fratrem, ſi quis modus, eripe morti;
Aut

decus fluuiorum ſimpl. pro aquarum, fontium. — 144 *ingratum cubile:* h. mihi inuiſum, quatenus in eo pellices Iunoni inuiſae Iouis amplexibus tenentur. Ita malim accipere quam aut ad *Iouem ingratum* aut ad *Latinas ingratas* retrahere. Seruius varie tentat. — 148 *Cedere res Latio*, Latinis res procedere, eos fortuna ſecunda vti. — 151 Comparant Il. γ, 305. 306. ſaltem ad verba. Ad rem nota Seruii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus fauent, ab iis recedere monet: vide Stat. VII, Theb. 789 et Il. χ, 213. — 153 *decet* plus eſt quam licet. ἔοικεν. — *forſan.* Serv. „vt forte poſſit fatorum ordo mutari." ſcilicet, non tolli, quod fieri nequit, at mutari tamen, rebus alio modo diſpoſitis, aut differri. — 155 *honeſtum*, pulcrum ex καλόν, vt Ge. II, 392: *caput honeſtum.* — 157 *ſi quis modus*, exquiſite pro: quocunque modo;
etiam

Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam volnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis aui specimen; bigis it Turnus in albis,

Bina

etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, *συγχέειν*; sup. VII, 339: *disiicere pacem*. Consilium autem Iunonis ex Homero petitum Il. δ, 64 sqq. —160 *incertam:* aut vtrum faceret, aut de euentu. Nam v. 153: *forsan miseros meliora sequentur*.

161 sqq. — 215 Foedus inter Aeneam et Latinum de pugna singulari cum Turno ineunda, eiusque conditionibus. Multum superauit Maro Homerum in sollennibus foederis exponendis; cf. Il. γ, 259 sqq. Ad figuras Virgilio noue vsurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in vnum desinit. Quod tamen ex Homero laudat Odyss. μ, 73. 74, alienum est. Hyperbaton esse dixit Seruius, vt ordo sit: *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poeta genus, et tum indiuidua subiungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque: *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Aeneas — Romae: Procedunt* (sc. omnes) *castris*. *ingenti mole*, magna molitione, apparatu. Seruius: pompa, ambitu. — 163. 164 corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductae argumentum. *specimen* est δεῖγμα, documentum: vt Ge. II, 241. *Solis aui:* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poeta sup. VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Seruius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Vlyssis filium habitum La-

Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et coelestibus armis,
Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Saetigeri fetum suis, intonsamque bidentem
Adtulit, admouitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conuersi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.

Tum

tinum auctore ipso Hesiodo Theog. 1011—1015: tamen necessitas nulla est, vt, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulae veteris Italiae narratae et ornatae fuerint, potuerunt esse vtique, qui vel Faunum vel Picum (nam *auum* simpliciter de vno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ouidii Metam. XIV, 320 sqq. nouimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 exscripsit: vbi cf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus et Imperatoribus conspicitur, exprimere vtique voluit poeta; forte respexit honorem Caesari et Augusto habitum: *distinctam radiis coronam*, v. c. apud Flor. III, 2, 91 de Caesare; v. Intpp. ad Vellei. II, 59, 6. Primo tamen loco fabulam spectauit Maro de Circe, Solis filia, cuius caput radiatum ab Argonauticis celebratum: v. Orph. 1216 sqq. — 165 *bina:* ex more heroum. v. sup. lib. I, 313. — 167 habens clipeum et arma a Venere matre accepta, *Sidereus* fulgens, coruscus, sideris instar: hoc cum *flagrans* conuenit. Homer. Il. π, 134 θώρηκα, ποικίλον, ἀστερόεντα, ποδώκεος Αἰακίδαο. — 170 In foedere iungendo porca mactatur more Romano. cf. sup. VIII, 641, agna Troiano et Graeco. v. Il. γ, 246 sq.

172 — 174 Notandus et discendus ex h. l. mos horum sacrorum. Orientem

spectan-

Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Iuno,
Iam melior, iam, diua, precor; tuque inclute Mauors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque, Fluuiosque voco, quaeque Aetheris alti
Religio, et quae caeruleo sunt numina ponto;
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno:
Conuenit, Euandri victos discedere ad vrbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma vlla rebelles
Aeneadae referent, ferroue haec regna lacessent.
Sin

spectantes molem salsam iniiciunt victimae, pilos e fronte eius exscindunt ense (cf. sup. VI, 245. 246), quos in flammam coniiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri haec ad consecrationem victimae putanda sunt. Inde inf. 213 *rite sacratae pecudes*. Graecis vno verbo est *κατάρχεσθαι*. Rem pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios, et Cerdam. — 174 *pateris altaria libant*, exquisite, libando rigant. —176 Formula ad ductum Homericae concepta Il. γ, 276 sqq., in qua antiquissima numina inuocantur; ea quae fuerint ex hoc ipso loco obserua. Formula similis etiam in Od. ε, 184 sqq.: Il. ο, 36 sqq: τ, 258 sqq. occurrit. Nec iniucundum hoc obseruare in poeta ex decoro personarum variatum: Aeneas stricto ense, tamquam periurium vlturus, Latinus sceptro protento precatur. — 177 Comparant verba ex Il. α. ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα. — 179 *iam melior*, propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur; sup. lib. III, 435 sqq. — 180 *torques* h. l. regis, moderaris, tua voluntate, proprie: flectis, vt currum. — 181 *quaeque Aetheris alti religio*. Variauit orationem; h. e. Aetherem inuoco. Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem aetheris esse necesse est: hinc suum *quaeque* etc. petiit,

Sin noſtrum adnuerit nobis Victoria Martem,
(Vt potius reor, et potius dI numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto. Paribus ſe legibus ambae
Inuictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo; ſocer arma Latinus habeto;
Imperium ſollemne ſocer; mihi moenia Teucri
Conſtituent, vrbique dabit Lauinia nomen.
Sic prior Aeneas; ſequitur ſic deinde Latinus,
Suſpiciens coelum, tenditque ad ſidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,

Vim-

— 184 *conuenit: συγκείσθω*: conuentum eſto in hoc, vt. — 187 *Sin noſtrum adnuerit nobis Victoria Martem:* Per hypallagen dictum, pro: ſin noſter Mars adnuerit nobis victoriam, accipit Seruius, alii tacent. Enimuero eſt doctior ratio loquendi, pro vulgari: ſin victoria propitia fuerit, annuerit nobis pugnantibus, pugnae noſtrae; quod ſit fauſto pugnae exitu. Nunc, cum pro pugna Mars memorari ſoleat: pro pugnae euentu ſecundo: *noſtrum Martem*, h. e. exitum ſecundum, qualem nos optamus, dixit. Ita Mars non modo pugnam, ſed et fortunam et ſucceſſum pugnae, in noto illo denotat: *aequo Marte*, vt ſup. VII, 540 et al., *ſecundo Marte* X, 21. — 188 *reor* h. l. pro ſpero. — 189 ſqq. Haec egregie ex eo, quod vere factum eſſe ex hiſtoriis conſtat, adumbrata ſunt. — 190 *paribus legibus*. Hoc iam praemunierat poeta oraculorum veterum auctoritate: ſup. VII, 256: *Et veteris Fauni voluit ſub pectore ſortem — paribusque in regna vocari Auſpiciis*. — 192 *Sacra deosque* intell. Penates ac Veſtam. v. ſup. lib. II, 293. — Latinus habebit ſummum imperium cum iure belli: vt adeo ſub eo legibus ſuis viuant Troiani. *ſollenne* accipio legitimum: vt ſolent ea, quae legitima ſunt, ſollenni ritu ſuſcipi, tradi. — 198 Deos in Italia vetu-

ſtiſſima

Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignis et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis vlla volentem
Auertet; non, si tellurem effundat in vndas,
Diluuio miscens, coelumque in Tartara soluat:
Vt sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde leui fundet virgulta, neque vmbras,
Cum semel in siluis, imo de stirpe recisum,
Matre

stissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat; id quod et ipsum obseruatu dignum. — 199 *vim deum*, vt numen, deos inferos et Ditem. Nil amplius. *κράτος θεῶν* pro *θεοὶ κρατεροί*. — 200 *fulmine*, tamquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Ioue periurii vltore cogitare. — 201 *medios ignes*, in medio positos: vt saepe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, vt sint tamquam sequestres et conciliatores pacis. — 203 *volentem* bene adiectum: nam potest foedus rumpi eo nolente et inuito: vti sup. VII, 586 sqq. societatis initae violationem prohibere non potuit. — 204. 205 non, si vis vlla Terram, Mare, Coelum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluuium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et vndae. *effundat tellurem in vndas*. Ex vulgari modo loquendi effunduntur vndae in tellurem: vnde per hypallagen dictum putauit Seruius et alii. Sed constituenda est notio τοῦ *effundat* ex altero *soluat*. Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis maior diluat et effundat in mare: tamquam glebam illam, *βῶλον ὑγρὰν*, Medeae apud Pindarum Pyth. IV, 67 sq. *coelum in Tartara solui*, h. e. resolutum cum Tartaro misceri. — Ad 206—211 vix necesse vt moneamus, haec ex Il. α, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia

Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, et viscera viuis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu,
Tum magis, vt propius cernunt, non viribus aequis.

Ad-

alia est imitatio lib. III, 707 sqq. — 208 *cum semel* ἐπεὶ δὴ πρῶτα τομὴν (h. e. stirpem vnde recisum fuit) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. *matrem*, de terra, vt sup. XI, 71: *Non iam mater alit tellus*. Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est haec Pindari arbos ἐὸν ἐρημώσασα χῶρον. — 210 Aere ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationis in hoc: vt hoc sceptrum, haec hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc foedere recedam. Aliter res se habet apud Homerum, vbi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achiuis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum esse repullulaturum. Vtrique poetae iniuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. — 213. 214 *rite sacratas*, consecratas, cf. sup. ad v. 172. — *in flammam iugulant*, vt saepe iam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro: in flammam proiiciunt iugulatas. — 215 *cumulantque oneratis lancibus aras*: cumulate apponunt in ara exta in lancibus. Eadem sup. VIII, 284: Scilicet *viscera*, qua voce alias carnes designantur, nunc in Italorum sacris *exta*, in flammam immittuntur lancibus arae admota: Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta*. cf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

216—308 Fraude Iuturnae animis Latinorum incensis foedus turbatur. Comparare solent Il. η, 215 sqq. — 218 *vt propius cernunt non*

Adiuuat, incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genae, et iuuenali in corpore pallor,
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda:
In medias acies, formam adsimulata Camerti;
Cui genus a proauis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus vnam
Obiectare animam? numerone, an viribus aequi
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.

Vix

non viribus aequis. Seruius: eos congressuros esse, subaudit. Burmannus: *vt cernunt* scilicet adstare Aeneam, et Turnum non esse aequis viribus. Simplicissimum erat supplere, seruata verborum iunctura, *vt propius cernunt* pugnam *non viribus aequis futuram.* Turbas tamen et hic fecit et me ipsum in fraudes induxit praua interpunctio, qua nunc a me sublata, omnis sententia expedita est: *non viribus aequis*; h. cum vires vtriusque aequae non essent, retrahendum est ad verba: *impar ea pugna videri.* —219 *Adiuuat,* facit, vt ita iis videretur; auget metum. — 222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Il. δ, 86 Pandarus Mineruae monitu foedus turbat. cf. sup. V, 496. 497. — 225 *genus ingens* esse debet vel numerosa gentilitas, quod multos ille habebat communi stirpe ortos, vel *genus* est pro nobilitate et splendore generis dictum. — 229 *pro cunctis talibus*: in laudem dictum ne dubita vel propter vs. sequ. pro his, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus aequi.* — 232 *fatalis manus:* De Troianis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Seruio accipias:

Vix hoſtem, alterni ſi congrediamur, habemus.
Ille quidem ad ſuperos, quorum ſe deuouet aris,
Succedet fama, viuusque per ora feretur:
Nos, patria amiſſa, dominis parere ſuperbis
Cogemur, qui nunc lenti conſedimus aruis.
Talibus incenſa eſt iuuenum ſententia dictis
Iam magis atque magis; ſerpitque per agmina murmur;
Ipſi Laurentes mutati, ipſique Latini.
Qui ſibi iam requiem pugnae rebusque ſalutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni ſortem miſerantur iniquam.

His

propter copulam, quae hoc ad Etruſcos reuocat: quos, vt arbitror, omnino epitheto hoc ornauit, vt ſint agmen dirum, tetrum, exitiale. Moleſtius eſt, ſi dicas reſpexiſſe ſup. lib. VIII, 497 ſqq. aut eſſe fatis debitum, vt Aruns erat XI, 759. *Infenſa* propter receptum a Turno hoſpite Mezentium ibid. v. 492 ſqq. Sed totum verſum e margine veniſſe ſuſpicari licet. — 233 *Vix hoſtem:* breuiter expoſuit, quod Homerus ornatum dederat Il. β, 123 ſq. — 234 Auguſta rei ſpecies: *ſuperos, quorum ſe devouet aris:* ſententia tamen obſcurior. *Aris deorum* proprie *ſe deuovere* dicitur is, qui aut ſacris curandis, adeoque ſacerdotio conſecratur, aut ſacris templisque tuendis ſe conſecrat ac deuouet: vt XI, 440 *vobis animam hanc ſoceroque Latino Deuouco*, vobis tuendis, adeoque pro vobis, pro veſtra ſalute. Neutrum hic locum habet. Deuouet ille ſe, vitam ſuam, morti pro Latinis, *aris deorum*, in aris, h. e. ad aras, foedere facto ante aras: re omni in maius aucta. — 235 *viuusque per ora feretur*, ad notum illud Ennianum: *volito viuus per ora virum:* feretur ſermonibus, etiam poſt mortem ſuperſtes; — 238 *iuuenum ſententia*, vt γνώμη pro animo. — 241 Comparant Intpp. Iliad. β, 453: γ, 112.

244

His aliud maius Iuturna adiungit, et alto
Dat signum coelo; quo non praesentius vllum
Turbauit mentis Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fuluus Iouis ales in aethra
Litoreas agitabat auis turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cum labsus ad vndas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus vncis.
Adrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Conuertunt clamore fugam; mirabile visu;
Aetheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, praedamque ex vnguibus ales
Proie-

244 sq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Il. μ, 200 sqq. quod expressum est a Cicerone in Mario: v. de Div. I, 47. et 9, 247 sqq. cum altero Odyss. ε, 160, vt tamen accommodatum illud sit ad euentum praesentem. — 245 *praesentius*, efficacius. Intellige ostentum clarum, manifestum, ἐναργὲς, quo deorum voluntas tam manifesta fit, vt dubitari de ea nequeat. — 246 *turbauit mentes Italas:* Ornate expressit poeta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis visum erat: seu clarissimum quod vnquam viderant. Nec emphasis quaerenda est in *mentes Italas*. *monstro*, h. l. ostento, augurio ipso. — 248 Fuere cygni, vt ex sqq. patet: hos, quam ornate designauit! *littoreae aues*, pro flumineis, palustribus. *improbus* h. l. audax. v. sup. XI, 767 et al. — 252 *Conuertunt clamore fugam:* redeunt cum clamore, ait Seru., quod in exercitu fieri solet. Recte vt sup. XI, 621. 622 pro vulgari: conuertere se ex fuga. Accipitur ita fuga de dispersis aquilae aduentu cygnis: vt sit pro: conuertunt se a fuga; neque *cunctae volucres* aliae sunt quam cygni reliqui, qui abeuntem raptorem turmatim in altum euolantes persequuntur. Sentio hoc melius fieri, quam si *cunctae volucres* dictae accipiantur

Proiecit fluuio, penituſque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore ſalutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod ſaepe petiui.
Adcipio, adgnoſcoque deos: me, me duce ferrum
Conripite, o miſeri, quos inprobus aduena bello
Territat, inualidas vt auis, et litora veſtra
Vi populat. Petet ille fugam, penituſque profundo
Vela dabit. Vos vnanimi denſate cateruas
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et aduerſos telum contorſit in hoſtis
Procurrens; ſonitum dat ſtridula cornus, et auras
Certa ſecat. Simul hoc, ſimul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Haſta volans, vt forte nouem pulcerrima fratrum

Corpora

piantur de vniuerſo alitum, qui tum in propinquo aderant, aerio agmine et *fuga* de volatu ſimpliciter. Etſi grammatice recte haec dicta eſſent: nam *conuertimus iter*, non modo, quod mutamus, vt ſup. V, 581, ſed etiam ſimpliciter, vt ſit *dirigere*, *intendere*, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam perſequuntur aues omnis generis. *Penitus:* in interiora nubium. Vide v. 263.

257 *ſalutant:* venerantur, vt bene Seru., acclamant, et cum acclamatione omen accipiunt. — 258 *Expediunt manus*, vt arma capiunt, quas, vtpote otioſi, palliis vel togis inuolutas habebant. — 260 pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum ſenſum interpretari, vt aquilam de Aenea cygnum de Turno accipiat. — 268 *certa:* directo. *ſimul hoc, ſimul*, variat id quod alias eſt *ſimul ſimulque*, ἅμα τε καὶ, aut ἅμα, *ſimul*, ſemel poſitum. Saepe iam vidimus. conf. Seru. — 269 *cuneos* ornate pro conſeſſu et conſeſſus ordinibus dixit.

270

Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Vna tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo;
Horum vnum, ad medium, teritur qua sutilis aluo
Balteus, et laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuuenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fuluaque effundit arena.

At

270 Occiditur vnus ex sociis Troianorum. *Hasta — transadigit vnum* (κατὰ) *costas.* — 273. 274 secundum exemplum in Il. δ, 132. *balteus sutilis* seu linteis seu coriis consutis; sup. X, 313 *aerea suta.* habet balteus duas oras, quae in medio iunguntur *fibula*, quae acu *mordere* dicitur, qua adstringit oram vtramque baltei. Iam balteus in infima thoracis parte subiungitur ad muniendam aluum; ita apud Homerum l. c. at in Marone thoracis mentio fit nulla, sed solius baltei aluum tegentis et cingentis. qua *balteus teritur aluo:* proprie balteus terit aluum, nunc exquisitiore poetarum vsu, vicissim, aluus terit balteum eodem sensu. Incidit telum ea ipsa parte qua *laterum iuncturas mordet fibula. Iuncturae laterum* aut sunt baltei duae orae, quae iunguntur ambientes latera corporis, aut sunt latera, h. orae baltei, ζωστῆρες ὀχῆες, quas *fibula mordet*, colligit, iungit: ita ornate *iuncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in aluo balteus, fibulaque inserta constringitur. cf. imitationem Silii VII, 624 sq. vbi aliquis a tergo vulnus accipit resupinus ruens in mucronem hastae, penetrantis in corpus *qua fibula crebro ictu*, pulsu, per tela hostium, *loricae laxata, resoluerat morsus*; vt exigua pars corporis nuda pateret. Videtur autem ea pars corporis vulneri inferendo curiose quaesita esse, vt ex duobus locis, iam ab aliis laudatis, intelligitur: Valer. Fl. III, 189. 190 vbi vulnus fit in ipsa commissura baltei, fibula duo serpentes imitante: *qua caerulus ambit balteus, et gemini committunt ora dracones.* Alter locus est in Prudent. Psychomach. 678 sq. vbi omnino multa sunt ex praeliis Maronianis

im

At fratres, animoſa phalanx, adcenſaque luctu,
Pars gladios ſtringunt manibus, pars miſſile ferrum
Conripiunt, caecique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum. Hinc denſi rurſus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor vnus habet decernere ferro.
Diripuere aras; it toto turbida coelo
Tempeſtas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipſe Latinus
Pulſatos referens infecto foedere diuos.
Infrenant alii currus, aut corpora ſaltu
Subiiciunt in equos, et ſtrictis enſibus adſunt.

Meſſ.

in allegoricas pugnas translata, oratione poetica graui et ornata.

277 ſqq. Praelio iam pedeſtri et equeſtri iuſto deſcripto, reſtabat poetae, vt tumultuariam pugnam deſcriberet. Hoc fecit in eo, qui ſequitur, loco. Comparent ſtudioſi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum Ouid. Met. XII, 210 ſqq. — 280 *inundant campum*, felix voc. ad copiam declarandam; *Agyllini* cf. ſup. VIII, 478 ſqq. *pictis armis:* ad diuerſorum metallorum mixtionem retuli ſup. lib. X, 181: *verſicoloribus armis.* Niſi poeta ſimpliciter γραφὰς ἀσπίδων deſignare voluit:, quae tamen *picta* quidem ſed non *verſicoloria* poſſunt dici arma. — 284 Ex Ennii VIII laudat Macrob. VI, 1. *Haſtati ſpargunt haſtas; fit ferreus imber.*

286 *pulſatos deos*, grauius verbum poſuit, quod αἰκίζεσθαι Graecis eſſet, vt violatos et ignominioſe habitos deſignaret. Morem autem fuiſſe neceſſe eſt, vt foederibus faciendis ipſa deorum ſigna ad aram ſtatuerentur: quippe quae h. l. attulit Latinus et ſecum reuehit. — 287 *Infrenant currus*, vt ἅρματα, pro equis iugalibus. conf. I Ge. 514 et al. vt contra Homero ἵπποι pro curru. *ſubiiciunt* ſurſum, in altum, more Virgiliano. cf. Ecl. X, 74:

Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere foedus,
Aduerso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo inuoluitur aris
In caput inque humeros. At feruidus aduolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo grauiter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima diuis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obuius ambustum torrem Corynaeus ab ara
Conripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
Caesariem laeua turbati conripit hostis,
Inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum:

Sic

74: Ge. II, 19: III, 241: IV, 385. — 289 *regis insigne*, diadema.

690 *confundere foedus* ex Homerico συγχέειν ὅρκον pro turbare. Iam sup. lib. V, 496, vbi vide. — 291 *proterret*, elegans et efficax verbum, pro: proturbat, irruit in eum. — 293 in sinciput et tergum: ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους Il. ε, 586. — 294 *telum trabale*; magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Servius. — 296 *Hoc habet:* sollenne verbum de accepto vulnere. Nota res. *haec melior* fere vt lib. V, 482: *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persoluo.* — 300. 301 Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed in vulnerum varietate mira mirum in modum se iactant epici poetae Homeri exemplo; cumque omnis haec res in corporum animorumque motu versetur, sensumque legentis impellat: quod epici carminis munus est; et ferendum hoc est, et, poetico ornatu si se commendat, probandum. — 300 *occupat:* cum adiuncto accipiendum: occupando ferit, φθάνει πλήξας. conf. Valerii

Fl.

Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superinminet: ille securi
Aduersi frontem mediam mentumque reducta
Disiicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus vrguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeue ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum iam foedus, et omnes
Conpositae leges; mihi ius concurrere soli;
Me

Fl. III, 168 imitationem. — 303 videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis; (saltem barbam more Etrusco alebat 300. 301;. Secus Troiani) illiso eius ori torre ardente, verso tergo fugisse: tum alter Corynaeus, qui e Troianis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum caedit. At Alsus Rutulus, v. 306. 307 Podalirii, Troiani, qui in eum pugnantem nudo ense irruerat, os securi elata ferit. — 307 Comparant simile vulnus Il. δ, 460. 461: Il. ν, 611 sqq.: π, 502. — 309. 310 Iidem versus lecti iam sup. X, 745. 746. Homerica confer in locis modo laudd.

312 — 382 Aeneam, misceri manus vetantem, eminus sagitta ferit; quo e pugna educto Latini ferocientes Troianos adorti magnam stragem edunt. *Nudato capite*, nudo. In caussis rei argutantur Intpp. Praestat saltem Seruii ratio: scilicet deposita galea, vt posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non esse impositam capiti, nisi vltimo loco, et re iam ad discrimen adducta; in negotiis vitae communibus incedere ac discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, vt h. l. *manum inermem*. sup. XI, 489 Turnus armauerat se *Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem.*

Me sinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
Firma manu; Turnum iam debent haec mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Adtulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Aeneae iactauit volnere quisquam.
Turnus, vt Aenean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe feruidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto;
Semineces voluit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri

San-

ensem. — 316. 317 Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam, foedus, pugna cum Turno ineunda ex foederis conditionibus, sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achiuos et Troianos turbatae morem haec esse adumbrata, iam monitum est; sed pleraque docte variata. — 319 *alis adlapsa* iungendum, h. e. aduolauit. Docet alter locus sup. lib. IX, 578. — 320 *pulsa*, inf. 856 *impulsa*, pro emissa: sagitta impellitur neruo, cornu, manu. *quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno, et hoc pro, quo mouente, emittente. — 322 *pressa*, suppressa, vt Seru. latet, ignoratur. — 324 sqq. Oblique hoc ipso amplificat Aeneae laudem ac virtutem. Nunc recedente Aenea Turnus conscenso curru pugnam redintegrat, multis virtutis speciminibus editis. — 326 *superbus*, nunc pro: animosus, audax; et *molitur* poetae simpl. pro mouet, adeoque tractat, regit. — 330 *hastas raptas*, correptas, arreptas. Sic saepe.

331 sqq. Turnus quadrigis ince-

Sanguineus Mauors clipeo increpat, atque furentis
Bella mouens inmittit equos: illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit vltima pulsu
Thraca pedum, circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter proelia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile caesis
Hostibus insultans; spargit rapida vngula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Iamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornauerat armis;

Vel

incedit et pugnat Martis more. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et grauitate non minus insignem Il. η, 298 sqq. Adde Il. υ, 208 sq. Aliter expressit locum Silius lib. I, 433 sqq. Marti sedes proprie assignata Thracia. *Sanguineus:* gaudens sanguine, *αἱμοχαρής*. Ita Servius: qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, *αἱματόεις*. *clipeo increpat*, docte, pro clipeum mouet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit. Nam diuersum est, clipeum pulsare hasta: Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *concitus* increpat, pro concitate. — *bella mouens* simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici, obuia res est), Ira, Insidiae. Variauit et ornauit Comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Il. δ, 440: Hesiod. Scut. 195.

337-340 Talis rerum species saepe ab Homero oculis obiicitur: vide Il. λ, 531. 534-536: υ, 498 sq. — 341 con-

Vel conferre manum, vel equo praeuertere ventos,
Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
Antiqui proles bello praeclara Dolonis;
Nomine auum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra vt Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus:
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Adfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul vt campo Turnus prospexit aperto:
Ante leui iaculo longum per inane secutus,

congressus cum illo, cominus. συνάψας τὰς χεῖρας. — 345 vt seu pedites seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornauit, tamquam auo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσιν, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poetae, in primis tragici, seu vt nouitate et varietate delectent, seu pro consilii diuersitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, vt et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16; nec placet Cerdae commentum, qui *animum manusque* ad ignauiam trahit; multo minus inter ea referam, quae Maro superstes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon adeo ignauus homo videri debet. — *antiqui* pro nobilis et magni Seru. — 352 *nec equis adspirat Achillis.* mutato tempore, pro *adspirauit*, paullo durius, nec satis luculenter. Dictum cum respectu ad *ausus*: vt iam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspirauit ad Achillis equos. cf. vss. l. c. Il. κ, 401. 402. — 354 Per longum spatium iaculo insequutus Turnus Eumedem e longin-

Siſtit equos biiugis, et curru deſilit, atque
Semianimi labſoque ſuperuenit, et, pede collo
Inpreſſo, dextrae mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit iugulo; atque haec inſuper addit:
En, agros, et, quam bello, Troiane, petiſti,
Heſperiam metire iacens: haec praemia, qui me
Ferro auſi tentare, ferunt; ſic moenia condunt.
Huic comitem Asbuten coniecta cuſpide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Therſilochumque;
Et ſternacis equi lapſum ceruice Thymoeten.
Ac velut, Edoni Boreae cum ſpiritus alto
Inſonat Aegaeo, ſequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila coelo:
Sic Turno, quacumque viam ſecat, agmina cedunt,
Conuerſaeque ruunt acies; fert impetus ipſum,

Et

ginquo vulneraſſe putandus eſt. Hinc ille *ſemianimis lapſusque:* et Turnus, qui haſtam nunc non haberet, *mucronem*, ſeu haſtam, ſeu gladium illius manu extorquet, quo eum iuguler. — 355 Poſtquam ſequutus et aſſequutus telo eum erat: deſilit Turnus curru, vt ſaepe pugnantes de curribus cominus congreſſuri. v. c. Il. γ, 29 et infra v. 681. — 358 *tingit* enſem *iugulo*, h. e. immittit in iugulum, vt ſanguine tingatur. — 360 Amara irriſio! *metire* agros corpore, quos nouis colonis Troiani metiri et aſſignare volebant.

365 Velut boreas nubes fugat, ſic Turnus late ante ſe Troianos agit. *Edonus* Boreas, vt alias Thracius, ab Edonis (Ἠδωνοί) Thraciae populo. Incumbunt autem aquilones mari Aegaeo in primis grauiter, ſunt enim hi eteſiae, de quibus v. Plin. II, 47. Adde Apollon. Arg. II, 527 ſq. — 369 *conuerſae*, ſeu verſae in fugam, ſeu turbatae ex κλονεῖσθαι. *fugam dant*, faciunt, vt iam alibi

Et cristam aduerso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
Obiecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clipeo obiecto conuersus in hostem
Ibat

alibi vidimus. — 370 *Et cristam.* Non otiose hoc adiectum; sed menti obiicit speciem hominis ruentis. Tum poterat poeta vulgari more efferre; *fert impetus ipsum Aduerso curru, et cristam quatit aura volantis.* Sed vides Maronis studium exquisitioris et doctioris orationis, cristam *volare aduerso curru* absolute posuit: dum currus aduersus ventum fertur. — 372. 373 *ora detorsit dextra, frenis*, durum et molestum est. *equorum citatorum frenis*, h. e. immissis frenis, h. habenis, non magis placet. Vero proximum est: *spumantia frenis ora*, h. e. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variauit poeta, quod sup. IV, 135 dixerat: *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.* — 374. 375 Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet iugis*, ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter haec *lancea consequitur retectum*, h. e. in loco corporis patenti, nec clipeo tecto, percutitur. Tum ille *conuersus* stricto gladio in *hostem*, a quo vulneratus erat, ibat, qui adeo alius ac diuersus ab Turno esse debuit. Ita equis eius manu dimissis Turnus inuehit eumque prostratum obterit. — 375 *loricam bilicem*, binis seu filorum, si lintea, seu hamorum vel catenularum, bracteolarum, squamarum, si ex aere fuit, ordinibus factam; vt *trilicem* sup. III, 467 et V, 259, vbi not. — 376 *degustat*, vt bibere: sic iam γεύεσθαι pro stringere Il. *v*, 258: φ, 60. 61, alibi alia figura ἐπιγράψαι χρόα. *rota*

 et

Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota praecipitem et procursu concitus axis
Inpulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenae.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
Interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Saeuit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis

Iasi-

et axis, currus Turni. — 381. 382 De vulneris in ipsa ceruicis vertebra illati sede ac modo cf. sup. XI, 691—693. Breuitate vsus poeta pro, vulnere *inter galeam et thoracem* facto, *abstulit caput*.

383-440 Redit ad Aeneam vulneratum Maro. cuius *curationem*, vt *epicum* poetam decebat, *mirabili modo* factam exponit. — 386 *nitentem* (quoad) *gressus alternos cuspide*, ἔγχει, ἐρειδόμενον ἔγχει, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, vt probabile sit, accepto. — 387 *Saeuit*. Bene, inquit Seru., viro forti seruat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum tractat, labefactat; fracto ligno poscit, vt vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia haec ad nostros sensus accommodatiora, quam quae de Glauco Homerus Il. π, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturae veritatem. — 389 *auxilioque viam*. viam auxilii; qua via et ratione expeditissima vulneri medela afferri possit.

391 sqq. *Iapis*, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis Menelai vulnus sanantis

Il. δ,

Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, laetus Apollo
Augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille, vt depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum vsumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuuenum et maerentis Iuli
Concursu, lacrimis inmobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequid-

Il. 3, 213 sqq. — 394 *dabat*, dare volebat: nam Iapis oblatis a Phoebo pluribus artibus Apollineis, arte augurali, canendi, sagittandi, eis spretis, *maluit* medicam artem (quam, vt poeta, *vsum* dixit) addiscere, adeoque id munus a Phoebo optione data elegit, *vt depositi proferret fata parentis*, vt patris sui iam conclamati mortem differret. Idem, sed diuersa ratione, est *proferre vitam*, h. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter: maluit *mutas agitare inglorius artes*. Varie *de mutis artibus* statuunt viri docti. Grammatica quidem fert, vt musicae comparatione dictas putes, non vocales, non canoras. Sed cum ceteris h. l. adiunctis non bene conuenit hoc. Intelligo *artes mutas* poetico more, quae silentur, et faciunt, vt ii, qui eas colunt, sileantur; adeoque obscurae; vnde *inglorius*. Contra artes augurandi, iaculandi et canendi, illis aetatibus celebritatem dare poterant. Nam in vita heroum augures, vates, bellatores clari habentur. — 398 *acerbe fremit*, vt supra *saeuit* vs. 387. — 400 *immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu*: egregie ad ἐνάργειαν narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V, 367. — 401 *Paeonium* Apollineum, hocque pro, medicorum more. Pronuntiandum autem *Paeonium*:

 Nam

Iamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque nouae rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro; quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos adcendit in hostem.
Non haec humanis opibus, non arte magistra
Proueniunt; neque te, Aenea, mea dextera seruat:
Maior agit deus, atque opera ad maiora remittit.
Ille auidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;

Fortu-

tionem minuit. *panacea*, *πανάκεια*, est inter fabulosos succos iam apud Callim. in Apoll. 40. — 421. 422 Comparant Il. π, 528. 529. *quippe*, vtique, δή, quod alias, scilicet. — 424 *rediere in pristina*, in pristinum; vires restitutae sunt.

425 Exclamationis repentinae vim facile sentis. Egregium narrantis hoc artificium. — 428 *proueniunt*, pro vulgari: fiunt, eueniunt. — 429 *agit*, non accipio cum Seruio, Apollo facit haec, nam id tenue; sed *προπέμπει*, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. — 430 Mira festinatio etiam in Aenea et praeclare tempus praeteritum: *incluserat*. — 432 *est*, factus est, *habilis lateri*, *ἄρηρε*, *εὖ ἀρηρώς* (*ἐστιν*,) *ἥρμοστο*, vel vt Il. γ, 332. 333 thorax *ἥρμοσε δ' αὐτῷ*, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori. *habilis hasta* supra fuit, quae manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quae membris commode respondet. — 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiae grauitate, vi ac veritate; quocum comparanda loca pulcerrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Il. ζ, 474 sqq., tum Aiacis ad Eurysacem ap. Sophocl. 1647 sqq., vnde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1: *Virtute sis par*,

Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleuerit aetas,
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector.
Haec vbi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum inmane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum caeco puluere campus
Misce-

par, *dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit quam par erat. — 435 *verum laborem.* Seruius ait: „quem per me „ipse suscipio: non qui ex „aliorum virtute imperato„ribus adscribi consueuit." Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, *καρτερίᾳ, ἀνδρείᾳ.* Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis verae me tibi habe propositum; at secundae fortunae exempla pete ab aliis. Altero loco: *Fortunam ex aliis:* vocabulum *discere* non aeque appositum erat. Forma tamen orationis inde exsistit exquisitior pro vulgari: vtere fortuna meliore quam ego expertus sum! — 437 *defensum dabit* pro defendet, vt iam similia vidimus. *magna inter praemia ducet*, per magna belli decora, victorias: *ducet*, quatenus puer sequitur, incedit, patre praeeunte. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebo, si te defendero. — 438. 439 440 Versus aurei animis puerorum, quibus illustres parentes prouidentiae munere contigerunt, infigendi, vna cum praeclaris vss. III, 342 de Ascanio: *Ecquid in antiquam virtutem* sq.

441-467 Redit in pugnam Aeneas, caedes facit et Turnum ad pugnam exposcit. Verba comparant Il. *ν*, 1 et ad 443. 444 Il. *λ*, 723. Iam vero 444 vulgare est: puluis miscetur, turbatur in campo; et, quia obscurat aerem, hinc caecus; vt solet poeta pro: qui visum eripit,

Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab aduerso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnis Iuturna Latinos
Audiit adgnouitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, vbi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium: miseris, heu, praescia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in aduersos ductor Rhoeteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis

Adglo-

pit, *caecum* dicere. — 445 *excita* doctius quam concita, mota. — 449 *Iuturna refugit*, Camerti assimulata sup. 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducto iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450 *rapit*, ducit Aeneas concitate: elegantius quam ducit. *atrum* puluere puta; — 451 sqq. Comparatio ex Homero ducta: sed variata egregie et ornata nouis accessionibus: Il. δ, 275 sqq. (non vero Il. ν, 334 sqq. comparari et Maroni obtrectari debebat). *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quae nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *abruptis procellis* Ge. III, 259: *abruptis nubibus* Aen. III, 109 dixerat. Similiter *praeceps* dictum occurrit, de ventis, Euro, Noto. *dabit ille:* tempore futuro haec ἐναργῶς extulit. — 456 *heros Rhoeteius*, Troianus: v. sup. III, 108. — 457 Bene Seruius densentur, vt cuneatim conglobati dimicent. *cuneis*, in cuneum.

Adglomerant. Ferit ense grauem Thymbraeus Osirim,
ArchetiumMnestheus,Epulonem obtruncatAchates,
Vfentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in aduersos telum qui torserat hostis.
Tollitur in coelum clamor, versique vicissim
Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque auersos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos aequo, nec tela ferentis
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe labsum temone relinquit.
Ipsa subit, manibusque vndantis flectit habenas,
Cuncta gerens,vocemque,et corpus,et arma Metisci.

Nigra

cuneum. — 458 *grauem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet, nec refert: nam simpliciter ornat; fortem exponit Seruius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. Sunt autem in his vss. 459 sq. qui caedunt, Troiani, qui caeduntur, Latini. — 460 Comparant verba Il. π, 558. De Tolumnio sup. 258. 266. — 466 Sic Hector Patroclum insequitur Il. π, 731. *tela ferentes*, inferentes, vt sup. quoque XI, 872, h. adortos se, contra stantes.

468—485 Iuturna soror in diuersas partes agit Turni currum, ne Aeneae occurrat. *Iuturna virago.* Servius: virago dicitur mulier, quae virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius, adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: vt παρθένος, παρθενική. Quod vero Iuturnae h. l. tribuit Maro, subiectum est Homeri exemplo Il. ε, 835 sqq., vbi Pallas, deiecto Sthenelo,

Diome-

Nigra velut magnas domini cum diuitis aedis
Peruolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parua legens nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Iamque hic germanum, iamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur: volat auia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obuius orbis,
Vestigatque virum, et disiecta per agmina magna
Voce

Diomedis currum simili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo versamur.

473 Cum discursatione currus Turni comparatur hirundinis vagus volatus. Exemplum huius comparationis, quantum quidem mihi constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poeta is, vnde ductum est, intercidit: est hoc inter inuenta Maronis. Obseruanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda. — *Nigra hirundo:* vt domesticam designet, non ripariam, vt Scaliger obseruauit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quae dorso nigro caerulescente est; et agi hic non de palatio vrbano, sed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat:* quae in vrbe non facile quaeras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. sup. v. 256. 263. — 475 Suauis versus: *parua* cum dilectu: vt paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem. *nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι. — 480 *Nec conferre manum:* cum Aenea, vt Seruius monet. Nam alios persequitur.

481 Vt *legere vestigia, oras, vias,* est persequi, sic *legit* h. l. *Aeneas tortos orbes,* obliquas et implicitas vias, vt Seruii verbis vtar (cf. inf. 743), pererrat ac peruagatur. — 482 *disiecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati

Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentauit equorum:
Auersos toties currus Iuturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat aestu;
Diuersaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, vti laeua duo forte gerebat
Lenta, leuis cursu, praefixa hastilia ferro,
Horum vnum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Aeneas, et se conlegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
Diuersos vbi sensit equos currumque referri,
Multa Iouem et laesi testatur foederis aras.
Iam tandem inuadit medios, et Marte secundo
Terribilis, saeuam nullo discrimine caedem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.

Quis

sipati cedunt ordines. — 483. 484 Quoties e longinquo Turnum animaduerterat eumque insequebatur sic, vt iam aggredi vellet etc. *tentare* h. l. pro assequi, attingere: saltem in eo esse, vt assequaris. Videtur autem (cf. v. 465.) Aeneas pedes incedere.

486—499 Aeneas se Turnum assequi non posse videns, a Messapo, e Latinorum ducibus VII, 692, iaculo petitur. — 486 *fluctuat*, κυμαίνει. — 491 *se collegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*. Res passim obuia. — 492 Ennium Annal. XIV: *tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne*, ante oculos fuisse Macrobius VI, 1 contendit. — 494 Sic sup. X, 813. 814 — *insidiis subactus*, ira victus. Vulgo non satis diserte exponunt Interpp. Nam si *subactus* est coactus, ieiuna fit oratio. Accipio *subactus*, vt domitus, victus, δαμασθείς, de ira, propter insidias, quibus petitum

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmin[e] caedes
Diuersas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius hero[s]
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras!
Aeneas Rutulum Sucronem, (ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum, fratremqu[e] Diorem,

Con-

titum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus. — 499 Servius: „et hic moderate lo„cutus est. Nam Ennius „dixit: *irarumque effunde* „*quadrigas*."

500—553 Pugna atrox nunc oritur, stragesque vtrinque editur horrenda. Tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Aeneae et Turni, superioribus libris ingenium poetae exercuerant, vt nunc difficile negotium se aggredi sentire deberet, cum sibi annitendum esse videret, ne illis locis inferiora nunc subiecisse videretur. Hinc inuocatio dei alicuius. Servius laudat Stat. X Theb. 827. Iam — 503. 504 pro vulgari: Fieri ne potuit, vt gentes duae mox in vna[m] coaliturae tam atroci pugna concurrerent? — 505. 506 *Teucros*. Aeneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso, cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, sistere fecit impetum; tum primum effuse irruentes in hostem Teucri substiterunt. — 50[7] *Excipit in latus*, doc[te] pro excipit, vulnerat, in la[tere]. *qua fata celerri[ma]* *ὅθι — μάλιστά τε καίριόν* [...] *crudum* ensem pro cruent[o] vt et sup. X, 682.

509 Ergo Amycus et Di[o]res filii Priami. cf. sup. [...] 297: I, 221. Diuersi ab [...] Amy[...]

Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tris vno congressu, et maestum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et iuuenem exosum nequidquam bella Menoeten
Arcada: piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut inmissi diuersis partibus ignes
Arentem in siluam et virgulta sonantia lauro;

Aut

Amyco sunt, quos lib. V, 373: IX, 772: X, 704 vidimus. — 510. 511 Comparare solent Iliad. υ, 461. 462. — 513 *Ille* Aeneas *moestum*, ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Seruius tristem, seuerum, σκυθρωπὸν, exponit. *Nomen Echionium:* quoad nomen, nomine, Echionis filium; vti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum; mater Περιδία. — 516 *Hic* Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Pataram cum templo Latonae et liberorum. — 517—520 Egregie ad miserationem faciendam ornauit locum; idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut* etc. Similis elegantiae locum vide ap. Ouid. Met. III, 582 sqq. *Lerna* autem, etsi Argiui agri, fluuius et palus, non tamen a confiniis Arcadiae multum abest. Ex Euandri autem copiis fuisse putandus

521 sqq. Hic iam variauit ea, quae sup. lib. II, 304 sqq. posuerat, vbi vide notam. Comparatio vtraque in Homero et Apollonio obuia. De priore in primis cf. Il. λ, 155; Apollon. I, 1026 sq. Vid. sup. X, 405. — 522 silvam lauream intellige: posito generi, siluae, subiungit

Aut vbi decurſu rapido de montibus altis
Dant ſonitum ſpumoſi amnes, et in aequora currunt
Quisque ſuum populatus iter: non ſegnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur neſcia vinci
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murrhanum hic, atauos et auorum antiqua ſonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem ſcopulo atque ingentis turbine ſaxi
Excutit, effunditque ſolo. Hunc lora et iuga ſubter
Prouoluere rotae; crebro ſuper vngula pulſu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.

Ille

git formam ſeu ſpeciem, ex more. Pro virgultis *laurorum*, *lauri*, doctius dixit *virgulta lauro*. cf. ſup. lib. III, 442 et VI, 704. — 525 *quisque ſuum populatus iter:* grauiter pro decurrens, ſed populando, cum vaſtatione agrorum. — 526 *per praelia*, ordines pugnantium, aciem. — 527 *fluctuat ira:* quaſi fluctus agit, aeſtuat. Iam ſupra IV, 530: Dido *magno irarum fluctuabat aeſtu:* petita rei imagine ab aqua efferueſcente et aeſtuante: quae, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, vt erumpat. cf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur:* vocabulo ſollenni de copia; vt alibi docuimus. Sic *rumpuntur horrea meſſibus.* cf. ad Tibull. II, 5, 84. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exaeſtuante ira, quam vix continere poſſunt.

529 *hic*, Aeneas eſſe debet, nam Latinum occidit: et cf. inf. v. 638. *ſonantem* h. e. crepantem, iactantem, dixit: vt alias *ſonare* eſt loqui, commemorare. — 530 *genus actum*, exactum, ductum, procedens, per reges Latinos; omnes eius maiores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Interpp. — 531 *turbine* docte pro iactu, ſed cum rotationis notatione. *excutit* curru, v. e ſqq. — 532 prouolutus ille eſt ſubter currum; impeditur

pedituri

lle ruenti Hyllo, animisque inmane frementi,
)ccurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
)lli per galeam fixo ftetit hafta cerebro.
)extera nec tua te, Graium fortiffime, Cretheu,
:ripuit Turno; nec dI texere Cupencum,
\enea veniente, fui; dedit obuia ferro
'ectora, nec mifero clipei mora profuit aerei.
:e quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
)ppetere, et late terram confternere tergo;
)ccidis, Argiuae quem non potuere phalanges
iternere, nec Priami regnorum euerfor Achilles:
Hic tibi mortis erant metae; domus alta fub Ida;
.yrneffi domus alta, folo Laurente fepulcrum.
:otae adeo conuerfae acies, omnesque Latini,

Omnes

editus habenis et rotis. ta *lora et rotae eum prouolerunt fubter iuga*, currum. qui *nec memores*, immeiores *domini*, ad miferatioem dicti funt.

535 *Ille*, Turnus. — 536 *rata ad tempora*, aurata alea tecta, vt vf. fq. — 537 *xo* h. l. transfixo. — 538 raecum Crethea puta fuſe ex Arcadibus. *dii fui*, quorum in tutela erat, propitii, vt alibi. Aeolus t Lyrneffo Myfiae fub Ida, a parte poftea Aeolis reio patuit: conf. Burm. ad uid. Met. XII, 109, vt viatur poeta fabulam ignom etiam h. l. effe fequutus. Ex Lyrneffo capta erat Brifeis, Hippodamia. —545 *late terram confternere tergo*. ἐναργέστερον eft Homericum: πολλὸς ἔκειτο παρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα Il. π, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatae orationis ars obferuanda eft. — 546 *mortis metae*, θανάτου τέλος vel τέκμαρ, quatenus ipfa mors pro meta eft. Alias etiam *vitae meta* recte dicitur. Ceterum colorem orationis comparant cum Il. ς, 104: υ, 390. Sed proprie huc fpectat Il. π, 787: ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή. — 548 *conuerfae* h. l. inter fe ad pugnan-

Omnes Dardanidae. Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Euandrique Arcades alae:
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendun
Hic mentem Aeneae Genetrix pulcerrima misit
Iret vt ad muros, vrbique aduerteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille vt, vestigans diuersa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit: adspicit vrbem
Inmunem tanti belli, atque inpune quietam.

Conti-

nandum: vt εὐτρεπισθεῖς. Pugna per totam vtrinque aciem increbuit. — 552 *Pro se quisque viri:* verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Vrsin., vbi etiam *Pro se quisque:* quod inter imitationis exempla perperam refert. Etiam alterum hemistichium, quod iam sup. IX, 532 vidimus, Ennianum esse Seruius monet: *summa nituntur opum vi.*

554 Aeneas Turnum videns congressum vitare, nec praelio Rutulorum vires frangi, repente se ad vrbem Laurentum oppugnandam conuertit. *Hic mentem,* consilium immisit, indidit, Venus: *pulcerrima,* tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum aliis. Cum iam nouissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi vrbi Laurentum propius admouere voluit poeta, vt omnia essent ipsi rerum specie et hominum frequentia augustiora: vtque peripetia aliqua etiam haec esset, cum antea Troianorum castra oppugnata essent a Latinis, vt nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Seruii obseruatio: „Sane „bona, inquit, vsus est oe„conomia, vt diceret in„stinctu numinis profectum „esse Aeneam ad ciuitatis „excidium: nam incongru„vm fuerat, occupatum bel„lo per se tale cepisse con„silium." Immo incongrua est caussa. Sed facit poeta hoc, vt ipsi consilio maior aucto-

Continuo pugnae adcendit maioris imago;
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora: Iuppiter hac stat.
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Vrbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o ciues, haec belli summa nefandi.

Ferte

auctoritas accedat deae monito. — 556 *clade:* proprie, metu cladis, captae vrbis. 560 In sqq. adumbratur Allocutio militum. Breuitas et asperitas in ea commendanda venit. — 565 *Iupiter hac stat:* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet foedus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrobius monuit, lib. VI, 1 ex Annal. VII *Non semper vestra* (f. nostra) *euertit: nunc Iupiter hac stat.* — 567 *caussam belli.* Seruius ait: quia illic erat Lauinia. Cerda ad Amatam refert: vt inf. v. 600. Immo vero graviore vsus est verbo poeta. Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, vrbi tribuit: quae sane arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572 accipiendus. — 568 *vrbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum. Ceterum hunc versum quosdam per figuram Graecam exposuisse, obseruat Seruius, vt esset: ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν. Sane ad vulgarem formam erat: *ni fatebuntur se velle accipere.* Sed mutato tempore et omissione τοῦ *velle* opus erat, vt a vulgari recederet oratio. — 572 *caput belli et summa* est ipsa Laurentum vrbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. cf. not. ad v. 567. De Turno quis tandem hic

 cogi-

Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae inprouiso, subitusque adparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi;
Bis iam Italos hostis; haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia ciuis:
Vrbem alii reserare iubent, et pandere portas
Dardanidis; ipsumque trahunt in moenia regem.
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas vt cum latebroso in pumice pastor

Vesti-

cogitet? — 573 *foedusque reposcite flammis*. Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum foederi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato vrbi igni reposcite id, quod foedere iam pepigerant Latini.

575 Ipsi certatim, certantes inter se, *dant cuneum*, faciunt, vt toties *dare* nostro poetae. — 576 *Scalae improuiso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, apparuerunt, prolatae, admotae sunt. — 577 *primos trucidant*. Bene Seruius: qui primi ad portas erant obuii, scilicet stationem agentes. — 582 Variat orationem: *haec iam altera*, pro bis ruptum foedus, bis Italos, Latinos, hostes factos: conf. sup. 212 sqq. et VII, 263. 285. — 585 trahunt regem ad muros, haud dubie dedendae vrbis et renouandi foederis caussa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, vt fauos eximat mellarius, expelluntur aluearibus apum examina: cf. Ge. IV, 229. Comparationem Apollonio sublegisse Maronem, satis iam monuerunt Intpp. Locus

est

Vestigauit apes, fumoque inpleuit amaro;
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Voluitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
Adcidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus vrbem.
Regina vt tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae iuuenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat, crimenque, caputque malorum:
Multaque per maestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,

Et

est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq.; noster vero ad vrbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adiecit: v. c. *πέτρῃ ἔνι* est *latebroso in pumice. καπνιᾷν* est *fumo implere amaro.* — *vestigauit* est pro inuenit, et *ἀορίστως* accipiendum, in latebra, antro, eas detegit. *trepidae rerum*, sollenni (conf. sup. I, 178) ornatu, pro *trepidae* simpliciter: trepidae de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutae, *ἀμηχανοῦσαι.* — 591. 592 tantum ad exornandam comparationem valere debent: subnati ex verbis Apollonii: *ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι Καπνῷ τυφόμενοι.* Studium ornatus videmus vel in his: *fumus amarus*, molestus *ater odor*. Omissa in fine ad 592 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in vrbe Latinorum.

593 Noua calamitas afflixit Latinos casu Amatae. *fessos*, malis, et iam animis fractos. — 600 *caput*, auctorem, vt sup. XI, 361 de Turno:

Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam adcepere Latinae:
Filia prima manu flauos Lauinia crinis
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus aedes.
Hinc totam infelix volgatur fama per vrbem.
Demittunt mentis, it scissa veste Latinus,
Coniugis adtonitus fatis, vrbisque ruina,
Canitiem inmundo perfusam puluere turpans;
Multaque se incusat, qui non adceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adsciuerit vltro.

Interea

Turno: *o Latio caput horum et caussa malorum.* et *crimen*, reum, qui culpam meruit. — 603 Mortem Amatae iam exspectare nos fecerat sup. vss. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Aeneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui saeculi sensum attemperauit, nec ad nostram opinionem est diiudicandum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragoediis Graecorum frequentatum. Nobile adeo leti genus ex antiquo more, in primis in feminis. Sic Iocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Vlyssis Anticlea; Clite ap. Apollon. I, 1063. Phaedra et aliae. Hanc adeo mortem praetulit poeta historiarum fidei, qua apud Seruium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam *sibimet consciuisse.* *Nodum nectit*, funem, *βρόχον ἀνῆψε. nodum leti* dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, foedo, eximie! — 611 Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter ornat, vt Ge. I, 81; Scilicet *κόνιν αἰθαλόεσσαν* reddidit, quae non modo de cinere foci in propinquo stantis (vt Il. σ, 23 de Achille), sed et de

Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantis sequitur paucos, iam segnior, atque
Iam minus atque minus successu laetus equorum.
Adtulit hunc illi caecis terroribus aura
Conmixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
Confusae sonus vrbis et inlaetabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisue ruit tantus diuersa clamor ab vrbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror vt conuersa Metisci
Aurigae currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Aeneas Italis, et proelia miscet;
Et nos saeua manu mittamus funera Teucris.

Nec

de puluere occurrit Od. *ω*, 315. *Canitiem terra atque infuso puluere foedans* praeiuerat iam Catullus LXIII, 224.

614 — 696 Reuocandum in mentem, quod Iuturna ad extremos ordines Turnum deduxerat: sup. 483 sqq. Nunc illum pauor subit, cum poenitentia, cum vrbem oppugnari videt, tandem, nouo nuntio a Sace accepto curru desilit et ad vrbem properat. — 616 Turnus tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunae, sed processus, procursus equorum, cuius velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse. — 617 *caecis terroribus*, terrore, cuius caussam ignorabat. — 621 *diuersa ab vrbe*, in diuersa parte sita: clamor enim ei a tergo oritur. — 627 Verborum color comparatur cum Il. *ν*, 312 sqq. — 629 *mittamus funera Teucris.* Alias est *mittere aliquem neci, Orco*; et eo mo-

do

Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O soror, et dudum, adgnoui, cum prima per artem
Foedera turbasti, teque haec in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum vt crudele videres?
Nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murrhanum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti volnere victum.

Occi-

do putes dictum *mittamus Teucros funera*, Teucrorum corpora. Possit quoque aliquis *mittere* alicui v. c. patri filium *funus*, corpus caesi. Minus tamen conuenit et hoc. Verum *mittamus funera Teucris* nihil aliud esse potest quam, immittamus, inferamus caedem, vulnera Troianis. Quicquid tentes, apparet in hoc acquiescendum esse. — 630 *numero* sc. funerum, h. e. caesorum. Ita Seruii interpretatio lucem accipit.

632 Non est acerbe a poeta exigendum, vt argumenta exponat diserte, quibus agnouerit Turnus deam sororem. Sufficit euenisse multa inopinato et a caussis obscuris inde a v. 225 sqq. Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid esse, quod deam argueret. Similiter res se habet in loco, quem comparare solent, Il. ε, 815. — 634 *fallis*, λανθάνεις, latere vis. — 638 *Vidi.* Non reprehendendum erat a Grammaticis, hoc in superioribus nusquam legi, nec Murrhani caede sup. 529 narrata adiectum esse hoc, quod Turni ante oculos, Turnoque inuocato, ille occubuerit; Siue phantasma hoc est, quod animo Turni obuersatum dici poterat: sic sup. IV, 460. 461 de Didone; et saepe alii poetae; seu, quod equidem malim, vere Murrhanum occidi viderat;

Occidit infelix, ne nostrum dedecus Vfens
Adspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit vnum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Vsque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni: quoniam Superis auersa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpae
Descendam, magnorum haud vmquam indignus auorum.
Vix ea fatus erat; medios volat, ecce, per hostis
Vectus equo spumante Saces, aduersa sagitta
Saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Deie-

derat; et poeta id nunc demum subiicit. Ornatius autem extulit Maro, quod simpliciter Il. ε, 467 κεῖται ἀνὴρ etc. — 641 *Vfens*, occisus a Gya, v. sup. 460, adduxerat Aequiculas. De eo lib. VII, 744 sqq. — 646 *Vsque adeone mori*. Neronis voce celebratum hemistichium apud Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, vt alibi quoque; *boni*, propitii, vt Ecl. V, 65. Sententia vss. 646. 647 fere eadem quae sup. XI, 51. 52: quoniam deorum superorum voluntas, numen auersum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii. — 648 *culpae*, ignominiae, fugae. Pronuntiatio subsistit in *anima*; et hic hiatus quaerendus erat; non post *istius*.

650 Labefactum Turni animum nunc impellit, vtque Aeneae occurrat, permouet noua res: Sacae vulnerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239 sqq. — 654 *fulminat*: graue vocabulum, cuius

Deiecturum arcis Italum, excidioque daturum;
Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos vtrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit. Aestuat ingens
Vno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Vt primum discussae vmbrae, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad vrbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus

Ad

eius vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat, sed ad oculorum sensum rem reuocat celeritas motus et splendor armorum; vnde et sup. IX, 812 erat *fulmineus Mnestheus*. Voce iam Ge. IV, 561 vsus est. cf. inf. v. 700. — 657 *mussat* h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quae sup. XI, 345 et 454 atque inf. 718 redit, vt mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia apud Cerdam et al. — 659 *tui fidissima*, pro vulgari: in te, tibi; ad formam illius: tui amantissima, inflexum. — 660 *exterrita*: quod sup. 599 dixerat: *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta. — 664 *deserto in gramine*, extremo campo: sup. v. 614. — 667 *vno in corde*, vna eodem in corde. — 668 *Furiis* ad desperatas Lauiniae nuptias refer.

669 *vmbrae*: quia in vulgari sermone *caligo mentis* dici-

Ad coelum vndabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, conpactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontisque instrauerat altos. 675
Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem. 680
Dixit;

dicitur. — 672 Turrim ex seriore aeuo heroicae vitae intulit poeta: diuersi generis ab ea, quae supra IX, 530 sq. fuit narrata; illa extra murum, haec intra murum exstructa fuit. Admouebatur illa muris, vt inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. sup. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vortex flammarum. — 675 *pontes*, quibus discursus fieret per turrim et muros, v. sup. IX, 170 et 530. — 676 vincunt fata, parendum iis est, nec euitare ea licet. — 678 Melius, puto, interpungitur post *Morte*, vt sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte, pati.* — 680 In archaismo in *furere furorem* nemo haereat; sed, quod illustratum et expositum velles, hoc forte est: quam vim h. l. habeat *ante*. Seruius exponit: „prius quam ad eum veniam, vt pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam." Digna Grammatico interpretatio, non poeta! Cerda eum aliis *priusquam moriar* supplet; quod aeque putidum. Neque aliter expleri potest, quam *ante*, antequam *morte patiar quicquid acerbi est*. Video inquit, mortem fatalem mihi instare; ante tamen, quam eam subeam, sine me pugnam hanc cum eo inire, non pugnam euitare. Nisi vitio coinquinatus est versus, est vtique inter eos, quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, compleuit. Alias facile poterat succurri: *sine me furere, alma, s.* vel *sine me insanire furorem.* Sine me, o soror, indulgere *furori huic*

Dixit, et e curru saltum dedit ocius aruis;
Perque hostis, per tela ruit; maestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac, veluti montis saxum de vertice praeceps
Cum ruit, auolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis soluit sublabsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
Exsultatque solo; siluas, armenta, virosque
Inuoluens secum: Disiecta per agmina Turnus
Sic vrbis ruit ad muros, vbi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus aurae;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:

Parci-

huic meo, hoc est irae, virtuti, vt congrediar cum Aenea, etiam, si fatalis mors instet; neque me ad alia loca abductum a pugna arce.

684 sqq. Comparatio ex ipsa rerum natura vnicuique facile poetae obuia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius eam iam ab Homero tractatam Il. ν, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii: Statius VII Theb. 744 sqq.: Valer. Fl. VI, 631 sqq. Add. Tassus *Gierus. lib.* XVIII St. 82. Sed omnium diligentissimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, 694 sqq.: lib. II, 378—385 Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantasmatum dilectus. simulque ἐνάργεια. — 685. 686 Ornat caussarum enumeratione et variat orationem pro vulgari: auolsum vento seu imbre seu vetustate. *sublapsa vetustas* saxi, pro saxo sublapso vetustate: traducto attributo. — 687 *actu* exquisite, impetu, impulsu. *agi* pro moueri, deturbari, docte dictum; hinc *actus*. *mons* pro saxo, vt augeat phantasma, *improbus*, ingens, vt al. — 688. 689 His exornatur res et increscit admiratio. Haec multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Graeca compares, aut si ad simplicitatem orationis vulgaris singula redegeris.

690. 691 Simplicibus verbis eadem dicta Il. η, 789 et γ, 692.

Parcite iam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quaecumque est Fortuna, mea est; me verius vnum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arcis;
Praecipitatque moras omnis; opera omnia rumpit;
Laetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque niuali
Vertice

v. 692. Comparari solet cum Il. γ, 81: Odyss. ω, 529 sqq. — 692 magna voce infit. — 694 *verius est*, iustius est, me vnum pro omnibus rupti foederis poenam luere, vt iam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio e graecis adumbrata, vel ex illo Horatiano: *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Aeneas cum comperisset Turnum haud longe abesse, in eum ruit et pugnam cum eo committit; pugna tamen iterum differtur, fracto Turni gladio eiusque fuga. Praeclarus locus: primum in exhibenda impatientia morae et festinatione, tum in phantasmate mirae heroum magnitudinis et speciei corporis. *summas arces*, h. l. turres. ardua murorum. vt vs. 705. 6 *alta moenia* oppositis *imis muris*. *praecipitatque moras omnes*, 'otnate, h. e. omnia, quae eum morari poterant, festinanter agit. — 700 *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos*. Nam ad incessum haec spectant; qualis incedens Aeneas apparuerit. Etiam Hector apud Homerum Il. ν, 754: ὁρμήθη ὄρεϊ νιφόεντι ἐοικὼς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsum est. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanae phantasma: *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd.*

Vertice, ſe adtollens pater Apenninus ad auras.
Iam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Conuertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulſabant ariete muros;
Armaque depoſuere humeris. Stupet ipſe Latinus,
Ingentis, genitos diuerſis partibus orbis,
Inter ſe coiiſſe viros, et cernere ferro.
Atque illi, vt vacuo patuerunt aequore campi,
Procurſu rapido, coniectis eminus haſtis,
Inuadunt Martem clipeis atque aere ſonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros enſibus ictus
Congeminant; Fors et virtus miſcentur in vnum.
Ac velut, ingenti Sila, ſummoue Taburno,
Cum duo conuerſis inimica in proelia tauri
Fronti-

plumd. Parad. loſt IV, 984. — 702 *cum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruſcae* ilices, variante variato arborum motu luce et vmbra. Sic ſup. I, 164: *ſiluis ſcena coruſcis.* — 709 *cernere*, κρίνειν τὸν ἀγῶνα pro decernere, iam Ennio frequentatum. cf. Heinſ. ad h. l. poſt alios. — 710 cf. v. 696. — 712 *Inuadunt Martem:* elato ſpiritu, pro: incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque aere ſonoro:* vtrumque de clipeis colliſis. Inf. 724 repetitur: *Concurrunt clipeis.* — 714 *fors et virtus.* Non fors Turni, Aeneae virtus: ſed pugnantes non modo virtutem praeſtant, ſed et caſum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis obſeruant: v. c. ſi videt alter alterum nudare latus. Omnis autem haec pugna enſibus peragitur, haſtis fruſtra emiſſis vſ. 711.

715 Ornatiſſima comparatio: inuentu facile cuiuis obuia, ſed tam ſplendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88. 89. Sed ipſe Maro iam pugnam taurorum copioſe tractauerat in Ge. III, 217 ſqq. Cum quo conferre iuuabit Oppian. Cyneg. II, 43 ſqq. Ornat notionem ſiluae poſitis nomi-

Frontibus incurrunt: pauidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque iuuencae,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi volnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lauant; gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Aeneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera conplet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata inponit diuersa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat

nominibus celebriorum silvarum, Silae, siluae et montis, in Bruttiorum agro (v. ad Ge. III, 219) et Taburni in Samnio (v. Ge. II, 38.) — 717. 718. 719 Valent haec ad pugnae atrocitatem declarandam. *mussantque*, tacite expectant, conf. sup. 657. — *nemori*, pro pascuis, saltu: vt in Georg. v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. nunc et ipsis armentis. Ad v. 720 conf. Ge. III, 220 sqq. — 724 Cum poeta post tot alias pugnas copiosus in hac Aeneae et Turni pugna esse non posset: vt tamen animum eius phantasmate ac specie percelleret, primum comparatione effecit, tum effectu ad sensum graui fragore audito armorum: quod ad auditum terrificum est. — 725. 726. 727 Apud Homerum Iouem fata, κῆρας, Hectoris et Achillis Il. χ, 209 sqq. Achiuorum et Troianorum Il. θ, 69 libra expendere, notum est; sed ibi alterutrius exitium iam instare declaratur; quod secutus est Miltonus in praestantissimo loco lib. IV, 996 sqq. Maro ad diuersum phantasma Interpretes auocare debebat: ad magnitudinem pugnae et exspectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi exspectant, sed ipsi dii; ipse Iupiter libra pugnantium fata trutinat, sed aequa adhuc lance nec in alterutram partem propensa. — *quem damnet labor*, *quo vergat*

Emicat hic, impune putans; et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,
Adrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:

vergat pondere letum: praegnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie: vtra lanx pondere vergat (*καταῤῥέπει*) eoque ipso mortem denunciet: *letum* itaque pro ipsa lance dixit, cui letum insidet. Iam prius membrum *quem damnet labor* equidem sic accipio, vt eandem sententiam more suo bis exponat poeta: quem *damnet* sc. leto, (*damnare mortis* erat VI, 430 et *damnare caput Orco* IV, 699) Vtrum e duobus his morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu *labor* simpliciter pugna, vt *πόνος*, *μόχθος*. *damnare*, addicere poenae, ergo et morti. Sic absolute Silius IV, 229 *Ibant in pugnam damnati superis.* a diis destinati morti. Video alios sic accipere, vt sit pro: qui damnetur et addicatur labori; aut vt *damnare* sit damnum inferre; Scaliger vero: a quo frustra labor suscipiatur. Nondum damno meam rationem? At Seruius contraria iuncta putabat: „... est, inquit, quem voto l... beret labor praeliandi, pa... scilicet victoria etc." P... rum luculenter decla... mentem Grammaticus; ... enim vult, vt sit: quem ... vtrum, voti damnet pug... h. euentus pugnae; vt ... Ecl. V, 80: *damnare* vo... Sed, an *damnare* absolute a poeta ita dictum sit, recte dubites.

728 Turnus, *impune putans* id sibi futurum, tuto ... illaturum ictum; *consurgit* insurgit. vt XI, 284 *qu... tus in clipeum assurgat.* — ... Ductus casus ex Il. γ, ... vbi Menelai ictum, quo P... ridem petit, similis fortun... eludit. Facit autem noua... voluptatem, nouamque ex... spectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad nouam pugnam differuntur. — 73... Sententia imperfecta. Post hunc versum animo sup... plendum: et inermis sic relictus Turnus periisset vtique, ni fuga sibi consuluisset: *Ni fuga subsidio subeat,* sub...

Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Vt capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Volcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulua resplendent fragmina arena.
Ergo amens diuersa fuga petit aequora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis.
Vndique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec

subiisset, aut vt subiret eius animo, aut omnino pro subvenisset, auxilio fuisset.—734 Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, vt statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. sup. hoc lib. 89. 90); Sed mox, eo deposito, ad foedus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* sup. v. 165.

735 *cum prima*; sup. 324 sqq. —739 *arma dei ad Volcania:* nouatum docte, exemplo Graecorum, inprimis Tragicorum pro: ad arma dei Volcani, vel arma diuina Volcani. — 740 Locus similis Q. Calabri lib. I, 545—548. Bene autem nunc, cum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refricatur. — 740 *futilis*, pro vulgari: fragilis. — In sqq. 742 vestigia sunt fugae Hectoreae Il. χ, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, in primis Tassus in pugna Argantis et Raimondi *Gierus. liber. Cant. VII St.* 80 sqq. — 743 *orbes* v. sup. v. 481.

Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua inpediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede feruidus vrguet:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Ceruum, aut puniceae saeptum formidine pennae,
Venator cursu, canis et latratibus, instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias; at viuidus Vmber
Haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripaeque lacusque
Responsant circa, et coelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
Nomine

— *implicat*, eleganter pro facit, implicito cursu. — 745 *vasta palus*, non Iuturnae, nam is nimium quantum aberat, sed colluuies aquarum agrestis: vt omnino Laurentina regio erat et etiamnum est palustris. v. sup. ad X, 769. genua *tardata sagitta*, vulnere sup. 319.

746—790 Dum Turnus fugiens Aeneam insequentem cursu eludit, vt ab eo gladio peti non posset, ecce, dum Aeneas hastam trunco fixam extrahere laborat, a sorore Iuturna alium gladium accipit. — 749 Primae comparationis lineae in Hectoris fuga Il. χ, 188 sq. et κ, 360 Ornauit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 sqq. *inclusum flumine*, dum fugiens venit ad amnem in quem se deiicere non audet, *ripa territus alta* vs. 752. — 750 *aut puniceae* cf. Ge. III, 372. — 751 *insidiis:* sunt illae ipsae lineae pinnis ac formidine distinctae, quas expauescens ceruus non transilit. — 753 *Vmber*, canis ex Vmbria: quod facile vides. — 754. 755 Lepidum ornamentum comparantis rei: petitum ex Apollon. lib. II, 278—281. Imitationes sunt Ouidii Met. I, 533 sqq. et Statii V Theb. 165 sqq. — 756 *lacus* ex 745; — 760

Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra, praesensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementis,
Excisurum vrbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim leuia aut ludicra petuntur
Praemia; sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Seruati

— 760 sq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Il. χ, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois haec exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnae semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio an nostra aetas in praeliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. *et saucius*, vel etsi saucius; vel, quantum licebat ei saucio. — 763 *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. cf. sup. lib. V, 583. 584. — In versſ. 764. 765 transfert Homericos notissimos versus Il χ, 158—161. *leuia aut ludicra:* qualia erant in certaminibus ac ludis, seu στεφανῖται illi essent seu χειματῖται.

766 Vim poeticam Maroni propriam in oleastro hoc ornando agnosce: Simpliciter declarandus erat locus, quo hasta haerebat. Videtur ea fata quasi esse ex caprifico Homeri Il. χ, 145: conf. ζ, 433: λ, 167. Oleaster, κότινος, fuerat, in medio campo, nunc recisus ita, vt imae radices tantum superstites essent, quibus inhaeserat Aeneae hasta paullo ante in Turnum temere emissa: vs. 711. Iam haec arbos sacra erat Fauno, Laurentum, omnique Latinorum, numini, et conspicua appensis naufragorum votis: notus nautarum mos vel ex Horat. I Carm. 5, 14. — *lignum*, arbor.

Seruati ex vndis vbi figere dona solebant
Laurenti diuo, et votas suspendere vestis:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro vt possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneae stabat; huc inpetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu conuellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocauit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud vllis valuit discludere morsus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer, et instat:
Rursus in aurigae faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.

Quod

bor. — 770 *nullo discrimine*, adeoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor. — 771 *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. *καθαρὸς χῶρος*, vt Il. ψ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ouid. Fast. III, 582. — 772 *hic*, in radicibus trunci relictis. *hasta stabat*, ex iactu sup. 711. — 774. 775 Eadem in hasta Achillis conuellenda opera ponitur ab Asteropaeo Il. φ, 174 sqq. nunc, cum lignum tenax morderet ac retineret hastam vt diu frustra reuelleretur, refertur res ad dei Fauni opem Turno latam. — 778 *colui — honores*, vt sacra colere, religiones colere. — 781. 783 quam ornate: non potuit euellere hastam. *lento in stirpe*: quod 773 *lenta in radice*. *discludere morsus roboris*, eiusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastae arcte amplexus erat, vt difficile esset ad soluen-

Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice reuellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.
Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulua pugnas de nube tuentem:
Quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin' decuit violari volnere diuum?
Aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
Ere-

soluendum. Sic *mordet fibula*. — 785 Facit Iuturna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. χ, 267. — 789 *arduus*, elatus animo, audax, vti alter *fidens*. Sic sup. *altus Aeneas*. *sublimes armis* iungunt alii: male hic. *sublimes adsistunt* refer ad statum corporis, erecti ipsi armis sublatis, vtpote se petituri. — 790 *contra*, ex aduerso, *adsistunt*, stant, congrediuntur, in *certamine pugnae*, pro qua *Martem anhelum* dixit.

791 sqq. — 842 Nouo invento poeta nos, cum iam pugnam Turni et Aeneae instaurari exspectamus, auocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis: quo fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 sqq. Iupiter cum Iunone, Troianis infesta, ita transigit, vt Troiae memoria damnata sit, Troiani autem cum Aenea tutas in Latio sedes habeant. *omnipotentis* Olympi, qui est deorum omnipotentium: de quo cf. sup. ad lib. X, 1.

794. 795 Fatale esse, vt Aeneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. conf. VII, 313. Nota loca Liu. I, 2. f.: Tibull. II, 5, 45. 46 sqq. *fatisque ad sidera tolli* ex Enniano: *Vnus erit quem tu tolles ad sidera coeli*, quod vsurpauit Ouid. XIV. Met. 814. Hinc mox Iuno v. 819 subiungit aliud quid, quod non fati necessitas imponat.

Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine iam tandem precibusque inflectere nostris.
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curae
Saepe

— 797. 798. 799 Forte haec expostulatio cum Iunone non satis subtiliter est excutienda: argumentatio vtique est valde leuis. *diuum*, futurum deum. Quod nunc in libris legitur, difficultatem haud dubie facit, si *mortale vulnus* communi significatu accipiendum est, vt sit vulnus seu in mortali seu a mortali illatum. Quid enim in eo mirum, si Aeneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali, ab homine, telo petebatur, cum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur? Itaque inducor vt credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere: quod ad analogiam tot aliorum similium. v. c. letalis, fit praeclare; etsi Seru. damnet, et Burm. recte moneat, esse vsum vocis sequioris aetatis. Sed haec ipsa, quae seriores scriptores sibi permittunt, pleraque a poetis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poeta exit. Erat vtique quod miraretur Iupiter, Iunonem, cum sciret ipsa Aenean immortalem futurum, tamen putasse se assequuturam hoc, vt ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poeta nouasse aliquid dicendus est, ne ineptae orationis crimine oneretur. Quod si haec nondum satis faciunt, admittenda est emendatio: *mortalem*. Ita decuit mortalem vulnerari numine; dum Iunonis fraude per Iuturnam illatum est vulnus Aeneae. vs. 319. etsi ibi nulla suspicio iniecta est de auctore teli emissi. — 799 *victis*, pro victo; ex decoro poetici sermonis, ne in vulgari haereret: Quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere, in tragoediis sollenni. Alia vis nulla inest. — 801 *Nec te edat dolor:* alias: animum tuum, vt Il. ζ, 202 ὃν θυμὸν κατέδων et alia. In sqq. turbatur ab interpretibus, dum putatur aduersatiua esse propositio: *et mihi curae saepe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad me curas ac querelas saepe:
ita

Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel vndis,
Troianos potuisti; infandum adcendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Vlterius tentare veto. Sic Iuppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter: et Turnum et terras inuita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in proelia Teucros.

Iutur-

ita vero oratio friget. Enimvero est reiteratio antecedentis enuntiationis: *nec* toties me querelis tuis fatiges. *et* subiungi, cum negatiua *nec* repetenda esset, nouum non est: vt paullo post v. 825 *aut* occurrit. *saepe* pro tam saepe. *recursent*, vt Aen. I, 662, iterentur. — 803 *Terris agitare.* Consilia Iunonis: primum tempestate immissa sup. I, 37 sq.; alterum *infandum accendere bellum* etc. sup. VII, 286. 315. 316. Tertium ad nuptias Lauiniae cum Aenea pactas et Iunonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, ex Amatae suspendio, quocum squalor ac deformitas coniuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis aegrimonia* ex Horatio nota.

808. 809 Hoc non respicere potest ea, quae hoc libro de Iunonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Iouis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata sup. v. 133. 159. 160; sed ad locum lib. IX, 802 sqq., vbi Iris a Ioue missa Iunonem vetat pugnae interesse. — 810 *Nec tu*, sc. nisi hoc ita se haberet. — 811. 812 starem in acie *flammis cincta*: ad terrorem dictum puto, vt flamma in Troianos saeuiat, vti quis ferro ignique grassari dicitur. Fulminis vsui locus vix est. Supra lib. II, 613 Iuno ferro accincta Achiuos vocat

Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita maiora audere probaui;
Non vt tela tamen, non vt contenderet arcum:
Adiuro Stygii caput inplacabile fontis:
Vna superstitio superis quae reddita diuis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Cum iam connubis pacem felicibus, esto,
Conponent; cum iam leges et foedera iungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,

Neu

vocat a nauibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in praelia:* simpl. accipio pro: Teucros aggrederer: nam, qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit trahitque in pugnam, prouocat ad pugnandum. — 813. 814 Respicit sup. 138. 152. Oratio est fere pedestris: sed obserua, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit; cum esse deberet: Suasi Iuturnae, vt etc. Probaui eam audentem maius aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. — 816. 817 Res per se notissima: sed ornatum est egregie hoc: iuro per Stygem. *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *implacabile,* sc. periurio facto. *vna* h. e. quae maxima iurisiurandi inter deos est religio; iusiurandum sanctissimmum. Male argutatur Seruius, et cum eo alii. *est reddita,* pro facta est, nihil amplius. *Superstitio* pro religione satis frequens. Sic fere Iliad. o, 37. 38: *ὅςτε μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι.* — 810 *pro maiestate tuorum.* Bene Seru. „Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnauerat; inde ait *tuorum*; nam et Latinus inde originem ducit: sup. VII. 48. 49." — 822 *leges* sunt foederis conditiones. — 823 Argute poeta rem facti iam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum; mansit sermo Latinus, vestitus

Neu Troas fieri iubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis.
Sit Latium; sint Albani per saecula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Iouis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos voluis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque, remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Vtque est, nomen erit; conmixti corpore tantum
Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
Adiiciam,

stitus Latinus; nec Troiani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet; vt fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Iug. 21 §: *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere.* — 827 Sint Romani potentes, sed tamquam Itali, non tamquam Troiani; vt Italorum virtutem referre videantur, non Troianorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horat. in regia Oda lib. III, 3, in primis v. 30 sq.

830 Tu, cum sis germana Iouis soror, tantas iras inmortales exercere potes? Vt sup. *tantaene animis coelestibus irae?* vt ne nomen quidem gentis exosae ferre possis. Male argutantur Grammatici. — 831 iram perperam susceptam, conceptam, depone. — 833 *me remitto:* dictum vt: remittere animum, ab ira. Remittit se, qui mollescit adeoque concedit: *nec amplius contendit.* Vti se remittunt ea, quae laxantur, soluuntur. *Ausonii* Ausones, vt iam aliquoties, v. c. XI, 253. — 835. 836 Nunc *tantum* hoc fiet: permixti cum Ausonibus, h. e. Latinis, Troiani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine. *corpus*

Adiiciam, faciamque omnis vno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens vlla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Iuno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit coelo, nubemque reliquit.

His

pus de vniuersa rep., populo, ciuitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis, satis illustratum dedit Heins. ad h. l. Sic sup. IX, 313: *toto certatum est corpore regni*. Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum toto populo Latinorum. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis τὸ *corpore commixti* et *subsident*. Ornate hoc *subsident* dictum de iis, quae in commixtione infimum locum occupant; nunc, eminente Latinorum nomine, obscurabitur nomen Teucrorum. Supra V, 498 de sorte: *galeaque ima subsedit Acestes*. — 836. 837 *Adiiciam*. Sacra tantum ac religiones Troianorum adiungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. sup. 192; faciamque, vt vterque populus Latini sint, *vno ore*, sermone Latino vtentes, adeoque ὁμόγλωσσοι. — 839 *supra ire deos pietate* h. e. iusti rectique, religiosa obseruantia, per pietatem declarari solita, etiam in diis. Sic *dii pii* sunt. Etsi vel sic *ire supra deos*, deos superare, non est vrgendum: significat tantum praestantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, vbi, quaecunque excellunt ac praestant aliis, non modo paria diis ac diuina esse verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert. — 840 Iunonis sacra in Ouidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romae quaerenda. Reuocanda autem in animum sup. III, 435—439. — Iuno 841 *mentem retorsit*, inflexit, mutauit. Comparant μεταστρέφειν νόον Il. ο, 52, ἐτράπετο νοῦς, φρὴν et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim iungere *mentem laetata*. Sic tamen *retorsit* absolute, sc. se, paullo durius dictum. — 842 *excedit coelo:* quo igitur illa abiit,

si

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat;
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram

Vno

si coelo excessit dea? Erit *coelum* h. l. de ipsa nube accipiendum, vnde illa spectabat pugnam, aethere pendens cf. sup. 792. 796. 810. Inde illa abiit ad suum *θάλαμον*, cubiculum, quod Homerus memorauit Il. ξ, 166 sqq. Verum vterque hic versus 841. 842 parum satisfacit subtiliori iudicio.

843 — 886 Educenda adhuc erat acie dea Iuturna. Ingeniose nouum rei expediendae modum excogitauit Virgilius. Nam sup. IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad auocandam deam: nunc res erat varianda. Vt itaque Iuturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine, bubonem esse videbimus vs. 862, illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed h. l. alio traductum, est enim: abstrahere, auocare, auertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variae artis et rationis, qua poeta fabulas antiquas, interque eas id in primis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractant. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. Sed, cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia, vel in aditu inferorum, vt VI, 280, nunc in Iouis illae vestibulo excubant. Seruii h. l. et ad III, 209 commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt: vti nec illud satis probatum dedit, Furias appellatas esse *canes Iouis:* quo nomine Harpyiae alias insignitae, vt Apollon. II, 289: *Ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας*, et *Κῆρες* ibid. IV, 1166. Nam loca Aen. VI, 257 et Lucani VI, 733 perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Ioui, dare voluisse putandus Maro; sed variare poetica phantasmata putandus est. Verum communis est ista antiquiorum poetarum ratio, vt *canum* nomine pro custodibus et ministris vtantur. Illustratum hoc vide a Ruhnk. Epist. crit. p. 93. Quid? quod Clytaemnestra se absente

Vno eodemque tulit partu, paribusque reuinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Iouis ad solium, saeuique in limine regis,
Adparent, acuuntque metum mortalibus aegris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur; meritas aut bello territat vrbis.
Harum vnam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:

Non

sente marito *δωμάτων κύνα* appellat. — 845 *cognomine* pro: nomine. *Dirae* est nomen illarum pestium 𝔰𝔳 exitiosarum dearum, substitutum a poeta *ταῖς Κηρσὶν* Homeri. Male Grammatici inuerse tradunt. *Ἀραὶ* sunt ap. Aeschyl. Eumen. 420. — *geminae et Megaeram*: Docte sic variauit poeta, quod vulgo erat: Sunt tres Dirae. Tum vnum tantum nomen ponit; etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo? — *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam sup. VI, 250. VII, 331 ediderat; idem Aesch. l. c. 419. Quod *vno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. — 847 *paribus*: pro pariter, pari omnes modo. Species Furiarum est poetae haec; vt sint serpentibus reuinctae et alatae. De alis cf. sup. VII, 561. — *ventosas alas* nouo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum mouet. — 849 *saeui*: epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio ad atrocia ac tristia vtitur Iuppiter. — *apparent* vox propria de ministerio, vnde apparitores. — 850 h. terrent mortales miseros. — 851. 852 Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt, et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megaeram letum immittere aiunt.

853 *vnam*. Cum poeta vix dignum sit, indefinite loqui, Megaeram ex vs. 846 designasse dicendus est: *vnam illam*. — 855 *turbine* simpl. pro motu sup. 320 et 531. Volat Megaera tamquam sagitta arcu emissa. *per nubem*, auget

Non secus, ac neruo per nubem inpulsa sagitta;
Armatam saeui Parthus quam felle veneni,
Parthus, siue Cydon, telum inmedicabile, torsit;
Stridens, et celeris incognita transilit vmbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petiuit. 860
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni;
Alitis in paruae subitam conlecta figuram,

Quae

auget phantasma, pro per aerem. Parthos sagittis venenatis vsos esse, firmat Seruius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (v. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia vrbs), medicari tela veneno soliti fuerint, eaque de re, etsi multis populis in prima vitae immanitate et barbarie communi, constet aliunde, ignorabam; est tamen locus alter apud Lucian. Nigrin. To. II p. 79, vbi etiam ad h. l. prouocat Hemsterh. In venatione saltem venenatis sagittis vsus esse apud eos potuit, veterum et nostrorum barbarorum exemplo. — 857. 858 Velim codicem aliquem meliorem dare lectionem pro *Parthus*, quod vitiosum vtique esse arbitror: Quid enim *Parthus, Parthus siue Cydon*, suauitatis habeat? Aut genus ponendum erat, vt indiuidua vel formae sequerentur: aut vtrumque iterandum, vt v. c. Iliad. χ, 127. 128. Latet arbitror epitheton seu *Parthi* in sq. versu, seu *fellis*: v. c. *Armatam saeui fallax quam* etc. aut simile quid. Nisi vltima poetae manus versui deest: quod probabile fit. *Fel veneni*, ornate, vt virus, i. e. succus amarus, noxius. Sic et Tragici χόλον de veneno, quod cum sanguine serpentis confundunt, vsurpant. *telum immedicabile*, quod vulnus insanabile facit.—859 Singula ad maiorem phantasmatis horrorem faciunt: pro *auris* exquisitius dixit, *vmbras*, h. e. nigrum aerem, quem transuolat sagitta; hinc *celeres vmbrae*, vt *celeres auras*, quae celeriter transmittunt telum. Ipsa sagitta *stridens et incognita* transuolat, vt oculorum sensum fallat.

862 Habet haec Megaerae

Quae quondam in buſtis, aut culminibus deſertis
Nocte, ſedens, ſerum canit inportuna per vmbras,
Hanc verſa in faciem, Turni ſe peſtis ob ora
Fertque refertque ſonans, clipeumque euerberat
Illi membra nouus ſoluit formidine torpor; [alis.
Adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haeſit.
At, procul vt Dirae ſtridorem adgnouit et alas,
Infelix crinis ſcindit Iuturna ſolutos,
Vnguibus ora, ſoror, foedans, et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, poteſt germana iuuare?
Aut quid iam durae ſuperat mihi? qua tibi lucem

Arte

rae in bubonem mutatio aliquid, quod inſigniter ad terrorem accommodatum eſt ex veterum ſuperſtitione; ex qua recentes quoque poetae certatim transtulere praeſagia bubonum et noctuarum. Enimuero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad auguſtum illud et ſublime phantaſma, quod Meſſiae lib. VIII, ſub f. exhibuit auctor, ſummum Germaniae ornamentum: vbi Seruatoris moribundi caput duo Mortis Genii ſeptenis gyris circumuolant. Locus ille ad horrorem incutiendum efficaciſſimus. Maronem noſtrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 ſqq. *Alitis paruae.* Videtur recte monitum a Seruio, hoc alienum eſſe a bubone, quem grandi eſſe corpore ſatis conſtat. Et potuit poeta noctuae genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora ſunt. cf. Plin. X, 12. ſ. 16, et ſic ſup. IV, 462. 463. Itaque *paruam* comparatiue accipiendum: dea mutatur in auem, paruam reſpectu deae. *ſubitam:* in quam ſubito *collecta*, conuerſa, eſt. *Colligere* eleganter de re in minorem ſpeciem mutata. Copioſe illuſtratum ab Heinſio. Cf. de angue Ge. II, 154 et al. — 864 *ſerum canit*, ſera nocte. νύκτερον ἀείδει Aratus. *importuna*, importuna, intempeſta nocte. — 869 Bubone, funereo omine conſpecto, Iuturna a fratre recedit, tanquam deplorato. *ſtridorem*, vocis

ſonum

Arte merer? talin' possum me opponere monstro?
Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscenae volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iouis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis ademta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per vmbras.
Inmortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quae satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluuio dea condidit alto.

Aeneas

sonum interpretatur Seruius. Alias ad *alas* trahi poterat. — 873 *durae mihi*, quae sustineam fratrem cernere in vltimum discrimen adductum, nec succurram. — 875. 876 *Iamiam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici: Il. χ, 213, Hectore iam morti addicto: λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obscenae*, male ominatae. v. Ge. I, 470: Aen. III, 241 et al. *terrete volucres* inuidiose dixit, nam vna est, inquit Seru. Poetam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro indiuiduis genus, pro vno plures, poneret, saepe vidimus: v. c. 799. Apud Tragicos sit vsu perpetuo. — 877 Intelligo, nec latet me, fieri haec Iouis numine ac voluntate. — 878 *reponit* doctius quam rependit. — 881 *quicquam meorum*; eorum, quae mea sunt, in primis nunc immortalitas. IV, 317 *si fuit tibi quidquam dulce meum*, poterat et hoc esse, *quicquam meorum*. — 885. 886 Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluuium* nunc dixit, quandoquidem et fluuius inde prodit, qui in Tiberim defertur. cf. sup. ad v. 139. Similia exempla, vt Tiberis se in fluuium immittentis, v. VIII, 66, alia ap. Hom.

Genua labant; gelidus concreuit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium euasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos vbi languida pressit
Nocte quies, nequidquam auidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petiuit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos adspectat, et vrbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,

re adumbrauit; Il. π, 786 sqq. Ad huius ductum Turnus nunc repente debilitatum se sentiens nec nisu nec actu quidquam proficit. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit*, vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere*. — 906 *lapis viri* (pro eius) est lapis ab eo proiectus: dictum ad vulgarem formam: iactus viri. Poterat *viro* dicere, vt esset *viro volutus*, h. a viro; sed alterum maluit: cur non feramus? *inane* de aere nunc non primum occurrit, nec eius epitheton *vacuum*: vtrumque Lucretio subiectum.

908 sqq. Egregie ornauit comparationem per se iucundam, ex Il. χ, 199 sq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81-85. Est etiam Apollonii similis locus II, 278 sqq. — 913 quamcunque viam iniit, vulgari modo dices. — 914. 915 Dictum exquisitius pro sollenniore: vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. — 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 sqq.

Nec currus vsquam videt, aurigamue sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricae, et clipei extremos septemplicis orbis;
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Pro-

919 *coruscat*, vibrat, *πάλλει* Homerus ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse sibi attulerat, hastae, sic vibratae, cum Lucifero. — 920 *fortunam*, h. locum in corpore, quem fortuna dabat. conf. ibid. v. 321, tum omnibus corporis viribus emittit hastam. — 924. 925 Hasta traiicit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricae oram, et in femore sedet. Supra lib. X, 587—590 simile fere vulnus fit, sed in inguine, adeoque mortale. Scilicet, quod iam alii viderunt, noluit poeta vulnus letale esse, vt locus esset iis, quae sequuntur: quibus ad tragicae fabulae exitum epos suum propius adduxit. — 925 Aiacis *σάκος ἑπταβόειον* quis nescit? — 927 *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. sup. XI, 645 *latos huic hasta per armos acta tremit duplicatque virum transfixa dolore*.

928 *Consurgunt gemitu Rutuli:* sollenni poetae more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum consurgit*... — 930 sqq.

Vitaque cum gemitu fugit indignata sub vmbras.

habent: Lauinia in matrimonium accepta, Aeneas Troianos in Latinum nomen adiungit, nouam vrbem Lauinium condit, iusque socero in regno succedendi consequitur: adeoque Aeneas accepit *sedem in Italia intulitque deos Latio*, vt lib. I, 5. 6 fore poeta praedixerat.

FINIS AENEIDOS.

INDEX *

* Indicem vides, si non qualem volebam, saltem qualem dare potui. Confectus ille est a Io. Alex. Ruperti, Bremensi, disciplinae nostrae alumno, Seminarii quoque philologici sodalibus adscripto, iuuene probo, modesto ac diligente; nunc Rectore Gymnasii Stadensis. Emendatior nunc ille nouis curis et locupletior prodit.

Arctos,

Assara.

Caucasus

Dryades

vsui

H.

H

 suis

L

Mella

45

Sidon

Telon

Triton

V

Aeneas

Neue Verlagsbücher
der
Caspar Fritschischen Buchhandlung
in Leipzig.

Ostermesse. 1800.

Atheniensische Briefe über die Geschichte, die Sitten, die Wissenschaften und Künste der alten Welt. Aus dem Englischen und mit Anmerkungen versehn von F. I. 2 Bände, mit einer Landcharte von Griechenland und 2 Kupfern. gr. 8. à 6 Thlr.

Brehme, Geo. Nic. bibliographisches Handbuch der gesammten neuern, sowohl allgemeinen als besondern griechischen und römischen Litteratur, 2ter Band. Griechische Schriftstellerkunde. gr. 8. à 2 Thlr. 8. Gr.

Cicero's Geist und Kunst, eine Sammlung der geistreichsten, vollendesten und gemeinnützigsten Stücke aus den Ciceronianischen Scriften, übersetzt und herausgegeben, von I. C. G. Ernesti. Zweyter Band. 8. à 1 Thlr. 8 Gr.

Fischeri, Ioh. Friedr. Animaduersionum ad Iac. Welleri Grammaticam graecam Speciminis tertii Pars prior. 8 maj. 1 Thlr. 12 Gr.

Gilpin's, W. Bemerkungen über Wald- Szenen und Ansichten und ihre malerischen Schönheiten: von Szenen des Neuwaldes in Hampshire hergenommen. Nebst dessen Abhandlungen über das malerisch Schöne, über malerische Reisen und über Landschaftsskizzen. Aus dem Englischen und mit erläuternden Anmer-

Anmerkungen begleitet von G. F. Kunth. 2 Theile, mit 6 Kupfern. gr. 8. à 2 Thlr. 8 Gr.

Kindii, D. Io. Ad. Theoph. quaestiones forenses, observationibus ac passim decisionibus El. Sax. supremi provocationum tribunalis collustratae. Volumen tertium. 8 maj. à 1 Thlr. 12 Gr.

Ludwig, D. C. F. Handbuch der Botanik zu Vorlesungen für Aerzte und Oeconomen entworfen. Mit 4 Kupfertafeln. gr. 8. à 2 Thlr.

Virgilii, P. Maronis, Opera in tironum gratiam perpetua annotatione nouis curis illustrata a Chr. Gottl. Heyne. Editio tertia, emendatior et locupletior. 2 Tomi. 8. à 3 Thlr.

Wehrn, D. Christian Wilhelm, theoretisches, praktisches Handbuch der Referier-Kunst. Erster Theil. gr. 8. à 16 Gr.

Xenophontis de Cyri disciplina libri VIII. ex librorum scriptorum fide et virorum doctorum coniecturis recensuit et interpretatus est Io. Gottlob Schneider, Saxo. 8 maj. à 2 Thlr.

Zur bevorstehenden Michaelmesse wird fertig:

Virgilius, P. Maro, varietate lectionis et perpetua adnotatione illustratus à Ch. Gottl. Heyne. Editio tertia, nouis curis emendata et aucta. VI Tomi, cum 203 tabulis aeneis. 8. maj. Charta velina leuigata. à 36 Thlr.

— — Idem liber, — — Charta scriptoria. à 24 Thlr.